Аграрний інформаційний науково-виробничий журнал

Колектив нагороджено Почесною грамотою Кабінету Міністрів України

АГРОІНКОМ

№ 1—3'2012

http://www.iae.kiev.ua

науково-практичне видання

ЗАСНОВНИК:

Міжнародний аграрно-промисловий інвестиційний концерн «Агропромінвест-інтернешнл»

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР І ВИДАВЕЦЬ

Лобас М.Г., д.е.н., чл.-кор. НААН

ЧЛЕНИ РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ

Адамчук В.В., д. т. н., академік НААН
Амбросов В.Я., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Безуглий М.Д., д. с-г. н., проф., академік НААН
Вергунов В.А., д. с-г. н., проф., чл.-кор. НААН
Володін С.А., д. е. н., чл.-кор. НААН
Галушко В.П., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Дем'яненко М.Я., д. е. н., проф., академік НААН
Жук В.М., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Заїнчковський А.О., д. е. н., проф.
Зотов А.М., к. т. н.
Камінський В.Ф., д. с-г. н., чл.-кор. НААН
Кравчук В.І., д. т. н., проф., академік НААН
Лендел М.А., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Лупенко Ю.О., д. е. н., проф., академік НААН
Мельничук Д.О., д. біол. н., проф., академік НАНУ і НААН
Месель-Веселяк В.Я., д. е. н., проф., акад. НААН
Петік П.Ф., к. т. н.
Присяжнюк М.В., міністр Мінагрополітики і продовольства України
Прокопа І.В., д. е. н., проф., чл.-кор. НААН
Россоха В.В., д. е. н., ст. наук. сп.
Саблук П.Т., д. е. н., проф., академік НААН
Федоров М.М., д. е. н., проф.
Шпичак О.М., д. е. н., проф., академік НААН
Петриков О.В., д. е. н., проф., академік РАСГН
Ушачов І.Г., д. е. н., проф., академік РАСГН

Відповідальний за формування, редагування і видання журналу д.е.н., с.н.с. В.В.Россоха
тел. (044) 259-89-63; e-mail: rossokha@ukr.net

Матеріали підготовлено МАПІК «Агропромінвест-інтернешнл»

Відповідальність за точність викладених у публікаціях фактів несе автор, а за зміст рекламних матеріалів — рекламодавець

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації серія КВ № 2358 від 20.01.97 р.

Передплатний індекс 12479

Періодичність видання: щомісяця

Верстка: Михайлошин Г.В. тел. (067) 230-20-81.

Друк журналу: СПД Трубак І.М.
Свідоцтво про державну реєстрацію № 22491 від 19.06.2003 р. тел. (067) 509-82-17.

Підписано до друку 20.02.2012. Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Друк офсет. Фіз. друк. арк. 8,5. Умов. друк. арк. 7,9. Наклад 1000. Зам.

«Лазурит-Поліграф»,
м. Київ, вул. Константинівська, 73

З М І С Т

Сесія Загальних зборів Національної академії аграрних наук України 3

Лобас М.Г., Россоха В.В. Тенденції в диференціації сучасної економічної науки 25

ПИТАННЯ РОЗВИТКУ АПК

Дієсперов В.С. Зайнятість у сільськогосподарських підприємствах АР Крим 31

Коденська М.Ю. Економічна ситуація в цукровобуряковому виробництві та основні засади інвестиційного забезпечення його конкурентоспроможності 39

Сатіна Г.М. Сучасний стан та тенденції горіхоплідного виробництва в Україні 43

Ткачевська О.В. Фактори кризових явищ в діяльності лісогосподарських підприємств та можливості їх попередження 46

Кобзєв І.С. Природокористування в аграрній сфері на засадах сталого розвитку 49

ІННОВАЦІЇ, ІНВЕСТИЦІЇ

Федулова Л.І. Інноваційна система аграрної сфери України 53

Дадашев Б.А., Обливанцов В.В. Стан і проблеми інвестиційної активності АПК України 63

Кулаєць М.М., Бабієнко М.Ф., Усаченко Л.М., Скрипниченко В.А., Лучник М.М. Безперервна освіта в Україні та світі 69

ФІНАНСИ, ПОДАТКИ, ОБЛІК

Черемісіна С.Г. Проблеми та напрями розвитку кредитування підприємств АПК України 72

Захожай К.В., Кравченко І.Й. Індексний аналіз динаміки дефіцитності в процесі управління бюджетною системою України 77

Огійчук М.Ф., Бабаєв О.С. Обліково-правове забезпечення розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів 82

Кушніренко О.А. Фіксований сільськогосподарський податок за Податковим кодексом України 86

НАУКА І ВИРОБНИЦТВО

Мазнєв Г.Є. Економіко-математична оптимізація системи технічного сервісу машин під час виконання технологічних процесів аграрного виробництва 89

Волчек Р.М. Реалії застосування методик оцінювання вартості українських підприємств 95

Шваб О.В. Визначення моделі структури капіталу молокопереробних акціонерних товариств України 104

Стадник В.П. Основні напрями гарантування економічної безпеки сільськогосподарських підприємств 109

Даценко Н.М. Портфельний аналіз у розробці стратегій підприємства 111

Рудницька А.С. Методичні підходи до оцінювання ефективності виробництва та експорту зерна 113

РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

Лукша О.В., Гаврилко П.П., Мкртумян А.В., І.І. Черленяк І.І. Системно-оптимізаційний метод аналізу конкурентоспроможності регіону 116

Брензович К.С., Готько Н.М. Роль сільських територій у забезпеченні сталого розвитку прикордонного регіону 120

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ

Петриченко О.А. Філософсько-методологічні аспекти розвитку в природно-суспільних явищах і процесах 126

Аннотации 130

Resume 130

Адреса редакції:
08162, Київська обл., Києво-Святошинський район
смт. Чабани, вул. Машинобудівників, 1-А, кім. 100
Тел. (044) 526-71-94, 522-55-99, факс (044) 526-00-13.
http://www.iae.kiev.ua
e-mail: anvk@promindustria.kiev.ua
Р/рахунок № 26006300048724 в АКБ «Форум», м. Київ
МФО 322948, Ідентифікаційний код 1869407573

СЕСІЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ АГРАРНИХ НАУК УКРАЇНИ

29 березня 2012 року під головуванням Президента Національної академії аграрних наук України Безуглого Миколи Дмитровича відбулося засідання сесії Загальних зборів Національної академії аграрних наук України. В роботі засідання сесії Загальних зборів НААН взяв участь Перший віце-прем'єр-міністр України В.І. Хорошковський.

За пропозицією Президії НААН Загальними Зборами розглядались такі питання:

1. Підсумки діяльності Національної академії аграрних наук України за 2011 рік та основні завдання на перспективу. Доповів БЕЗУГЛИЙ Микола Дмитрович — Президент НААН, академік НААН

2. Про фінансове забезпечення та використання коштів у 2011 році в системі Національної академії аграрних наук України. Інформував ПЕТРИЧЕНКО Василь Флорович — перший віце-президент НААН, академік НААН

3. Наукове обґрунтування формування стратегічних запасів зерна: перспективи України в умовах глобалізації. Доповів ЖУК Валерій Миколайович — академік-секретар Відділення аграрної економіки та продовольства, член-кореспондент НААН

4. Про реформування структури Національної академії аграрних наук України (доцільність функціонування Відділення наукового забезпечення трансферу інновацій у структурі НААН).

Інформував ПЕТРИЧЕНКО Василь Флорович — перший віце-президент НААН, академік НААН

5. Вибори почесних та іноземних членів Академії.

СТАН, ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ

М.Д. Безуглий,

д. с-г. н., професор, академік НААН,
перший заступник міністра аграрної політики та продовольства України

С.М. Кваша,

д. е. н., професор, чл.-кор. НААН,
директор департаменту економічного розвитку і аграрного ринку Міністерства аграрної політики та продовольства України

У минулому році світове сільське господарство демонструвало зростаючі обсяги виробництва більшості видів сільськогосподарської продукції. Так, виробництво зернових у світі становило 1 млрд 142 млн т, у тому числі кукурудзи — 864 млн т і пшениці — 692 млн т. Це найвищі досягнення людства за всю практику землеробства на Землі. У 2011 році Україна увійшла до трійки найбільших експортерів зерна, продовжила бути провідним виробником олійних культур та експорту продуктів їх переробки. У поточному маркетинговому році кожна шоста тонна кукурудзи та ячменю на світовому ринку були українськими. Поступово, 2011 рік це особливо підтвердив, ми вийшли на високі світові позиції з виробництва та експорту значної частини плодової, овочевої і баштанної продукції та картоплі.

Значний внесок у приріст валової продукції сільського господарства здійснили провідні країни світу, а також наші сусіди — Румунія, річний приріст у якій становив — 43 %, Польща — 1,8 %, країни СНД, зокрема Республіка Казахстан з темпом приросту валової продукції сільського господарства 26 % і Російська Федерація — 22,1 %. На фоні світових і високих регіональних тенденцій темпи приросту валової продукції сільського господарства в Україні у 2011 році становили 17,5 %. Це найвищий показник серед галузей національної економіки України. Річний індекс промислової продукції склав 7,3 %, а продукції будівництва 11,1 %.

Вибудована у попередні роки система функціонального управління галуззю в цілому дає чітке уявлення про механізм взаємодії органів влади при виконанні сільським господарством своєї основної функції — виробництва сільськогосподарської продукції.

Указом Президента України від 9 грудня 2010 року № 1085/2010 розширено повноваження Міністерства аграрної політики та продовольства України через підпорядкування йому державних агентств земельних і лісових ресурсів, рибного господарства, ветеринарної і фітосанітарної служби й державної інспекції сільського господарства України з наданням нових функцій управління і регулювання.

Активну роботу щодо реалізації аграрної політики протягом минулого року здійснювало Міністерство, в особі його керівництва, Колегії, науково-технічна рада, громадські організації, робочі відомчі й міжвідомчі та дорадчі групи.

Система сільськогосподарського виробництва нині представлена потенціалом людських, земельних, водних, лісових і тваринних ресурсів, об'єднаних технологічною діяльністю суб'єктів підприємництва. Станом на 1 січня 2012 року виробниками сільськогосподарської продукції були 7428 господарських товариств, які обробляють 16,6 млн га землі, 4229 приватних підприємців, 1262 виробничих кооперативів, 360 державних підприємств та 1633 суб'єктів господарювання інших організаційно-правових форм. Понад 11,7 млн га знаходиться в обробітку 4,7 млн господарств населення, 3,8 млн га ріллі — у 41,5 тис. фермерських господарств.

Аналіз двадцятирічної динаміки структури виробництва валової продукції сільського господарства за категоріями господарств свідчить про переважаючі темпи зростання валової вартості у сільськогосподарських підприємствах. Минулого року ними вироблено продукції на 55,9 млрд грн або 47,3 % усього обсягу. Протягом кількох останніх років сталою залишається частка фермерських господарств — в межах 5 %. Основні економічні показники ведення сільськогосподарського виробництва у фермерських господарствах нижчі ніж у підприємствах і господарствах населення. На 9,6 % площі сільськогосподарських угідь вони виробляють 7 % валової продукції рослинництва, м'яса у забійній вазі — 2,3 %, молока 1 %, яєць 0,5 %.

У галузевій структурі валового виробництва домінує рослинництво (63,7 %). Середньорічний приріст за чотири останні роки становить 2,5 млрд грн. Із 118,1 млрд грн загальної вартості валової продукції у порівнянних цінах 2005 року обсяг продукції тваринництва за минулий рік склав 42,9 млрд грн і зріс за період з 2008 року на 2,3 %.

Характеризуючи зональність виробництва, слід відзначити, що Правобережний лісостеповий регіон створив вартість у 31,5 млрд грн або 26,6 % і став відносним лідером з виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. Друге і третє місця відповідно займають Північно-степовий — 20,9 % і Південно-степовий — 18,7 % регіони. Важливо також вказати на територіальне розміщення виробництва за всіма природно-кліматичними зонами та областями, що забезпечує стійкість ведення сільського господарства в Україні.

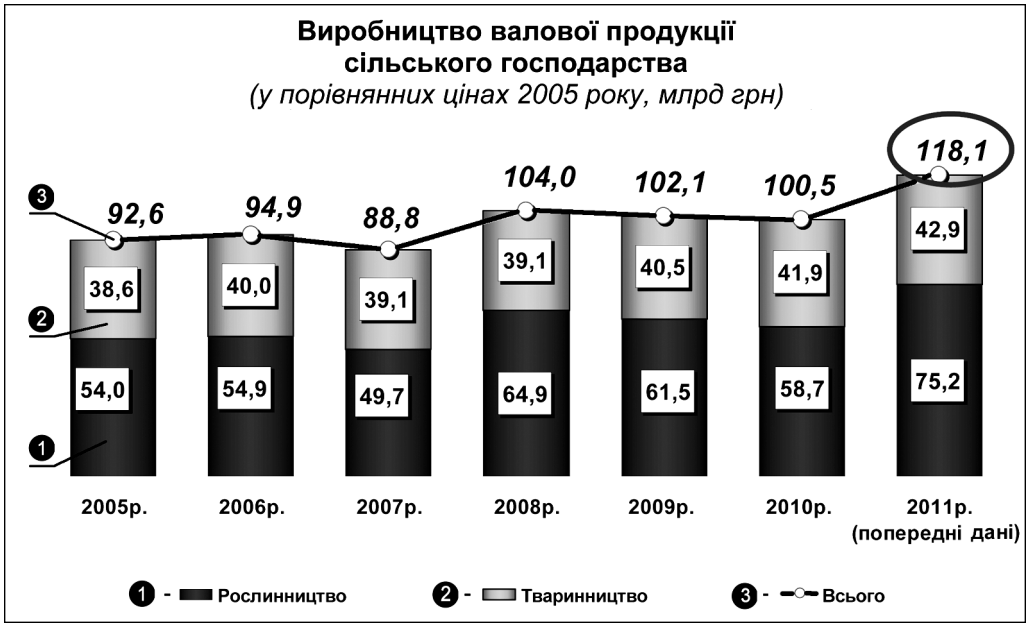

Виробництво валової продукції сільського господарства України в регіонах природно - кліматичних зон на 100 га сільськогосподарських угідь у 2011 році, млрд. грн.

В середньому по Україні виробництво валової продукції на:

100 га с/г угідь - 318,1 тис. грн.;

1 особу сільського населення – *8,3 тис грн.*

Зрозуміло, що рейтингування природнокліматичних зон за показником виробництва валової продукції на 100 га сільськогосподарських угідь є більш об'єктивним, оскільки відображає відношення валового виробництва до площі угідь кожної природнокліматичної зони. За цим показником перше місце займає Карпатський регіон з обсягом виробництва 506 тис. грн на 100 га угідь, друге Правобережний лісостеп — 439 тис. грн і третє, Поліський — 301 тис. грн на 100 га сільськогосподарських угідь.

Аналіз розвитку виробництва за галузями переконує, що 2011 рік увійде в історію українського землеробства. Завдяки кваліфікованій праці людей, впровадженню інтенсивних технологій, а також впливу природних чинників у різних природнокліматичних зонах отримано високі показники продуктивності землі.

За даними державної служби статистики валове виробництво зернових досягло 56,7 млн т, кукурудзи вироблено 22,8 млн т, пшениці — 22,3 млн т, ячменю 9,0 млн т. За рахунок впровадження інтенсивних технологій вперше за останнє десятиріччя урожай цукрових буряків досяг 18,7 млн т, картоплі 24,2 і олійних 12 млн тонн.

Оцінюючи потенціал галузі рослинництва на перспективу важливо зазначити, що урожайність кукурудзи в Україні на площі 3,5 млн га у 2011 році становила 64,3 ц/га і практично досягла європейського рівня. Проте урожайність пшениці й інших зернових та овочевих культур і цукрових буряків поки що нижча ніж в європейських країнах, а по деяких культурах навіть нижча ніж в країнах СНД.

Узагальнюючи зазначене слід відмітити, що, *по-перше*, кількість вологи у ґрунті продовжує бути лімітуючим чинником для зростання врожайності у певних природнокліматичних зонах, *по-друге*, ми несемо значні втрати від неоптимального і неякісного збирання і зберігання зерна, і, *по-третє*, рівень інтенсивності, а це і кількість внесених добрив і засобів захисту рослин, ще далекий від оптимального. Вплив на ці фактори дасть можливість без скептицизму окремих галузевих об'єднань реалізувати Національну програму «Зерно України» та наявний в Україні потенціал виробництва 80 млн т зерна. Розрахунки показують, що на наявних нині посівних площах зернових і зернобобових, що становлять 15,3 млн га, середню урожайність необхідно довести до 52,3 ц/га.

Виробництво основних видів продукції рослинництва у 2011 році

Культури	млн. тонн	у % до 2010 року
Зернові і зернобобові культури	56,7	144,3
в т. ч. пшениця	22,3	132,4
ячмінь	9,1	107,2
кукурудза на зерно	22,8	190,6
Цукрові буряки (фабричні)	18,7	136,2
Соняшник на зерно	8,7	127,9
Ріпак	1,4	97,8
Соя	2,3	134,7
Картопля	24,25	129,6
Овочі	9,8	121,0
Плоди та ягоди	1,9	108,3
Виноград	0,5	127,9

Галузь тваринництва продовжує залишатись в епіцентрі управлінської діяльності Міністерства і підставою цьому є розгляд стану розвитку галузі на засіданнях Кабінету Міністрів України.

Обсяги виробництва тваринницької продукції збільшено на 2,5 % за рахунок нарощення виробничого потенціалу у птахівництві та свинарстві. Зокрема, обсяг реалізації на забій худоби і птиці становив 3 млн т, що на 3,5 % більше попереднього періоду.

Високими темпами розвивається виробництво яєць, приріст яких становить по всіх категоріях господарств 9,6 %, у тому числі у сільгосппідприємствах — 14,5 %. Водночас продовжується критична тенденція у молочному скотарстві. Протягом минулого року на 1,6 % скоротилося поголів'я корів, а відповідно й на 1,4 % виробництво молока. Національним проектом «Відроджене скотарство» ставиться за мету зупинити ці негативні тенденції. Це завдання не лише для фермерів, а й керівництва областей.

Найважливішим чинником ефективного ведення сільськогосподарського виробництва є ціноутворення, яке поряд з середньогалузевими витратами формує прибутковість суб'єктів господарювання. Незважаючи на загальнодержавні

Стан галузі тваринництва у 2011 року

(приріст/зменшення у % до 2010 року)

Всі категорії господарств			
Вирощування худоби та птиці	3,0	Виробництво молока	-1,4
Реалізація на забій худоби та птиці	3,5	Поголів'я: ВРХ	-0,5
Виробництво яєць	9,6	у т.ч. корів	-1,6
		свиней	-6,1
		птиці всіх видів	-2,1
Сільськогосподарські підприємства			
Реалізація на забій худоби та птиці	7,2	Вирощування ВРХ	-2,6
Виробництво молока	1,7	Поголів'я:	
Виробництво яєць	14,5	ВРХ	-1,2
Вирощування худоби та птиці	3,5	у т.ч. корів	-1,1
в т.ч. свиней	9,3	свиней	-8,5
птиці	2,3	птиці всіх видів	-4,7
Надій молока на одну корову	3,5		
Наявність кормів	21,0		
Господарства населення			
Виробництво яєць	2,2	Реалізація на забій худоби та птиці	-0,5
Поголів'я:		Виробництво молока	- 2,1
птиці всіх видів	0,9	Поголів'я: ВРХ	-0,2
		у т.ч. корів	-1,8
		свиней	- 4,0

фінансові інтереси Міністерству вдалося переконати Уряд у необхідності скасування експортного мита на зерно та подолати негативні тенденції у ціноутворенні. Ефективною слід визнати також роботу Аграрного Фонду по форвардних закупівлях. Цьому сприяла й активна взаємоузгоджена робота з виробниками і зернотрейдерами.

Аналіз порівняння динаміки цін на основні види сільськогосподарської продукції в Україні та інших країнах свідчить про загальне світове зниження їх рівня. Зрозуміло, що воно викликане загальносвітовими фінансовими проблемами, у тому числі в Європейському союзі.

Детальніший аналіз показує, що внутрішні ціни на яловичину й пшеницю нижчі, а щодо цукру — то суттєво нижчі ніж в інших країнах. Парадоксальна цінова ситуація склалась на ринку картоплі в Україні, оскільки ціни на споживчому ринку вищі ніж у Франції, Німеччині, Нідерландах, Бельгії.

Водночас, незважаючи на дії негативних чинників, *по-перше*, зростання в середньому на 22 % вартості ресурсів, що використовуються у сільськогосподарському виробництві, *по-друге*, експортні обмеження на зернові культури і, *по-третє*, значне зниження цін у 2011 році сільськогосподарськими виробниками отримано 17,6 млрд грн доходів.

Частка прибуткових підприємств зросла до 85 %, а кількість збиткових — зменшилась майже вдвічі. Загальний фінансовий результат у звітному році до оподаткування становить 14,7 млрд грн, тобто 565 грн на га посівної площі. Рівень рентабельності сільськогосподарського виробництва склав 24,1 %, в тому числі у галузі рослинництва — 29,9 %, а тваринництва — 9,5 %. У порівнянні з минулим роком показники рентабельності в цілому є дещо нижчими. В галузі рослинництва виробництво основних сільськогосподарських культур було прибутковим, зокрема рівень рентабельності зернових проти попереднього року зріс на 12 відсоткових пункти і становить 25,7 %, цукрових буряків — на 6 % і становить 22,7 %.

Суттєво знизилась економічна ефективність виробництва картоплі та овочів відкритого ґрунту. Причини цього зрозумілі й відомі — темпи виробництва плодоовочевої продукції і картоплі випереджають темпи розвитку інфраструктури зберігання, переробки. Частина домогосподарств понесла втрати картоплі при зберіганні протягом зими.

В галузі тваринництва, на фоні прибуткового виробництва молока та яєць, не подолано збитковості у виробництві м'яса великої рогатої худоби та свиней. Притримуючись певних цінових домовленостей щодо поведінки виробників на ринку у цілому за рік стало збитковим також виробництва м'яса птиці — 5,9 %. На 20 % зменшилась рентабельність виробництва молока. Отже галузь не зможе справитись зі своїми проблемами без серйозної державної підтримки та ініціативного втручання на місцях.

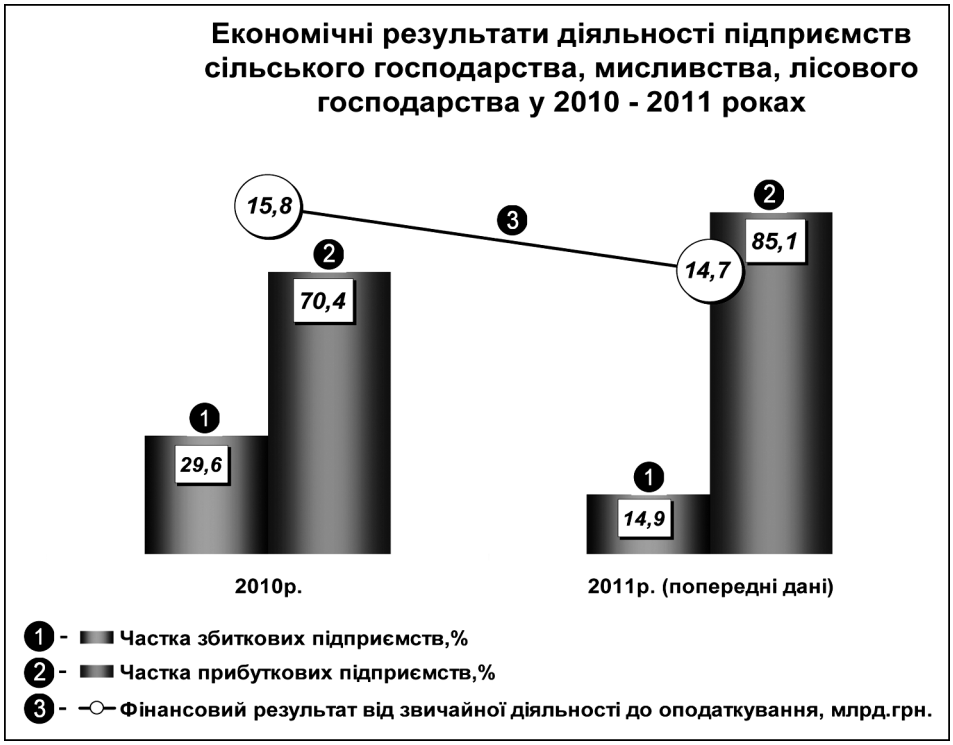

Аналіз показує, що розвиток галузей тваринництва має різновекторні проблеми. *По-перше*, якщо галузь птахівництва з будівництвом комплексу у Вінницькій області в цілому завершує формування масштабів свого виробництва в Україні і працює над конкурентоспроможністю й ефективністю, то галузі свинарства і скотарства поки що знаходяться на етапі екстенсивного розвитку. *По-друге*, не сформовані адекватні економічні відносини між виробниками і переробниками, зокрема у молочній галузі діє постійний «ціновий диктат» переробників стосовно виробників молока, більшість яких є господарствами населення. І, *по-третє*, чергова торгова історія з Російською Федерацією дає підстави говорити про безпечність і якість, і не тільки в контексті перегляду технічних умов та стандартів. Очевидно 190 тис. т пальмової олії вартістю в 236 млн дол. США і 212 тис. т м'яса і субпродуктів вартістю 292 млн дол. США все-таки десь розміщено, — якщо не потрапили в Російську Федерацію, то зрозуміло де.

Внаслідок зменшення виробництва підакцизної групи продовольчих товарів на 0,7 % знизились обсяги виробництва продукції харчової промисловості. За минулий рік реалізовано харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів на суму 166,3 млрд грн, що становить 14,9 % всієї реалізованої продукції в Україні.

Протягом 2011 року найвищих темпів приросту серед інших переробних галузей набуло виробництво цукру. Вперше за кілька останніх років його обсяг перевищив 2,5 млн т, у тому числі з цукрових буряків 2,3 млн т що на 50,9 % більше минулого року. На 25,2 % зросло виробництво свинини свіжої та охолодженої, на 9,2 % напівфабрикатів м'ясних, на 2,7 % виробів ковбасних. Позитивні тенденції розвитку має оліє-жирова галузь. Так, проти 2010 року виробництво олії і тваринних жирів збільшено на 6,9 %. Всього вироблено 3 млн 233 тис. тонн олій нерафінованих.

Поряд з успіхами приведених галузей харчової промисловості суттєвого зменшення набуло виробництво продукції молокопереробних підприємств, зокрема виробництво молока і вершків сухих на 21,4 %, сирів жирних на 13,2 %, морозива і харчового льоду на 12,1 %, масла вершкового — на 3,8 %. Зменшились обсяги виробництва борошномельно-круп'яної та крохмальної продукції на 1,7 %, хліба та хлібобулочних виробів — на 0,6 %.

У 2011 році значно активізовано роботу з покращення інфраструктури аграрного ринку, зокрема розширено мережу оптових ринків. Були введені об'єкти першої черги будівництва в Київській, Донецькій та Львівській областях для реалізації плодоовочевої продукції та картоплі. Статус оптового ринку було надано юридичним особам в м. Маріуполь Одеській та Херсонській областях, що дало змогу розпочати реалізацію проектів зі створення оптових ринків сільськогосподарської продукції.

Активізації цієї роботи сприяла, зокрема, державна фінансова підтримка. У 2011 році на ство-

Виробництво основних видів харчових продуктів, напоїв та тютюнових виробів за 2011 рік

Вид продукції	Вироблено, тис. тонн	У % до 2010 року
Горілка, міцні спиртові напої, млн. дал	33,2	78,5
Сигарети, млрд. штук	95,5	93,5
Яловичина і телятина свіжі чи охолоджені	53,9	72,2
Свинина свіжа (парна) чи охолоджена	180	125,9
М'ясо і субпродукти харчові свійської птиці свіжі чи охолоджені	719	107,2
Вироби ковбасні	278	102,7
Молоко оброблене рідке	859	106,1
Сири жирні	179	86,8
Олія соняшникова нерафінована	3174	107,6
Цукор білий кристалічний буряковий	2332	150,9
Вироби хлібобулочні	1694	97,9
Соки натуральні	277	94,4
Напої безалкогольні, млн. дал	142	97,1

рення оптових ринків сільськогосподарської продукції було спрямовано 198 млн грн коштів державного бюджету, у той час як у 2010 році лише 40 млн грн. Це дало змогу надати таку підтримку більшому колу суб'єктів господарювання.

Яскравим прикладом прозорого формування цін на сільськогосподарську продукцію став оптовий ринок сільськогосподарської продукції «Столичний» (Київська обл.), який розпочав роботу у липні 2011 року. Порівнюючи ціни на продукцію «борщового набору», які склалися в кінці минулого року на оптовому ринку, з цінами на аналогічні товари в торгівельних мережах «Ашан», «Велика Кишеня» та «Метро» (м. Київ), встановлено, що вони нижчі маже на 20 і більше відсотків, що сприяє зниженню рівня споживчої інфляції в Київському регіоні.

Заходи зі створення потужностей для зберігання продовольства мають компенсувати циклічність врожайних та неврожайних років, забезпечити стабільність цін на сільськогосподарську продукцію і продовольство, зменшити рівень цінових коливань.

За інформацією з областей на початок 2012 року в Україні фактична ємність наявних сховищ для зберігання картоплі становила понад 1 млн тонн. У 2011 році реалізовано проекти з будівництва 36 сучасних картоплесховищ — 133 тис. тонн додаткової ємності. Робота з реконструкції та будівництва нових сховищ для зберігання овочів та картоплі проводиться майже в усіх областях. Передбачається, що за 2012—2014 рр. їх загальна ємність буде збільшена ще на 248 тис. тонн.

Започаткована Міністерством власна система моніторингу продовольчого ринку, яку проводить НДІ «Украгропромпродуктивність» за 30 обстежуваними основними продуктами харчування, показує надзвичайно великі коливання цін серед областей. Незрозуміло взагалі як ціни в Луганській області можуть бути вищими ніж у м. Києві та сусідній Донецькій області.

Іншою, важливою складовою управлінської діяльності Міністерства та обласних державних адміністрацій є заходи щодо соціального блоку, які безпосередньо визначають продовольчу безпеку. Це зокрема оцінка стану заробітної плати штатних працівників у сільському господарстві та активізація роботи голів сільських і селищних рад. У 2011 р. середньомісячна заробітна плата по галузі становила 1801 грн і була на 32 % меншою ніж в цілому по Україні. Не зважаючи на її 26 % приріст відносно 2010 року та в 1,8 раза більшу за мінімальну, яка становить 1004 грн оплата праці в сільському господарстві є найнижчою серед галузей економіки.

У кількох областях України зокрема, західних регіонів рівень заробітної плати взагалі є мінімальним і близьким до мінімального. Ще меншою залишається заробітна плата у галузі рибного господарства, яка в середньому за місяць попереднього року становила 1368 грн. Крім надзвичайно низької заробітної плати в агропромисловому комплексі існує ще й заборгованість по її виплаті в обсязі 60,7 млн грн, у т. ч. по сільськогосподарських підприємствах 25,6 млн грн. Цей соціальний напрям є надзвичайно складним і без визначення критеріїв роботи голів сільських, селищних, районних і обласних рад покращення розвитку територіальних громад буде важко досягти.

Важливою характеристикою 2011 року є стан зовнішньоекономічної діяльності. Зовнішньоторговельний оборот агропродовольчої продукції становив 19,8 млрд дол. США і є найбільшим для аграрного сектору за всю історію експорту-імпорту товарів. По відношенню до минулого року він виріс на 21,8 %. Зовнішньоторговельне сальдо позитивне й становить 6,5 млрд дол. США. Експортовано сільськогосподарської продукції на суму 13,1 млрд дол. США, що на 28 % більше попереднього року. У структурі експорту переважають зернові злаки — 27,5 %, олія — 25 %, насіння олійних — 10,5 %, шоколад і какао — 5,1 %, молокопродукти — 4,5 %. Крім зерна та олійних культур серед інших трьох окремих товарних груп лідерів слід виділити експорт 195 тис т шоколаду та інших продуктів з вмістом шоколаду загальною вартістю 639 млн дол. США, 80,3 тис т сирів всіх видів загальною вартістю 445 млн дол. США та 76 тис тонн м'яса та субпродуктів вартістю 198 млн дол. США.

Протягом трьох останніх років продовжує пропорційно зростати частка всіх чотирьох зовнішніх основних сегментів українського експорту. Так, у 2011 році на 37 % збільшилась торгівля з країнами ЄС, Азії на 26 %, СНД — на 14, країнами Африки — на 12 %. У загальній структурі зовнішньоекономічного обороту частка країн ЄС становила 31 %, СНД — 26 %, країн Азії — 26 %, країн Африки — 10 %.

Важливим підсумком минулого року став 18-й раунд переговорів робочих груп за створення зони вільної торгівлі (ЗВТ).У минулому році вдалося досягнути суттєвих поступок на користь України щодо розміру квот на експорт до країн ЄС. Продовжується політична дискусія і економічне обґрунтування щодо участі України у ЗВТ з країнами СНД.

Динаміка експорту сільськогосподарської продукції на зовнішні сегменти ринку

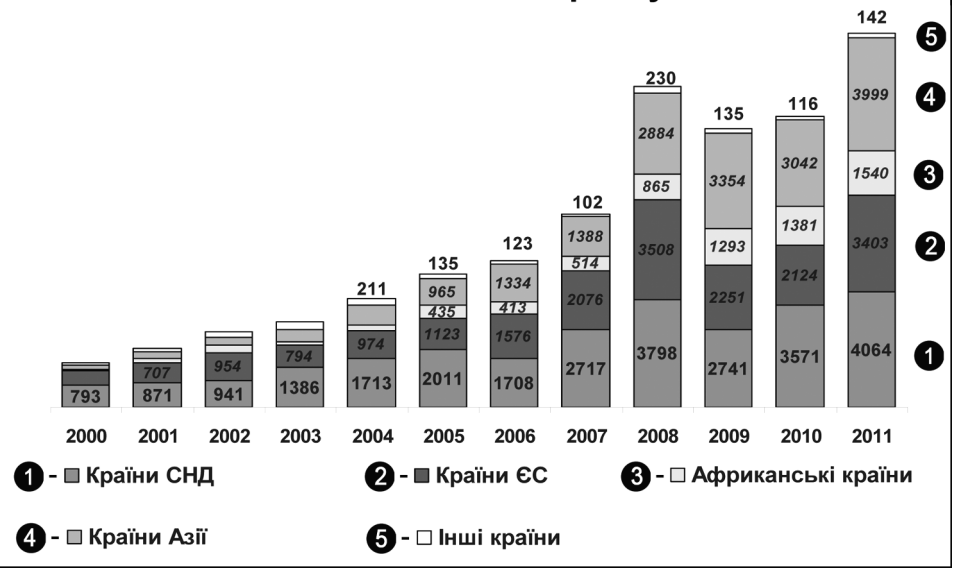

Для виконання виробничих програм у аграрному секторі 2668 підприємств у 2011 році залучили кредитів на суму 14,9 млрд грн, що в 1,5 раза більше минулого 2010 року. Як і в попередні роки переважали короткострокові кредити. Їх частка становить 69 % або 10,3 млрд грн.

Із загальної кількості 601 підприємство отримало пільгові кредити на 4,1 млрд грн. Банківські ставки кредитування становили від 20 до 22 %. Крім цього, через програму здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів до регіонів спрямовано 624,6 млн грн,а 114 підприємствам здійснена пролонгація кредитів на загальну суму 770 млн грн. Поширюється практика підтримки виробників за рахунок коштів місцевих бюджетів, сума яких за підсумками року становила 159 млн грн, або 70 % від запланованих.

За підсумками господарської діяльності у аграрному секторі економіки України до Зведеного бюджету від всіх підприємств надійшло понад 40 млрд грн, у тому числі від підприємств харчової промисловості — 34,9 млрд грн, від сільськогосподарських підприємств — 5,0 млрд грн, що на 21 % більше минулого року, у тому числі 121,9 млн грн

Стан залучення кредитних коштів підприємствами агропромислового комплексу у 2011 році, млн. грн.

Кількість підприємств, які залучили кредити – всього	**2668**
в т.ч. пільгові	**601**
Залучено кредитів - всього	**14885,2**
У % до отриманих кредитних ресурсів у відповідному періоді 2010 року	**147,9**
в т.ч. короткострокових	**10268,9**
середньострокових	**2845,5**
довгострокових	**1770,7**
Із загального обсягу залучено пільгових кредитів, млн. грн.	**4134,7**
в т.ч. короткострокових	**3315,7**
середньострокових	**705,4**
довгострокових	**113,7**
Обсяги пільгових кредитів, залучених у 2007-2010 роках, за якими фактично отримано компенсацію у 2011 році – всього:	**6754,3**
в т.ч. короткострокові	**2288,9**
середньострокові	**1994,0**
довгострокові	**2471,3**

Надходження коштів до Зведеного бюджету від підприємств АПК, млн. грн.

Найменування	Сплачено	
	на 01.01. 2012	на 01.01.2011
Всього до Зведеного бюджету	**40117,8**	**34299,3**
в тому числі по галузях:		
• сільське господарство	4998,2	4135,7
• харчова промисловість та перероблення с/г продуктів	34915,4	30007,8
• рибна промисловість	53,2	58,1
• видобування солі	146,1	102,6
в тому числі:		
• Фіксований сільськогосподарський податок	121,9	124,9

становить плата фіксованого сільськогосподарського податку.

Відповідно до інформації державної служби статистики у розрахунку на 1 га посівних площ в Україні протягом 2011 року сільськогосподарські виробники сплатили державі — 192,3 грн податків (ця сума не включає соціальних платежів), у тому числі плати за землю — 11,4 грн, фіксованого податку — 4 грн 70 коп; орендної плати за землю — 350 грн і водночас від господарської діяльності вони в середньому отримали 428 грн прибутку на 1 га посівної площі.

Таким чином, на підставі приведених усереднених розрахунків, враховуючи реальний корпоративний інтерес до ведення аграрного бізнесу, є всі підстави стверджувати про привабливість та вигідність інвестування у сільськогосподарське виробництво протягом 2011 і на наступні роки.

Стратегічні напрями розвитку аграрного сектора на 2012 рік та перспективи до 2015 року.

Положення про необхідність державного управління розвитком сільського господарства в розвинених країнах світу стало аксіомою і за будь-яких зовнішніх чи внутрішніх обставин не підлягає фундаментальному перегляду. Навпаки, в умовах світових фінансових, продовольчих та енергетичних викликів ці країни посилюють регуляторний характер розвитку сільськогосподарського виробництва, змінюючи акценти на ті чи інші пріоритети. Держави все більше втручаються в глибинні, соціально-економічні питання його функціонування і приклад країн США і Європейського союзу для цього є найкращою ілюстрацією.

Одним з головних мотивів державного управління щодо розробки, аналізу й удосконалення аграрної політики є економічні доктрини політичних партій, насамперед парламентських партій і особливо переможців виборів, їх погляди на інституції та процеси у розвитку цього сектору економіки. Для управлінської реакції на запити політиків щодо виконання таких завдань важливо розуміння політичних та інституційних чинників, соціально-економічних умов, що впливають на прийняття рішень в аграрній політиці.

Політичні цілі суспільної групи — виробників сільськогосподарської продукції, зводяться до наступних принципів впливу на формування відповідної аграрної політики. *По перше*, це принцип «захисту території свого бізнесу», *по-друге*, аргументація на особливий свій «статус продовольчих годівників держави», *по-третє*, соціально усвідомлена і сприйнята населенням держави «ідеологія захисту бідніших та слабкіших» і, *по-четверте*, — об'єктивна потреба у «компенсації виробникам витрат у ризикованому виробництві».

Економічний і соціальний зміст цих принципів формує аграрну політику держави, визначає найважливіші чинники та інструменти, за допомогою яких держава через виконавчу владу зобов'язана їх реалізовувати в тих чи інших соціально-економічних умовах розвитку суспільного виробництва.

Мінагрополітики розглядає аграрну політику як державне управління розвитком аграрного сектору економіки по одному або одночасно кількох політично задекларованих, економічно забезпечених та соціально захищених напрямах. На 2012 рік і на період до 2015 року стратегічними цілями аграрної політики є:

по-перше, забезпечення умов для ефективної виробничої діяльності суб'єктів підприємництва з метою нарощування *обсягів* виробництва продукції відповідно до потреб населення України і світового ринку (знаходить своє відображення у проекті Закону України «Про сільське господарство України»);

по-друге, регулювання *цінової* доступності споживача до продуктів харчування (відображена у Законі України «Про продовольчу безпеку України», прийнятому Верховної Радою України та направленому на підпис Президента України);

по-третє, досягнення показників *якості* продуктів харчування (знайшло відображення у Законі України «Про безпечність та якість харчових продуктів»).

Мінагрополітики України вважає, що розвиток сільського господарства на короткострокову перспективу (до 2015 р.) має формуватися на нижченаведених чинниках аграрної політики.

І. Структурний чинник. Структурний чинник аграрної політики слід розглядати у наступних двох аспектах. *По-перше*, це галузевий підхід до структуризації, який полягає в тому, що у 2012 році і наступних роках слід забезпечити випереджувальне зростання частки тваринницької продукції у загальних обсягах виробництва. Так, якщо у 1990 році частки рослинництва та тваринництва становили 50,1 та 49,9 % відповідно, у 2010 році — 58,1 та 41,9 %, то на 2012 рік завдання ставиться досягнути пропорції у співвідношенні 56,5 до 42,5 %, а на період до 2015 року — 55,0:45,0 %.

Реалізація цього завдання має здійснюватись шляхом запровадження аграрних паспортів як для виробників продукції, так і для адміністративних районів, регіонів (АР Крим, областей), галузей та сільського господарства країни в цілому. Розробку та впровадження таких документів передбачає розроблений Мінагрополітики України разом з аграрною наукою проект Закону України «Про сільське господарство», який був схвалений на засіданні Кабінету Міністрів України 28.11.2011 та доопрацьовується нині в міністерстві.

У контексті галузевого аспекту структурного чинника Мінагрополітики вважає за доцільне, за прикладом країн ЄС, відпрацювати оптимальну структуру посівів та щільність поголів'я тварин на 100 гектарів угідь. Для цього у галузі рослинництві слід вжити наступних заходів:

а) продовжувати політику щодо стимулювання виробництва зерна за рахунок збільшення врожайності культур, наближення її до показників країн ЄС та США;

б) зменшити виробництво ріпаку, оскільки починаючи з 2013 року Європейський союз має наміри суттєво скоротити імпорт цієї культури;

в) збільшити посіви під соєю та сорго;

г) збільшити виробництво кормових культур, насамперед, багаторічних трав та кукурудзи на силос;

д) з метою реалізації Державної цільової програми розвитку овочівництва і переробної галузі посилити підтримку розвитку овочівництва закритого ґрунту.

У сегменті тваринництва особлива увага буде приділятися скотарству, насамперед, молочному. Так, згідно зі статистичними даними, з 1591 господарства, кожне з яких обробляє понад 3 тис. га земель (в цілому вони мають у сфері впливу близько 8,7 млн га ріллі), 56 % не мають великої рогатої худоби, а у 41 % господарств взагалі відсутнє поголів'я худоби та птиці.

Певні кроки в цьому напрямі Міністерством вже зроблено. Так, Кабінетом Міністрів України був схвалений національний проект «Відроджене скотарство», яким передбачається до 2015 року забезпечити споживання населення України молока і м'яса на рівні медичного рекомендованих норм.

Другий аспект структурного чинника — це стратегічні і тактичні підходи до державної підтримки окремих категорій виробників. Великим за розмірами підприємствам властивий саморозвиток на основі залучення інвестицій з внутрішнього і зовнішнього фінансових ринків. При цьому держава залишає право втручатися в екстенсивний розвиток таких підприємств у випадках не дотримання вимог до ведення сільськогосподарського виробництва, продовольчого забезпечення країни, перетворення сільськогосподарського виробництва у монополізовані структурні об'єднання з метою неконкурентного формування цін на сільськогосподарську продукцію та харчові продукти.

Очікується, що внаслідок проведення земельної реформи пріоритетного напряму державної підтримки набуде розвиток дрібного та середнього бізнесу в аграрному секторі. Саме розвиток фермерських господарств, сільськогосподарських виробничих кооперативів побудованих на використанні власної праці їх учасників дасть змогу сконцентрувати увагу на підвищенні зайнятості сільського населення. Особливим поштовхом має стати розвиток обслуговуючої кооперації на селі з метою формування заготівлі сільськогосподарської продукції у населення.

II. Податковий чинник. Мінагрополітики України вважає що в умовах дії нового Податкового кодексу слід продовжувати підтримку фіксованого податку для сільськогосподарських товаровиробників. При збільшенні нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення до 20 тис. грн за 1 га доцільно підтримати підвищення плати за землю з 0,1 до 1,0 %. При цьому всю суму зібраного податку (в середньому по Україні вона становитиме 200 грн з 1 га) слід залишати безпосередньо у бюджетах сільських громад. Орендна плата для суб'єктів підприємництва може коливатися і становити близько 3 % нормативно-грошової оцінки земель. Дію податку на додану вартість щодо експорту та імпорту продукції слід узагальнити за результатами 2011 року. При потребі неообхідно провести корегування відповідно до формування ЗВТ з ЄС. Водночас внести зміни у порядок акумулювання і використання ПДВ сільськогосподарськими виробниками і молокопереробними підприємствами.

III. Фінансово-кредитний чинник. Державний бюджет України на 2012 рік і видатки на розвиток аграрного сектору не задовольняють потреби фінансування аграрної економіки. У зв'язку з цим, на думку Мінагрополітики України, їх використання має бути найефективнішим і направленим на заходи прямої підтримки, виключно на програми підтримки тваринництва (зокрема, скотарства), розвитку овочівництва, у т. ч. закритого ґрунту та розвиток інфраструктури аграрного ринку.

Враховуючи зазначене, одним з ключових пріоритетів Міністерства у 2012 році стане реалізація національних проектів, схвалених у минулому році Кабінетом Міністрів України. Зокрема, йдеться про національні проекти: «Відроджене скотарство», «Зерно України» (яким передбачається вийти в 2016—2017 рр. на 80,0 млн тонн зерна) та «Зелені ринки» (яким передбачається формування об'єктів ринкової інфраструктури, зокрема оптових ринків сільськогосподарської продукції, овоче-, фрукто- та картоплесховищ).

Особливу увагу буде приділено реалізації останнього проекту. Адже аналіз динаміки обсягів виробництва підтверджує очевидно переважаюче зростання обсягів виробництва валової продукції рослинництва та тваринництва над можливостями переробки і зберігання.

IV. Ціноутворюючий чинник. Ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в Україні буде й надалі формуватися під впливом кон'юнктури світових цін на основні її види та доходів населення України. Суттєвий вплив на ціноутворення здійснює постійне зростання вартості ресурсів, що використовуються у сільському господарстві. Так, за оцінками експертів, вартість ресурсів для виробництва рослинницької продукції за 2011 рік зросла на 23,5 %. Подібні тенденції до зростання вартості виробничих ресурсів слід очікувати і в 2012 році.

На підставі аналізу попередніх динамік собівартості продукції, а також враховуючи додаткові витрати на пересів значної частини зернових і олійних культур ціна вітчизняної сільськогосподарської продукції на споживчому ринку матиме тенденцію до зростання незначними темпами, не вищими за середньорічну інфляцію по країні.

Шановні читачі!

Наш журнал можна читати на сторінці Інтернету

http://www.iae.kiev.ua

НАУКОВЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАПАСІВ ЗЕРНА: ПЕРСПЕКТИВИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В.М. Жук,

д. е. н., професор, чл.-кор НААН, академік-секретар, Відділення аграрної економіки та продовольства

Шановні Валеріє Івановичу, Миколо Дмитровичу, шановна Президіє, шановне Зібрання!

На розгляд Загальних Зборів виноситься *наукова ідея* нашої Академії, щодо формування в Україні стратегічних запасів зерна.

Базовими витоками цієї ідеї є національний план дій Президента України «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» та розроблена на його виконання галузева програма «Зерно України».

Нарощування, за цією Програмою, виробництва зерна в Україні до 80 і більше млн т ґрунтується як на зростанні внутрішніх потреб, насамперед тваринництва, так і врахуванні тенденції на світовому продовольчому, фінансовому та біоенергетичному ринках, *визначає нову* місію України у глобальному світі.

За дослідженнями Всесвітньої продовольчої програми ООН нині в світі голодує 1 млрд та недоїдає близько 2 млрд людей. На *слайді 2* представлена складена ООН карта голоду за 2011 рік за 5-ма рівнями цієї проблеми. Найгірша ситуація в Африці, Азії та Латинській Америці.

Ситуація погіршується тим, що в останні роки ціни на продовольство, за даними ООН, щорічно зростають в середньому на 20 %, що вимагає у бідних країнах до 50—80 % витрат з сімейного бюджету на харчування.

Водночас, розвинені країни світу нарощують виробництво біоетанолу (у США в основному з кукурудзи, у Німеччині — з пшениці), що безумовно мотивує ріст цін на продовольство.

Для потреб сільського господарства людство вже освоїло понад 30 % суходолу, тому основним фактором нарощування виробництва залишається інтенсифікація та підвищення продуктивності землі.

Проте, як свідчить слайд 3, світове виробництво зерна має менші темпи зростання ніж ріст населення планети. За останні 20 років, для яких характерна інтенсифікація, виробництво зерна зросло лише на 24 %. Водночас населення пла-

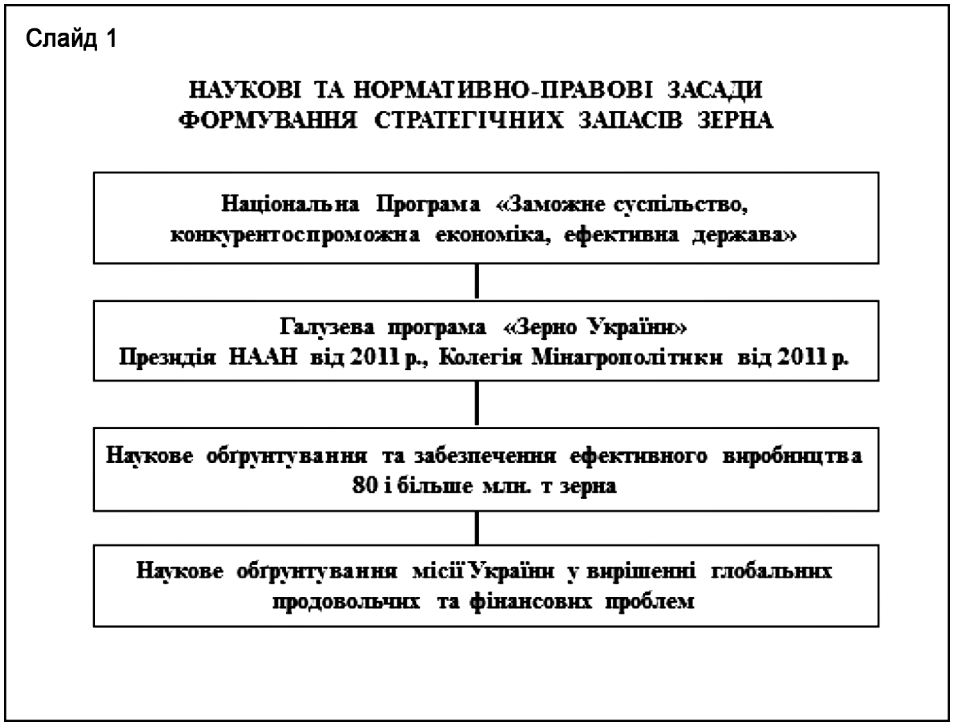

Слайд 2

КАРТА «ГОЛОДУ»
ВСЕСВІТНЬОЇ ПРОДОВОЛЬЧОЇ ПРОГРАМИ ООН

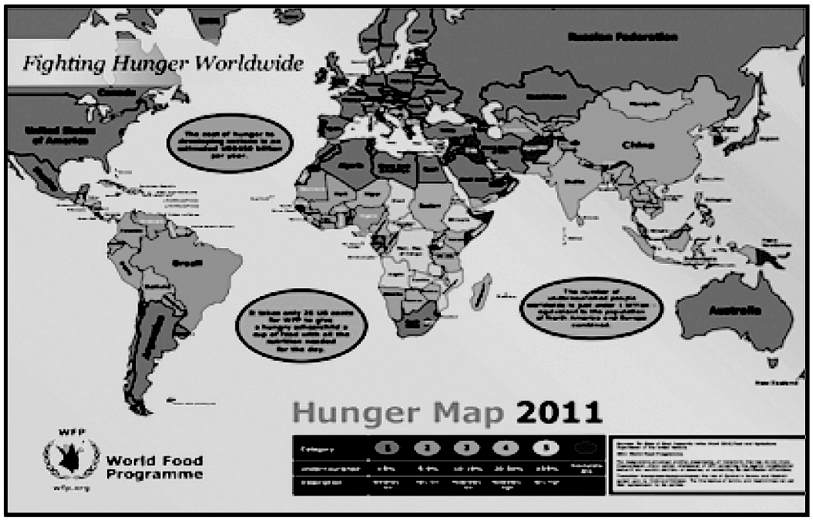

Джерело: wfp.org

Слайд 3

СПІВВІДНОШЕННЯ ІНДЕКСІВ ПРИРОСТУ
НАСЕЛЕННЯ ТА ВИРОБНИЦТВА ЗЕРНА В СВІТІ

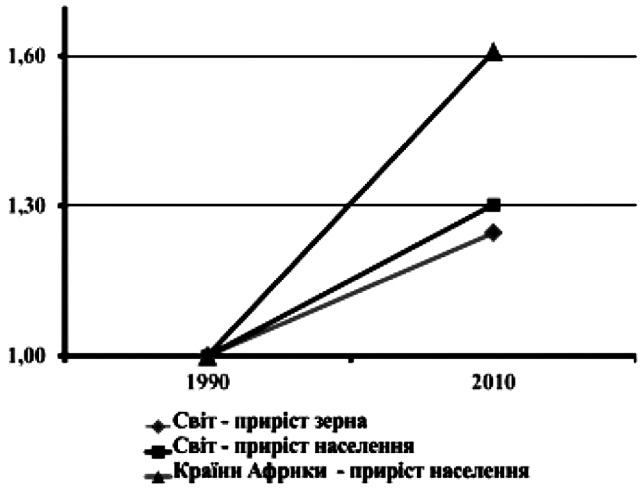

нети збільшилось майже на третину, а в країнах Африки — майже на 60 %.

Світ зіштовхнувся з глобальною продовольчою проблемою!

В Україні є унікальні передумови відігравати значущу роль у її розв'язанні. Порівняльний аналіз забезпеченості мешканців всієї планети й України родючими землями та помірним кліматом свідчить про володіння українством безпрецедентною антиентропійною надпотугою, якої не має жодний етнос у світі.

Відтак нарощування зерновиробництва відповідає *національній ідеї посилення* ролі України на світовому продовольчому ринку. На це у свій час вказував і наш видатний мислитель, Герой України Микола Руденко у відкритій статті «Глобалізація і Україна», пророкуючи Україні виробництво — 100 млн т зерна.

Наукові прогнози валового збору зерна при різних геотермічних умовах (*слайд 4*) засвідчують такі можливості, навіть виходячи з середнього кліматичного потенціалу за багаторічні спостереження.

Реальність планів зерновиробництва, програми «Зерно України», базується і на солідній базі наукових розробок нашої Академії (*слайд 5*).

Саме впровадження у виробництво:

нових термінів посівів і структури посівних площ;

сучасних досягнень у насінництві;

застосування оптимальних доз добрив та захисту рослин;

оптимальної системи механізації робіт та меліорації, що забезпечує необхідні темпи та масштаби нарощування зерновиробництва.

При цьому важливим є розв'язання проблеми наявності у підприємств коштів *на застосування й дотримання новітніх технологій.* Нині вітчизняні агрохолдинги отримують майже 10 т зернових з 1 га на величезних площах. Тоді, як видно зі *слайду 6*, в цілому по Україні на 1 га посівів не достає до нор-

Слайд 4

Слайд 5

НАУКОВО-ПРИКЛАДНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕНСИФІКАЦІЇ ВИРОБНИЦТВА ЗА ПРОГРАМОЮ "ЗЕРНО УКРАЇНИ"

Науково-обгрунтовані фактори нарощування зерновиробництва	Потенціал приросту виробництва, %
Зміна структури наявних площ та термінів посівів	18-20
Освоєння сучасних досягнень селекції та насінництва	20-25
Застосування оптимальних доз мінеральних та органічних добрив системи захисту рослин	35-40
Застосування оптимальної системи механізації робіт (оптимальні строки збереження) та меліорації	15-20

Слайд 6

ЕФЕКТИВНІСТЬ ГАЛУЗЕВОЇ ПРОГРАМИ "ЗЕРНО УКРАЇНИ"

№	Показник	2011 р. факт	2015 р. прогноз*
1.	Площа, млн. га	15,3	16,2
2.	Урожайність, ц/га	37,0	43,9
3.	Валовий збір, млн. т	56,7	71,0
4.	Фактичні витрати на 1 га зернових, грн.	3630,0	7230,0
5.	Нормативні витрати, на 1 га	5012,0	7230,0
6.	Дефіцит обігових коштів на 1 га зернових, грн.	1382,0	–
7.	Виручка від реалізації з 1 га зернових, грн	4699,0	10531,6
8.	Прибуток на 1 га зернових, грн	1069,0	3301,6
9.	Рівень рентабельності, %	29,4	45,7

Слайд 7

БАЛАНС ПОПИТУ ТА ПРОПОЗИЦІЇ ЗЕРНА (ГАЛУЗЕВА ПРОГРАМА «ЗЕРНО УКРАЇНИ»)

млн. т

	2011 факт	Прогноз	
		2015	2017
Залишки на початок періоду	7,2	6,8	5,1
Виробництво	56,7	71,0	80,0
у т.ч. населення	12,5	8,5	7,0
Імпорт	0,2	0,1	0,1
Внутрішній попит на продукцію, всього	27,5	34,1	36,3
▪ фонд споживання	7,0	7,0	7,0
▪ насіння	3,6	3,1	3,1
▪ корми	14,7	17,2	19,4
▪ переробка на нехарчові цілі	1,6	1,8	1,8
▪ втрати обігу	0,6	1,0	1,0
▪ виробництво біоетанолу	-	4	4
Експорт	24,0	33,0	34,0
Стратегічний світовий запас	-	6,0	10,0
Залишки на кінець періоду	12,6	4,8	4,9

мативних потреб 1382 грн обігових коштів, що зумовлює не тільки низьку урожайність, але й низьку ефективність виробництва у малих та середніх підприємствах. В *подоланні цієї проблеми* і є головний резерв нарощування зерновиробництва.

На її розв'язання Академією розроблено наукове забезпечення реалізації нового етапу земельної та фінансово-кредитної реформи.

Головну мету земельної реформи вбачаємо не в купівлі-продажу землі, а у її залученні до економічного обороту. Насамперед, через заставу прав на оренду землі залучатимуться в галузь кредити та інвестиції. Для цього доцільно якнайшвидше створити та задіяти Державний земельно-іпотечний банк з усією необхідною інфраструктурою.

Відтак очікується, що з 2015 року аграрні підприємства зможуть у повному обсязі профінансувати новітні, науково-нормативні вимоги зерновиробництва, а Україна — досягти запланованого урожаю.

Не менш важливе регулювання ринку. Нерегульоване перевиробництво є загрозою обвалу цін.

Як видно з балансу попиту та пропозиції зерна (*слайд 7*), на 2017 рік планується збільшити внутрішнє споживання зерна майже на 10 млн т. В першу чергу за рахунок тваринництва та переробки.

Програмою обрахована можливість на 10 млн тон (з 24 до 34) наростити експорт зерна, що вкрай важливо для економіки галузі та національного бюджету.

Проте Україна має більший потенціал у нарощуванні зерновиробництва, ніж можливості нарощування внутрішнього споживання та експорту. На 6 млн т в 2015 році та на 10 млн т в 2017 році.

Зазначене переконує, що генерування сприйнятої в Україні та світі ідеї формування стратегічних запасів зерна і для нашої країни, і для Організації Об'єднаних Націй на території України є вкрай важливим нині кроком.

Для світу, така глобальна ідея насамперед направлена на розв'язання проблеми голоду. Але не менш важливим є й те, що її реалізація сприятиме подоланню кризових явищ світової економіки.

Україна може виступити з такою ініціативою, адже за останні роки ми вийшли у лідери світових зерноекспортерів (*слайд 8)*, а державницький та бізнесовий менеджмент України набув досвіду ініціювання глобальних ідей в Даосі й на сесіях ООН.

Ідея має як науково-прикладне, так і науково-теоретичне обґрунтування.

Насамперед, як показано на *слайді 9*, підлягає переосмисленню та поглибленню сприйняття сутності стратегічних запасів зерна не тільки як продовольчих резервів, але й як інструменту диверсифікації резервів держави та інструменту перенаправлення фінансових ресурсів від віртуального до реального сектору економіки.

В цьому Україна має зініціювати об'єднання зусиль з країнами, що мають потужний науково-історичний досвід виробництва сільськогосподарської продукції (Франція, Німеччина, Канада

Слайд 8

ЧАСТКА УКРАЇНИ В СВІТОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ ТА ЕКСПОРТІ ЗЕРНА

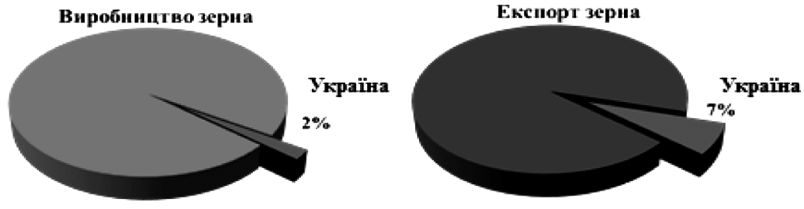

млн. т

	2011		
	виробництво		експорт
	всього	в т.ч. на 1 людину, т	
Світ - всього	2491,8	0,36	329,8*
Україна	56,7	1,23	24

*попередні данні

Слайд 9

ПОГЛИБЛЕННЯ СУТНОСТІ СПРИЙНЯТТЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАПАСІВ ЗЕРНА В СУЧАСНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Розгляд стратегічних запасів зерна в якості:

- ✓ **Продовольчого національного та світового резерву**
- ✓ **Інструменту з притягнення фінансових ресурсів до реального сектору економіки**
- ✓ **Інструменту диверсифікації резервів Держави**

тощо) — для спільного донесення до світового співтовариства концепції визнання зернових запасів як *додаткового* економічного фактору стійкості, розвитку й добробуту сучасного світу.

Зараз саме час для цього, оскільки спостерігається неефективна політика провідних держав, їх міждержавних утворень, щодо усунення причин перманентних світових економічних криз.

На користь 1 тонни зерна, як нового еталону вартості та засобу накопичення свідчить динаміка стрімкого знецінення світових грошей (долару, євро і не тільки). Як видно із *слайду 10* ріст заборгованості держав провідних країн світу в декілька раз перевищує їх ВВП. Це через інструменти глобальної геополітики, передусім через резервування *паперових світових* грошей, що спустошує ринки та економіку третіх країн. Країн, які виробляють прості товари і, насамперед, сільськогосподарську продукцію.

Я дозволю собі нагадати історію з ініціативи президента Франції генерала де Голя, ще у 1965 році, обміняти в Уряду США долари на золото ***слайд 11***.

В плани генерала-президента не входила конфронтація з США. Оскільки виявилося порушення

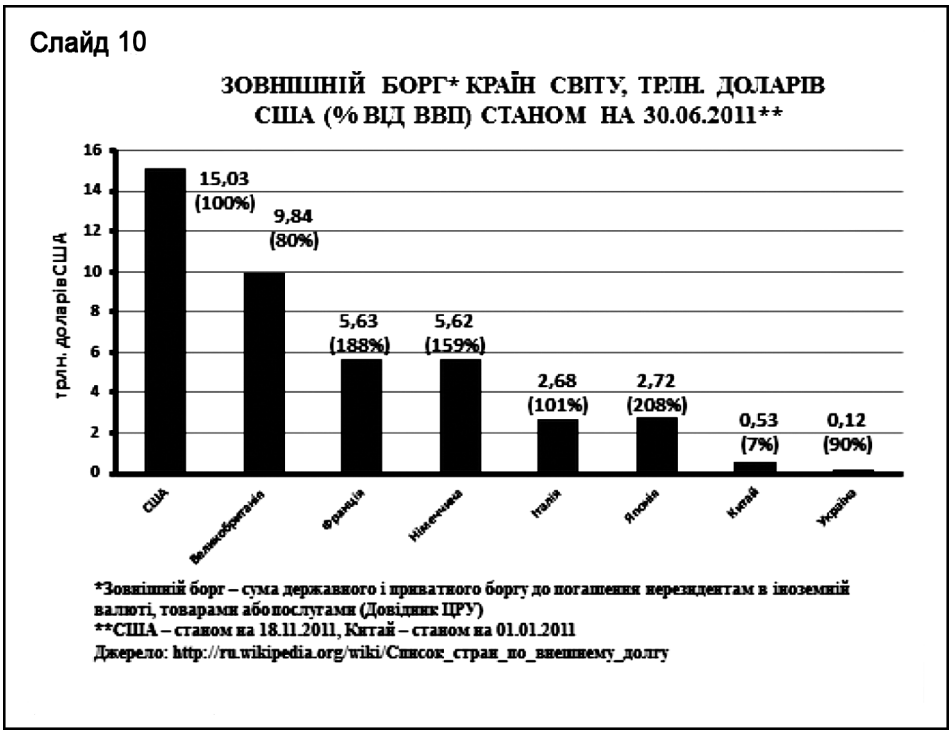

умов Бреттон-Вудської угоди 1944 р., він хотів відновити за золотом, а не доларом роль всесвітнього еквіваленту та державного скарбу.

Як свідчить історія, це закінчилась лише частковим обміном паперових доларів на золото для Франції та Німеччини, а уряд США вжив всіх заходів, щоб такого бажання ні в кого більше не виникало.

Вже майже півстоліття ми спостерігаємо стійку динаміку знецінення грошей та росту цін на золото. Як видно із *слайду 12* тільки за останнє десятиріччя золото подорожчало у шість разів. І це біржові — контрольовані показники. Реально ситуація набагато гірша.

Більшість Центральних банків провідних країн переглядають систему та механізми формування золото-валютних резервів не на користь паперових грошей. У Центробанках США та провідних країнах Європи золото у резервах займає понад 70 %. Проте, динаміка росту цін на золото, складність його придбання робить проблемним формування резервів у золоті. В тому числі й для України.

Натомість (*слайд 13)* динаміка індексів цін ФАО за основними видами продовольства у світі (особливо зернового індексу), доводить життєздатність пропонованої Академією ідеї створення додаткових державних та світових резервів у зерні.

Не можу не навести цитати великого російського генія О.С. Пушкіна «Надо думать о том, чем государство богатеет и почему не нужно золо-

Слайд 12

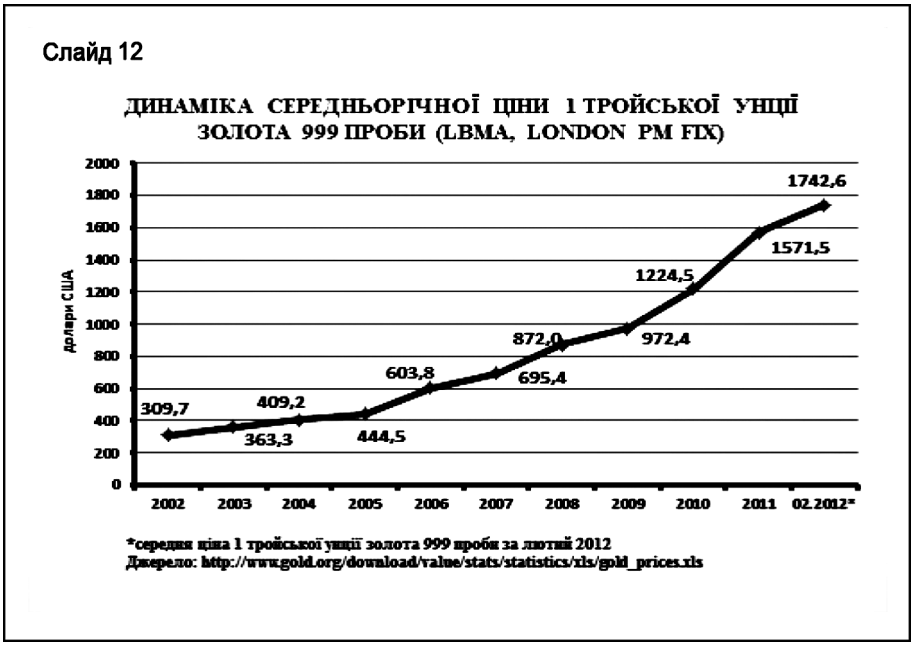

Слайд 13

та ему — когда простой продукт имеет». Зерно і є тим багатством.

Вагоме й теоретичне обґрунтування такої ідеї. Франція, Німеччина, Польща, Україна та інші країни мають унікальну історичну та сучасну базу знань з фізичної економії. Теорія, з якої Француа Кене започаткував економічну науку як науку, що вивчає природу походження багатства. Зауважимо, що сформульовані в його «Економічній таблиці» 1758 р. висновки, щодо першооснови формування багатства лише у землеробстві, ніхто з відомих у подальшому економістів не спростовував.

Водночас найвдалішим продовження методу економічної таблиці Ф. Кене є модель «затрати-випуск» Василя Леонтьєва, що й понині використовується в економічній політиці провідних країн світу.

Дозвольте нагадати, шановному зібранню, що саме під впливом дискусії з українським фізіократом Сергієм Подолинським, Карл Маркс в кінці знаменитого «Капіталу» змушений був визнати, що джерелом багатства *є не тільки праця*. На *слайді 14* наведені останні рядки «Капіталу» «*Основою* абсолютної додаткової вартості — *є природна родючість землі*, природи, тоді як відносна додаткова вартість базується на розвитку суспільних продуктивних сил». В Радянському Союзі таке закінчення «Капіталу» опублікували лише у 1978 році.

У свій час фундатор академії наук України Володимир Іванович Вернадський (*слайд 15*) чітко визначив пріоритетність «живої» економіки. Зерновиробництво, є яскравим її прикладом. Вернадський вказував: «що фізіократичну теорію не зрозуміли і не оцінили у вивченні економічних явищ». Фізіократичний погляд на багатство є абсолютним, а не відносним. Він пов'язаний з нарощуванням нової матерії, нової енергії, що у глобальному вимірі є важливішим ніж фінансовий прибуток.

За теорією фізичної економії зерно не тільки може, але й має бути мірилом багатства, або, іншими словами, його еквівалентом.

Сутність цінностей належить наповнити новим змістом: живе зробити мірилом неживого, а не на-

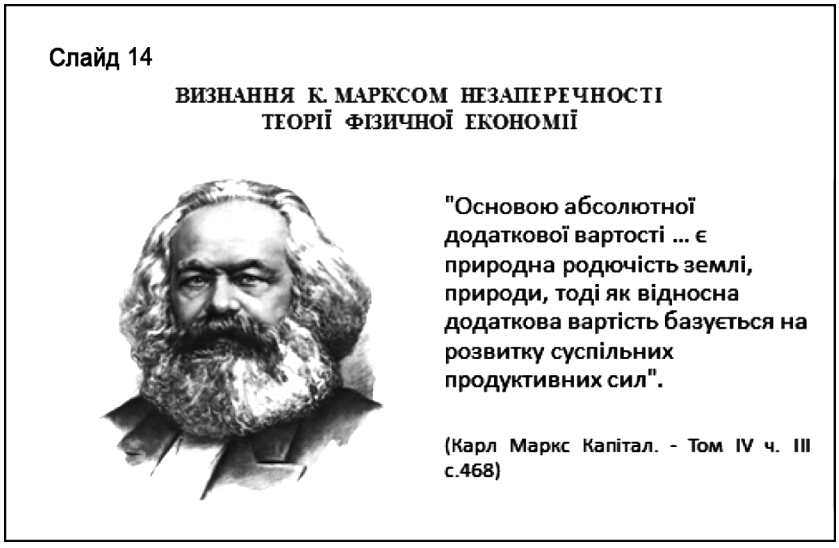

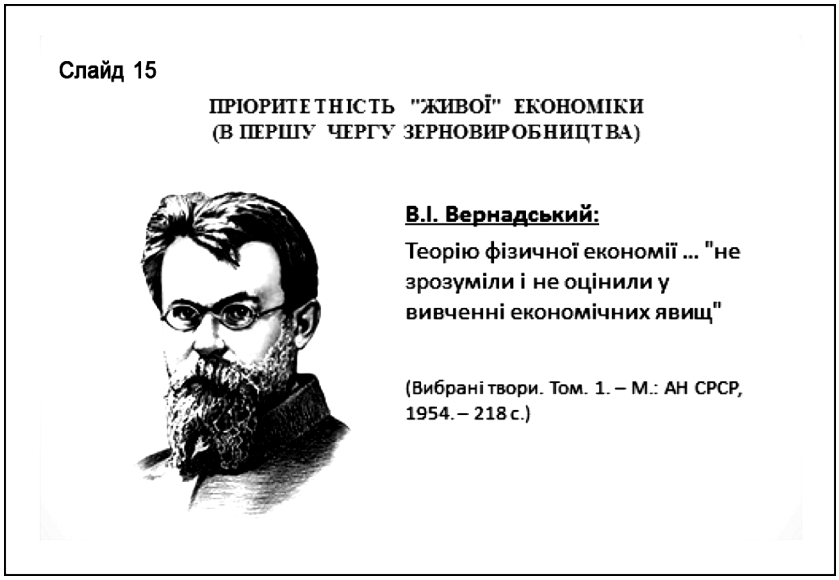

впаки. Притаманні монетарному підходу функції слід підпорядкувати обслуговуванню аграрного сектору. Вкладення коштів в аграрну сферу можна і треба збільшувати, не спричиняючи інфляції.

Важливим для утвердження ідеї є також інституціональна схильність українства до землеробства. Наше завдання полягає в тому, щоб сформоване на засадах інституціоналізму та фізичної економії мислення українства позиціонувати світові як новітнє глобальне економіко-філософське мислення.

Відтак, мету аграрних реформ слід вбачати у збільшенні надлишку зерна як найважливішого з абсолютних благ. Цим же критерієм належить вимірювати і результати реформ, розглядаючи її ефективність як збільшення обсягів цього надлишку з одночасним нарощуванням виробництва продукції тваринництва й родючості землі. Розроблена Міністерством аграрної політики та продовольства України і Національною академією аграрних наук України галузева програма «Зерно України» *має саме таку філософію*.

Однак, презентація світу нової версії глобальної безпеки буде переконливішою за розбудови в Україні необхідної інфраструктури.

Особливої уваги потребує модернізація експортної інфраструктури.

Вже нині слід базуватись не тільки на балансі зерна, а й на балансі насіння сипучих культур *слайд 16* (спільно із зерном, розглядати питання зберігання та експорту насіння соняшнику, ріпаку, сої). Такий баланс краще націлює на розв'язання проблеми переробки, зберігання та експорту.

Передусім, вітчизняне зерновиробництво має освоїти нову науково обґрунтовану логістику зернового ринку (*слайд 17*). За якою зерновиробництво в Україні поділяється на дві умовні зони:

експортну — це регіони, які наближені до портових елеваторів. Саме на цій території в основному й будуть зосереджені стратегічні резерви;

зона внутрішнього споживання — у цих регіонах доцільніше споживати зерно для тваринництва й переробки.

Нова логістика (*слайд 18*) дає змогу щорічно збільшувати доходи аграріїв на 3 млрд грн лише за рахунок економії коштів на перевезеннях.

Планується модернізувати вітчизняну систему переробки, зберігання та транспортування зерна. Забезпечити можливість зберегти 70 і більше млн т зерна в часі для продажу за найвигіднішими цінами на світових ринках (*слайд 19*). Для цього Україна у найближчі роки має розробити та реалізувати Програму добудови лінійних елеваторів потужністю у 10 млн т та портових — у 9 млн т, що потребує 37 млрд грн державних і приватних інвестицій, та залучення до цієї Програми коштів ООН.

Важливою складовою має стати розбудова науково-світоглядного простору пропонованих Україною заходів. Втілюючи новітню парадигму економічного мислення та господарювання Україна має посилити її науково-теоретичний базис та інформувати про це свою націю та народи інших країн світу (*слайд 20*).

Шановний Валеріє Івановичу, просимо Вас підтримати пропозиції та заходи Академії:

Слайд 16

БАЛАНС «СИПУЧИХ» КУЛЬТУР
(ЗЕРНО: ПШЕНИЦІ, КУКУРУДЗИ ТА ІНШЕ,
НАСІННЯ: СОНЯШНИКУ, РІПАКУ, СОЇ)

млн.т

	2011/12 МР факт	2015/16 МР прогноз
Залишки на початок періоду	7,3	6,9
Виробництво	69,1	83,6
Імпорт	0,2	0,1
Внутрішній попит - всього	37,7	43,8
▪ фонд споживання	14,2	15,3
▪ насіння	4,0	3,6
▪ корми	14,9	17,6
▪ переробка на нехарчові цілі	4,7	2,3
▪ втрати обігу	0,6	1
▪ виробництво біоетанолу	-	4,0
Експорт	28,1	35,8
Стратегічний світовий запас	-	6,0
Залишки на кінець періоду	10,2	5,1

Слайд 17

Слайд 18

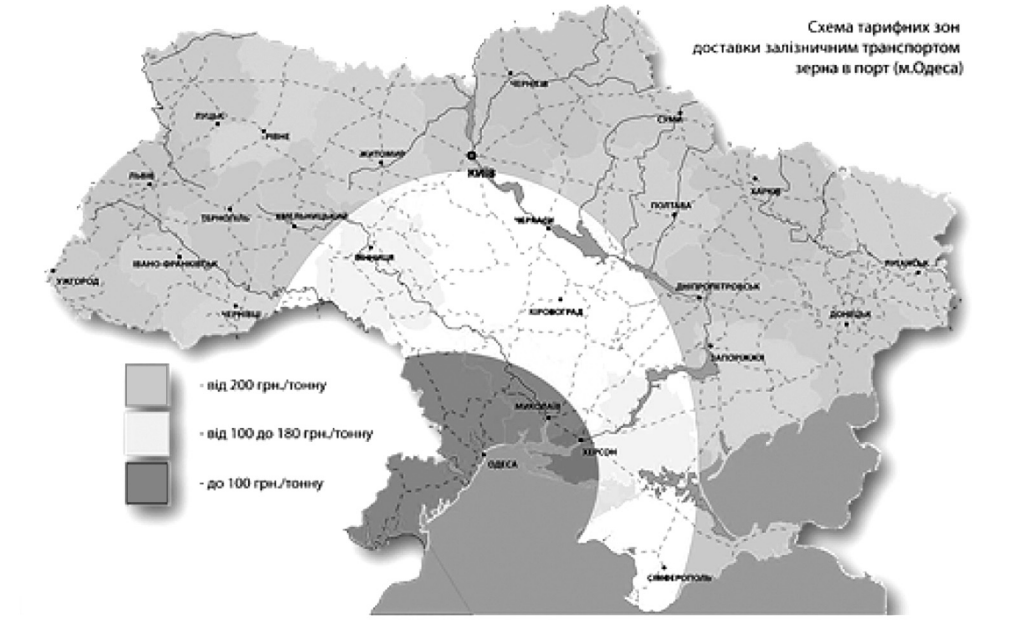

По-перше, щодо розробки спільно з ФАО, Світовою продовольчою програмою та іншими подібними структурами ООН Концепції створення світового резерву зерна та визначенню місця та квот у ньому України.

Україна потенційно здатна щорічно формувати квоту світового резерву зерна ООН у 10 і більше млн тонн і не тільки зберігати таке зерно, але й, за розпорядженнями, доставляти його за призначенням.

Слайд 19

ПЕРШОЧЕРГОВА ПОТРЕБА В ЕЛЕВАТОРНИХ ПОТУЖНОСТЯХ ЗА ГАЛУЗЕВОЮ ПРОГРАМОЮ "ЗЕРНО УКРАЇНИ"

Показники	Роки		Капітальні інвестиції, млрд. грн.
	2010 р. (млн. т.)	2015 р. (млн. т.)	
Сертифіковані зерносклади	28,1	38,1	-
Несертифіковані зерносклади	26,3	16,3	-
Реконструкція несертифікованих складів та будівництво елеваторів	-	10,0	14,5
Будівництво портових елеваторів	-	9,0	22,5

Слайд 20

ЗАХОДИ З ПРЕЗЕНТАЦІЇ НОВОЇ ВЕРСІЇ ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ (ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНИХ ЗАПАСІВ ЗЕРНА)

- ✓ **Розробка, спільно з ФАО, Концепції світового резерву зерна**
- ✓ **Підготовка української доповіді в ООН**
- ✓ **Проведення міжнародного фізико-економічного форуму до 150-річчя академіка В.І.Вернадського**
- ✓ **Ініціювання проведення в 2017 р. у Києві Всесвітнього саміту "Ріо+25."**

По-друге, наукові напрацювання та активна позиція зовнішніх відомств України відкриває перспективу винесення на міжнародний рівень принципово нової глобальної ініціативи у формі *доповіді Президента України на сесії ООН з питань зернового врегулювання економіко-фінансових катаклізмів, продовольчих, енергетичних та екологічних проблем.*

По-третє, порядз унікальноюресурсно-науковою основою нарощування та експорту зерна Україна володіє рідкісним інтелектуальним надбанням. Це доробок вже згаданих подвижників української наукової школи фізичної економії — Вернадського, Подолинського, Рудика. Відтак, доцільне скликання у 2013 році Міжнародного фізико-економічного форуму, приуроченого до 150-річчя академіка В.І. Вернадського, де проблеми зерновиробництва мають бути розглянуті у світлі його вчень про біосферу та живу речовину.

Вироблені засади фундаментальної економічної теорії зерновиробництва, біосфери та прикладної економіки «живого» мають послужити підставами для проведення 2017 року в м. Києві Всесвітнього саміту «Ріо+25» з оновленою версією розвитку багатства та цінностей на противагу руйнівному, віртуально-фінансовому та технократичному глобалізму.

Шановні учасники зборів, викладені ініціативи Академії потребують неупередженої фахової апробації та широкого суспільного обговорення. Академія готова до співпраці в цьому з науковою, державною та бізнесовою елітою України.

УДК 330.1

М.Г. Лобас,
головний редактор,
доктор економічних наук, член-кореспондент
Національної академії аграрних наук України

В.В. Россоха,
доктор економічних наук, ст. наук. сп.,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ТЕНДЕНЦІЇ В ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ НАУКИ

Розглянуто основні напрями становлення й розвитку економічної науки в умовах глобалізації системи світового господарського життя. З'ясовано причини і наслідки нерівномірності економічної активності різних країн світу. Доведено нагальну необхідність зміни правил економічної поведінки в Україні.

Забезпечення адекватності знань суспільно-господарській діяльності, яку вони віддзеркалюють, є однією із визначальних умов прогресу цивілізації. Цьому часто заважає спотвореність такого відображення. Вона помічена Платоном уже в IV ст. до н. е. Мислитель усвідомлював, що образ світу, який бачить людина, відрізняється від дійсності так само, як спотворені тіні на стіні відрізняються від реальних об'єктів [1, с. 321–325].

Висновки Платона залишаються справедливими до всіх знань, включаючи економічні, й зумовлюють усвідомлення того, що науковим можна вважати лише адекватне реальності економічне знання. Так, лауреат Нобелівської премії 1988 р. Моріс Аллє стверджує, що роль науки полягає в тому, «аби спростити й дібрати факти, звести їх до значущих даних і знайти між ними суттєві залежності... Можна з користю для справи спростити реальність, – застерігає він, – але тільки тоді, коли це не змінює дійсної природи явищ. Однак прагнення до спрощення ні в якому разі не повинно призводити до спотворення сутності реальності» [2, с. 38].

Необхідно звернути увагу й на особливості еволюції економічного знання. Воно було започатковане і тривалий час розвивалося у складі синкретичних, неподільних знань про навколишній світ. Згодом диференціювалося на теоретичну і прикладну компоненти й знайшло прояв, з одного боку, в численних напрямах, течіях, школах, а з іншого – у предметній, дисциплінарній, галузевій, функціональній подрібненості [3].

Посилення диференційованості економічних знань стало характерною ознакою останніх століть і десятиліть. Реагування дослідників на ці тенденції хоча й перебуває в межах сентенції «світ пізнаний, але не пізнаний», проте залишається неоднозначним. Одні вбачають у цьому ознаки неминучості, з якою слід згодитися, пізнаючи непізнане. Інші намагаються вибудувати класифікаційні моделі з метою систематизації масиву нагромаджених економічних знань, а деякі дослідники всупереч диференціації обстоюють необхідність повернення до єдиного знання. Відтак залишається актуальним обґрунтування підходів до забезпечення адекватності економічних знань реальності, яку вони обстоюють.

Проте, на відміну від природничих наук, економічна наука, уподібнюється до логіки і математики, тобто є проявом абстрактного судження. Вона не може бути експериментальною й емпіричною. Історія свідчить, що проведення масштабних експериментів, зазвичай, закінчувалося крахом. Прикладами цього є розпад Радянського Союзу, злет і падіння компанії *Long-Term Capital Management* (LTCM), що характеризує спробу групи вчених і нобелівських лауреатів Р. Мертона і М. Скоулса застосувати глибоко раціональний закон великих чисел на ринку облігацій. Ці прояви також слід враховувати під час економічних дискусій.

Економіка – це, насамперед, постійно змінювана економічна система, що характеризується циклічністю, диспропорційністю, кризовими явищами, спадами і підйомами, залежністю від множини чинників, значущість яких для економіки також змінюється. До того ж, сучасне суспільство стало набагато складнішою і детермінованою системою, якій властиві не лише загальні ринкові закони, а й сукупність психологічних, ментальних, генетичних, інерційних, природно-просторових, історичних та інших компонент, що визначають специфіку, темпи розвитку й адаптивність кожної національної системи до нових реалій [4, с. 9]. Нині економіст, на думку Дж.М. Кейнса, повинен бути математиком, істориком, дипломатом, філософом, вільним і непідкупним як художник.

Що стосується економічні теорії, то вона є результатом наукової діяльності кожного економіс-

та, здатного «ясно міркувати й у масі подій відрізняти суттєве від просто випадкового» [5, с. 814]. Призначення економічній теорії полягає в тому, щоб, *по-перше*, описати і пояснити процеси виробництва й обігу (розподіл, обмін, споживання); *по-друге*, забезпечити належну економічну поведінку господарських суб'єктів. Домінування в економічній науці тієї чи іншої доктрини залежить від її сприйняття «академічним і професійним співтовариством» [6, с. 8].

Існуюче різноманіття течій світової економічної думки у найзагальнішому окресленні можна звести до двох напрямів, сформованих позитивною та нормативною економікою. Позитивна або дескриптивна (*descriptive*) економіка описує факти, умови, відносини у сфері економіки, взаємозв'язки між ними, найістотніші процеси господарської діяльності у взаємодії їх з іншими економічними і соціальними процесами. Вона займається розкриттям змістовної сторони явищ і процесів господарського життя суспільства, тобто розкриттям економічних законів і закономірностей, має справу з відібраними фактами, які перейшли на рівень теорії. Позитивна економіка вільна від суб'єктивних оцінних суджень, вивчає те, що є, тобто досліджує фактичний стан економіки й відповідає на запитання типу «*що є*», а не «що повинно бути». Позитивна функція макроекономіки спрямована на обґрунтування висновків, які пояснюють сучасний стан національної економіки.

Нормативна (прескриптивна — *prescriptive*) економіка, керуючись положеннями позитивної економіки охоплює моральні й вартісні оцінки економічних явищ і процесів, виражає суб'єктивні уявлення про те, що повинно бути, а що ні. На неї покладається визначення бажаних конкретних умов або аспектів економіки, формулювання наукових уявлень про економічне поводження. Нормативна функція макроекономіки спрямована на обґрунтування рекомендацій щодо подальшого розвитку національної економіки. Інакше кажучи, позитивна економіка займається пізнанням і дією економічних законів, тоді як нормативна економіка — використанням їх.

Нині економісти висувають і обстоюються різноманітні теорії й моделі економіки і її складників, які відбивають існування різних думок і оцінкових суджень. Більшість явних розбіжностей пов'язана з нормативними підходами, що підтверджується обґрунтуванням пропозицій типу «повинно» або «випливає». Значно більша згода простежується в питаннях фактичного протікання економічних процесів, ніж у тому, в яке русло слід спрямувати їх вектор, що для цього слід робити, і особливо — як робити. Якщо за тими чи іншими фактами серед економістів може бути одностайна думка (і то не завжди), то щодо того, що необхідно зробити для досягнення певного економічного стану (нормативу), дійти згоди дуже важко, що зумовлюється надзвичайною складністю і багатоваріантністю розвитку економічних систем. Теоретично люди можуть погоджуватися щодо висновку про реально існуючий світ, але багато в чому вони не погодяться стосовно того, яким він має бути, а особливо — як саме цей світ змінити на краще. Відповіді на ці питання диктуються політичним вибором. Коли на основі зібраного матеріалу економіст пропонує змінити фактичний стан речей, він робить нормативне твердження і більшою мірою виступає як близький до земних справ політик, ніж учений. Хоча як позитивні, так і нормативні судження можуть стосуватися теперішнього, минулого і майбутнього періодів, ефективність управління економікою базується на спроможності передбачення.

Історія людства багаторазово доводить, що громадянське суспільство, творчі процеси і благополуччя народів цілком залежать від правил гри в економіці. Висновок про те, що економіка перебуває поза політикою, спростовує саме життя. Економіка була, є і буде головним політичним питанням всіх часів і народів. Підґрунтя концепції демократизму як і найголовніше місце його прояву знаходиться в економіці. Характерним є посилення взаємозалежності розвитку економіки і соціальних, інституційних та інших чинників, права, політичної ситуації тощо. Так, представники інституціональної теорії Т. Веблен і Дж.-Р. Коммонс проаналізували залежність функціонування економіки від таких інститутів як звичаї, традиції, способи мислення, державна влада, політичні партії й профспілки. Дж. Гелбрейт акцентує увагу на визначальній ролі влади у процесі функціонування економіки. Детальний компаративістський аналіз еволюції різних теоретичних напрямів економічної науки, зазначає І.Й. Малий, дає змогу припустити, що представники кожної школи, крім маржиналізму, розглядали окремі аспекти впливу на економічний розвиток держави як соціального інституту, що є ключовим моментом розуміння теоретико-пізнавальної та практичної функції сучасної економічної науки [4, с. 9,10].

Нині економіка набула нових тенденцій, зумовлених зростанням ролі інституційних чинників, локалізацією мережених систем, відкритістю національної економіки, глобальною фінансовою експансією, асиметрією інформації, редукцією поведінки уряду, домашніх господарств, фірм, деформацією та викривленням макроекономічної політики, які ще не знайшли адекватного системного відображення в економічній науці. Затяжна фінансова криза, що охопила більшість країн глобального простору, свідчить про теоретичну неспроможність економічних доктрин, про кризу науки і суспільства. Однією з основних проблем економічної науки стає пошук нових підходів до розроблення нормативної теорії. Складність такого пошуку криється, передусім, у

тому, що багато проблем економіки не підлягає обґрунтуванню з точки зору методології, а теоретичне трактування сучасних економічних систем являє собою систематизацію багатогранних поглядів і узагальнень, які не лише доповнюються, але й перебувають у діалектичному протистоянні. Проте економісти все ще зайняті пошуками «економічного еліксиру», чудодійної формули, схожої на фізичний закон Ньютона, яка змогла б пояснити всі складнощі економічного прогнозування. Це лише вводить їх в оману, оскільки такої формули не існує, й існувати не може. Водночас практика функціонування світового господарства свідчить про поділ економічної науки на інтегровані компоненти, що й зумовило мету дослідження і висвітлення його у статті.

1. *Індустріальна економіка* не створює «чистого» продукту, а лише надає нову форму сировині й матеріалам. А значить багатства, вироблені промисловою працею, виникають завдяки доходам, які дає земля і які самі по собі є безплідними й відтворюються завдяки доходам від земельних угідь.

2. *Біоекономіка* (фізична економія), де додатковий продукт (додаткова вартість) забезпечується завдяки сонячній енергії, а людська праця сприяє її додатковому нагромадженню. Засновник української школи фізичної економії С. Подолинський довів, що робота всього людства з економічним еквівалентом 1/10, має здатність перетворювати на прийнятну для задоволення потреб людини кількість енергії, що у 10 разів перевищує її власну величину. На єдності економічного, фізичного, соціального, біологічного і космічного він побудував нову наукову парадигму, існування в природі «процесу людської праці з коефіцієнтом корисної дії понад сто процентів». Людина, зберігаючи і нагромаджуючи сонячну енергію, забезпечує збалансований розвиток природи і суспільства. Цей висновок визнано «законом Подолинського» [7, с. 8].

Значимість біоекономіки для життя суспільства постійно зростає. За оцінками фахівців, вже в наступні декілька років світу потрібен буде обсяг харчових продуктів, еквівалентний виробленому за останні десять тисяч років.

3. *Монетарна економіка*, завдяки якій формуються кредитно-фінансові відносини. Їх образно називають нервово-судинною, кровоносною системою господарського механізму, що забезпечує всі фази суспільного відтворення (виробництво, розподіл, обмін, споживання). Головною умовою і чинником зростання монетаризації економіки є розвиток національної економіки, зростання обсягів виробництва і послуг. Ще Ф. Кене зазначав: «Гроші самі собою не задовольняють потреби людей і не породжують грошей. Без реальних багатств грошові багатства залишались би багатствами безплідними і безкорисними». Гроші — писав він — «не споживаються і не відтворюються, але завжди слугують обміну таких багатств, які придатні для споживання» [8, с. 226]. Не існує жодного продукту чи послуги в будь-якій сфері життєдіяльності суспільства, на виробництво яких не потрібно було б витрачати час і потужність (енергію).

Емісія грошей виправдана, коли додатковий випуск їх потрапить не в обіг, що тягне за собою інфляцію, а спрямовується в оборот, матеріалізується в ресурсах виробництва і збільшення продукції, приріст вартості якої перевищить суму нових грошей. До того ж витрати на обслуговування грошової маси становлять 10 % (раніше становили 25 %), що також зумовлює додаткову емісію [9. с. 387]. Проте характерними особливостями монетарної економіки сучасності є значний розрив між номінальною і реальною грошовою масою, який створює розрив між реальною потужністю виробленого суспільством валового продукту і спекулятивним капіталом, незабезпеченим реальною потужністю.

З часу Бреттон-Вудської конференції, що відбулася у 1944 році, реальний валовий продукт виріс у чотири рази, а в грошовому виразі (в доларах США) — в 40 разів. У резолюції Італійського парламенту № 192 2002 року зафіксовано: «Прояв кризи світової фінансової системи характеризується значним розривом між обсягом спекулятивного капіталу в 400 трлн доларів (із яких 140 трлн приходяться на США) і розмірами світового валового продукту всього в 40 трлн доларів» [10].

З часу резолюції Італійського парламенту цей розрив не лише не зменшився, але й досягнув критичної позначки світової кризи 20-х років минулого століття. Світова криза спричинена тим, що замість надійної і стійкої міри вартості використовується нестійка, незабезпечена реальною потужністю спекулятивна грошова міра. Для виходу із глобальної кризи і переходу до стратегії прогресивного розвитку слід, очевидно, перейти до монополярного світу і створення фінансових центрів, що збільшить самостійність національних валют і зменшить залежність від спекулятивного капіталу. Проте, лише такого шляху також недостатньо. Загалом світ єдиний, і потрібно розробити універсальні вимірювання розвитку глобальної системи, загальнообов'язкові для всіх країн світу, побудованого на природничонауковій основі.

Те, що насправді ми давно вже живемо в світі, у якому віртуалізовані не лише гроші, але і вся фінансова система стають не лише припущеннями, заснованими на емоційно-психологічному аналізі подій. Американські гроші в тому вигляді, у якому вони представлені сьогодні, — не більше ніж віртуальна фікція. Якщо в 1989 р. національний борг США становив 2,7 трлн дол., то 2011 р. благополучно досяг 15 трильйонів.

1989 р. уряд США визнав, що національний борг досяг критичної межі. На площі Таймс-сквер було встановлено величезний лічильник, де вказувався національний борг і частка кожної американської сім'ї в цій заборгованості. Шоковані цим видовищем люди зупинялися і спостерігали за приголомшуючою швидкістю зростання суми боргу, а коли вона досягла 5 трлн дол., цей лічильник зняли. Коли сума боргу наблизилася до 9 трлн дол., лічильник повернули на старе місце, але це вже нікого не цікавило. Люди звикли і втратили здатність навіть дивуватися, оскільки це лише зобов'язання приватної компанії під назвою «Федеральний Резерв», не підкріплені нічим, крім доброї волі акціонерів і сліпої віри людства в незламність фінансової системи Америки. Тому очевидно можна безбоязно, сміливо і з упевненістю в завтрашньому дні нарощувати національний борг хоч до квадрильйона.

4. *Інноваційна економіка* спрямована на вивчення закономірностей науково-технічного прогресу, концепцій так званого екзогенного, зовнішнього фактора впливу на господарську систему, що тривалий час залишався «чорною скринькою» економічної науки. Дослідження різних підходів до пояснення циклічного характеру економічного розвитку дали можливість виявити, що зміна технологій виробництва має історичне значення, становить стрибок від старої виробничої функції до нової, докорінно змінили традиційні уявлення щодо суті та змісту економічних процесів.

Циклічність технологічного розвитку економіки в динаміці постає як своєрідна форма забезпечення ґрунтовної корекції економічної моделі, а криза — як феномен еволюції, певний перехідний стан розвитку суспільства, фаза конкретного циклу, функцією якої, з одного боку, є виявлення і демонтаж старого, віджилого, недієздатного, а з іншого — створення передумов для утвердження нового, надання шансу перспективному. Теорія економічного аналізу технологічних змін, «творчого руйнування» наявної технологічної структури, її модернізації на основі розширення нового технологічного укладу створює нові можливості для посткризового економічного зростання, визначення пріоритетних інноваційних контурів, взаємодії технологій виробництва й управління. Таким чином держава має бути достатньо коректною у процесі напрацювання механізмів антикризової політики. Такі заходи не повинні заважати кризі виконувати її конструктивну роль. Важливе значення має також обґрунтування основних принципів та елементів сучасних моделей економічних циклів, шляхів і характеру змін, засадних положень і методологічних підходів до технологічного прогнозування в системі стратегічного управління національною економікою, орієнтованого на пошук нових можливостей господарського розвитку на основі активізації наявних і створення нових конкурентних переваг, визначення стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку за принципом технологічного імперативу.

Висновки нової парадигми суспільної динаміки покладені в основу державної політики деяких країн і забезпечили їм економічне лідерство. За будь-яких умов науково-технологічна сфера лишається пріоритетним напрямом стратегії економічного розвитку. Варто нагадати, що ще у 1990-х держави Євросоюзу згідно з так званою Лісабонською стратегією, взяли на себе зобов'язання виділяти на науку не менше, ніж 2 % ВВП, довівши згодом цю цифру до 3 % ВВП. Попри кризу, ці зобов'язання — за винятком хіба що Греції — загалом виконується.

Для України проблема розвитку інноваційної діяльності є надзвичайно актуальною, оскільки майже всі підприємства працюють на застарілому обладнанні, а технології, які використовуються у базових галузях, залишились на рівні досягнень науково-технічного прогресу 50—60 років минулого століття. Законом про науку і науково-технологічну діяльність, в Україні передбачене державне фінансування науки (фундаментальної та прикладної сумарно) в обсязі 1,7 % ВВП. Проте видатки держбюджету на наукові дослідження і розроблення з 2,3 % ВВП в 1990 р. скоротилися до 0,34 % ВВП (кризовий 1998 рік), потім дещо зросли і сягали майже 0,5 % ВВП — а тепер скотилися до 0,31 %, що становить своєрідний «рекорд» за двадцятиліття незалежності. За такого фінансування наука може виконувати лише функцію нагромадження і передавання знань, сприяти розвитку освіти й культури, але не в змозі відігравати помітну роль в економічному житті країни. Скорочення кількості наукових працівників утричі вже поставило на грань загибелі низку дослідницьких шкіл. Україну вже полишили понад чотири тисячі докторів наук, ефект від праці яких на Заході перевищив 5 млрд дол. США [11].

Водночас прискорення чергового етапу науково-технологічного прогресу, що сприяє підвищенню рівня конкурентоспроможності національної економіки на внутрішньому і зовнішньому ринках, спричинило непередбачувані й небажані соціально-економічні, екологічні, технологічні наслідки та кризові явища. Розкриття значущості управлінського впливу на перебіг соціально-економічних процесів, технологічного імперативу на побудову стратегії розвитку, розроблення відповідного методологічного інструментарію й системної методології стратегічного управління соціально-економічним розвитком покладено в основу дослідження багатьох наукових колективів. Проте лише тандем гуманітарного і технологічного знання допоможе сповідувати мораль-

ний припис щодо поведінки під час вибору курсу технологічного розвитку у напрямі забезпечення якості життя [12, с. 6—23].

5. *Ґламурна економіка* характеризує ринок розкоші, який не дивлячись на фінансову кризу почуває себе досить впевнено. Ґламур сьогодні — це антитеза багатьом звичним і навіть новітнім науковим концепціям й життєвим уявленням. Ґламурними можуть бути предмети і явища, що привертають загальну увагу, мають здатність демонструвати успіх, соціальну спроможність і престиж. Для такої демонстрації необхідні дві умови. Їх споживання має бути помітним, публічним, показним і порівнянним, що передбачає спільний знаменник — гроші, а тому можливим лише через демонстрацію грошової сили людини. Іншими словами — ґламур передбачає монетарну культуру, в якій усе, включаючи людське життя, підлягає грошовому оцінюванню. Ці умови неминуче наближають ґламур до економіки.

Економічні контури ґламуру окреслено в кінці XIX Т. Вебленом у книзі «Економічна теорія жіночого одягу». Ґламур, за визначенням вченого, — це, *по-перше*, показне споживання, мета якого не задоволення фізичних і духовних потреб, а враження своїм успіхом оточуючих. *По-друге*, — це таке показове споживання, враження від якого перетворюється на актив, капіталізується і продається.

Сучасне вживання слова вже не вкладається у звичні рамки вузького (*мода*) і широкого (*спосіб життя*) сенсу. Воно набуває спеціалізованих вузьких точкових значень в найширшому спектрі видів діяльності, поєднується з економікою і такими поняттями як дисконт, професія, чинник, цінний папір, робота, технологія організації бізнесу, принцип політики. Значна частина цих новоутворень відображає сучасні зрушення глибинних пластів, що відбуваються в особистому і суспільному житті й претендують на те, аби увійти до понятійного апарату соціальних наук.

Так, ґламурний дисконт являє собою характерний для ґламурних професій розрив між оплатою праці більшості зайнятих і доходів «зіркової» меншості. Ґламурний чинник зумовлює зменшення оплати праці переважної чисельності зайнятих. Ґламурна професія — професія, для якої характерний високий середній дохід, низький медіанний дохід і відкритість доступу. Високий середній дохід забезпечують «зіркові» доходи меншості. Низький медіанний дохід (що знаходиться в центрі ранжиру доходів) — результат легкості доступу в ці професії і відносної їх масовості. Нині це вже не лише «шоу професії», але й професії менеджера, економіста, юриста, страховика. З'являються ознаки ґламуризації і в професії ученого.

Чи можливі нормативні думки відносно ґламуру у форматі «добре-погано» або винятково щодо засудження їх? Знайти відповідь на це питання намагався ще Адам Сміт у праці «Теорії моральних сентиментів» (1759 р.). З одного боку, по Адаму Сміту, на рівні людини «гламур багатства вводить в оману», а з іншого боку, на рівні суспільства — «приносить соціальні вигоди». Очевидне те, що слово ґламур швидко увійшло в наше життя, тому до віддзеркалюваного ним явища слід ставитись уважніше [13].

6. *Регіональна економіка* являє собою систему суспільних відносин, яка історично склалася в межах областей держави або економічного району, що характеризується соціально-економічними особливостями, виділяється спеціалізацією і структурою господарства, природно-ресурсним та демографічним потенціалами, комплексом галузей з виробництва товарів і надання послуг. Поняття регіональна економіка охоплює виробничі, фінансові, кредитні, суспільні відносини території конкретного регіону, форми і методи організації виробництва, комплексного управління регіоном.

Досвід багатьох країн показує, що централізована модель територіального устрою гальмує соціально-економічний розвиток регіонів, і водночас демонструє низку геоекономічних і системних перевагах територіальних виробничих систем, особливо побудованих на основі кластерної моделі, що забезпечує поєднання у виробництві конкуренції з кооперацією, уособлює «колективну ефективність», створює «гнучку спеціалізацію». Підтримуючи співробітництво, підприємства не перестають конкурувати між собою у зниженні витрат виробництва і цін, поліпшенні якості продукції, пошуку кращих постачальників, формуванні нових каналів збуту власної продукції тощо. Завдяки цьому підвищується конкурентоспроможність не лише окремо взятого підприємства, а певного географічного регіону й економіки країни загалом. Тому робочим принципом регіональної економіки в умовах глобалізації світового господарства стає вислів: «Думати глобально — діяти регіонально!», а стратегічною метою — істотне підвищення життєвого рівня населення на засадах ефективного використання промислового та природно-ресурсного потенціалу. Водночас держава має сприяти міжрегіональній єдності відтворювальних процесів у макроекономіці, створити економічні інтереси для підвищення активності у соціально-економічної діяльності регіонів, забезпечити стратегічну мету економічного розвитку регіонів [14].

7. *Культурокреативна економіка* поєднує поведінкову (*behavior economics*) й середовищну економіки (*environments economics*), що включають рівень життя, традиції, національні уподобання, екологічні активи і творче перетворення їх в ресурси і чинники сучасної економіки, яке можна розглядати як своєрідну реакцію на збурення і проблеми сучасного розвитку.

Економічна поведінка, що давно перейшла до категорії мейстриму, пов'язана з людською поведінкою, вибором і прийняттям рішень стосовно раціонального використання ресурсів (простору, енергії, матеріальних ресурсів, часу, зусиль, грошей) з метою задоволення потреб. Нині доведено, що в будь-якій макроекономічній системі нераціональна поведінка людей і компаній не випадкова, не хаотична, а має свої закономірності. Вони базуються на таких поняттях як довіра, справедливість, зловживання і недобросовісність, грошові ілюзії та історії, які виникають по ходу розвитку кожної країни і всієї світової економіки.

Для японської культури, наприклад, властивий патріотизм, колективізм і самовпевненість. Успіх корпорації для японців — це їх власний успіх. Політика довічного найму дає змогу японським працівникам ототожнювати себе з корпорацією і стала частиною національної філософії. Японська культура як ніяка інша сприяє співпраці людей в межах масштабних проектів, не допускаючи несправедливості і не ображаючи самолюбства один одного. Цю особливість культури японців пов'язують з розвитком поезії хайку, що розвивалася на традиціях поезії ренг, віршів, написаних кількома поетами, кожен із яких складав свій фрагмент, який міг читатися як самостійне хайку, але оцінювався виключно як частина всього цілого. Саме великі японські фірми стали «спадкоємицям» цього жанру, взяли його за основу діяльності [15].

Інший приклад демонструє рівень особистих заощаджень в США, який на початок 1980 р. становив 10 %, а останнім часом знизився до від'ємних значень. Збільшення кількості особистих банкрутств зумовлено тим, що все менше людей стали сприймати банкрутство як особисту невдачу. Нині у розпорядженні «прісно живущих» американців знаходиться 1,3 млрд кредиток, а в китайців — лише 5 млн кредиток. Саме покупки за допомогою кредитних карт знижують заощадження американців, оскільки вони купують товарів на 60—110 % більше, ніж за готівку.

Китайці зберігають більше тому, що там існує настанова: головне — поміркованість у споживанні. Вони відчули, що в країні починається нова історична епоха, яка приведе їх до вершин досягнень людства. Зараз для китайця бути бідним не соромно, оскільки країна перебуває в перехідному стані. З відновленням колишньої слави самооцінка кожного жителя Китаю підвищується. За неписаними законами всі гроші, зароблені китайцями за межами своєї країни, мають бути вкладені в економіку Китаю. Понад десять мільйонів китайців, які проживають нині в інших країнах світу, свято зберігають ідентичність, культуру, традиції, мову в китайських кварталах. Настане час, коли китайці розкажуть нащадкам історію своєї боротьби і самопожертви.

Очевидно, що й нам слід кардинально переглянути підхід до бачення процесів і явищ, можливостей і проблем розвитку країни, зумовлених існуванням на рівні масової свідомості таких соціально-психологічних чинників, як «непохитність подвійної моралі», «нерівність перед законом різних соціальних верств населення», «вседозволеність адміністративного ресурсу» тощо. Віра в ринкову економіку як «гру без правил» призвела до шокуючих наслідків: брак об'єднувальної ідеї в українському суспільстві; повної недовіри до інститутів влади; масових зловживань на всіх рівнях влади, поділ бізнесу на своїх і чужих залежно від того, яка політична сила перебуває при владі. Це вказує на нагальну необхідність прискорення зміни правил економічної поведінки.

Використані джерела

1. *Платон.* Сочинения: в 3-х т. / Платон. — М.: Наука, 1971. — Т. 3. — Ч. 1. — 687 с.
2. *Шевчук В.* Українська наукова школа фізичної економії: світовий вимір та цивілізаційна перспектива / В. Шевчук [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rudenkomd.narod.ru/Shevchuk_stattia.htm.
3. *Алле М.* Экономика как наука / Алле М.; пер. с франц. — М.: Наука для общества, 1995. — 376 с.
4. *Малий І.Й.* Розвиток економіки і держави: від економічної теорії до науки управління / І. Й. Малий // Економічна теорія. — 2011. — № 4. — С. 7—14.
5. *Мизес Л.* Человеческая деятельность: трактат по экономической теории. — М.: Наука. — 870 с.
6. *Стюарт И.М.Т.* Роль методолога / И. М. Т. Стюарт // Панорама экономической мысли конца XX ст.: в 2-х т. — С.Пб.: Питер. — Т. 1. —XVI. — 956 с.
7. *Кузнецов О. Л.* Устойчивое развитие: синтез естественных и гуманитарных наук / Кузнецов О. Л., Кузнецов П. Г., Большаков Б. Е. — Дубна, 2001. — 388 с.
8. *Кенэ Ф.* Избранные экономические произведения / Кенэ Ф.; пер. с франц. — М.: Соцэклиз. — 356 с.
9. *Орехівський Г.А.* Політекономія: навч. посіб. / Орехівський Г.А. — [2-ге вид.]. — К.: Каравела, 2010. — 440 с.
10. Фізична економіка українців (в системі Людина — Природа — Суспільство) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.uiec.org.ua/ru/publikatsii/fizicheskaya-ekonomika...v...-/download.html
11. *Грабовський С.* Вбивство науки. Бюджет-2012 встановлює рекордно низькі витрати на науку / С. Грабовський // Тиждень [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.tyzhden.ua/Columns/50/38430
12. Технологічний імператив стратегії соціально-економічного розвитку України: монографія / [Федулова Л. І., Бажал Ю. М., Осецький В. Л. та ін.]; за ред. Л.І. Федулової. — К.: НАН України, Ін-т екон та прогнозув, 2011. — 656 с.
13. Гламурная экономика [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.dictionary-economics.ru/word/
14. *Россоха В.В.* Кластерна модель організації виробничих систем / В. В. Россоха // Економіка АПК. — 2011. — № 10. — С. 146—152.
15. *Акерлоф Д.* Spiritus Animalis. Як людська психологія управляє економікою / Д. Акерлоф, Р. Шиллер [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://innovations.com.ua/ua/articles/14225/yak-lyudska-psihologiya-keruje-ekonomikoyu-i-chomu-ce-vazhlivo-dlya-svitovogo-kapitalizmu

УДК 331.582:477.75

В.С. Дієсперов,
доктор екон. наук,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ЗАЙНЯТІСТЬ У СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ АР КРИМ

Висвітлено проблеми інформаційного забезпечення досліджень з проблем економіки праці та тенденції показників діяльності підприємств залежно від землемісткості робочого місця, розмірів та інтенсивності виробництва.

Економічні та соціальні результати господарювання на різних рівнях виразно характеризуються трудовими показниками: продуктивність праці, зайнятість, розмір оплати праці. По сільськогосподарських підприємствах однак виконувані в останні роки аналізи ефективності використання праці вкрай недостатні. Головна причина цього — вилучення показників трудових затрат і складу працівників із статистичних форм. Починаючи від перших повоєнних років у річних звітах колгоспів і радгоспів праця характеризувалася розгорнуто таблицями на кількох сторінках. Поступово інформація звужувалася, але до 2006 року у малообсяжній економічній формі № 50 с-г. зберігалися показники прямих затрат праці на виробництво основних видів сільськогосподарської продукції, що давало змогу відслідковувати динаміку її продуктивності. З 2007 року ці показники вилучені. Нині неможливо розраховувати індекси продуктивності, аналізувати зайнятість в офіційній сфері сільського господарства, визначити рівень оплати праці. Немає в статистичній формі загальної площі посівів — важливого для оцінки зайнятості показника (значна частина угідь не використовується).

У масштабах усієї економіки значення використання й ефективності праці все ж усвідомлюється, що виражається веденням форм місячної та річної звітності з праці, які обов'язкові для різних підприємств та організацій країни за винятком дрібних. Держкомстат готує, зокрема, щорічні звіти з праці по сільському господарству в розрізі регіонів. Але у цій формі за 2010 рік вилучено показники затрат праці в людино-годинах, які містить звітність сільськогосподарських підприємств.

Аграрна економічна наука таким чином надто обмежена в можливостях досліджень з проблем економіки праці, що звичайно не звільняє її від обов'язку аналізувати трудову ситуацію на селі. Через занепад суспільного виробництва переважаючим стало використання праці в особистих селянських господарствах, де вона малопродуктивна, тяжка і непривабліва. З року в рік зменшується кількість працівників підприємств, що вкрай обмежує доходи селянства, змушує людей залишати село, шукати застосування свого трудового потенціалу в містах і за кордоном. Динаміка зайнятості в сільгосппідприємствах може і повинна бути розвернута в протилежному напрямі. Відновлення, розвиток, інтенсифікація структури аграрного виробництва забезпечуватимуть збільшення кількості робочих місць при одночасному зростанні продуктивності праці, яка в українському сільському господарстві залишається надзвичайно низькою. Необхідний моніторинг використання трудових ресурсів підприємствами. Маємо при аналізах максимально використати збіднену інформацію основних економічних показників діяльності сільськогосподарських підприємств, яка надає лише два трудові показники: середньооблікова кількість штатних і позаштатних працівників, зайнятих у рослинництві та тваринництві.

Аналіз, що є предметом статті, виконано за даними форми № 50 с-г. підприємств за 2009 рік найпівденнішого регіону країни, природні умови якого дозволяють розвивати різноманітні інтенсивні трудомісткі сільськогосподарські виробництва. Центральний показник аналізу — землемісткість робочого місця, яка визначена із площі сільгоспугідь, використовуваних підприємствами. При цьому усвідомлюємо неповноцінність даного критерію, оскільки невідомий річний виробіток працівника в годинах. Паралельно із землемісткістю даємо показник, який скорочено названо «оплата послуг до оплати праці». Точніше

це відношення наявних у статистичній формі показників оплати послуг і робіт сторонніх організацій до витрат на оплату праці свого персоналу. Участь залучених зі сторони засобів і працівників останнім часом стала надто великою, оскільки більшість підприємств не мають достатніх матеріальних засобів, а водночас поширилися належні багатим власникам механізовані пересувні загони, укомплектовані сучасною дорогою технікою. Показник, який достатньою мірою характеризує ступінь участі інших організацій, прямо пов'язаний із землемісткістю робочого місця. Залучення сторонніх організацій (формуються вони переважно не з сільських жителів) витісняє робочі місця селян. У таблицях є й такий нестандартний показник, як окупність витрат. На відміну від загальноприйнятого показника рентабельності, він враховує витрати на всю вироблену продукцію. При цьому вилучається повторний облік використаних матеріалів власного виробництва підприємства (корми, гній тощо). Співвідношення зайнятих — це кількість працівників рослинництва до тваринників.

У табл. 1 підприємства згруповані за землемісткістю робочого місця, що варіює у великому діапазоні. При високій землемісткості підприємства вдаються до масштабного залучення послуг, а тваринницька діяльність зводиться до мінімуму. За показниками виробництва на одиницю площі, рентабельністю, рівнем оплати праці кращими є господарства, де на працівника припадає менше 20 га угідь. У них також значно чисельніші трудові колективи, ширші можливості раціонального поділу та кооперації праці. Помітна різниця між окупністю витрат і офіційною рентабельністю пояснюється тим, що в підприємствах різні відношення між виробленою та цього ж року реалізованою кількістю продукції. Відомо також, що можна маніпулювати рентабельністю, розподіляючи витрати між реалізованою продукцією та іншою її частиною. Здебільшого рентабельність завищується і реальне відшкодування витрат погіршується. Буває й інше співвідношення.

Широку можливість маневрування показниками собівартості та рентабельності мають підприємства з високою землемісткістю, що вирощують тільки зернові та олійні культури, реалізувати продукцію яких можна в різні роки. Прикладом можуть бути форми підприємств № 93 і № 279 (нумерація за розміщенням у масиві інформації). В кожному близько десяти тисяч гектарів угідь і виробляли вони тільки зернові та ріпак. Показана рентабельність мінус 43 і мінус 52 %, відшкодування витрат виручкою становило 88 і 97 %. У другому підприємстві нарахована амортизація становить 2,1 млн грн, а її частка у всіх витратах — 15,1 %.

Аналогічний аналіз по масиву інформації форми № 50 с-г підприємств АР Крим, проведений раніше за даними 2006 року, викладено у журналі «АгроІнКом» за 2009 рік у № 1—4. Для порівняння наводимо деякі тодішні показники. У 2006 р. форму представляли 213 господарств при середній площі угідь 2579 га. Протягом наступних трьох років площа збільшилася, але внаслідок зростання кількості підприємств розмір землекористування зменшився до 1927 га. Кількість працівників у рослинництві та тваринництві на підприємство скоротилася з 162 до 70 осіб. Робочих місць стало менше на 8,1 тисяч. Землемісткість робочого місця підвищилась з 15,96 до 27,66 га. Вивільнення працівників відбулося внаслідок зменшення частки трудомістких галузей. У 2006 р. овочівництво було в 23 % підприємств у

Таблиця 1

Показники діяльності підприємств залежно від землемісткості робочого місця, *га*

Кількість підприємств	Інтервал землемісткості робочого місця, *га*	Середня земле місткість, *га*	Оплата послуг до оплати праці, *%*	Співвідношення зайнятих у с-г. галузях	Працівників на підприємство	Продукція с.-г. на 1 га, *грн*	Річна оплата працівника, *грн*	Рентабельність с-г. продукції, *%*	Відшкодування витрат виручкою, *%*	Продукція на працівника, тис. *грн*
15	0,0	0,0	141	0,62	42	X	12691	-8,9	94,6	108,6
19	0,05—1,93	1,2	75	1,76	150	190776	12951	2,4	25,8	231,3
30	2,08—9,83	5,8	31	27,1	228	4889	13739	22,9	83,2	28,3
37	10,29—19,74	15,1	107	2,50	157	4074	10728	16,0	104,7	61,5
35	20,09—29,92	24,8	69	3,91	77	2274	9579	-5,5	79,4	56,4
38	31,00—39,88	34,9	141	4,71	69	1723	10783	17,6	91,9	60,1
28	40,25—49,87	44,7	125	4,96	53	1546	10453	-1,2	76,9	69,1
74	50,20—100,00	67,3	106	7,00	31	1065	9390	-7,8	91,9	71,6
58	102,08—198,6	138,2	383	9,78	15	893	7990	-1,8	90,9	123,5
45	200,08—4809	293,9	439	5,76	7,5	719	13476	-30,6	89,5	211,2
Разом	x	27,7	92	4,29	70	2781	11494	3,9	78,1	76,9

2009 році — в 13 %, садівництво в 19 і 7, виноградарство в 21 і 13, вирощування великої рогатої худоби в 46 і 16, виробництво молока в 40 і 15 відсотках господарств відповідно. Значно нижчою стала самостійність підприємств — оплата послуг до оплати праці становила у 2006 році — 52,6, у 2009 році — 92,4 %. Всі ці зміни негативного характеру.

Являють інтерес підприємства, що не мають сільгоспугідь — перша група в табл. 1. У них показано 242 працівники у рослинництві і 390 в тваринництві. Рослинництво тут могло бути представлено тільки закритим грунтом. У дев'яти підприємствах із зайнятістю у галузі рослинництва ніякого виробництва у формі 50 с.-г. не представлено. Хіба що в частині з них могли вирощуватися в теплицях квіти, якась інша не врахована статистикою продукція. Очевидно, що це вже недіючі підприємства, за якими ще залишився персонал. Так, в двох з них тваринництво представлено невеликим поголів'ям птиці, в двох — свиней, по одному — великої рогатої худоби та овець, що викликає запитання про джерела кормозабезпечення. Без сільгоспугідь можна розвивати хіба-що овочівництво закритого ґрунту та птахівництво. В Криму ці галузі розміщуються в господарствах з більшою чи меншою площею ріллі.

Можливе аграрне виробництво й без ріллі, але з іншими видами угідь. У підприємстві № 363 з 1185 га угідь 121 робоче місце забезпечували 830 га виноградників і 3,7 тис. овець

36,6 % працівників зайняті в кримських підприємствах, де на одного робітника припадає до 10 га угідь. Тут було вироблено 41,9 % вартості продукції при інтенсивному використанні земельної площі. Ці підприємства мають виноградники, овочівництво відкритого і закритого ґрунту, птахівництво, а одне з них вирощує картоплю.

Раціонально поєднуються малотрудомісткі та інтенсивні рослинницькі виробництва. Підприємство № 148, третє за площею, мало 12174 га угідь, 9001 га ріллі, 1714 га садів (найбільше в республіці), 685 га виноградників і 86 га ягідників плодоносного віку, а рільництво представляли зернові культури та соняшник. У садівництві кримських підприємств його частка становила 30 % за площею і 40 % у виробництві плодів. У цьому підприємстві розміщувалося 93 відсотка ягідників. Найбільша тут і чисельність працівників у сільськогосподарських галузях — 1386 осіб, у т.ч. 6 осіб у тваринництві, а також бджільництві, яке є необхідним супутником плодівництва і вирощування соняшнику. Низькою була землемісткість робочого місця 8,78 га при незначному залученні сторонніх послуг. Відповідне співвідношення витрат становить 0,35. Оплата працівника перевищувала республіканський рівень на 55 %, оскільки інтенсивні галузі сприяють кращому використанню персоналу протягом року.

Низька землемісткість робочого місця часом буває і невиправдано високою. У підприємстві № 277 наявних 14 працівників недостатньо для догляду за 94 га виноградників, у результаті вони були маловрожайними.

Буває низька землемісткість і виявом надто малого навантаження працівників, надмірності персоналу. В підприємстві № 329, наприклад, де виробництво обмежувалося 197 га зернових, утримували 29 робітників. Безумовно зайвими були 62 працівники в підприємстві № 290, в якому вирощували 391 га зернових і утримували 544 голови свиней.

Значна частина підприємств мали землемісткість робочого місця, яка не перевищувала 20 га. Є підстави вважати, що для умов Криму такий розмір загалом достатній. Якщо вилучити тих, що мали до 100 га угідь (вважаємо їх нетиповими і неперспективними), з меншою за двадцятигектарну земелемісткість було 64 господарства. У табл. 2 представлено виробничу діяльність 23 таких підприємств.

За даними табл. 2, задовільна зайнятість забезпечується головним чином виробництвом інтенсивних культур і тваринництвом. Із 64 підприємств 37 мали виноградні та плодові насадження, частка яких буває високою. У підприємстві № 47 плодоносні сади і виноградники займали 60 відсотків площі всіх угідь.

Невисока землезабезпеченість спостерігається і в багатогалузевих господарствах, яких, на жаль, залишилося мало. Прикладом може бути підприємство № 156 із найбільшою площею. Високий показник відношення оплати послуг до оплати праці вказує на те, що власний персонал все ж був недостатнім, тобто при таких розмірах галузей можна було б зайняти діяльністю більше працівників і землемісткість робочого місця виявилася б меншою за фактичну, що становила 15,81 га.

Останні рядки табл.. 1 засвідчують надто низьку зайнятість у багатьох підприємствах. Характерна вона й для частини багатоземельних господарств — нові хазяї намагаються захопити побільше території, не маючи можливості чи бажання дати їй раду.

Так, у підприємстві № 251 із 10168 га угідь на працівника припадало 114,3 га угідь, висівалися тільки 4612 га зернових, оплата послуг перевищувала витрати на оплату праці в 6,88 раза, половина площі не використовувалась але виробництво було вигідним, витрати відшкодовувались на 134 %. Оплата на річ-

ного працівника становила лише 2534 грн — результат вираженої сезонності виробництва і виконання переважної частини робіт залученими засобами.

В підприємстві № 369 на 10522 га угідь, 8649 га ріллі було 67 працівників; оплата яких у 5,4 раза менша за оплату послуг. Зернові зібрано на площі 6891 га, ріпаку — 338 га. При засвідченому відшкодуванні витрат виручкою на 118,0 %, на все виробництво відшкодовано на 56,4 %, що є свідченням занепаду господарства. Показники валового доходу і доданої вартості від'ємні.

У підприємстві № 285 на 321 га сільгоспугідь і 195 га ріллі показано одного працівника, засівалося тільки 57 га зерновими, які дали по 11 ц продукції з га. Зареєстроване в м. Сімферополь підприємство № 13 мало 4809 га угідь, 3739 га ріллі, вирощували зернові і ріпак на площі 836 га. Показано зайнятість одного працівника. Очевидно, звіт сфальсифіковано. Мабуть, орендар постарався закріпити за собою якомога більше кримської території, сподіваючись одержати її згодом у власність.

Низька зайнятість пояснюється, насамперед, високою вигідністю вирощування малотрудомістких культур. У підприємстві № 7 «сімферопольської прописки» із 6951 га угідь виробництво здійснювалося на площі 4029 га зернових, 1109 га сої, 240 га ріпаку. На працівника припадало 199 га угідь, а рівень рентабельності становив 64 %. Прибутковою була соя з вищою урожайністю в кримських підприємствах за зернові культури, які також вирощуються з безумовною вигодою. У підприємстві № 12 всі 2040 га ріллі зайняли зерновими.

З-поміж інтенсивних культур у Криму найпоширеніший виноград, хоча 20621 га його плодоносних площ (2,8 % до всіх угідь), безумовно, засвідчують слабкий розвиток галузі, територія розміщення якої в Україні обмежена. Виноградарством займалися 49 господарств, в десяти з яких найбільші плодоносні площі становили від 636 до 1828 га або 47,8 % насаджень підприємств автономії. В угіддях ці площі займали 29,4 %. У спеціалізованих підприємствах загальна площа угідь невелика, інші виробництва

Таблиця 2

Характеристика підприємств із землемісткістю робочого місця до 20 га

Номер	Сільгоспугідь на зайнятого в с.-г., га	Оплата послуг да оплати праці, %	Зайняті в с.-г. виробництві	Окупність витрат с-г продукції	Продукція на 1 га угідь, грн	Продукція на працівника, тис.грн	Оплата на середньорічного працівника, грн	Площа с.-г. угідь, га	Рілля, га	Овочі відкритого грунту, га	Овочі закритого грунту, га	Плодоносні площі садів, ягідників, винограду, га	Корови	Молодняк ВРХ	Свині	Вівці	Птиця, тис	Бджолосім'ї
1	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*7*	*8*	*9*	*10*	*11*	*12*	*13*	*14*	*15*	*16*	*17*	*18*	*19*
28	2,75	12	512	1,59	5603	15,4	31324	1706	156			969						
32	17,33	86	217	1,42	1384	24,0	9948	3760	2657			730						
45	14,85	19	217	0,70	835	12,4	7880	3222	1273			926	75	31	156			180
47	8,12	41	222	1,22	4574	37,1	17283	1802	511			896			539			
51	13,00	34	259	0,85	1617	21,0	4772	3367	1986			711						
55	10,29	27	291	1,99	2523	25,9	14008	2993	1179			1316						
57	12,44	13	140	9,71	18534	23,1	14625	1742	621			1939						
92	19,74	69	129	1,49	2330	46,0	1057	2547	2547				133	315	111			
107	18,40	133	794	0,93	8657	159,3	18606	14607	13661				963	16665	29243	652		
148	8,78	35	1386	1,14	3733	32,8	17851	12174	9001			2485					197	
156	15,81	191	1364	0,71	1980	31,3	6519	21561	19781	29		436	974	2626	6335	1081		155
200	6,67	5	337	1,28	2367	15,8	10067	2248	1555			373						
201	6,02	40	341	1,39	3329	20,1	11226	2054	1456			369			63			
239	17,63	43	32	1,06	2422	42,7	5978	564	564				31	84	806			60
249	10,31	25	235	1,26	4394	45,3	11923	145	30				357	606	186	621		
255	14,88	288	215	0,84	10327	153,7	24531	3199	3181				424	550	191		192,5	
292	12,48	19	282	1,14	7610	95,0	14145	3519	3519				600	1118	213		232,3	
363	9,79	143	121	2,91	5082	49,8	7271	1185				830				3707		
370	7,91	43	375	0,69	1777	14,1	10672	2968	1292			1011	9	12	104			
371	11,77	57	164	0,53	2139	25,2	13725	1930	646			848						
372	7,65	19	252	0,71	2573	19,7	14489	1929	809			841	35	35	31			
373	2,90	280	103	0,35	4008	11,6	2684	299	212		0,02	231						
378	5,19	0	693	0,58	3611	18,7	6072	3594	1109			1523	113	263	357			2

часто не висвітлюються. У підприємстві № 39 із 333 га насаджень плодоносні площі виноградників становили 323 га, на одного працівника припадало 1,58 га. У спеціалізованому підприємстві № 17 із 368 га угідь ріллі було тільки 20 га, урожайність винограду становила 71,3 ц/га, на працівника припадало 1,57 га. Виноградарство створює найбільше робочих місць. Якщо землемісткість робочого місця в кілька разів перевищує зазначену, урожайність виноградників здебільшого низька.

У садівництві 10 виробників з найбільшими площами мають 73,1 % насаджень підприємств автономної республіки. Але тільки вищезгадане підприємство № 148 мало великі плодоносні площі, що становили 1714 га, в інших дев'яти вона була від 155 до 384 га. Садівництвом займалися 27 господарств, частина з яких мала низьку врожайністю. У підприємстві № 200 із 2248 га угідь та 1555 га ріллі плодових насаджень із урожайністю 72,2 ц га було 373 га. Садівництво поєднувалося із вирощуванням зернових і соняшнику, рентабельність становила 66,9 %. У підприємстві № 201, де частка плодоносних садів становила 16,2 % площі угідь, з 1 га зібрали по 103,9 ц фруктів, а землемісткість робочого місця дорівнювала 6,02 га.

Частина підприємств мали виноградарство і садівництво. Очевидно ці галузі не конкурентні відносно використання трудового ресурсу. В десяти підприємствах з найбільшими площами плодоносних насаджень садів (1714 —155 га) вони займали 11,9 % площі угідь, а винограду — 13,3 %, а в тих, де найбільше було плодоносних виноградників 8,9 і 28,3 % — відповідно.

Є приклади значно вищої частки таких насаджень. У підприємстві № 370 з площею угідь 2968 га вони займали 34,7 %, № 372 1929 га і 43,6 % відповідно. Для таких господарств характерне до того ж мале залучення послуг зі сторони. Здебільшого в них ведення інтенсивних галузей доповнюється виробництвом зерна, рідше олійними культурами. Тваринництва, як правило, немає. У підприємствах, що ввійшли в десятки з найвищими площами плодоносних насаджень, середня землемісткість робочого місця становила по садівницьких 9,22 га, виноградарських — 8,74 га. Водночас уся площа ріллі не використовується. Отже, у спеціалізованих підприємствах можна довести показник землемісткості до 6—8 га.

Зовсім слабо в Криму розвинене овочівництво. У 32 підприємствах овочі вирощували на площі 730 га. Для південного регіону це невиправдано мало. Найбільшу площу мало підприємство № 229 — 67 га, крім того 100 га картоплі, 101 га плодоносних садів, гектар ягідників, у рільництві — зернові, соняшник і ріпак. Урожайність овочевих культур становила 228,7 ц/га. При такому інтенсивному землеробстві на 4705 га було зайнято 250 працівників. Найвищий урожай був у підприємстві № 168 — по 490 центнерів із 42 га, на невеликих площах вирощували ще картоплю та баштанні. При цьому господарство мало тільки 27 працівників рослинництва. Таке навантаження стає непосильним, але якщо є можливість залучати на збирання достатню кількість робочої сили зі сторони, проблеми не виникає. Висока сезонність у галузі змушує обмежуватися невеликими площами, але ж кількість господарств з овочівництвом має стати набагато більшою.

Масове безробіття у наших підприємствах зумовлено передовсім багаторазовим скороченням скотарства, яке в радянські часи забезпечувало половину робочих місць. У степових регіонах зменшення поголів'я худоби особливо значне. Дійне стадо в 2009 році залишалося тільки в 56 кримських господарствах, де було 7982 корови — переважна частина ферм зовсім дрібні. Вирощуванням худоби займалися 62 підприємства, які мали 30258 голів. До 23,8 тис. голів у 39 господарствах скоротилося вівчарство. Не мають ферм і підприємства з великими площами. Наявність тваринництва часто формальна. Підприємство № 307 на 12239 га угідь утримувало тільки 587 свиней і 63 вівці.

По всіх підприємствах Криму на умовну голову ВРХ (корова = 1, голова молодняку = 0,4) припадало 36,4 га сільгоспугідь. Цей показник мав би бути вдесятеро меншим. Із двадцяти господарств з найбільшою насиченістю худобою у семи землемісткість робочого місця не перевищувала 20 гектарів.

Вирізняється насиченістю худобою підприємство № 107 — 1,92 га на умовну голову. Тут вирощували 16665 голів з приростом 816 г — більше половини поголів'я молодняку по області і 69 % продукції вирощування худоби. Очевидно, що дрібне виробництво яловичини видається безперспективним. Кілька виробників на регіон, у яких будуть освоєні сучасні технології, здатні суттєво змінити ситуацію в галузі, яка нині найбільш збиткова. У зазначеному підприємстві утримували також 963 корови з надоєм 5947 кг, 23243 голови свиней, овець. При 14607 га угідь було зайнято в рослинництві 254 працівники, в тваринництві 540. Виробництво продукції на працівника становило 159,3 тис. грн, що в 2,07 раза вище порівняно із середнім по автономії показником.

Друге місце за щільністю худоби займало підприємство № 292 — 3,36 га на умовну голову, а саме 600 корів і 1118 голів молодняку. Малося також 323,3 тисячі птиці. Тваринництво забезпечувало 223 робочих місця. Всі витрати відшкодовувалися виручкою на 122 %. Було вироблено 13254 тис. грн додаткової вартості, 30,1 % якої склала оплата праці, амортизація — 9,5 %. Зернові і соя займали 58,5 % ріллі, під корми залишалося по 1,40 га на умовну голову, що цілком достатньо для повноцінної годівлі худоби.

По групі підприємств, що входять у десятки тих, які мали найвищу щільність худоби, обчислено, що з розрахунку на зайнятого в рослинництві працівника припадало 67,5 га угідь. Даний показник може бути орієнтиром для господарств, у яких високомеханізоване вирощування польових культур поєднується з розвиненим скотарством. Залучення сторонніх послуг у таких підприємствах порівняно невелике — заняття тваринництвом сприяє рівномірній зайнятості.

Більше половини вівцепоголів'я зосереджено в шести підприємствах, які мали по 1,0—37,0 тис овець. Якщо поголів'я менше вівчарство не може бути раціонально організовано. І в цих шести господарствах слід мати значно більші отари — про це свідчить площа угідь, яка могла бути використана для кормовиробництва. На робоче місце у вівчарстві припадало 161—371 голови. Поєднується воно з різними галузями.

У виробництві пташиного м'яса частка підприємства № 134 за поголів'ям становила 74,4, а за продукцією — 96,3 %. Якщо добовий приріст у цьому підприємстві — 53,7 г, то по всіх інших виробниках — 6,1 г. Навантаження на працівника у великого виробника 5886 голів, у дрібних — по 1,9—3,1 тис. Переваги концентрованого спеціалізованого і високооснащеного птахівництва безсумнівні. Птахівництво підприємства № 134 забезпечує 730 робочих місць. Крим міг би мати кілька таких сучасних виробництв. Відносно високе навантаження курей-несучок у підприємстві № 2 — 2 тис. при концентрації 130 тис. голів.

Кількість зайнятих у сільськогосподарському виробництві по підприємствах варіює від 1 до 1386 осіб. У кількосотенному трудовому колективі кращі умови раціональної організації праці. Тільки 13 підприємств мали понад 300 зайнятих. У десяти з них землемісткість

Таблиця 3

Розміри та інтенсивність виробництва

Місто, район	На підприємство							На 1 тис. га умовне поголів'я ВРХ	Землемісткість робочого місця, *га*	Продукція на 1 га угідь, *грн*	Продукція на працівника, *тис. грн*
	с-г. угідь, *га*	ріллі, *га*	плодоносних насаджень	працівників		на 1 тис. га ріллі, *га*					
				рослинництво	тваринництво	зернові	олійні				
Севастополь	1139	474	382	163,1	12,2	382	11	24,7	6,50	2664	17,3
Сімферополь	1426	1105	—	12,4	4,9	631	144	—	82,48	1458	120,3
Алушта	399	61	302	195,6	—	—	—	—	2,04	7992	16,3
Євпаторія	62	20	—	11,0	—	—	—	—	5,64	1389	7,8
Керч	240	220	—	4,8	2,2	202	—	13,9	34,23	2290	78,4
Феодосія	1323	959	243	115,0	—	426	149	—	11,50	1959	22,5
Судак	608	73	366	183,6	1,4	—	—	—	3,29	5860	19,3
Ялта	650	464	138	83,8	0,5	154	—	—	7,71	2722	21,0
Бахчисарайський	1305	622	448	112,8	3,4	464	—	6,4	11,24	4303	48,3
Білогірський	1837	1354	—	28,1	5,6	758	32	11,6	54,47	827	45,0
Джанкойський	2002	1966	3	32,2	7,6	660	56	14,1	50,31	1506	75,8
Кіровський	1353	1135	79	56,0	1,9	631	22	1,7	23,38	1846	43,1
Красногвардійський	2386	2218	62	73,4	37,6	559	93	85,9	21,49	6936	149,1
Красноперекопський	1721	1701	—	56,6	0,7	835	70	—	30,05	2164	65,0
Ленінський	2330	1940	10	25,8	5,6	513	29	8,3	74,28	1046	77,7
Нижньогірський	1784	1592	43	72,7	4,9	732	89	11,9	22,98	1941	44,6
Первомайський	2215	2012	15	39,5	5,6	587	47	14,8	48,79	1084	52,9
Роздольненський	5865	4996	3	94,7	25,0	571	50	21,7	49,01	1296	63,5
Сакський	1995	1780	9	19,9	17,6	583	32	23,6	53,20	1617	86,0
Сімферопольський	1744	1505	44	55,9	22,3	548	104	29,8	22,32	3729	83,2
Совєтський	1340	1291	3	32,9	4,2	659	135	6,6	36,07	1774	64,0
Чорноморський	3088	2339	—	28,5	10,6	763	45	13,5	78,99	1041	82,2
АР Крим	1927	1646	70	56,5	13,2	610	68	36,4	27,66	2781	76,9

робочого місця становила 1,07—8,78 га, у двох великих різногалузевих 15,81 і 18,40 га і в одному 23,99 га — результат того, що в рільництві штат працівників був невиправдано великим.

Ситуація в регіонах і містах регіону суттєво різниться (табл. 3). Відзначимо найбільш істотне в кожному з них.

Севастополь. Різногалузеве виробництво з інтенсивною структурою, висока зайнятість. Підприємства значно різняться за розмірами.

Сімферополь. На три із чотирнадцяти підприємств регіону припадає 77 % угідь, яких у них по 3,6—7,0 тис. га. Очевидно, що вони розташовані на інших територіях і зареєструвалися в республіканському центрі з метою бути незалежними від місцевих органів та громад.

В одному з них на 4809 га числиться один працівник. Загалом структура неінтенсивна, нема ні багаторічних насаджень ні скотарства, одне підприємство має овочі, одне птицю.

Алушта. В одному підприємстві з площею 58 га угідь числиться 80 працівників. Очевидно це ефіроолійні культури, квітництво, горіхові сади, проте рослинницькі виробництва не відображені у формі № 50 с-г. Або ж це підприємство вже недіюче. Інші чотири — типові виноградарські з малими площами ріллі, використання якої не показується.

Євпаторія. Тут одне підприємство з 62 га угідь, 11 працівниками і невідомою діяльністю.

Керч. У п'яти підприємствах зайнято лише 35 сільськогосподарських працівників, з них у трьох по 1—3 і 19 у господарстві, де нема угідь і виробництво не показано. Являє інтерес мале підприємство № 24, яке на площі 188 га організувало різні тваринницькі виробництва, утримуючи голову худоби на 5,56 га угідь і маючи робоче місце на 18,8 га.

Феодосія. На два із семи підприємств припадає 91 % зайнятих завдяки виноградарству. Інші мають незначне рільництво. Тваринництво відсутнє.

Судак. В одному показується зайнятість 65 осіб без ріллі та фіксованого виробництва. Три зайняті виключно виноградарством, а в одному ще є трохи свиней і бджільництва. Виробництво судацьких господарств, на відміну від інших територій, було виразно збитковим.

Ялта. У трьох із шести господарств зайнятість забезпечується виноградарством. Інші із незначним персоналом. Тваринництво представлено вівчарством одного підприємства.

Бахчисарайський. Найнижча серед районів землемісткість робочого місця завдяки інтенсивній структурі рослинництва — найменше зернових, зовсім немає олійних і найбільше виноградників і садів. Одночасно високий економічний результат — 99,4 млн грн доданої вартості, що становить на гектар 3865 грн, на працівника 210,5 тис. грн.

Білогірський. Немає багаторічних насаджень, невелике молочне виробництво тільки в одному підприємстві при низькому надої, малі врожаї: зернових 17,0 ц/га, соняшнику — 13,1, ріпаку — 5,3 ц з гектара. Результати неінтенсивної структури — тільки 227 грн продукції на гектар, також найнижча серед районів оплата працівника.

Джанкойський. Із 23 підприємств шість мали корів, від 5 до 150 голів. Наявність хоч невеликого тваринництва дозволяла мати відносно більше робочих місць. Найвище серед районів залучення сторонніх послуг. Їх оплата перевищувала оплату своїх працівників більше ніж удвічі. Це пояснюється великою землемісткістю робочого місця в частині господарств. Так, у підприємстві № 82 на 4 працівники припало 2017 га ріллі, використання якої було кон'юнктурним: 1813 га під зерновими, 113 га соняшнику.

Кіровський. Найменший серед районів розмір виробництва — 10824 га угідь, розділені між 8 підприємствами. На район тільки 11 корів в одному господарстві. Майже дві третини зайнятих припадає на підприємство з виключно виноградарською діяльністю. Відзначається район високою рентабельністю.

Красногвардійський. Найбільший сільськогосподарський виробник автономії. Його частка становить 18 % у площі, 23 % у зайнятості. На 4 підприємства із 55 припадає 70 % працівників. Це вже згадувані № 107 —основний виробник яловичини і свинини, № 134 — провідне за вирощуванням птиці, № 148 з великим плодівництвом, № 156 — найбільше за площею різногалузеве господарство. Поряд з ними кілька зовсім дрібних підприємств. Водночас гірша за середньокримську дохідність виробництва, що певною мірою пов'язано з розвитком маловигідних галузей.

Красноперекопський. Неприпустимо висока частка зернових, під якими 83,5 % ріллі. Нема ні багаторічних насаджень, ні скотарства. У тваринництві лише 10 працівників на півтисячі свиней в одному підприємстві. Кон'юнктурна структура виробництва супроводжується порівняно вищою рентабельністю.

Ленінський. При 46555 га ріллі всі показані культури займали 30079 га, силосу й сінажу не заготовляли. Оскільки утримували лише 369 корів, 237 молодняку худоби, 352 вівці. Таке тваринництво потребувало не-

великої кормової площі. Як видно значна частина земель не оброблялася. Землемісткість робочого місця у зв'язку з цим висока. Низька продуктивність худоби і урожайність невеликих площ виноградників.

Нижньогірський. Порівняно невисока землемісткість робочого місця, яка однак у підприємствах дуже різна. На два господарства із значними площами урожайних садів припадало 11,5 % районних площ угідь і 41,6 % зайнятості. Тільки 82 корови у двох із 21 підприємства, а середній надій становив 1885 кг. Заслуговує схвалення підприємство № 214, у якого лише 40 га ріллі (під зерновими) із 1133 га угідь, що використовуються для утримання високопродуктивного вівчарства — 1568 голів з настригом 8,0 кг шерсті і добовим приростом 80 г.

Первомайський. Сільськогосподарське виробництво визначається різногалузевістю. Забезпечується зайнятість по різному. Найменша землемісткість робочого місця в підприємстві № 239, що становить 1763 га, яка однак є результатом низького навантаження: 35 га ріллі на працівника рослинництва без інтенсивних культур, 16 зайнятих на наявне поголів'я, що явно забагато. У господарстві № 229 землемісткість 18,82 га забезпечувалася наявністю картоплярства, овочівництва та плодівництва.

Роздольненський. У районі тільки 6 підприємств, що зумовлює їхні порівняно великі розміри. Різниця в зайнятості дуже велика, причому ні найменший ні найбільший показник землемісткості робочого місця невиправдані. У підприємстві № 249 на працівника 10,31 га, але 145 зайнятих у рослинництві ніяк не потрібні на 2422 га, де нема інтенсивних культур, так само 90 тваринників не можуть бути завантажені утримуваним поголів'ям.

Сакський. Тільки в цьому районі кількість тваринників співвимірна із працівниками рослинництва. Проте із 32 господарств скотарство лише в трьох. Якщо в підприємстві № 255 зайнятість 176 тваринників виправдана значним поголів'ям худоби, свиней і птиці, то навантаження на працівника 964 голови птиці в господарстві № 264, чи 1015 курей (№ 268) явно недостатнє.

Сімферопольський. Другий за площею угідь, на яких розміщується 43 підприємства з різною структурою виробництва. Тут 73 % площі овочівництва закритого ґрунту. Найбільше його в підприємстві № 294 — 23,3 га, де воно поєднується з рільництвом. Двадцять господарств не мають інтенсивних галузей, у тому числі три з площею понад 3 тис. га угідь. 47 працівників у підприємстві № 311 на 2338 га зернових і олійних очевидно багато, а в № 309 їх усього 22 га на зайнятого. У підприємстві № 286 із 3897 га угідь числиться 36 робітників і не показано ніякого виробництва.

Совєтський. Рілля перенасичена олійними культурами. У підприємстві № 334 два працівники на 1276 га ріллі, яка не використовується. Ще 4 підприємства мають по 5—7 працівників. Найбільше працівників у підприємстві № 338 із 3168 га угідь, але 15 тваринників не завантажені малим поголів'ям, а 151 працівник у рослинництві забагато, оскільки трудомістких культур — овочевих, садових, винограду, кормових коренеплодів тільки 84 га при їх малій урожайності.

Чорноморський. Землемісткість робочого місця у цьому районі найвища, що пояснюється неінтенсивною структурою виробництва і надмірними штатами в частині господарств. У половині — десяти підприємствах були вівці, тоді як скотарство в трьох. Ведеться вівчарство неінтенсивно: частка району в поголів'ї 54,9 %, а в продукції вирощування — 35,7 %, виробництві вовни — 43,8 %. Приклад паралельного використання землі і низької зайнятості з цієї причини — у підприємстві № 350 із 9510 га угідь було зайнято 34 особи оскільки все виробництво становило 430 га зернових і 3273 вівці.

У 2010 році порівняно з 2009 р. кількість сільськогосподарських працівників у підприємствах Криму збільшилась на 1,5 %, тоді як по Україні вона скоротилося на 4,2 %. Землемісткість робочого місця становила 26,7 га, водночас в Україні вона зросла на 4,5 %, а незначне зменшення показника мали тільки Київська та Чернівецька області. Площа сільськогосподарських угідь підприємств в АР Крим зменшилась на 2,0 %, тоді як по Україні вона збільшилася на 1,3 %. Зросло залучення послуг зі сторони. Фіксується приріст виробництва такої трудомісткої продукції, як овочі, плоди, водночас на 10,9 % скоротилося виробництво молока, на 25,8 % продукції вирощування худоби, а також винограду, ягід, овочів закритого ґрунту. Отже загалом позитивних змін майже немає.

Проблема сільськогосподарської зайнятості в Україні залишається надзвичайно гострою. Аналіз по Криму, також інших регіонах практикою багатьох підприємств підтверджує можливість значного збільшення числа робочих місць різними способами. Найперший резерв — мільйони незасіяних гектарів. Трудові потреби зростають при розширенні площ інтенсивних культур і підвищенні їх врожайності. Найважливіше ж і для аграрної економіки і для розв'язання соціальних проблем села — розвиток тваринництва. Маємо стати країною великого скотарства.

УДК 658.009.12:631.15

М.Ю. Коденська,
доктор екон. наук, професор,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ В ЦУКРОВОБУРЯКОВОМУ ВИРОБНИЦТВІ ТА ОСНОВНІ ЗАСАДИ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЙОГО КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Проаналізовано стан розвитку цукровобурякового виробництва та структуру витрат на вирощуванні цукрових буряків. Визначено порівнянні показники ефективності основних видів сільськогосподарської продукції в конкуренції за використання виробничих ресурсів. Висвітлено сутність і встановлено напрями інвестиційного забезпечення як складової системи механізму конкурентоспроможності галузі.

Ефективний розвиток цукровобурякового виробництва в умовах посиленої конкуренції в ринковому середовищі потребує розроблення науково обґрунтованої стратегії й інвестиційного забезпечення розвитку галузі на інноваційній основі. Це зумовлено необхідністю структурної збалансованості цукровобурякового виробництва, що нині характеризується стихійністю розвитку. Так, на ринку насіннєвого матеріалу переважають сорти і гібриди іноземного походження, функціонуючі цукрові заводи недозавантажені сировиною, бурякопридатні землі використовуються не за призначенням, прибутковість галузі не забезпечує потребу в інвестиційних ресурсах для її розширеного відтворення.

Метою статті є виявлення економічної ситуації у цукровобуряковому виробництві та визначення основних чинників інвестиційного забезпечення його конкурентоспроможності.

Питання розвитку цукровобурякового виробництва, організаційно-економічні особливості його функціонування, фактори підвищення ефективності висвітлені в наукових працях В.І. Бойка, В.І. Власова, П.Т. Саблука, А.В. Фурси, О.М. Шпичака, М.М. Ярчука та ін. Проте в сучасних умовах динамічного розвитку науково-технологічного прогресу, зміни кон'юнктури зовнішнього і внутрішнього ринку, виробництва біоенергетичних продуктів актуальною залишається проблема визначення умов і факторів інвестиційного забезпечення конкурентоспроможного цукровобурякового виробництва.

Аналіз розвитку цієї галузі за період 2006 — 2011 рр. свідчить про її нестабільність. Урожайність підвищується повільно, суттєво коливається в динаміці, обсяги виробництва зменшились проти 2006 року (табл. 1).

Конкурентоспроможність галузі проявляється насамперед у ринковому середовищі через конкуренцію за розподіл і використання земельних, матеріальних, енергетичних, трудових, інтелектуальних, інвестиційних ресурсів і зумовлюється їх ефективним використанням.

Сучасне ринкове середовище аграрного ринку характеризується підвищеним попитом на продукцію кон'юнктурних культур і, зокрема, на насіння соняшнику і ріпаку, що на зовнішньому ринку має необмежений попит як сировина у зв'язку з диверсифікацією її використання для виробництва біоенергетичних продуктів. Посіви цих культур у господарствах зони Лісостепу (традиційно бурякосійної) зайняли провідне місце після зернових і спричинили порушення спеціалізованих буряківничих сівозмін, посилення ризиків агробіологічного характеру.

Таблиця 1

Динаміка виробництва цукрових буряків і цукру в Україні

Рік	Зібрана площа		Урожайність		Валовий збір		Виробництво цукру	
	тис. га	% до 2006 р.	т/га	% до 2006 р.	тис. т	% до 2006 р.	тис. т	% до 2006 р.
2006	788	100	28,5	100	22420,7	100	2574	100
2007	577	73,3	29,4	103,2	16977,7	75,7	1867	72,5
2008	377	47,9	35,6	124,9	13438	59,9	1571	61,0
2009	320	40,6	31,5	110,5	10067	44,9	1271	49,4
2010	492	62,5	27,9	97,9	13749	61,3	1546	60,1
2011 (попередні дані)	516	65,5	36,3	127,4	18730	83,5	2330	90,5

Таблиця 2

Структура витрат на виробництво продукції окремих технічних культур в підприємствах України, *2010 рік*

Показник	Цукрові буряки		Насіння соняшнику		Насіння ріпаку	
	на 1 га площі посівів, грн	у % до всього	на 1 га площі посівів, грн	у % до всього	на 1 га площі посівів, грн	у % до всього
Витрати — всього	9790,7	100	2580	100	3346,7	100
У тому числі						
прямі матеріальні витрати з них:	7480,7	77,0	1681	65,1	2415,2	72,2
насіння	1161,8	11,9	336,9	13,1	346,2	10,3
мінеральні добрива	2192,8	22,6	330,2	12,8	786,4	23,5
нафтопродукти	985,8	10,1	419,8	16,3	401,5	12,0
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	1425,6	14,7	267,3	10,4	396,9	11,8
решта матеріальних витрат	1714,7	17,6	326,7	12,7	484,1	14,5
прямі витрати на оплату праці	507,8	5,2	204,9	7,9	204,2	6,1
інші прямі витрати	1731,3	17,8	694,4	26,9	727,6	21,7
з них:						
амортизація необоротних активів	344,8	3,5	161,3	6,3	199,4	5,9
відрахування на соціальні заходи	169,2	1,7	72,6	2,8	71,2	2,1
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	1217,3	12,5	460	17,8	457	13,6

Водночас буряківництво характеризується високим рівнем інтенсивності. Виробничі витрати у розрахунку на одиницю площі посівів цукрових буряків перевищують відповідний показник при вирощуванні соняшнику в 3,8 раза, ріпаку — у 2,9 раза. За окремими статтями витрат ця різниця ще більш разюча: за вартістю насіннєвого матеріалу в 3,4 раза, мінеральних добрив — у 6,6, вартістю послуг і робіт сторонніх організацій — в 5,3, оплаті праці — в 2,5, інших матеріальних витрат — в 5,2 раза (табл. 2).

Рівень конкурентоспроможності пшениці, кукурудзи на зерно, цукрових буряків, насіння соняшнику і ріпаку, найбільш конкуруючих за матеріально-технічні й земельні ресурси, визначено нами шляхом розрахунку таких порівнянних узагальнюючих показників їх ефективності як фактично отриманий і розрахунковий прибуток та додана вартість, що включає сумарно прибуток (розрахунковий), оплату праці, відрахування на соціальні заходи плюс амортизація необоротних активів у розрахунку на гектар зібраної площі, та відношення отриманої доданої вартості на одиницю задіяного сумарного капіталу (вартість основних виробничих засобів, оцінку праці та оцінку землі).

Встановлено, що у 2010 році сільськогосподарські підприємства отримали на одиницю площі та одиницю ресурсів найбільшу масу доданої вартості у буряківництві, хоча фактичний прибуток був менший відносно соняшнику в 2,3 раза, кукурудзи на зерно — в 1,3, ріпаку — в 1,2, проте більший порівняно з пшеницею у 3,8 раза (табл. 3).

В результаті проведеного аналізу показників ефективності продукції технічних культур в роз-

Таблиця 3

Порівнянні показники ефективності виробництва основних видів сільськогосподарської продукції в підприємствах України, *2010 рік*

Показник	Пшениця	Кукурудза на зерно	Цукрові буряки	Насіння соняшнику	Насіння ріпаку
Урожайність, ц/га	28,1	46,7	289	16,4	17,3
Товарність продукції, %	84,2	82,8	42,1	101,6	95,6
Рівень рентабельності, %	9,6	29,9	16,7	64,7	26,6
Повна собівартість 1ц, грн	99,6	95,7	41,76	183,9	231,5
Реалізаційна ціна 1ц, грн	109,12	124,2	48,73	302,8	293,1
У розрахунку на 1 га зібраної площі отримано, грн.					
прибуток фактичний	225,3	1105,8	847	1984	1017
прибуток розрахунковий	267,5	1333	2014	1950	1065
додана вартість розрахункова	687	1853	3036	2389	1539
Прибутковість авансованого капіталу, %	4,7	12,1	17,0	16,3	10,1

різі областей було виявлено суттєві їх відхилення у розрахунку на одиницю площі, а також на одиницю задіяного капіталу. Найвищі прибутки одержано від реалізації цукрових буряків у господарствах Львівської (6,6 тис. грн) і Чернівецької (2,8 тис. грн) областей, що по відношенню до середнього показника України більше відповідно в 7,8 і 3,3 раза. Найбільше доданої вартості отримано у Львівській (8,3 тис. грн) і Чернігівській (6,9 тис грн) областях з найвищим рівнем прибутковості авансованого капіталу — 50,4 і 39,8 % відповідно (табл. 4).

Від реалізації насіння соняшнику найвищі прибутки отримано в господарствах Черкаської (3,2 тис. грн) і Кіровоградської (2,8 тис. грн) областей, що по відношенню до середнього показника в Україні більше в 1,6 і 1,4 раза відповідно. Більше отримано і доданої вартості з вищою прибутковістю авансованого капіталу.

Найбільше прибутку від реалізації насіння ріпаку отримано у господарствах Львівської (5,1 тис. грн) і Полтавської (1,7 тис. грн) областей, що порівняно з середнім рівнем більше в 5,0 і 6,1 раза відповідно. В цих областях отримано в 4,2 і 1,3 раза більше й доданої вартості проти середнього рівня по Україні.

Наведені суттєві відмінності розрахункових показників щодо прибутку й доданої вартості від реалізації цукрових буряків, насіння соняшнику і ріпаку з розрахунку на гектар їх посівів та прибутковості авансованого капіталу свідчать про невикористані можливості та потенціал розвитку цих галузей, особливо виробництва цукрових буряків.

Таблиця 4

Порівнянні показники ефективності продукції основних технічних культур за областями, 2010 рік

Область, республіка	Цукрові буряки			Насіння соняшника			Насіння ріпаку		
	На 1 га		Прибутковість авансованого капіталу, %**	На 1 га		Прибутковість авансованого капіталу, %**	На 1 га		Прибутковість авансованого капіталу, %**
	Прибуток факт, грн	Додана вартість (розрахункова), грн*		Прибуток факт, грн	Додана вартість (розрахункова), грн*		Прибуток факт, грн	Додана вартість (розрахункова), грн*	
АР Крим	н. д.	н. д.	н. д.	697	2382	14,4	356	786	4,5
Дніпропетровська	-96	1114	5,0	2183	2621	17,5	1284	1744	11,8
Донецька	-217	1084	5,4	1472	1827	11,4	841	1374	7,8
Запорізька	-42	1262	5,1	2113	2412	15,6	1177	1782	11,1
Кіровоградська	1824	4518	25,7	2782	3051	20,3	1315	1823	11,9
Луганська	-832	865	7,0	1076	1423	11,4	88	648	4,3
Миколаївська	1245	5001	33	2269	2774	22,2	1110	1532	12,5
Одеська	-280	-98	-0,8	1902	2356	18,1	906	1336	10,3
Херсонська	н. д.	н. д.	н. д.	1622	2028	13,1	625	1114	6,9
Вінницька	278	2512	13,3	1914	2429	15,8	545	1050	6,6
Київська	-24	1059	5,2	1968	2530	17,1	47	444	3,1
Полтавська	-15,3	922,2	5,2	2605	2994	18,7	1667	1953	11,8
Сумська	-1094	-470	-2,9	1393	1662	11,9	-207	276	1,9
Тернопільська	2534	4118	23,9	1004	1327	9,0	870	1774	11,2
Харківська	-1169	1053	5,7	2175	2547	16,3	-374	286	1,9
Хмельницька	1593	4957	30,0	1034	1498	9,6	759	1327	7,9
Черкаська	1285	2751	14,0	3235	3472	19,3	633	1115	6,1
Чернівецька	2784	3884	19,6	726	1384	8,8	418	836	5,5
м. Київ	295	944	10,8	1397	1924	16,3	642	690	8,3
Волинська	719	4671	19,0	866	2030	13,0	1328	1927	11,6
Житомирська	-459	31	0,22	264	693	8,0	713	1094	11,1
Закарпатська	н. д.	н. д.	н. д.	277	745,0	4,4	-1415	-671	-3,7
Івано-Франківська	44	695	5,2	2342	2548	20,1	631	1114	7,4
Львівська	6598	8293	50,4	873	1316	12,0	5079	6538	34,9
Рівненська	298	1654	8,0	324	769	4,9	-122	365	2,3
Чернігівська	1754	6865	39,8	1056	1514	13,2	99	508	4,2
Україна	847	3036	17	1984	2389	16,3	1017	1539	10,1

* Додана вартість розрахована як сума прибутку, оплати праці, соціальних відрахувань, амортизаційних відрахувань

** Прибутковість авансованого капіталу розрахована як відношення до суми вартостей основних засобів, оплати праці, ціни землі

Зміщення акцентів мотиваційного характеру зумовило відмову багатьох господарств від ведення буряківництва та призвело до спрощеної виробничої структури, зменшення обсягів продукції з більшою доданою вартістю, зниження потреби в робочій силі. В результаті село залишили найпродуктивніші працівники, що ускладнило не тільки інтенсивне використання земельних ресурсів, а й відтворення на селі робочої сили, зменшення грошових надходжень, як основної складової активізації інвестиційної діяльності в аграрній сфері.

Але буряківництво — це галузь, що може бути джерелом відновлюваного альтернативного біопального та сприяти вирішенню проблеми енергозабезпечення. При цьому розв'язується декілька проблем одночасно: екологічна, енергетичної незалежності, невичерпаності відновлювальних джерел енергоресурсів. Проте для забезпечення ефективного розвитку, а, отже і конкурентоспроможності буряківництво потребує вищого порівняно з іншими галузями матеріально-технічного оснащення та інвестицій, що є економічною основою його функціонування в ринковому середовищі.

Інвестиційне забезпечення і конкурентоспроможність тісно пов'язані між собою показники: без інвестиційного забезпечення неможливо організувати конкурентоспроможне виробництво. Водночас високий рівень конкурентоспроможності продукції сприяє надходженню коштів у господарство, що є джерелом формування фінансових ресурсів та інвестиційного забезпечення високотехнологічного і конкурентоспроможного виробництва високої якості продукції, відповідно до вимог і потреб споживачів.

Напрями інвестування включають інвестиції у виробничий та людський капітал, збереження і примноження родючості грунтів. Кожен з напрямів інвестування зумовлюється його функціональною спрямованістю, особливістю впливу на економічні, соціальні, екологічні процеси, взаємозалежністю в ланцюгу організаційно-економічних і соціальних відносин, що в своїй сукупності мають суттєвий вплив на результативність господарювання, а, отже й конкурентоспроможність.

Інвестиційне забезпечення — головна складова розвитку вітчизняної економіки. Як економічна категорія «інвестиційне забезпечення» включає сукупність умов, заходів, засобів та економічних відносин щодо формування, нагромадження і використання інвестиційних ресурсів для відтворення й удосконалення аграрно-промислового виробництва.

Економічна сутність інвестиційного забезпечення визначена нами, як багатоаспектне організаційно-економічне явище, структурними складовими якого є:

забезпечення інвестиційних програм і проектів фінансовими, матеріальними, нематеріальними, інвестиційними, трудовими, природними ресурсами;

інституційне забезпечення, що включає нормативно-правову базу та організаційну, інформаційну, методичну складові — як сукупність видів діяльності зі створення умов для процесу реалізації інвестиційних програм і проектів.

Інвестиційне забезпечення цукровобурякового виробництва безпосередньо залежить від нормативно-правового регулювання інвестиційного середовища, що здійснюється органами державної влади шляхом концентрації капітальних вкладень в об'єкти загальнодержавного значення, державного сектора економіки та через бюджетну й грошово-кредитну політику сприяє реалізації програм розвитку конкретного продуктового підкомплексу.

Висновки. Ефективність цукровобурякового виробництва можлива за умови пріоритетності й державного протекціонізму розвитку на основі системи заходів, що включають:

розробку і затвердження стратегії та Програми розвитку цукровобурякового виробництва на період до 2020 року, обґрунтування комплексної програми інвестування галузі (за участю державних і приватних інвестицій):

розробку та впровадження механізму регулювання економічних відносин у цукровобуряковому підкомплексі АПК, що має забезпечити утвердження інноваційної моделі розвитку, інвестиційно-прийнятний рівень норми прибутку на капітал, включаючи земельний, товаровиробникам всіх ланок, зокрема виробникам цукрових буряків, та конкурентоспроможність виробленої продукції;

впровадження механізму державної підтримки розвитку цукровобурякового виробництва, спрямованого на створення для товаровиробників господарюючих структур умов прискореної реалізації організаційних, виробничо-технологічних, структурних та інших інновації;

стимулювання залучення інвестицій у розвиток на інноваційній основі цукробурякового виробництва та виготовлення з його продукції біоенергетичних продуктів.

Законодавчого визначення потребує: розробка і прийняття Закону України «Про встановлення тарифної квоти на вивезення з України цукру з цукрових буряків» в обсязі відповідно до тарифної квоти на ввезення в Україну цукру-сирцю з тростини, що активізуватиме розвиток цукровобурякового підкомплексу країни.

УДК 634.5:338.439.02

Г.М. Сатіна,
канд. екон. наук,
Інститут садівництва НААН

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ТЕНДЕНЦІЇ ГОРІХОПЛІДНОГО ВИРОБНИЦТВА В УКРАЇНІ

Проаналізовано сучасний стан розвитку горіхівництва. Висвітлено тенденції формування попиту й пропозиції та здійснено оцінку рівня виробництва і споживання горіхів. Виявлено зональні особливості розміщення насаджень. Охарактеризовано середовище розвитку галузі.

Серед плодоягідних культур горіхоплідні займають незначну частку. Так, площі їхніх насаджень у 2007–2010 рр. становили лише 6,0 %, а валові збори – 5,3 % загального обсягу виробництва. Однак, за останнє десятиріччя вони набули стратегічного значення в садівництві, що пов'язано зі споживчою цінністю продукції та економічною доцільністю вирощування. Про це свідчить, зокрема, й частка горіхів у загальних обсягах та виручці з експорту плодово-ягідної продукції, що становить 24,6 та 53,6 % відповідно, а також місце України у європейському виробництві плодів (рис. 1).

Сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, успішний досвід власних господарств населення та промислового сектора у світі, велика місткість внутрішнього ринку і динамізм зовнішнього попиту свідчать про актуальність державної програми розвитку горіхоплідного виробництва. Це зумовлює низку наукових розвідок і узагальнень з питань кон'юнктури внутрішнього ринку, перспектив розширення його місткості, ефективності вирощування й переробки горіхів, інвестиційного забезпечення галузі.

У попередніх дослідженнях, які виконували А. Ядров, А. Опалко, А. Шумейко, О. Шестопаль, Г. Сатіна, Г. Панасенко, І. Сало, О. Полюхович, Ф. Олещенко, А. Порембський та ін., вирішувалися завдання оцінки ємності внутрішнього ринку, тенденцій розвитку зовнішньої торгівлі, використання потенціалу промислового виробництва, обґрунтування зонального розміщення товарних насаджень, ефективних технологій та організаційно-економічних заходів розвитку галузі. Однак, цим науковим пошукам бракувало комплексного підходу до загальногалузевих проблем, оскільки дослідження стосувалися окремих економічних проблем або здійснювалися розрізнено по культурах. До того ж більшість з них виконувалися у відносно віддаленому періоді й переважно для культури горіха волоського.

З огляду на зазначене, нагальною необхідністю стає опрацювання наукових основ та складових державної програми, що стосуються різнобічних аспектів формування та функціонування галузі горіхоплідних в Україні. Серед них: сучасний стан, основні тенденції, проблеми та перспективи вирощування горіхів, технологічні основи та організаційно-економічні заходи розвитку галузі, потреби в інвестиціях та джерела їх надходження, фінансовий механізм і наукове забезпечення, очікувані результати та ефективність програми.

Стан та тенденції розвитку горіхоплідного виробництва в Україні зумовлюються сукупністю чинників, насамперед споживчою цінністю горіхів, наявним та потенційним попитом, обсягами і рівнем виробництва, зональною спеціалізацією й концентрацією, технологічними основами і типами насаджень, динамікою цін та розвитком торгівлі, на-

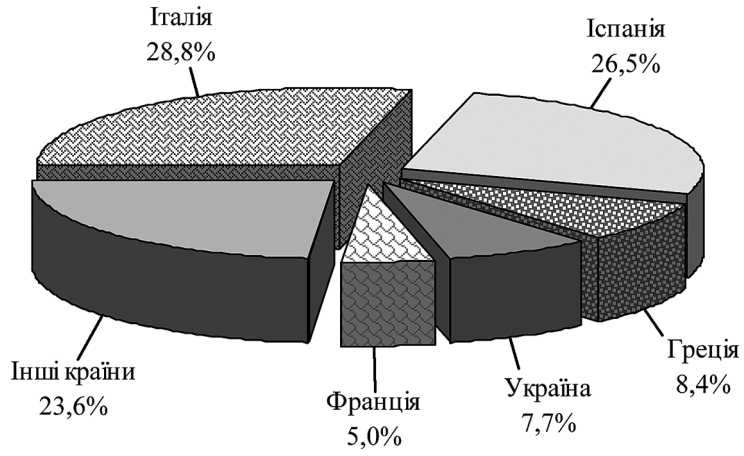

Рис. 1. Місце України у європейському виробництві горіхів, % валових зборах за 2005–2009 рр.

уковим супроводом виробництва й переробки, державною політикою.

Споживча цінність. Горіхоплідні цінуються за лікувальні та поживні властивості плодів, а також різнобічне їх використання. Плоди гармонійно поєднують жири, білки, вуглеводи, вітаміни та мінеральні солі, містять рідкісні сполуки, що *підвищують опірність організму до радіаційного забруднення, сприяють виведенню канцерогенних речовин та стримують розвиток ракових пухлин* [1]. Через це в багатьох країнах світу активно пропагується вживання горіхів у свіжому та переробленому вигляді (кондитерські ласощі, варення, напої, олія, молоко, борошно, пасти, емульсії тощо).

Рівень споживання. Продовольчий попит на горіхи у 2007—2010 рр. в середньому становив 35,7 тис. тонн. Окрім традиційних для нас горіхів (волоські, мигдаль, ліщина), це ще й привізні: кеш'ю, кокосові, бразильські, фісташки, пекан та ін. Найвищий рівень їх споживання зафіксовано у 2005 році — 1,37 кг на особу в рік. Надалі спостерігається тенденція його зниження через швидкі темпи розвитку експорту. У 2007—2008 рр. на пересічного мешканця України припало 1,14 кг плодів, а у 2009—2010 рр. — лише 0,41 кг. Для порівняння, однією людиною в світі у 2007 році спожито близько 1,85 кг горіхів, в Україні — 1,32 кг, в країнах Євросоюзу — 4,93 кг, в країнах з низьким рівнем доходів і дефіцитом продовольства — 1,24 кг, а в найменш розвинених країнах — 0,54 кг.

Внутрішні потреби. Згідно фізіологічних стандартів харчування розрізняють оптимальну, раціональну та мінімальну норми споживання горіхів, що становлять відповідно 3,6, 1,5 та 0,9 кг плодів на особу в рік [2].

Сформований у 2007—2010 рр. в Україні рівень споживання (0,78 кг плодів) на 86,2 % забезпечує мінімальну норму, майже на половину менший за раціональну (51,7 %) і значно поступається оптимальній нормі (21,5 %). З врахуванням розподілу продовольчого балансу нестача пропозиції оцінюється щонайменше у 24,2, а за повних потреб — у 550,1 тис. тонн. Подібні розрахунки не вважатимуться завищеними, якщо взяти до уваги показники регіонів і країн з високою культурою вживання горіхів: Чернівецька область — 9,2 кг (сільське населення опитане у 1998—2000 рр.), Ліван — 12,4 кг, Греція — 11,7, Нідерланди — 10,4, Туреччина — 7,0, Австрія — 6,4, Канада — 4,3, США — 3,8 [3].

Обсяги виробництва. Основні валові збори в Україні припадають на культуру горіха волоського — 99,4 % (2007—2010 рр.) Наша країна є одним з найбільших товаровиробників цих горіхів у світі та Європі — відповідно 4,1 % і 23,9 % урожаю в перерахунку на невилущені плоди. Обсяги імпорту незначні, тому вітчизняний фонд споживання цілком формується за рахунок власного виробництва. Найвищий урожай волоських горіхів одержано у 2005 році — 91,0 тис. тонн, а середні обсяги валових зборів в 2007—2010 рр. становили 83,2 тис. тонн. Рівень виробництва прийнято оцінювати з розрахунку на душу населення. В Україні цей показник є одним з найвищих у світі — 1,5—1,9 кг нелущених плодів на рік (2005—2010 рр.). Більше одержують лише у восьми країнах, у тому числі в сусідній Молдові (3,2 кг) та Сербії (2,5) [3].

Розміщення виробництва. Основні площі насаджень зосереджені в домогосподарствах — 14,6 тис. га, які забезпечують 99,9 % валових зборів горіхів. На сільськогосподарські підприємства припадає лише 7,3 % площ (1,2 тис. га) з середнім рівнем виробництва 0,1 тис. т плодів у 2007—2010 рр. За сукупністю показників розміщення і концентрації основними зонами вирощування горіхів є західний Лісостеп, центральний і південний Степ, а серед областей — Чернівецька, Дніпропетровська, Хмельницька, Донецька та Вінницька (табл.1).

Типи насаджень. В нашій країні поєднуються різні типи горіхоплідних насаджень: поодинокі вільноростучі дерева, гаї, ліси, лісосмуги, присадибні та промислові сади, — однак товарне призначення мають лише два останніх.

Переважна частина насаджень (92,7 % площ) утримується господарствами населення (табл. 2). Ці екстенсивні сади створені сіянцями, проте виробництво горіхів в них доволі ефективне. У 1998—2000 рр. від реалізації 1 ц нелущених горіхів можна було одержати 246,1 грн прибутку за рівня середньомісячного заробітку 115,0 грн, а виручка в досліджуваних у Чернівецькій області господарств в середньому становила 540—1110 грн.

Інша частина товарних садів розміщена в агроформуваннях. Близько сотні господарств утримують май-

Таблиця 1

Зональне розміщення виробництва горіхів в Україні, 2007—2010 рр.

Зональний розподіл	Волоський горіх		Мигдаль		Фундук	
	тис. ц	%	тис. ц	%	тис. ц	%
Україна	832,1	100,0	0,2	100,0	0,2	100,0
Полісся	56,1	6,7	—	—	0,0	0,0
Карпати і західний Лісостеп	308,5	37,1	—	—	0,0	0,0
Центральний і східний Лісостеп	89,6	10,8	—	—	0,0	0,0
Північний і центральний Степ	203,6	24,5	—	—	0,1	33,3
Південний Степ	174,1	20,9	0,2	100,0	0,1	66,7

Таблиця 2

Показники виробництва волоських горіхів, фундука та мигдалю в господарствах України, 2007–2010 рр.

Показник	Всі категорії господарств	в тому числі			
		сільськогосподарські підприємства	%	господарства населення	%
Загальна площа насаджень, тис. га	15,7	1,2	7,3	14,6	92,7
Площа плодоносних насаджень, тис. га	14,2	0,7	5,1	13,4	94,9
Валовий збір, тис. т	83,7	0,1	0,1	83,6	99,9
Урожайність, ц/га	59,0	1,2	х	62,3	х

же 1,2 тис. га горіхоплідних насаджень продуктивністю 1,2 ц/га (2007–2010 рр.). Здебільшого це залишки екстенсивних садів розміром до 5 га (у 49 % випадків). Від присадибних їх відрізняє наявність схем у розміщенні дерев, вікова однорідність рослин та можливість механізованого догляду. Інтенсивні сортові насадження почали створюватись віднедавна і поки що займають незначні площі.

Розсадництво. Згідно даних Української державної помологічно-ампелографічної інспекції у 2004–2010 рр. в Україні вирощено 249,8 тис. шт. садивного матеріалу горіхоплідних культур, з них волоського горіха – 211,6, а мигдалю – 38,2 тис. шт. Спочатку господарства надавали перевагу насіннєвому способу виробництва і частка саджанців, одержаних у такий спосіб, становила понад 80 %. У 2008 році розпочалося активне відновлення вегетативного методу розмноження і за кілька років обсяги виробництва зросли у 6,2 раза та досягли щодо волоського горіха – 85,8, мигдалю – 16,1 тис. шт. Проте, жодне господарство поки що не займається промисловим розмноженням фундука.

Внутрішня та зовнішня торгівля. На шляху до споживчого кошика одержаний у власному виробництві фонд горіхоплідних значно зменшується через динамічний розвиток зовнішньої торгівлі. Частка спрямованих на експорт горіхів у 1996–2010 рр. становила 40 % валових зборів. При цьому спостерігається її невпинне зростання – від 1 % у 1996 р. до 95 % у 2009 р. За означений період експорт всіх горіхоплідних у перерахунку на цілі плоди зріс у 84 рази – від 972 до 81908 тонн. Основними імпортерами продукції є країни Азії, СНД та Європи – 99,8 % обсягів (2007–2010 рр.). Причому цілі горіхи надходять переважно до Азії – 58 %, а вилущені – до СНД та Азії (42 і 34 %).

Відтік значної частини плодів до євроазійських споживачів зумовлює випереджаючий інфляцію ріст оптових та роздрібних цін на вітчизняні горіхи. Зокрема, у 2005 р. на ринках м. Києва за 1 кг нелущених плодів сплачували 5,7 грн, у 2006 р. – 7,0, 2008 р. – 9,4, 2009 р. – 10,4, а у 2010 р. – 14,9 грн. Відповідно за 1 кг вилущених ядер – 18,5, 29,7, 35,5, 44,6 та 58,2 грн. Однак, найдорожчими залишаються привізні горіхи, які у роздрібній торгівлі в лущеному вигляді реалізовуються за ціною 12–15 грн за 100 г.

Державний протекціонізм. В Україні поширення горіхоплідних заохочується на загальних підставах для галузі садівництва. Створення промислових розсадників і товарних садів, наукові дослідження фінансуються за кошти спецфонду, передбачені Законом України *«Про збір на розвиток виноградарства, садівництва і хмелярства»* від 09.04.1999 р. № 587-XIV. Інші регуляторні чинники (мінімальні закупівельні ціни, дотації на виробництво та страхування врожаю, митні тарифи) до горіхоплідних не застосовуються або не мають суттєвого впливу на розвиток виробництва.

Наукові розробки. За сприянням органів виконавчої влади та галузевих структур науковими установами країни створено генофонд сортів *горіха волоського (в державному реєстрі 12) та мигдалю (в реєстрі 7),* колекцію перспективних сортів фундука, розробляються елементи й комплексні технології вирощування саджанців, створення і використання товарних садів, запропоновано інструкції та рецептури з технологічної переробки горіхів, обґрунтовано економічний потенціал вирощування горіхоплідних культур.

Висновки. Провідна роль України в Європі у обсягах вирощування волоських горіхів, тривала тенденція збільшення валових зборів та динамізм експорту характеризують можливості країни з позитивного боку. Однак, визнати задовільним стан вітчизняного горіхівництва все ж не можна. Головна причина – невідповідність виробничих можливостей споживчому попиту на внутрішньому і зовнішньому ринках. Це спонукає до здійснення подальших наукових розвідок стосовно перспектив розвитку галузі, розв'язання головних проблем і завдань на шляху їх досягнення.

Використані джерела

1. Промышленная культура грецкого ореха / [Затоковой Ф. Т., Сатина Л. Ф., Сайко В. И., Йолтуховский М. К.]; под ред. В.М. Васюты. – К.: Урожай, 1986. – 96 с.
2. *Сатіна Г.М.* Потенціал промислового виробництва грецьких горіхів в Україні та шляхи його ефективного використання: дис. ... кандидата екон. наук: 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / Галина Михайлівна Сатіна. – К., 2004. – 232 с.
3. FAOSTAT – FAO Statistics Division 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://faostat.fao.org/site/354/default.aspx. – 2011. – 25 вер.

УДК 005.334:630*9

О.В. Ткачевська,
аспірант,
Національний університет біоресурсів та природокористування України

ФАКТОРИ КРИЗОВИХ ЯВИЩ В ДІЯЛЬНОСТІ ЛІСОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ ТА МОЖЛИВОСТІ ЇХ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Розглянуто та проаналізовано підходи різних дослідників до трактування поняття криз, кризових явищ та факторів їх виникнення в діяльності лісогосподарських підприємств. Проведено розподіл факторів виникнення кризових явищ на екзогенні та ендогенні. Визначені пріоритети пошуку та мобілізації резервів виведення підприємства з кризи. Досліджені основні аспекти покращення фінансового стану підприємств лісової промисловості.

В умовах світової фінансової кризи виникає питання можливості її подолання. Водночас кризу слід розглядати не лише як негативне явище, оскільки інколи вона може бути й деяким позитивом. Зокрема, позитивним є те, що криза змушує підприємства активізувати свої резерви. Проте перш ніж розглядати кризу як явище, слід насамперед визначитися з термінологією.

Значна кількість сучасних українських підприємств перебуває у кризовому стані, що зумовлює застосування управлінням (адміністрацією) антикризових заходів, конкретних дій. Проаналізувавши діяльність багатьох формувань лісового господарства можна зробити висновки, що в діяльності цих підприємств спостерігаються майже однакові симптоми кризових явищ.

Велику увагу антикризовому менеджменту та кризовому управлінню приділяли як вітчизняні, так і зарубіжні (навіть більшою мірою) вчені, а саме: І.О. Бланк, І.П. Булєєв, Н.Е. Брюховецька, В.О. Василенко, А.П. Градов, А.Г. Грязнова, Г.П. Іванова, Р. Келлер, Б.І. Кузін, Л.О. Лігоненко, Е.С. Мінаєв, Л.С. Ситник, О.О. Терещенко та інші [1—10]. Проте актуальним залишається врахування галузевої специфіки факторів кризових явищ, зокрема лісогосподарських підприємств, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Метою статті є аналіз кризових явищ та факторів їх виникнення в діяльності сільськогосподарських підприємств.

Кризові явища будь-якого господарюючого суб'єкта, не виключення і лісогосподарські підприємства, можна умовно розподілити на ендогенні та екзогенні. Головними екзогенними факторами кризових явищ є такі, як спад кон'юнктури в економіці в цілому; зменшення купівельної спроможності населення; значний рівень інфляції; нестабільність господарського та податкового законодавства (хоча вже прийнятий Господарський Кодекс та набрав чинності новий Податковий Кодекс); нестабільність фінансового та валютного ринків; посилення конкуренції в галузі; криза окремої галузі (такої як, сільське господарство, лісове господарство); зменшення природних ресурсів (зменшення зон лісистості, незаконні вирізки дерев, нецільове використання та великовідходне виробництво, зменшення посадки нових і молодих дерев); сезонні коливання попиту та пропозиції; зміна кліматичних та географічних умов (особливо, для підприємств лісового господарства, галузей рослинництва й тваринництва); посилення монополізму на ринку; дискримінація підприємства органами влади та управління; політична нестабільність у державі місця знаходження підприємства або в країнах підприємств-постачальників сировини (чи в країнах підприємств-споживачів готової продукції); конфліктні ситуації між власниками (напружені відносини всередині трудового колективу).

До основних ендогенних факторами можливо віднести низьку якість менеджменту, дефіцити в організаційній структурі, низький рівень кваліфікації персоналу, недоліки у виробничій сфері, прорахунки в галузі постачання (підірвані старі зв'язки та налагодження нових взаємовідносин з постачальниками), низький рівень маркетингу та втрата збуту продукції, прорахунки в інвестиційній політиці, брак інформації та раціоналізаторства, дефіцити у фінансуванні, відсутність або незадовільна робота служби контроллінгу.

В сучасних умовах діяльності лісогосподарських підприємств більшого значення набуває вплив зовнішнього середовища, зокрема його дестабілізуючих факторів. Розробка програми превентивних заходів підприємства, як правило, починається з виявлення та кількісної оцінки внутрішніх резервів

Таблиця 1

Динаміка показників фінансового стану лісогосподарських підприємств

Показник	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.
Рівень рентабельності обороту (продаж)				
Підприємство 1	0,0265	0,0230	0,0365	0,0230
Підприємство 2	0,0399	-0,0124	0,0810	0,0866
Підприємство 3	-0,0740	-0,0944	-0,0915	-0,0110
Рівень операційної платоспроможності				
Підприємство 1	1,331	2,873	5,336	5,285
Підприємство 2	2,747	1,981	1,529	5,082
Підприємство 3	24,258	47,132	42,726	43,885

відновлення платоспроможності та нейтралізації загрози банкрутства у майбутньому.

Згідно з проведеним розрахунком можна зробити такі висновки. Оптимальним напрямом зміни показника рівня рентабельності обороту (продаж) досліджених підприємств був би максимум прибутковості та відсутність або мінімізація збитковості. Проте динаміка цього показника свідчить про скорочення рівня збитковості обороту лісогосподарських підприємств. Факторами, що зумовили значення і напрями зміни цього показника, можна вважати: зростання чистої виручки від реалізації продукції, отримання в звітному періоді прибутку. Значення показника рівень операційної платоспроможності у підприємства № 3 суттєво перевищує критичне, що свідчить про достатність грошових коштів для покриття поточних витрат, здійснення нормальної фінансово-господарської діяльності. Але зростання обсягів грошових коштів може свідчити й про зменшення обсягів його діяльності.

Пріоритетність пошуку та мобілізації внутрішніх резервів виведення підприємства з кризового стану визначається такими їх особливостями:

можуть бути знайдені та мобілізовані безпосередньо силами працівників та спеціалістів підприємства без залучення сторонніх спеціалістів;

не потребують додаткових витрат та капіталовкладень;

не потребують узгодження з власниками та кредиторами підприємства;

можуть забезпечити отримання швидкого результату у вигляді приросту чистого грошового потоку.

На зростання виручки від реалізації впливають такі фактори: обсяг та структура споживчого ринку в даному регіоні; обсяг та структура пропозиції товарів з деревини; стан конкуренції на регіональному ринку; купівельна спроможність споживачів; регулювання доходів населення; рівень оплати праці на підприємстві; регулювання меж торговельних надбавок, що використовуються; державне регулювання та нагляд за цінами; загальна економічна ситуація в державі; дотримання певної стратегії діяльності, що обрана підприємством як краща; спеціалізація підприємства; можливість розширення меж діяльності, як в районі, так і за його межами; надання нових торговельних послуг споживачам (наприклад, споживчий кредит); регулювання цінової політики усередині підприємства; місце знаходження та віддаленість від постачальників; забезпеченість товарними запасами та можливість швидкого відновлення асортименту (саме розширення); забезпеченість кваліфікованими трудовими ресурсами; можливість стажування, підвищення кваліфікації.

Зростання товарообороту можна забезпечити шляхом збільшення чисельності торговельно-оперативного персоналу, що дасть змогу обслуговувати більшу кількість покупців, а також за рахунок скорочення величини допоміжного та обслуговуючого персоналу апарату управління, підвищення рівня продуктивності праці.

Маркетинговій службі необхідно вивчати та відслідковувати кон'юнктуру споживчого ринку, поведінку та мотивацію покупців, вивчати формування попиту з дослідження факторів, що на нього впливають, визначати товарний профіль підприємства, організовувати товарорух та відносини з постачальниками, організовувати рекламні кампанії, акції, ярмарки-продажі, визначати торговельні та післяпродажні стандарти обслуговування.

Управління товарними запасами на підприємстві передбачає вивчення кон'юнктури споживчого ринку, рівномірності та стабільності споживання товарів, добросовісності постачальників деяких видів деревини, дотримання платіжної дисципліни, частоти завезення, стану складського господарства на підприємстві, організації комерційної роботи, сезонних коливань та уподобань споживачів, організації відповідної служби підприємства по відстеженню застарілих та неходових видів сировини за допомогою поповнення асортименту та завезення нових сортів деревини (більш доступних для кожного кола споживачів), а також налагодження стійких відносин з постачальниками та пошук нових, прагнення до мінімізації витрат з досягненням максимального ефекту.

Основними напрямами економії та раціоналізації витрат є: вдосконалення системи управління; забезпечення зростання товарообороту та вдосконалення його складу і структури; підвищення ефективності використання основних засобів; оптимізація складу та структури оборотних засобів; підвищення продуктивності праці; вдосконалення торговельно-технологічного процесу. Розглянемо кожний напрям окремо.

Вдосконалення системи управління це — організація детального обліку витрат за місцем їх виникнення, скорочення ланковості управління підприємством, автоматизація управлінських процесів.

Забезпечення зростання товарообороту та вдосконалення його складу і структури відбувається за рахунок вдосконалення маркетингової діяльності, збільшення частки дрібнооптової та оптової реалізації товарів, збільшення частки товарів з низьким рівнем витратомісткості товарів.

Підвищити ефективність використання основних засобів можна шляхом збільшення коефіцієнта змінності та безперервності роботи устаткування підприємства, активізація не використовуваних основних засобів, збільшення частки торговельної площі, коефіцієнтів установочної та демонстраційної площі.

Раціоналізація складу та структури оборотних засобів підприємства відбувається за рахунок:

обґрунтованого нормування потреби в товарах, матеріалах та МШП;

прискорення оборотності товарів та раціонального використання матеріальних оборотних активів;

оптимізації джерел фінансування оборотних активів;

вдосконалення політики по залучення позикових фінансових ресурсів.

Підвищення продуктивності праці на підприємстві потребує раціоналізації чисельності працівників окремих категорій та професій, підвищення кваліфікації працівників, побудови ефективної системи матеріального стимулювання праці на підприємстві, раціоналізації режиму роботи підприємства, механізації трудомістких процесів.

Вдосконалити торговельно-технологічний процес можна шляхом скорочення ланковості товаропросування та відстані перевезень, впровадження прогресивної технології транспортування продукції, нових форм продажу товарів та обслуговування покупців.

Підприємство при здійсненні комерційних угод повинне намагатись закупити товар за можливо нижчою ціною. Цього можна досягти за рахунок скорочення числа посередників при закупівлі товарів, використання цінових знижок при погодженні ціни товару, закупівлі партій товарів в період їх сезонного розпродажу та необхідності задоволення потреби споживачів.

Нарощувати розміри одержаного прибутку можливо також збільшенням рівня цін продажу товару. Управління цінами реалізації насамперед залежить від обґрунтованості вибору цінової політики на ринку, вміння використовувати сприятливу ситуацію в окремі періоди часу.

Збільшенню обсягів продажу на підприємстві сприяє здійснення ефективної маркетингової політики, включення в перелік взаємодоповнюючих товарів, надання споживчих кредитів при реалізації товарів, розширення системи додаткових торговельних послуг, що пов'язані з реалізацією товарів, а також ефективними рекламними заходами.

Висновки. Таким чином, криза є не лише негативним явищем. Деякі вчені розглядають кризу як можливість мобілізувати діяльність підприємств. Аналіз таких показників як рівень рентабельності (збитковості) обороту та операційної платоспроможності показав, що на всіх досліджуваних підприємствах мають місце певні негативні явища. Якщо вчасно не вжити заходів з попередження та не розробити програми превентивних заходів кожне підприємство може опинитися на межі кризи. Розподіл факторів кризових явищ на екзогенні та ендогенні свідчить, що найвпливовішими є фактори зовнішнього середовища. Відповідно розроблено комплекс заходів з налагодження роботи підприємства, пошуку та мобілізації резервів покращення фінансової ситуації.

Використані джерела

1. Антикризисный менеджмент / [Грязнова А. Г., Федотова М. А., Маринюк А. Н. и др.]; под ред. А.Г. Грязновой. — М.: ЭКМОС, 1999. — 368 с.
2. Антикризисное управление: от банкротства к финансовому оздоровлению / [под ред. Г.П. Иванова]. — М.: Закон и право, ЮНИТИ, 1995. — 320 с.
3. Антикризисное управление / [под ред. Э.С. Минаева и В.П. Панагушина]. — М.: ПРИОР, 1998. — 432 с.
4. *Бланк И.А.* Основы финансового менеджмента / Бланк И. А. — К., 1999. — Т. 2. — 512 с.
5. *Булеев И.П.* Антикризисное управление предприятием / И. П. Булеев, Н. Е. Брюховецкая. — Донецк: ИЭП НАН Украины, 1999. — 234 с.
6. *Василенко В.О.* Антикризове управління підприємством / Василенко В. О. — К., 2003. — 504 с.
7. *Keller R.* Unternehmenssanierung: aussergerichtliche Sanierung und gerichtliche Sanierung / Keller R. — Berlin: Verl. Neue Wirtschafts — Briefe, 1999. — 271 p.
8. *Лігоненко Л.О.* Антикризове управління підприємством: теоретико-методологічні засади та практичний інструментарій / Лігоненко Л. О. — К.: КНТЕУ, 2001. — 580 с.
9. *Ситник Л.С.* Організаційно-економічний механізм антикризового управління підприємством / Ситник Л. С. — Донецьк: ІЕП НАН України, 2000. — 504 с.
10. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмы / [Градов А. Г., Кузин Б. И. Федотов А. В. и др.]; под общ. ред. А.Г. Градова, Б.И. Кузина. — С.Пб.: Специальная литература, 1996. — 510 с.

УДК 631.15

І.С. Кобзєв,
аспірант,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ В АГРАРНІЙ СФЕРІ НА ЗАСАДАХ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Висвітлено особливості використання природних ресурсів в аграрній сфері країн світу, основні напрями та інструменти впливу держави на розвиток сільськогосподарського природокористування. Узагальнено світовий досвід та запропоновано шляхи стійкого розвитку аграрного сектору економіки України.

Агропромислове виробництво є одним з основних користувачів природних ресурсів. Разом із виробництвом продовольчої продукції цей вид людської діяльності зумовлює значне антропогенне навантаження на довкілля, агрохімічне забруднення ґрунтів, водного і повітряного басейнів, деградацію середовища існування живих організмів. За оцінками спеціалістів внесок АПК України в екологічну кризу, забруднення та деградацію навколишнього середовища, становить 30—40 %, у тому числі земельних ресурсів — понад 50 %, а поверхневих водойм — від 45 до 50 %. Площа еродованих земель сільськогосподарського призначення за останні 30 років зросла майже в 1,5 раза. Значно розширились площі засолених, закислених, осолонцьованих, підтоплених та техногенно-забруднених сільськогосподарських угідь, а їх родючість знизилась до критично низького рівня. Нині лише один з кожних 10 га сільгоспугідь має нормативний екологічний стан. Енерго-, земле- та водомісткість вітчизняного агропродовольчого виробництва в 3—5 разів вища, ніж у країнах Західної Європи і Північної Америки» [1]. Нераціональне природокористування, осушення боліт, зарегулювання стоку річок призвели до знищення близько 70 % цінних природних комплексів і ландшафтів України [2].

За даними ООН, в кінці минулого століття ерозії зазнали близько 300 млн га сільськогосподарських угідь світу. Сільському господарству все більше загрожує брак води, зміни і непостійність клімату, що підвищує ризик дефіциту продовольства. Водночас при зростанні чисельності населення планети, яке за підрахунками фахівців до 2050 р. досягне 9 млрд осіб, світове виробництво продовольства доведеться збільшити на 70 %. Підвищення попиту на аграрну продукцію зумовлює нагальну необхідність залучення в сільськогосподарську діяльність нових земельних ресурсів. Проте процеси зростання чисельності населення, виведення з господарського обороту і консервація угідь, супроводжуються зниженням кількості орних земель у розрахунку на 1 особу, для прикладу, протягом 1999—2009 рр. в США — з 0,83 до 0,67 га, Канаді — з 1,86 до 1,53 га, Новій Зеландії — з 0,80 до 0,42 га. Але у світі в цілому цей рівень не змінився і становив 0,24 га [3].

Метою статті є висвітлення екологічних проблем сучасного ведення сільського господарства та світового досвіду раціонального природокористування.

Негативний вплив на довкілля сільського господарства пов'язаний не лише з виснаженням природних ресурсів внаслідок інтенсифікації виробництва, а також із забрудненням в результаті надмірного застосування так званих введених ресурсів, тобто отрутохімікатів, мінеральних добрив і генетично модифікованих організмів. За останні 40 років у світі для підвищення урожайності зернових культур майже в 2,5 раза використання мінеральних добрив зросло більше ніж удесятеро, а пестицидів — багаторазово. Спроби урядів збалансувати аграрні ринки шляхом коригування цін на продовольство і введені ресурси мають серйозніші наслідки для ґрунту, водних ресурсів, здоров'я людини і екосистеми в цілому, ніж аналогічні дії на ринках продукції інших секторів економіки [3].

Агропродовольча діяльність негативно позначається також на стані водних ресурсів. Це зумовлене як значним рівнем споживання води на сільськогосподарські потреби, передусім на зрошення, так і забрудненням поверхневих і підземних водних джерел внаслідок застосування у виробничих процесах хімічних речовин, відведення у водойми неочищених виробничих стоків [4].

Структура споживання водних ресурсів у кожній країні визначається рівнем її економічного розвитку. Так, в країнах з високим рівнем доходів

на душу населення в сільському господарстві споживається 30 % загальних обсягів використаної води, в промисловості — 59, а у сфері комунально-побутового господарства — 11 %. Натомість у найбідніших країнах аналогічні показники становлять відповідно 87, 8 і 5 % [1]. В Україні це співвідношення становить 26, 51 і 23 % відповідно.

Одним з факторів, здатних пом'якшити наслідки впливу агропромислової діяльності на довкілля, є лісові ресурси. Ліси і лісозахисні смуги незамінні для захисту басейнів річок, рослинного і тваринного біорозмаїття, стабілізації водних режимів, у боротьбі проти перетворення земель у пустелі, очищення повітряного басейну через поглинання вуглецю. Завдання держави — максимізувати внесок лісових ресурсів у досягнення зазначених цілей. Для цього, передусім, треба забезпечити збір і аналіз інформації щодо стану лісових масивів, розробити відповідну політику та законодавчо забезпечити її дієвість, надати фінансові ресурси для розроблених програм і проектів. Слід також визначити стратегічні напрями сталого екологобезпечного розвитку аграрної сфери як багаторівневого комплексу заходів національної продовольчої незалежності, охорони і відтворення природних ресурсів. Для управління їх використанням з метою мінімізації негативного впливу на навколишнє середовище необхідно забезпечити формування політики, механізмів, планів розвитку екологобезпечного агропродовольчого виробництва, впровадження та реалізацію національних програм безпеки харчування населення, якості харчових продуктів, а також системи завчасного попередження порушень у сфері продовольчого виробництва.

На рівні сільської місцевості доцільне створення регіональних центрів підвищення екологічної культури населення, громадського контролю за безпекою аграрних виробництв. Потрібно всіляко сприяти пропагандистським заходам щодо науково обґрунтованих нормативів харчування і принципів торгівлі продовольством.

Стратегія раціонального використання земельних ресурсів включає у себе планування й управління їх використанням, поетапний перехід до системи консервації і відновлення якості земель. Необхідно оптимізувати функціонування зрошувальних систем, створити загальнодержавну базу даних щодо стану і використання водних ресурсів.

Збереження біологічного різноманіття рослинних і тваринних ресурсів держави, що використовуються в агропродовольчому виробництві, потребує найпродуктивнішого використання існуючого генетичного матеріалу і створення нових видів рослин і порід тварин. Стратегія захисту і відновлення лісових ресурсів має забезпечити зниження рівня їх промислового використання, управління розвитком лісових масивів, підтримку виробництв, які застосовують альтернативну деревині сировину, консервацію лісів. Управління введеними ресурсами має містити програми і проекти комплексного використання й контролю за застосуванням добрив і отрутохімікатів.

Наведені основні національні екологічні проблеми, що великою мірою спричинені агропромисловим виробництвом, мають світове значення і загальні напрями їх вирішення. Основу цих рішень становить, передусім, необхідність визначення сукупної економічної (вартісної) оцінки як наслідків впливу на довкілля агропромислових виробництв, так і збитків, яких зазнає агропродовольча система через забруднення і виснаження природних ресурсів. Проблема полягає у тому, що природні ресурси, такі як вода, земля, ліси вважаються в основному загальнодоступними і не розглядаються як інші види капіталу, чия вартість виражається в ціні. Проте, сучасний стан цих ресурсів вказує на необхідність їх вартісної оцінки для визначення ступеня виснаження і деградації в результаті людської діяльності, що дасть можливість встановити розміри плати за їхнє використання у порівнянні з витратами на їх відновлення.

Безумовно, що кількісне визначення вартості ресурсів довкілля пов'язане з труднощами з багатьох причин. Оскільки ринкова вартість відображає індивідуальні переваги, важко передбачити, яким чином майбутні покоління оцінюватимуть товари і послуги, отримані з використанням ресурсів довкілля. Попри це, проблеми виникають і тому, що усвідомлення безпеки довкілля має бути максимально відображене в національних рахунках. Що стосується оцінки деградації природного середовища, то найпоширенішими є три наступні способи її урахування [5]:

пряма оцінка заходів зі збереження довкілля, що включає як превентивні заходи (консервацію сільгоспугідь, створення протиерозійних лісових смуг, захисних лісових насаджень), так і відновлювальні заходи (очищення земель від токсичних відходів, відновлення засолених земель);

оцінка регуляторних заходів із захисту довкілля, здійснення яких за звичай фінансується споживачами продовольства;

оцінка небезпеки, яку спричиняє забруднення довкілля для економічної діяльності (наприклад, вплив забруднення водних ресурсів на рибну промисловість, туризм тощо).

Для кількісної оцінки наслідків для суспільства від екологічно небезпечної діяльності використовуються такі основні підходи:

принцип оплати забруднювачів довкілля, що широко використовується в країнах ОЕСР для попередження і компенсації забруднень. Його можна застосувати і відносно забруднень, здійснюваних у міжнаціональних масштабах для встановлення стандартів кількісного виміру шкоди, завданої природним ресурсам;

концепцію «мінімальних альтернативних витрат», введену Всесвітнім банком для зіставлення прямих і непрямих витрат, спричинених деградацією ресурсів довкілля та прибутків, які гарантовано будуть отримані тими, хто зможе використати ці ресурси іншим чином.

Безумовно, що реалізація стратегії екологобезпечного розвитку агропродовольчої системи вимагає від держави значних фінансових ресурсів. Світовий довід підтверджує загальну доцільність здійснення подібних вкладень. Так, наприклад, технології вирощування сільгоспкультур у США передбачають використання значної кількості хімічних речовин, що свідчить про масштаби забруднення довкілля в результаті сільськогосподарської діяльності. Водночас уряд США контролює екологічну ситуацію і регулює її шляхом здійснення різноманітних програм у сфері захисту та відновлення природних ресурсів і довкілля. За даними Міністерства сільського господарства США у 2006 р. загальні обсяги бюджетних коштів, виділених на фінансування зазначених програм, становили 6,7 млрд дол., з яких було витрачено 5,7 млрд доларів [5]. У 2007 р. згідно з оцінками на ці ж цілі виділено 6,3, а витрачено 6,6 млрд дол. У 2008 р. у бюджеті США ці цифри становили 6,1 і 6,4 млрд. дол. відповідно. Найбільше коштів виділяється на охорону лісів та дикої природи від пожеж (по 23 % загальної суми фінансування), а також на консервацію природних ресурсів (21 %).

Для сільськогосподарських товаровиробників, які застосовують екологобезпечні технології Уряд США передбачив спеціальні види заохочень, скасувавши підтримку тих фермерів, які не дотримуються встановлених державою жорстких норм і правил охорони довкілля. Так, у новому Законі про сільське господарство (*Farm Bill 2002*) міститься детальний опис програм, спрямованих на стимулювання фермерів щодо збереження довкілля — ґрунту, води, повітря, середовища існування диких тварин, а також консервації земель, поверхневих і ґрунтових вод тощо [2].

Метою таких заходів визначена пропаганда сумісності цілей сільськогосподарського виробництва і збереження довкілля, оптимізація якості оточуючого середовища через допомогу виробникам у виконанні вимог органів влади на всіх рівнях щодо якості ґрунтів, води, повітря, середовища існування диких тварин, збереження поверхневих і підземних вод; уникнення (наскільки це практично можливо) необхідності застосування державних регуляторних програм шляхом надання відповідної допомоги із захисту ґрунтів, води, повітря й інших природних ресурсів.

У Законі визначено два основних важелі впливу держави на сільськогосподарських виробників з метою забезпечення охорони і відновлення ресурсів довкілля. Це часткове відшкодування витрат, пов'язаних з екологізацією виробничої діяльності, і стимулюючі виплати фермерам. Часткова оплата витрат здійснюється державою, якщо виробник сільськогосподарської продукції зобов'язується брати участь принаймні в одному із запланованих державою видів діяльності з охорони і збереження довкілля. Максимальний розмір цих виплат не перевищує 75 % вартості такої діяльності. Виняток зроблено для фермерів, що мають обмежені фінансові ресурси, а також фермерів-початківців. У таких випадках обсяги максимального відшкодування витрат збільшено до 90 %. При цьому для кожного з 2003—2008 бюджетних років 60 % асигнувань, що виділяються на здійснення часткової оплати видатків, спрямовується на діяльність, пов'язану з виробництвом тваринницької продукції. Стимулюючі виплати надаються з метою спонукання виробників до здійснення одного чи більше видів діяльності з управління використанням ресурсів довкілля.

Для одержання цих видів платежів сільськогосподарські виробники повинні погодитись на впровадження плану збереження довкілля, заборону здійснення будь-якого виду діяльності, що вступає з ним в протиріччя, а також на урядовий контроль за дотриманням умов і термінів укладених угод. Обсяги коштів, які виділяються державою протягом кожного з 2003—2009 бюджетних років на одну особу в рахунок часткового відшкодування видатків або стимулюючих виплат не може перевищувати 450 тис. дол.

У Законі передбачено також надання на конкурсній основі урядовим чи неурядовим орга-

нізаціям грантів на розвиток інноваційних проектів з консервації природних ресурсів, зокрема, на створення ринкових систем зі зниження рівня забруднення довкілля, проектів, що стосуються накопичення вуглецю у ґрунті. На збереження поверхневих і ґрунтових водних ресурсів уряд США виділив у 2004 р. 45 млн дол., а в 2005—2009 рр. — по 60 млн дол. Основними напрямами фінансування такої діяльності є часткове відшкодування витрат і стимулюючі виплати, що надаються товаровиробникам для поліпшення систем зрошення, підвищення ефективності їх функціонування, переорієнтації виробництв на вирощування менш водомістких і богарних культур, полегшення наслідків посух.

Важливо звернути увагу на зміни в Спільній аграрній політиці Європейського союзу. Останнім часом в країнах ЄС спостерігається, як зазначав Ф. Фішлер, якщо не зелена революція, то принаймні зелена еволюція. Можна виділити такі екологічні напрями, які практично реалізуються в країнах ЄС в рамках САП у контексті сталого розвитку.

По-перше, це виведення з сільськогосподарського обороту еродованих земель з відповідною компенсацією фермерам часткової втрати доходів від такого виведення і додаткових витрат на догляд за цими землями, зокрема, недопущення забур'янення, залуження їх (з метою мінімізації втрати азоту вони мають бути вкриті рослинністю). Можливе за контрактом створення на цих землях культурних пасовищ, лісонасадженнь. Водночас право на відведення землі під пар застосовується першим, ніж будь-яке інше право. Особливо підтримується виведення із виробництва ділянок землі (шириною не менше 20 м і площею не менше 0,3 га) вздовж постійних водних каналів і озер, а також на межі полів, що мають виражене природоохоронне значення (природоохоронні зони вздовж водойм оберігають їх від забруднення, буферні зони на межах полів сприяють збереженню і розвитку біорізноманіття, диких рослин і тварин у межах агроландшафтів). На законсервованих землях дозволено вирощування культур на нехарчові цілі (ріпаку для виробництва біодизеля, молодих лісопосадок на одержання біомаси для енергетичних цілей). Наприклад, в Америці на законсервованих землях можна вирощувати сільськогосподарські культури для промислового використання.

По-друге, обмеження, у тому числі за рахунок оподаткування, використання агрохімічних засобів. Фермерам, які скорочують застосування мінеральних добрив і пестицидів, виплачується комунітарна дотація на гектар угідь. Таким чином стимулюється екстенсивне землеробство і тваринництво, одержання результату за рахунок створення умов для кращого використання природної родючості ґрунтів тощо.

У країнах ЄС досить жорстко регулюється використання в сільськогосподарському виробництві екологонебезпечних засобів, їх вплив на навколишнє середовище та інші екологодеструктивні проблеми розвитку аграрного сектору: ухвалені директиви щодо пестицидів, нітратів, емісії парникових газів, а також щодо захисту ґрунтів, водних ресурсів, збереження і використання генетичних ресурсів, розвитку біорізноманіття.

По-третє, проводиться цілеспрямована підтримка спеціальних агроекологічних (*agri-environment*) заходів. Цьому агроекологічному напряму в ЄС приділяється особлива увага [5]. Слід зазначити, що ці заходи є складовою (інструментом) забезпечення сільського розвитку, а не суто сільського господарства.

Висновок. Серед напрямів сталого розвитку сільського господарства і сільських районів чільне місце належить соціальній складовій. У «Порядку денному на XXI століття» передбачено сприяння розвитку людських ресурсів в інтересах сталого ведення сільського господарства. Ряд заходів соціального спрямування класифіковані СОТ у рамках «зеленої скриньки», тобто дозволені без обмежень фінансування внутрішньої державної підтримки розвитку сільського господарства і сільської місцевості.

Використані джерела

1. *Трегобчук В.М.* Економічні проблеми відтворення і модернізації ресурсного потенціалу АПК / В. М. Трегобчук // Економіка АПК. — 1999. — № 1(51). — С. 54—57.
2. *Сохнич А.Я.* Проблеми використання і охорони земель в умовах ринкової економіки: моногр. / Сохни А. Я. — Львів: [б.в.], 2002. — 252 с.
3. *Борисова В.А.* Раціональне землекористування в умовах реформування земельних відносин / В. А. Борисова // Власний статус і проблеми раціонального використання земель: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. — К.: РВПСУ НАНУ, 2000. — Ч. 2. — С. 51—56.
4. *Щекович О.С.* Формування пріоритетів та розвиток аграрної політики України / Щекович О. С. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 278 с.
5. *Русан В.М.* Економіка раціонального сільськогосподарського землекористування: моногр. / Русан В. М. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 200 с.
6. *Попова О.Л.* Сталий розвиток агросфери України: політика і механізми / Попова О. Л. — К.: Ін-т екон. та прогнозув НАН України, 2009. — 352 с.

УДК 330.341.1:338.43

Л.І. Федулова,
доктор екон. наук, професор,
ДУ «Інститут економіки і прогнозування НАНУ»

ІННОВАЦІЙНА СИСТЕМА АГРАРНОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ

Визначено сутність та особливості інноваційного розвитку агропромислового комплексу. Запропоновано концептуальну модель інноваційної системи АПК України й охарактеризовано її складові. Розроблено й обґрунтовано пропозиції щодо формування державної інноваційної аграрної політики.

На аграрну сферу України покладаються великі надії. Загострення глобальної продовольчої кризи прискорює процес залучення величезного національного сільськогосподарського ресурсу в світовий ринок як конкурентної переваги, зумовлюючи нагальну необхідність розбудови моделі розвитку АПК, адекватної зовнішнім і внутрішнім викликам.

Розкриття сутності проблеми глобальної конкуренції за сільськогосподарську сировину безпосередньо пов'язане з безперервним зростанням цін на неї й далі по ланцюжку — на продовольчі товари. Серед основних причин називаються, як мінімум, дві:

збільшення споживання продовольства за рахунок підвищення рівня життя в нових індустріальних державах, насамперед у Китаї й Індії;

посилення дисбалансу між виробництвом і споживанням продовольства через різке збільшення переробки традиційної сільськогосподарської сировини — кукурудзи, соняшника й рапсу — на біопаливо. В основі розв'язання цих та інших проблем — застосування передових технологій та перехід агровиробництва на інноваційний шлях розвитку.

З початком XXI ст. й до цього часу все більше проявляється тенденція руху світового сільського господарства в напрямі посилення наукоємності продукції, що виробляється. Особливо це можна простежити на прикладі економічно розвинених країн. Саме інноваційний фактор дає змогу їм підтримувати баланс внутрішнього ринку продовольства за попитом та пропозицією, вільно проникати на провідні світові ринки, витісняючи національних товаровиробників.

Зазначені виклики вимагають від України ставити й послідовно вирішувати завдання інноваційного розвитку АПК. Іншого шляху немає, якщо ми прагнемо інтегруватися у світове сільськогосподарське виробництво й займати в ньому відповідну нішу.

Для переходу АПК і особливо сільського господарства на інноваційну модель розвитку потрібний сучасний науковий супровід [1]. І хоча програмними документами передбачені й нові форми державної підтримки галузі [2], але в основному зберігаються діючі економічні умови для сільського господарства, а виділених ресурсів явно недостатньо.

Українські науковці наводять найбільш узагальнене розуміння інноваційного розвитку АПК, що означає його якісне перетворення, яке досягається за рахунок зростання продуктивних сил при одночасному вдосконалюванні організаційно-економічного механізму сільського господарства, взаємодіючих з ним галузей і АПК у цілому. Не можна не погодитись з думкою, що забезпечується такий розвиток постійним використанням досконаліших технологій виробництва й переробки сільськогосподарської продукції, поліпшених сортів сільськогосподарських культур і порід тварин, нових машин, прогресивних організаційно-економічних моделей, сучасних інформаційних технологій та інших нововведень [3; 4].

На жаль, в Україні інноваційне відновлення АПК відбувається вкрай повільно, що є однією із головних причин неприпустимо тривалого кризового стану аграрної сфери. Й до цього часу не створена інноваційна система, що відповідала б завданням і вимогам стійкого розвитку АПК. І хоча деяке поліпшення динаміки науково-технологічного рівня сільськогосподарського виробництва відмічається в останні роки, але це далеко не заповнює понесені в роки реформ втрати й посилені відмінності за рівнем і якістю життя, ступенем розвитку приватного сектора, інфраструктури, міграційної ситуації, ринку праці.

Вирішення більшості економічних проблем розвитку агропродовольчого комплексу залежить не тільки від можливостей нарощування виробничого потенціалу, але багато в чому визначається станом сільських територій і їхнього населення, соціальними й екологічними проблемами. Значна частина сільського житлового фонду, об'єктів освіти, охорони здоров'я, транспортних та інженерних комунікацій має потребу в модернізації. Загальносвітові тенденції характеризуються посиленням соціальних функ-

ції держави, але в Україні ці функції були ослаблені, особливо стосовно села. Розвиток сільської інфраструктури, заходи, спрямовані на підвищення рівня і якості життя населення, скорочення відмінностей в умовах проживання в міській і сільській місцевості тривалий час не вирішуються.

У цьому контексті, проблема створення економічного механізму, що дозволяє генерувати, відтворювати й використовувати технологічні інновації для підвищення темпів економічного розвитку АПК набуває надзвичайно актуального значення. Її успішне вирішення, водночас, реально можливе лише за умови формування адекватного уявлення про основні характеристики інноваційного процесу, його стадії, рушійні сили і закономірності.

В сучасній літературі агропродовольчий комплекс розглядається як багатогалузевий об'єкт, пов'язаний з використанням природних ресурсів [5], що відрізняється альтернативністю складу кінцевої продукції й міжгалузевих зв'язків, значними регіональними відмінностями в природно-кліматичних умовах і структурі виробництва, органічним зв'язком сільськогосподарського виробництва й сільського способу життя, високою роллю й соціальною значимістю дрібнотоварних форм організації сільськогосподарського виробництва. Відповідно до принципів системного підходу в складі агропродовольчого комплексу більшість науковців виокремлюють основні підсистеми, а саме: сільськогосподарське виробництво; переробну промисловість; торгівлю; виробничу й соціальну інфраструктуру, що аналізується в контексті всієї сукупності міжгалузевих та міжрегіональних взаємодій. Нині в агропродовольчому комплексі спостерігаються розгалужені матеріальні, фінансові, інформаційні зв'язки, що дозволяє говорити про цілісність агропродовольчого комплексу як відтворювальної економіко-соціо-екологічної системи мережевого типу організаційного управління.

Незважаючи на очевидний прогрес, досягнутий у залученні загальнотеоретичної бази дослідження інновацій, у сфері сільськогосподарської науки у даній царині знань залишається ще багато невирішених проблем. Активізація інноваційної діяльності безпосередньо пов'язана з формуванням розгорнутої системи мотивації на кожному етапі інноваційного процесу, із створенням сучасного організаційно-економічного механізму цієї діяльності. Окрім того, організаційно-інституційний аспект нововведень багато в чому визначає темпи науково-технологічного розвитку на підприємствах і, в кінцевому підсумку, економічний успіх кожної організації й агропродовольчого комплексу країни в цілому.

Отже, всебічне використання інноваційних факторів у розвитку економіки будь-якого господарюючого суб'єкта й становить сутність переведення її на інноваційний тип розвитку, що дає можливість здобувати найважливіші ресурси для досягнення стабільності економічного зростання. Все це вимагає пошуку нових методів і організаційних форм управління інноваційним процесом в АПК.

Варто також зазначити, що прогрес у молекулярній біології, генній інженерії, біотехнології й селекції висуває сільське господарство в число ключових галузей новітнього (шостого) технологічного укладу. Тому необхідно уже зараз, у початковій фазі його зародження й становлення, забезпечити належну державну підтримку прискореного розвитку в нашій країні всього аграрного сектора і його пріоритетних інноваційних напрямів.

Метою статті є визначення сутності інноваційної системи та характеристика її складових як основи інноваційної економіки АПК з виробленням рекомендацій щодо її формування та розвитку.

Головним завданням розвитку інноваційної системи АПК має бути забезпечення інноваційного процесу, насамперед у господарській ланці при комплексному здійсненні всіх необхідних заходів. Проте існуюча звітність не дозволяє отримати кількісне вираження інноваційної діяльності сільськогосподарських організацій та відповідного інноваційного потенціалу. Через відсутність прямих показників, що характеризують інноваційну діяльність, у цих цілях можуть бути використані деякі непрямі. Один з них — сума матеріальних витрат рослинництва, тваринництва, амортизації машин і устаткування розрахована на одного працівника, зайнятого в сільськогосподарському виробництві. Збільшення цієї суми свідчить про інноваційну спрямованість здійснюваних витрат; амортизація машин і устаткування відображає застосування технічних засобів для механізації сільськогосподарського виробництва, що також характеризує інноваційну діяльність господарства; віднесення суми матеріальних витрат і амортизації до числа працівників, слугує вираженням закономірного явища зменшення чисельності зайнятих у сільськогосподарському виробництві в процесі його інноваційного розвитку.

У ринкових умовах господарювання для підприємств аграрного сектору економіки України однією із головних проблем є залучення інвестиційних та інноваційних ресурсів. Так, згідно статистичних даних, у 2010 р. суб'єктами господарювання за рахунок усіх джерел фінансування у сільське господарство, мисливство, лісове господарство вкладено 12,2 млрд грн інвестицій в основний капітал (рис. 1), що на 16,5 % менше, ніж у 2009 р. Частка інвестицій у зазначених видах економічної діяльності становить 7,1 % від загальнодержавного обсягу інвестицій в основний капітал (у 2009 р. — 6,2 %). За рахунок коштів державного бюджету освоєно 284 млн грн. або 2,3 % інвестицій в основний капітал цього виду діяльності.

Слід зазначити, що вагому частку інвестицій у сільське господарство, мисливство, лісове господарство освоєно у рослинництві (68,2 %). У розвиток підприємств сільського господарства, мисливства, лісового господарства станом на 1 січня 2011 р. вкладено 833,7 млн дол. США прямих іноземних інвестицій (наростаючим підсумком з початку інвестування), що становить 1,9 % загального обсягу іноземних інвестицій в Україну. Приріст обсягу іноземного капіталу в сільське господарство, мисливство та лісове господарство, з урахуванням його переоцінки, втрат і курсової різниці, за 2010 р. склав 40,7 млн дол. США.

Аналізуючи діяльність підприємств АПК і аграрної економіки в цілому, можна зробити висновок про те, що використання інноваційних факторів в Україні відбувається вкрай повільно. Такий стан зумовлено низкою причин, серед яких:

нерозвиненість інжинірингових послуг та інноваційної інфраструктури;

відсутність загальнодоступної системи інформації про розробки нових форм управління інвестиційно-інноваційною діяльністю;

брак кваліфікованих кадрів фахівців у сфері інноваційного менеджменту й відсутність ефективної системи підвищення кваліфікації в цьому напрямі;

незадовільний рівень і недостатнє фінансування дослідницької роботи на самих підприємствах, економія на інноваційно-інвестиційних бюджетах на шкоду стратегічним перспективам їхнього розвитку;

недостатня ефективність управління інноваційними процесами на різних рівнях їхньої організації, низький рівень платоспроможного попиту на інноваційну продукцію, різке зниження фінансування заходів щодо освоєння науково-технічних досягнень у виробництві й відповідних інноваційних програмах.

Ці причини загальні для всієї системи національного господарства.

У сфері сільського господарства виділяються щонайменше чотири основні напрями інновацій: селекційно-генетичні, виробничо-технологічні, організаційно-управлінські, економіко-соціоекологічні, які все конкретніше виступають як фактори, що реально впливають на розвиток агропродовольчих систем і відображають їхню об'єктивно існуючу багатофункціональність. При цьому зростаюче значення в методологічному плані здобуває розробка засобів вбудовування науково-технологічних факторів у загальну стратегію розвитку АПК, виявлення й оцінка інноваційних ризиків при розробці й реалізації аграрних проектів і програм [6].

У сучасних умовах нестабільності розвитку тваринництва, різкого спаду виробництва тваринницької продукції для підвищення виробничого потенціалу галузі важливе значення має використання біологічного блоку інновацій, досягнення вітчизняної й світової селекції, що відображають найважливіший напрям вдосконалювання селекційно-генетичного потенціалу, від якого безпосередньо залежить рівень продуктивності тварин, ефективності використання кормових ресурсів, освоєння ресурсозберігаючих технологій, спрямованих на підвищення рівня інтенсивності й ефективності галузі.

Одним із основних напрямів інновацій є біотехнологічні системи розведення тварин з використанням методів генної й клітинної інженерії, спрямовані на створення й використання нових типів трансгенних

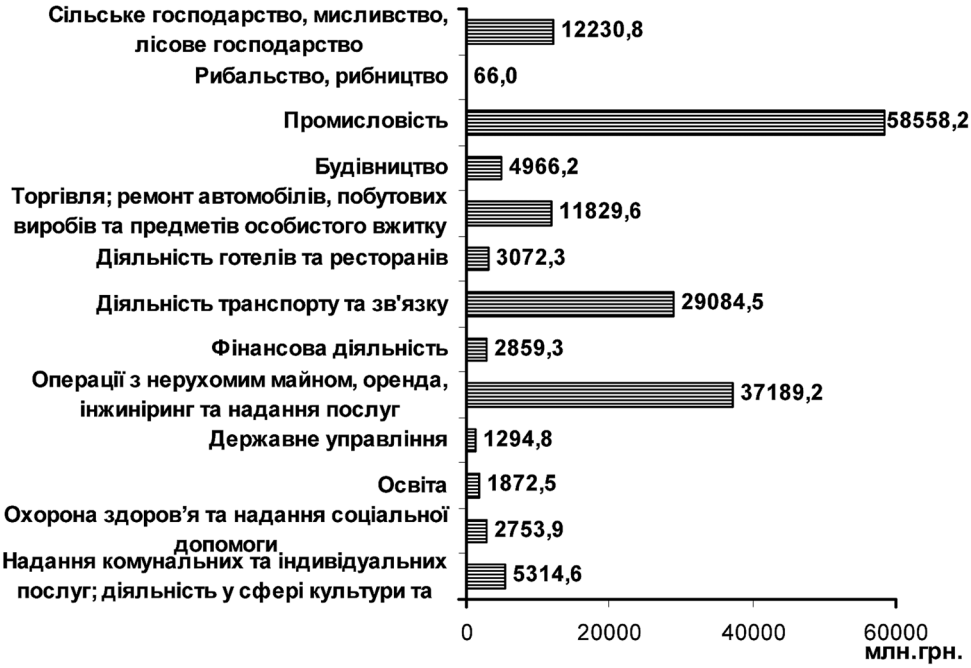

Джерело: дані Держкомстату України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/

Рис. 1. Інвестиції в основний капітал за видами економічної діяльності у 2010 році

тварин з поліпшеними якостями продуктивності, стійкими до захворювань.

Не менш важливе значення в розвитку інноваційного процесу у тваринництві належить технологічним інноваціям, які пов'язані з індустріалізацією виробництва, механізацією й автоматизацією виробничих процесів, модернізацією й технічним переозброєнням виробництва, освоєнням наукомістких технологій, зростанням продуктивності праці, що зумовлюють рівень і ефективність виробництва продукції тваринництва [7].

Проте, інноваційний розвиток, адекватний масштабам і завданням технологічної модернізації сільськогосподарського виробництва, можливий при наявності належним чином організованої й ефективно функціонуючої інноваційної системи АПК, що являє собою сукупність взаємодіючих інститутів — учасників процесу створення й освоєння нововведень із комплексним забезпеченням інноваційного процесу в аграрній сфері. Концептуальну модель інноваційної системи АПК (ІСАПК) наведено на рис. 2.

Головним завданням формування нової моделі інноваційної системи АПК є збільшення аграрного інноваційного потенціалу, основу якого становлять науково-технічні розробки для агропромислового виробництва як постійно поновлювальне джерело зростаючих можливостей інноваційного відновлення АПК.

Слід зазначити, що науково-технологічні досягнення визначають у більшості випадків саму можливість переходу до стійкого розвитку АПК, тоді як від проведення заходів, що забезпечують розвиток інноваційної системи, залежить швидкість здійснення такого переходу.

Очевидно, завжди має місце відставання фактичних результатів сільськогосподарського виробництва від можливостей їхнього одержання при повному і правильному використанні науково-технічних досягнень. Наприклад, як стверджують фахівці, продуктивний потенціал рослин і тварин реалізується на рівні, що не перевищує 35—40 % генетично обумовленого. На такому ж рівні використовуються можливості підвищення ґрунтової родючості. Це вимагає водночас з розвитком наукових досліджень збільшувати інноваційний потенціал по всіх інших напрямах, підвищувати можливості більш широкого й ефективного використання наявних і очікуваних у майбутньому науково-технологічних досягнень.

У цьому контексті одним із основних завдань блоків, що забезпечують інноваційну системи АПК, є створення сприятливих умов для формування *фонду інновацій* і освоєння їх у виробництві при згладжуванні існуючих відмінностей між одержуваними у виробництві результатами й потенціалом науково-технологічних розробок, маючи на увазі як наявний і доступний споживачам кількісний набір нововведень, так і можливості щодо поліпшення виробничих, економічних й інших показників агропромислової діяльності. З огляду на тісні внутрішньосистемні зв'язки й залежності, необхідно комплексне вдосконалювання інноваційної системи АПК при забезпеченні належної пропорційності й усуненні вузьких місць у її складі. Стосовно практики України, спочатку потрібно ідентифікувати існуючу модель ІСАПК, а потім зайнятись її формуванням згідно з викликами сьогодення.

Прискорене освоєння інновацій в аграрному виробництві передбачає виконання низки умов, серед яких наявність необхідних фахівців, ефективна система просування й сервісу нової техніки й устаткування, широкі фінансові можливості для її придбання, висококваліфікована наукова й інформаційно-консультаційна підтримка. Так, для формування найсприятливіших передумов прискорення інноваційного процесу в агропродовольчому комплексі можуть бути створені інститути забезпечення інноваційного розвитку, а саме:

- наявність нового знання як такого (фундаментальна наука);
- можливість адаптувати нове знання для впровадження у виробництво (прикладна наука);
- наявність фірм-інноваторів, що створюють інноваційні продукти для аграрного виробництва, що просувають їх на ринок, здійснюють післяпродажне й агросервісне обслуговування;
- конкуренція між фірмами-інноваторами за нові знання, державна підтримка фірм-інноваторов, у т.ч. в одержанні нових знань від прикладної й фундаментальної науки;
- мотивація виробників сільськогосподарської продукції до найшвидшого освоєння інновації (конкуренція між сільськогосподарськими виробниками на світовому ринку);
- наявність висококваліфікованих кадрів у всіх учасників ланцюжка доданої вартості (освітні організації середньої спеціальної, вищої, додаткової освіти, що здійснюють професійну перепідготовку й підвищення кваліфікації аграрних кадрів);
- фінансові можливості упровадження інноваційних технологій, у тому числі за рахунок кредитних ресурсів (фінансово-кредитні інститути, державна підтримка інвестицій, у т.ч. субсидування кредитної ставки по інвестиційних кредитах, пільговий лізинг для сільськогосподарських товаровиробників);
- підтримка освоєння інновацій, у тому числі фінансова з боку постачальників ресурсів і споживачів продукції (конкуренція переробників сільськогосподарської продукції за сировинну базу й постачальників для аграрної сфери на ринку ресурсів);
- можливість швидкого поширення інновацій, що випереджає конкурентів на глобальному ринку (тісні формальні й неформальні інформаційні зв'язки

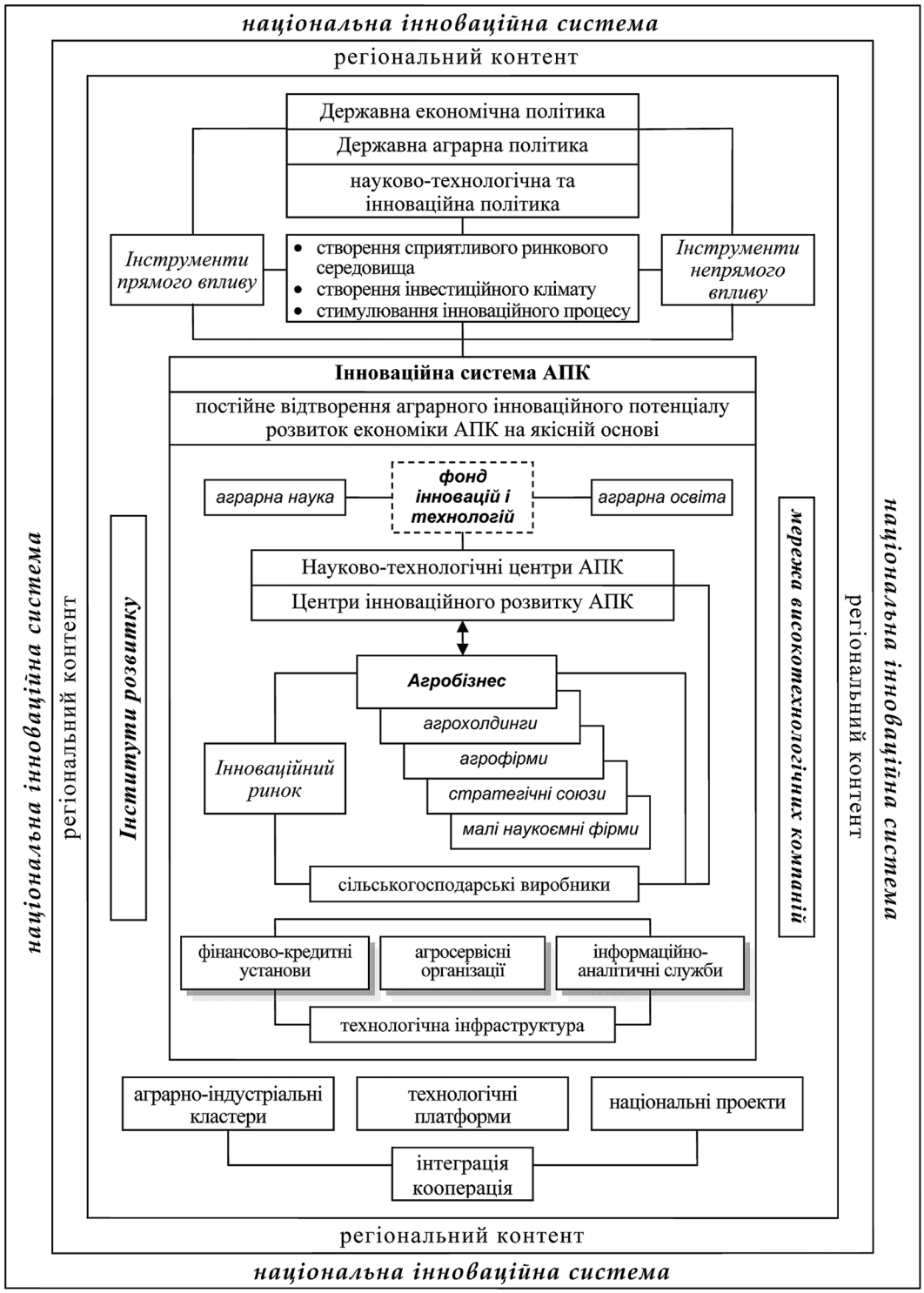

Рис. 2. Концептуальна модель інноваційної системи АПК (ІСАПК)

між всіма взаємозалежними організаціями й установами, їхніми фахівцями, об'єднаними у відповідне галузеве формування в регіоні).

Важливо враховувати, що ступінь розвитку інноваційної системи АПК на рівні країни, регіонів і господарюючих суб'єктів (особливо, корпоративних структур) має свої особливості. На національному рівні особливо важливе значення має нормативно-правове забезпечення інноваційної діяльності, а також фінансове, кадрове й матеріально-технічне забезпечення аграрної науки. На регіональному рівні водночас зі збереженням високої значимості загальнонаціональних критеріїв оцінки зростає роль інформаційного, інфраструктурного й організаційно-економічного забезпечення інноваційного розвитку АПК. На рівні господарюючих суб'єктів факторами, що сприяють інноваційному розвитку в сучасних умовах є фінансове, кадрове

й матеріально-технічне забезпечення. Все це вимагає побудови багаторівневої системи забезпечення інноваційного розвитку АПК відповідно до змісту й особливостей управління інноваційною діяльністю на всіх ієрархічних щаблях.

Особливої уваги вимагає залучення в активну інноваційну діяльність безпосередніх сільгоспвиробників. Поки що сформовані в органах влади державного й регіонального рівнів вимоги щодо посилення інноваційного характеру розвитку АПК України і заходи, розроблені в управлінських структурах, слабко проникають у виробничу сферу. Однією із істотних умов комплексного забезпечення стійкого розвитку сільських територій є підвищення рівня знань та інформації, доступних для сільського співтовариства. У цьому контексті необхідно всіляко підтримувати й розвивати регіональні сільські консультаційні служби й центри, здатні, як показує закордонний і вітчизняний досвід, забезпечити оптимальну організацію діяльності місцевих утворень з метою стійкого розвитку всієї охоплюваної їхньою діяльністю території. Стратегічні цілі роботи таких центрів можуть проявлятися в сприянні розвитку малого й середнього сільського бізнесу, розробці й реалізації стратегічного плану розвитку території, підтримці ініціатив і наданні інформаційно-консультаційної допомоги суб'єктам підприємництва й громадянам.

Важлива складова інноваційної системи АПК — ефективний агробізнес, що включає комплекс проектів по реконструкції й технічному переозброєнні тваринницьких ферм на новому технологічному рівні, придбання сільськогосподарської техніки, придатної для впровадження сучасних технологій виробництва продукції рослинництва, поширення нових сортів сільськогосподарських культур і порід тварин, розвиток виробництва екологічно чистої продукції, модернізацію потужностей і будівництво нових підприємств харчової й переробної промисловості й ін. Слід зазначити, що аграрний бізнес в Україні представлений великими агрокомплексами й агрооб'єднаннями, підприємствами малого й середнього бізнесу, а також індивідуальними особистими підсобними господарствами, що поставляють продовольство на споживчий ринок.

Нині в Україні поширюється процес інтеграції в АПК на основі комерційних інтересів (створюються агрохолдинги, агрофірми, стратегічні союзи підприємств, фінансово-промислові групи тощо). Вони мають очевидні переваги в економії на масштабах виробництва, скороченні трансакційних витрат, можливості додаткового залучення інвестицій і організації роботи із впровадження інновацій всіма учасниками метаструктури. Проте вплив таких інтеграційних взаємозв'язків поки що слабко позначається на технологічних й організаційних інноваціях. За умови формування результативних взаємозв'язків в інноваційній системі усі учасники комплексу можуть досягати успіху на ринку за допомогою його розширення, забезпечення зростання сукупного попиту, освоєння інновацій і підвищення власної компетентності для прискорення передачі клієнтові інноваційних продуктів і послуг.

В сучасних мінливих умовах багаторазово зростає значення *інформаційної компоненти* інноваційного розвитку АПК, своєчасної і якісної поінформованості сільськогосподарських виробників про новітні досягнення аграрної науки й можливості їхнього використання в практичній діяльності на конкретній території. Зокрема, важливу роль у формуванні загального інформаційного простору в молочному комплексі відіграють спеціалізовані організації, які здійснюють не тільки комп'ютеризацію селекційно-племінної роботи на рівні сільськогосподарських організацій, районів і конкретної області, але й інформатизацію управління галузі в цілому. Створення регіональної база племінних тварин регіону дасть змогу вирішувати й інші завдання: вивчати й детально аналізувати вплив усього комплексу факторів на продуктивність корів, зокрема, строк їхнього господарського використання, розробляти економічно обґрунтовані рекомендації щодо оптимізації окремих параметрів при інтенсифікації виробництва молока. У тому або іншому ступені користувачами загальної інформації можуть бути всі учасники молочного комплексу: сільськогосподарські організації з розвиненим молочним тваринництвом, племооб'єднання, органи управління районного й обласного рівня, НДІ, ВНЗ. Інформація, що збирається й аналізується, дасть можливість підвищувати якість управлінських рішень на всіх рівнях керування, прискорювати проведення наукових розробок, впровадження інновацій у виробництво, оцінювати їхній вплив на зростання конкурентоспроможності у виробництві молока.

Важлива роль в інноваційній системі АПК відводиться агросервісним організаціям й організаціям-постачальникам техніки й устаткування, що просувають на ринок інноваційні продукти, незважаючи на посилення конкуренції в умовах комплексного розвитку, підвищують свій рівень конкурентоспроможності через швидко зростаючий загальний попит, чому сприяють зусилля кожного учасника комплексу у напрямі інноваційного розвитку як власного, так і своїх клієнтів для розширення ринку збуту.

Одним із важковирішуваних питань в господарюючій системі Україні є захист інтелектуальної власності та створення системи управління промисловою власністю. Промислова інтелектуальна власність в АПК — виключне право на винаходи, моделі,

промислові зразки, селекційні досягнення, товарні знаки, знаки обслуговування, найменування місць походження товару, фірмові найменування, комерційні позначення й тощо. Обмін об'єктами інтелектуальної власності в міжнародній практиці називають «передачею технологій» (трансфер технологій). У результаті міжнародний ринок стає більш динамічним: заощаджуються кошти й час на проведення НДДКР, скорочуються строки поширення й впровадження новітніх наукових досягнень, підвищується конкурентоспроможність продукції, інтенсифікуються експорт та імпорт. Зокрема, при продажі оригінальних і елітного насіння нових сортів рослин і племінних тварин тощо ліцензійним договором здійснюється оплата за їхнє використання відповідно до угоди сторін (продавця й покупця). Крім того, здійснюються певні відрахування у відсотках (роялті) авторові (оригінатору) сорту й племінних матеріалів від продажної ціни оригінального і елітного насіння або отриманого врожаю й продукції тваринництва, посівних площ сільськогосподарських культур протягом встановленого періоду. При реалізації інтелектуального продукту застосовується інтелектуальна рента, що повинна бути сплачена його власникові. З цих позицій, продукти інтелектуальної праці вимагають особливого підходу, тому що вони істотно відрізняються від матеріальних цінностей.

На жаль, в Україні дуже мало інформації про використання інтелектуальної власності в сільському господарстві. В основному вона присвячена селекційним досягненням у рослинництві й тваринництві. Нові сорти рослин і породи тварин — це наукова продукція й важливі фактори інтенсифікації виробництва, що сприяють його переведенню на промислову основу з використанням сучасних засобів механізації, автоматизації й комп'ютеризації.

Впровадження у виробництво нових сортів і гібридів забезпечує підвищення врожайності від 20 до 50 %. Основним напрямом у селекції вважається створення нових сортів (гібридів) і порід тварин з високим потенціалом продуктивності. Створений сорт може одержати поширення у виробництві, якщо він забезпечує більш високий, стійкий і якісний урожай, чим кращі з використовуваних сортів даної культури. Крім того, висуваються й інші вимоги: екологічна пластичність, тобто здатність навіть при поганих умовах (посуха, перезволоження) забезпечувати високий урожай; пристосованість до високомеханізованого обробку ґрунту, посіву й посадки, збирання врожаю; протистояння хворобам і шкідникам, полягання, посухи й низьких температур; скорочення періоду вегетації.

Для успішного розв'язання зазначених вище питань у цьому напрямі потрібно поглибити теоретичні й методологічні основи економічних відносин, що виникають стосовно інтелектуальної власності, встановити взаємозв'язок з іншими формами власності, розробити організаційно-економічний механізм прискореного залучення в господарський оборот результатів науково-технологічної діяльності, у тому числі селекційних досягнень, агро- і біотехнологій; актуалізувати розробку й упровадження методичних рекомендацій щодо оцінки об'єктів інтелектуальної власності, організації державного обліку й інвентаризації прав на результати науково-технологічних досягнень, відновити статистичну звітність по сортових посівах, ефективні форми стимулювання творчої активності вчених-селекціонерів.

Досвід провідних країн світу показує, що у створенні інноваційної економіки вирішальна роль повинна належати державі. Фінансування може здійснюватися або самою державою, або за допомогою венчурних компаній, альянсів або об'єднань підприємств. При цьому саме держава забезпечує: вибір пріоритетів в інноваційній сфері; стратегічне планування, визначення переліку товарів і послуг, які можуть стати предметом державного замовлення; створення механізмів самоорганізації в інноваційній сфері, заохочення участі великого бізнесу в інноваційних проектах; експертизу й аналіз інноваційних проектів.

Науково обґрунтована аграрна політика, безумовно, повинна враховувати й спиратися при вирішенні усього комплексу питань інноваційного розвитку на явно виражену багатофункціональність сучасного сільського господарства, його системний вплив на реалізацію найважливіших соціальних, демографічних, екологічних і політичних завдань державного управління. Такий комплексний підхід дозволяє по-новому звернути увагу й на реальну окупність бюджетних витрат щодо підтримки й розвитку аграрного сектора української економіки, враховувати узагальнений синергетичний ефект функціонування сільськогосподарської галузі в системі національного господарства, закласти основи її інноваційного зростання.

Важливим механізмом реалізації державної інноваційної політики в АПК є технічне регулювання, що дає змогу поступово наблизитись до світових технологічних стандартів. Зокрема, нині в аграрному секторі України реалізовується секторальна програма, фінансована Європейським союзом, за назвою «Виконання Україною зобов'язань по членству у СОТ й виконанню Європейської політики добросусідства в сільському секторі (секторальний підхід)». Перехід до секторального підходу покладає функції управління процесом розвитку на уряд України, зокрема на партнера проекту — Міністерство аграрної політики та продовольства України. Проект складається із трьох технічних компонентів: поліпшення якості й безпеки харчових продуктів, розвиток інфраструктури агарних ринків і розвиток сільських територій, а також загального компонента, метою якого є роз-

виток і зміцнення інституціонального потенціалу Мінагропрода України для того, щоб міністерство могло успішно направляти й координувати роботу в рамках секторального підходу.

Програмою державних економічних реформ на 2010—2014 рр. передбачається приведення санітарних і фітосанітарних стандартів України у відповідність зі стандартами Європейського союзу. ЄС, у свою чергу, зобов'язався допомогти уряду України в досягненні цієї мети шляхом надання 9 млн євро на фінансування проекту по безпеці харчової продукції в рамках Програми всебічного інституціонального розвитку України, починаючи з 2012 року. Планується, що ця програма буде включати ряд взаємозалежних заходів, у тому числі технічну допомогу й проекти *Twinning* (проекти інституціонального партнерства між органами державної влади України й країн-членів Європейського союзу), надання нового обладнання й пряму бюджетну підтримку. Основою такої значної інвестиції в Україну з боку Європейського союзу слугуватиме План інституційної реформи в сфері здійснення санітарних і фітосанітарних заходів, підготовка якого нині завершується за участю ключових українських зацікавлених сторін — Міністерства аграрної політики та продовольства України, Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України, Державного науково-дослідного інституту лабораторної діагностики й ветеринарно-санітарної експертизи, Державної ветеринарної й фітосанітарної служби, Державної санітарно-епідеміологічної служби, Державної митної служби, Національної комісії Кодекс Аліментаріус і Національного аккредитаційного агентства. План передбачає радикальне інституційне перетворення існуючої фрагментованої і нескоординованої системи державних установ і відомств, що займаються питаннями безпеки харчових продуктів в Україні, у єдиний державний орган виконавчої влади при Державній ветеринарній і фітосанітарній службі, що буде відповідати за безпеку харчових продуктів [8].

У довгостроковому плані необхідно прогнозувати обґрунтованість аграрної політики, орієнтованої на скорочення видатків на імпорт продуктів харчування й напрями фінансових ресурсів, що вивільняються, на модернізацію й відновлення вітчизняного АПК, зміцнення виробничої й соціальної інфраструктури українського села. Такий стратегічний маневр із опорою на власні сили дасть змогу нашій країні швидше позбутися багаторічної продовольчої залежності, повніше використовувати один із найпотужніших у світі ресурсних потенціалів для ефективного розвитку аграрного виробництва. Держава, ґрунтуючись на рекомендаціях науки, покликана вчасно посилати агробізнесу зрозумілі й чіткі сигнали про найважливіші й найперспективніші напрями виробничої діяльності, орієнтувати й спрямовувати його ділову активність у потрібне для суспільства русло.

Сутністю державної інноваційної політики в аграрній сфері, як і у всьому національному господарстві, повинно стати, насамперед, створення й підтримка відповідних інститутів і механізмів, що забезпечують просування у виробництво ресурсозберігаючих проектів і розробок, стимулювання інноваційної активності підприємств шляхом страхування ризиків, податкових послаблень, митно-тарифної політики, створення об'єктів з високим науковим і виробничим потенціалом у вигляді індустріальних парків та інноваційних регіональних кластерів.

Для прикладу, в США ще в 1914 р. було прийнято закон Сміта Левера про створення служби з питань поширення знань і навчання фермерів передовим прийомам і методам організації аграрного виробництва (прототип сучасної інформаційно-консультаційної системи). Через 80 років плідної роботи в 1994 р. ця служба, підпорядкована МСГ США, стала називатися Кооперативною службою впровадження, й нині охоплює всі рівні управління аграрним виробництвом. Її основна функція — адаптація рекомендацій науки до місцевих природно-економічних умов — успішно виконується й дає змогу американським фермерам оперативно користуватися новітніми науковими досягненнями з урахуванням специфіки й особливостей даного сільськогосподарського регіону [9—11].

Безумовно, що розбудова інноваційної економіки в АПК потребує значних ресурсів. Тому очевидні пріоритети в інноваційній сфері:

- енерго- і ресурсозберігаючі технології виробництва, зберігання й переробки сільськогосподарської продукції;
- інновації, що сприяють заповненню внутрішнього ринку дешевими і якісними продуктами харчування, ліками вітчизняного виробництва;
- нововведення, що дають можливість підвищити надійність, ефективність, ремонтопридатність сільськогосподарських машин і механізмів, подовжити строк їхньої служби, підвищити продуктивність;
- екологічні інновації.

Досвід країн з розвиненою економікою свідчить, що найважливішою *функцією держави* є економічне регулювання інноваційних процесів за допомогою розробленої регіональної інноваційної політики. Виходячи з викладеного, інноваційна політика в АПК повинна здійснюватися на основі:

— інноваційних прогнозів основних напрямів виробничого освоєння науково-технічних досягнень у галузях АПК на коротко-, середньо- і довгострокову перспективу;

— вибору й реалізації базисних інновацій, що здійснюють вирішальний вплив на підвищення ефек-

тивності виробництва й конкурентоспроможності продукції;

— створення системи комплексної підтримки інноваційної діяльності; розвитку інфраструктури інноваційного процесу, включаючи систему інформаційно-консультаційного забезпечення товаровиробників, а також підготовки кадрів;

— підтримки й розвитку науково-технологічного потенціалу;

— сприяння розвитку малого інноваційного підприємництва;

— формування джерел фінансування інноваційної діяльності за рахунок бюджету, коштів підприємств, комерційних банків, страхових організацій, закордонних фондів, позабюджетних фондів фінансування НДДКР;

— активізації співробітництва на державному й міжнародному рівнях всіх зацікавлених сторін; створення економічних і правових умов інноваційної політики, удосконалювання податкового законодавства.

Зазначені напрями інноваційної політики повинні реалізовувати органи управління АПК державного й регіонального рівнів. Підтримуючи конкуренцію, можна досягти найвищих показників розвитку економіки за рахунок продуманого впровадження найефективніших інноваційних процесів скорочення витрат на виробництво продукції, зниження цін і, в остаточному підсумку, зростання добробуту громадян та суспільства в цілому.

Для реалізації інноваційного сценарію розвитку аграрної економіки необхідно здійснити структурну перебудову, ліквідацію збиткових підприємств, забезпечити масштабний розвиток наукомістких високотехнологічних галузей і виробництв, підвищення рівня конкурентоспроможності продукції, прискорити розвиток сфери послуг, створення сприятливих макроекономічних умов для господарської діяльності. Враховуючи, що модернізація виробництва й перехід на ресурсозберігаючі технології можуть супроводжуватися масовим вивільненням робочої сили, велика увага повинна приділятися диверсифікованості, створенню нових робочих місць, перенавчанню персоналу, організації альтернативних видів діяльності в сільській місцевості.

Для відновлення виробничої й соціальної інфраструктури поряд з бюджетними коштами, будуть потрібні значні приватні інвестиції, у тому числі кошти компаній і холдингів, що здійснюють виробництво на певній території. Це можливо шляхом пільгових умов кредитування й оподатковування, тимчасового звільнення від сплати податків на прибуток за умови здійснення великих інвестиційних вкладень у розвиток села.

Таким чином, єдиним прийнятним сценарієм, здатним забезпечити стійку багатофункціональну конкурентоспроможність й досягнення стратегічних орієнтирів розвитку АПК, є інноваційний. На його реалізацію й повинна бути спрямована державна аграрна економічна політика. Для успішного вирішення поставлених завдань необхідно створити умови для залучення в АПК ініціативних підприємців, кваліфікованих, творчо мислячих фахівців, здатних генерувати ідеї й результативно працювати в умовах наростаючої складності ринкових процесів і конкуренції. Важливо забезпечити прозорий і стійкий доступ до інвестицій і кредитних ресурсів. Фінансовий механізм державної підтримки модернізації повинен бути позбавлений адміністративних бар'єрів і свавілля чиновників, що гальмують впровадження інноваційних проектів.

Для підтримки бізнес-ініціатив і розвитку інноваційного потенціалу доцільне створення регіональних сільськогосподарських кластерів. Більшість сучасних учених і фахівців сходяться на думці, що кластерна система найуспішніша в умовах сектора економіки, що розвивається. Нині АПК є ідеальним простором для формування кластерів, які можуть сконцентрувати творче співробітництво навколо важливої економічної діяльності регіону, наприклад насінництва або рослинництва.

Ключова роль в інноваційній системі АПК повинна належати регіональним науково-технологічним центрам АПК (НТЦ АПК). У зв'язку з маркетинговою орієнтацією виробництва адаптація агропромислових підприємств до інновацій найчастіше має змушений характер. Наявний у країні незначний досвід функціонування НТЦ АПК показує, що жодне агропромислове підприємство не буде здійснювати перехід на нові технології, освоювати нову продукцію або поліпшувати якість продукції, що виробляється, якщо до цьому його не спонукає стан ринку, і, зокрема, поведінка конкурентів, продукції яких споживач може надати перевагу. Отже, тільки за умови виникнення небезпеки втрати підприємством АПК своїх ринкових позицій і частини прибутку та, відповідно, зниження економічної ефективності, підприємство виявить зацікавленість у підвищенні техніко-технологічного рівня виробництва, освоєнні нових видів продукції.

Виходячи з цього, дія НТЦ регіонального АПК передбачає адаптацію агропромислових підприємств до інновацій при дотриманні наступних умов:

інновації повинні бути в максимально можливому ступені готові до реалізації;

спонукальним мотивом до реалізації інновацій є необхідність досягнення економічних інтересів підприємства на аграрному ринку;

імовірність одержання позитивного результату при реалізації інновацій повинна бути високою.

Ключовим фактором вдосконалювання методів НТЦ регіонального АПК і переведення інноваційної

діяльності на ринкові умови є становлення й розвиток широкої мережі центрів інноваційного розвитку, які беруть на себе функції, пов'язані з просуванням інноваційної продукції у виробництво, інжинірингом і реінжинірингом інновацій.

Стратегічною метою інноваційного розвитку аграрної сфери є створення збалансованого й конкурентоспроможного агропромислового комплексу, динамічний розвиток якого забезпечить високий рівень життя сільського населення.

Висновки. Інноваційна аграрна економіка формується, коли агропромислове виробництво започатковується переважно на основі інноваційної діяльності, що неможлива без нових (передусім інформаційно-комунікаційних) технологій для формування єдиного організаційно-фінансово-інформаційного простору. Однак універсального сценарію розвитку інновацій, застосовного для усіх країн, не існує. Досягти такого розвитку можливо завдяки формуванню національної інноваційної системи, в якій важливе місце належить інноваційній системі АПК.

Проте навіть за зростаючого значення інноваційного розвитку очікування одержати в прийнятний термін необхідні результати в Україні не підтверджуються існуючою в сучасному вигляді інноваційною системою АПК, її слабкою здатністю до розширення масштабів і достатніх темпів застосування інновацій в практиці сільськогосподарського виробництва.

Проголошений у країні курс на визначення АПК провідною галуззю національної економіки неможливий без її модернізації, спрямованої насамперед на різке підвищення конкурентоспроможності вітчизняної сільськогосподарської продукції, забезпечення її прориву на світовий ринок. При цьому варто використовувати різноманітні заходи підтримки державою сільського господарства й захисту інтересів інноваційного підприємництва.

Уміння сполучити оптимальні витрати виробництва з високою якістю продукції й одержанням максимального прибутку формує середовище сучасних підприємців, здатних реалізовувати свої можливості в інноваційній ризиковій діяльності аграрного виробництва. Головне — створити умови для використання потенціалу тих, хто займається бізнесом і може забезпечити конкурентні переваги за рахунок безперервного впровадження інноваційних досягнень.

Потрібно опікуватися не тільки питаннями ємності «банку землі» [12], але й сформувати «банк інновацій», який дасть змогу зробити результативним не лише банк землі, використовуючи його ресурси на задоволення потреб аграрних капіталістів, а, насамперед, на відтворення сільського соціуму і разом з ним — відродження на новій якісній основі економіко-технологічного укладу сільських поселень, мешканці яких стануть повноправною високопродуктивною силою країни, а не деградуючим і вимираючим елементом національного господарства.

Суспільно-нормальна якість життя й умови праці сільських жителів можливі лише на основі упровадження нових і постійно мінливих технологій, що вимагає постійного підвищення кваліфікації зайнятих й передбачає безпрецедентну за обсягами капіталізацію частини витрат у формі вкладень у підготовку робочої сили, зростання доходів основної маси зайнятих, капіталізацією частини доходів домашніх господарств і держави у формі витрат на освіту, турботу про здоров'я й інших інвестицій у людський капітал, що у свою чергу, посилює інноваційну спрямованість кінцевого споживання та, як результат, інноваційну спрямованість всіх видів економічної діяльності. Саме за таких умов формується новий тип економічних відносин, у рамках яких інноваційний розвиток економіки АПК стає головною умовою й метою процесу розширеного відтворення його потенціалу.

Використані джерела

1. Концепція наукового забезпечення установами УААН розвитку галузей агропромислового комплексу України в 2011—2015 роках // Економіка АПК. — 2010. — № 2. — С. 3—14.
2. План діяльності Міністерства аграрної політики та продовольства України з підготовки проектів регуляторних актів на 2012 рік [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://minagro.gov.ua/page/?12746
3. *Іванишин В.В.* Інноваційне забезпечення оновлення техніко-технологічної бази підприємств АПК / В. В. Іванишин // Економіка АПК. — 2010. — № 10. — С. 128—133.
4. *Шпикуляк О.Г.* Етапність інноваційного процесу та оцінка ефективності інноваційної діяльності / О. Г. Шпикуляк, С. О. Тивончук, С. В. Тивончук [та ін.] // Економіка АПК. — 2011. — № 12. — С. 109—116.
5. *Hagedom K.* Particular requirements for institutional analysis in nature-related sectors / K. Hagedom // European review of agricultural economics. — 2008. — Vol. 35, n. 3, Sept. — P. 357—384.
6. *Анфиногентова А.А.* Инновационные факторы развития агропродовольственного комплекса России / А. А. Анфиногентова, Э. Н. Крылатых // Научные труды РНВШУАНХ. — 2005. — Вып. 4. — С. 78—84.
7. *Оглоблин Е.* Научно-технический прогресс в сельском хозяйстве / Е. Оглоблин, И. Санду // АПК: Экономика, управление. — 2001. — № 2. — С. 8—13.
8. Аграрный сектор Украины использует менее половины заложенного в него экономического потенциала — ЕС [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.apk-inform.com/ru
9. *Алтухов А.И.* Продовольственная безопасность как фактор социально-экономического развития страны / А. И. Алтухов // Экономист. — 2008. — № 5. — С. 24—28.
10. Организация инновационного развития сельского бизнеса в регионе / [под. ред. В.В. Козлова]. — М.: МСХ РФ, 2007. — 224 с.
11. *Фисинин В.* Концепция развития аграрной науки и научного обеспечения АПК России на период до 2025 года / В. Фисинин // АПК: экономика, управление. — 2007. — № 7. — С. 3—18.
12. 100 крупнейших агрокомпаний Украины. ТОП-100 Рейтинг лучших компаний Украины. — Экономика — 2011. — № 3 (ноябрь). — 97 с.

УДК 330.322.014

Б.А. Дадашев,
доктор екон. наук, доцент,
заступник директора
Севастопольського інституту банківської справи
Української академії банківської справи
Національного банку України

В.В. Обливанцов,
доктор с-г. наук РФ, доцент,
декан факультету економіки та банківського права,
Севастопольський інститут банківської справи
Української академії банківської справи
Національного банку України

СТАН І ПРОБЛЕМИ ІНВЕСТИЦІЙНОЇ АКТИВНОСТІ АПК УКРАЇНИ

Проаналізовано сучасний стан інвестиційного клімату агропромислового комплексу, приоритетних галузей промисловості та економіки України в цілому. Висвітлено та конкретизовано основні проблеми стабілізації та подальшого розвитку інвестиційної активності сільського господарства. Узагальнено пріоритетні чинники впливу на інвестиційну діяльність.

Залучення інвестиційних ресурсів в економіку країни, створення сприятливого інвестиційного клімату, проблеми законодавчого забезпечення гарантій збереження капіталу і оподаткування мають надзвичайно важливе значення. Проте, як показує практика, лише показники обсягів залучених інвестицій без детального обґрунтування можливостей їх максимально ефективного освоєння не можуть бути адекватними критеріями оцінки рівня економічного розвитку регіонів, галузей економіки держави, їх конкурентоспроможності, можливості вирішення питань самоврядного розвитку та забезпечення суспільного добробуту.

Пошук джерел інвестицій робить пріоритетною проблему управління рухом капіталів не тільки на загальнодержавному, але й на регіональному та галузевому рівнях, оскільки залучення інвестицій розв'язує проблему підвищення ефективності розвитку виробництва і соціальні питання — зокрема, зменшення рівня безробіття.

На сучасному етапі економіка України, у тому числі її агропромисловий комплекс, перебувають у стані прогресуючої кризи. Негативний вплив на економічні процеси здійснюють структурні, міжгалузеві диспропорції, що накопичилися в національному господарстві впродовж десятиліть.

Криза посилюється розбалансованістю фінансово-кредитної системи, невідповідністю сформованих управлінських структур потребам економічного розвитку. Економічна криза всебічно впливає на розвиток інвестиційного процесу, передусім в АПК. З одного боку, необхідність здійснення структурної перебудови потребує значних капіталовкладень у такі ключові виробництва, як машинобудування для сільського господарства та переробних галузей АПК, випуск необхідного устаткування та обладнання для агропромислового виробництва. Економічний підйом цих господарських ділянок призвів би до значної позитивної ланцюгової реакції в усьому агропромисловому комплексі.

З іншого боку, вітчизняна промисловість не може забезпечити належного рівня розвитку цих галузей тільки завдяки традиційному використанню власних ресурсів. Більшість засобів виробництва, необхідних для економіки АПК взагалі не випускають в Україні. Тому проблема імпорту товарів виробничого призначення й іноземних інвестицій для розвитку АПК нині є надзвичайно актуальною для України.

Державна галузева політика полягає у створенні механізмів стимулювання розвитку експортоорієнтованих виробництв, їх фінансової та виробничої інфраструктури. Актуальність пошуку інструментів стимулювання притоку інвестиційних ресурсів у агропромисловий комплекс зростає за необхідності усунення впливу фінансової кризи, збереження існуючих темпів зростання і не допущення ще більшого зниження життєвого рівня населення. Тим більше, що в умовах фінансової кризи зростають альтернативні можливості потенційних інвесторів.

Проблемам розвитку інвестиційних процесів на макрорівні держави та мезорівні галузевого виробництва присвячені наукові В. Алексейчука, О. Гаврилюка, П. Гайдуцького, М. Герасимчука, Б. Губського,

С. Гуткевич, М. Дем'яненка, І. Караваєвої, М. Кісіля, М. Коденської, М. Ю. Кожем'якіна, П. Лайка, А. Музиченка, Г. Підлісецького, П. Саблука, А. Фурси, А. Холопова, О. Шпичака та ін. В їх публікаціях висвітлюються актуальні складові цієї важливої багатопланової проблеми, яка має визначальний характер щодо виходу аграрного сектору з кризового стану, відновлення матеріально-ресурсного потенціалу забезпечення розвитку конкурентоспроможного виробництва. Однак, незважаючи на багатоаспектність наукових досліджень, деякі питання, пов'язані із особливостями інвестування в АПК, залишаються недостатньо вивченими.

Метою статті є аналіз динаміки інвестиційної діяльності в Україні на загальнодержавному та галузевому рівні агропромислового виробництва, узагальнення основних чинників, що впливають на інвестиційну діяльність та визначення пріоритетних заходів розвитку інвестиційної активності АПК України.

Формування сприятливого інвестиційного клімату в регіонах, галузях економіки та нарощення обсягів інвестицій стає основною передумовою поступового відновлення економічного піднесення України, зумовлює необхідність комплексного підходу до розробки інвестиційної державної політики, механізмів розвитку інвестиційного потенціалу країни, її регіонів та галузей, насамперед, галузей АПК.

До основних характеристик інвестиційного клімату на різних рівнях дослідження належать інвестиційний потенціал та інвестиційний ризик. Рейтинг національних та регіональних економік, галузей, підприємств за індексом інвестиційного потенціалу або ризику є узагальнюючим показником інвестиційного клімату країни, який слід розглядати як систему макроекономічних показників соціально-економічного розвитку.

У 2010 р. в економіку України іноземними інвесторами вкладено 5986,0 млн дол. США прямих інвестицій. Із країн ЄС надійшло 4605,8 млн дол. США (76,9 % загального обсягу), із країн СНД — 849,2 млн дол. США (14,2 %), з інших країн світу — 531,0 млн дол. США (8,9 %). Водночас капітал нерезидентів зменшився на 809,7 млн дол. США. Інвестування здійснювалось переважно у вигляді грошових внесків, які становили 5684,8 млн дол. США (95,0 % вкладень).

Приріст сукупного обсягу іноземного капіталу в економіці країни, з урахуванням його переоцінки, втрат, курсової різниці тощо, за 2010 р. становив 4655,0 млн дол. США.

Зросли обсяги капіталу з Кіпру на 909,3 млн дол. США, Російської Федерації — на 836,4, Нідерландів — на 753,3, Франції — на 736,3, Німеччини — на 475,0 і Швеції — на 454,1 млн дол. США. Ці країни забезпечили майже 90 % приросту іноземного капіталу.

На підприємствах промисловості зосереджено 31,4 % загального обсягу прямих інвестицій, у фінансових установах — 32,5 %, у підприємствах харчової промисловості — 4,2 %, а у сільськогосподарських підприємствах лише 2,0 %.

Приріст іноземного капіталу спостерігався на підприємствах, що здійснюють фінансову діяльність, у сумі 2628,5 млн дол. США, операції з нерухомим майном, оренду, інжиніринг і надання послуг підприємцям — 485,6, торгівлю, ремонт автомобілів, побутових виробів і предметів споживання, — 447,9, на підприємствах промисловості — 766,2 млн дол. США.

У сфері АПК цей показник мав незначну позитивну динаміку — лише 2,7 %. Загальний обсяг прямих іноземних інвестицій на початок 2011 р. становив 44708,0 млн дол. США, що на 11,6 % більше обсягів інвестицій на початок 2010 р., та з розрахунку на одну особу становив 978,5 дол. США [4].

Слід зазначити, що за період 2002—2011 рр. змінилась також структура залучення іноземного капіталу. Так, у 2001—2004 рр. внески у вигляді рухомого й нерухомого майна займали від 28 до 36 %. Нині в структурі акціонерного капіталу нерезидентів домінують вкладення в грошових внесках. Висока частка грошових внесків у структурі форм залучення іноземного капіталу (86,3 % у І кварталі 2011 р.) порівняно з іншими видами внесків, зокрема внесками у вигляді рухомого й нерухомого майна (8,7 %) [5], свідчить про високий рівень мобільності цього капіталу та про наявність ризиків щодо можливостей репатріації вкладених інвестицій.

Головним джерелом фінансування інвестицій в основний капітал, як і раніше, залишаються власні кошти підприємств та організацій, за рахунок яких у І кварталі 2011 р. освоєно 62,4 % капіталовкладень. Частка залучених і запозичених коштів, у тому числі кредитів банків та інших позик, коштів іноземних інвесторів, у загальних обсягах капіталовкладень становила 16,1 %. За рахунок державного та місцевих бюджетів здійснено 6,8 % інвестицій в основний капітал.

За регіонами України спостерігається непропорційний розподіл обсягів залучення прямих іноземних інвестицій та інвестицій в основний капітал. До восьми регіонів (Дніпропетровська, Харківська, Донецька, Київська, Львівська, Одеська, Запорізька області, АР Крим та м. Київ) надходить найбільша частка іноземних інвестицій — 89,2 % всіх залучених прямих іноземних інвестицій.

Інвестиційний клімат України в цілому, у розрізі регіонів та галузей економіки погіршується переважно за рахунок впливу нормативно-правих та соціально-політичних факторів, низької корпоративної культури ведення бізнесу, відсутності дієвих по-

Таблиця 1

Фактори, що визначають інвестиційну привабливість регіонів та галузей

Показник	Найменування критеріїв
Інвестиційна привабливість галузі	
Наявність ресурсного потенціалу	Забезпеченість основними фондами Ступінь зносу Рівень техніко-технологічного забезпечення Структура техніко-технологічної бази за рівнем інноваційності та модернізованості
Ефективність ведення галузевого виробництва	Результативність виробничої діяльності минулих періодів Прибутковість активів Прибутковість власного капіталу підприємств галузі Прибутковість реалізації продукції Рентабельність виробництва Рентабельність продажів Рентабельність основного та оборотного капіталу
Пріоритетність та перспективність розвитку галузі	Частка продукції галузі у ВВП країни Кількість зайнятих у галузі Забезпечення перспектив зростання власними фінансовими ресурсами Рівень державної підтримки розвитку галузі Розвиток науково-технічної та сировинної баз галузі Обсяги та частка експорту продукції галузі Індекси росту виробництва валового продукту галузі
Інвестиційні ризики	Рівень конкуренції в галузі Рівень інфляційної стійкості продукції галузі (співвідношення індексів цін на основні види продукції галузі та загального індексу цін по економіці в цілому) Соціальна напруга галузі (співвідношення рівня заробітної плати працюючих у галузі до середнього рівня заробітної плати в країні)
Інвестиційна привабливість регіону	
	Природно-географічні умови, що зумовлюють структуру галузевих виробництв Рівень загальноекономічного розвитку регіону Рівень розвитку інвестиційної інфраструктури Демографічна характеристика регіону; Рівень розвитку ринкових відносин і комерційної інфраструктури Рівень криміногенних, економічних та інших ризиків Сучасна економічна динаміка регіону Стратегія і тактика регіональної державної політики Структурна, бюджетна, грошово-кредитна політика регіону Характеристики регіонального ринку праці Зовнішньоекономічна політика регіону Сприятливість правового поля

даткових стимулів для інвестування тощо. Водночас такі фактори, як природно-географічний та ресурсний потенціал, забезпеченість якісними трудовими ресурсами, наявність виробничого потенціалу та реальні можливості щодо його ефективного розвитку створюють основу для поліпшення інвестиційного клімату в країні.

Зазначимо, що Україна не відноситься до переліку країн, що мають сприятливий інвестиційний клімат та високу інвестиційну привабливість. Водночас окремі регіони України, як і окремі галузі промисловості, мають різну інвестиційну привабливість. Інвестиційну привабливість регіонів та галузей економіки визначають наступні фактори (табл. 1).

При використанні інтегрального показника оцінки інвестиційної привабливості регіонів слід враховувати, що він дає лише узагальнену характеристику ефективності інвестицій у регіоні без достатнього врахування їхньої галузевої структури. Водночас, навіть у групах регіонів пріоритетної або високої інвестиційної привабливості окремі напрями інвестування можуть не дати високої віддачі, тоді як у групі регіонів із середньою інвестиційною привабливістю за окремими напрямами інвестування може бути досягнута висока ефективність. У зв'язку з цим по кожній групі регіонів рекомендації можуть бути диференційовані за галузевими напрямами.

Визначення інвестиційної привабливості галузей та регіонів дає змогу згрупувати їх за рівнем такої привабливості. За даними дослідження недержавного аналітичного центру «Інститут реформ» [1] традиційно найбільш привабливими є м. Київ, АР Крим, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Київська, Львівська, Луганська, Одеська, Полтавська, Харківська області (табл. 2).

Інвестиційна привабливість окремих галузей економіки визначається прибутковістю виробничо-

Таблиця 2

Інвестиційний рейтинг регіонів України, 2010 р. [1]

Регіон	Економічний розвиток		Розвиток інфраструктури		Фінансова інфраструктура		Людські ресурси		Підприємництво і місцева влада		Комплексний показник	
	бал	місце	бал	місце	бал	місце	бал	місце	бал	місце	бал	місце
м. Київ	0,728	1	0,719	1	1,000	1	0,843	1	0,63	1	0,792	1
Дніпропетровська	0,514	2	0,386	4	0,236	2	0,443	6	0,441	6	0.396	2
Донецька	0,331	4	0,468	2	0,135	4	0,357	24	0,453	4	0,334	3
Харківська	0,268	3	0,415	3	0,113	5	0,445	5	0,531	2	0,328	4
Одеська	0,307	7	0,358	6	0.152	3	0,438	7	0,495	3	0,325	5
Запорізька	0,319	5	0,318	8	0,071	10	0,434	8	0,407	9	0,284	6
Київська	0,313	6	0,241	19	0,089	7	0.505	2	0,432	7	0,284	7
АР Крим	0,247	13	0,358	5	0,052	13	0,480	4	0,453	5	0,254	8
Львівська	0,268	11	0,357	7	0,098	6	0,423	9	0,322	13	0,273	9
Полтавська	0,335	3	0,267	15	0,065	11	0,408	13	0,379	10	0,259	10
Миколаївська	0,230	16	0,267	14	0.065	12	0,363	21	0,416	8	0,242	11
Черкаська	0,280	10	0,228	21	0,074	9	0,388	18	0,344	11	0,238	12
Закарпатська	0,282	12	0,280	12	0,029	20	0,497	3	0,253	22	0,237	13
Волинська	0,197	21	0,312	9	0,064	8	0,411	12	0,183	25	0,220	14
Чернівецька	0,208	19	0,280	11	0,034	18	0,307	16	0,308	14	0,220	15
Вінницька	0,220	17	0,295	10	0,021	22	0,407	14	0,247	23	0,215	16
Луганська	0,234	15	0,224	22	0,047	14	0,326	26	0,329	12	0,211	17
Хмельницька	0,173	22	0,263	16	0.032	19	0,404	15	0,302	15	0,207	18
Івано-Франківська	0,273	9	0,261	17	0,039	16	0,369	20	0,142	26	0,205	19
Рівненська	0,241	14	0,189	24	0,021	23	0,415	10	0,292	17	0,205	20
Тернопільська	0,196	20	0,238	20	0,041	15	0,360	22	0,290	19	0,202	21
Кіровоградська	0,215	18	0,242	18	0,015	26	0,352	25	0,272	21	0,197	22
Сумська	0,157	26	0,270	13	0,015	25	0,358	23	0,293	16	0,193	23
Херсонська	0,163	24	0,163	26	0,038	19	0,412	11	0,291	18	0,183	24
Чернігівська	0,169	23	0,186	25	0,024	21	0,375	19	0,290	20	0,181	25
Житомирська	0,163	25	0,191	23	0,015	24	0,398	17	0,224	24	0,172	26

комерційної діяльності, ризиками та іншими факторами. Так, за даними Кабінету Міністрів України [6], галузі економіки нашої країни групуються за рівнем інвестиційної привабливості на такі чотири групи (табл. 3).

Зазначимо, що наведений перелік галузей та їх групування за рівнем інвестиційної привабливості не дає змоги повною мірою охарактеризувати весь спектр галузей економіки України та їх інвестиційний потенціал. Традиційно найбільш інвестиційно-привабливою галуззю вважається металургія з її прибуткомістю та експортоорієнтованістю. Виноробна галузь, що виробляє постійно ліквідну, бюджетонаповнюючу продукцію залишається достатньо високо інвестиційно-привабливою. Сільськогосподарське виробництво внаслідок високої ризикованості, низького рівня розвитку виробничого потенціалу і багаторічної тенденції вкрай низької прибутковості має низький рівень інвестиційної привабливості.

Інвестиційна привабливість різних галузей економіки, на нашу думку, не є сталою величиною і залежить від активності держави в напрямі регулювання інвестиційного клімату, умов здійснення підприємницької діяльності, коливань попиту і пропозиції тощо. З огляду на це доцільно приділяти більше уваги такій стратегічно важливій галузі вітчизняної економіки, як сільське господарство. В наведеній таблиці згадуються лише окремі галузі агропромислового комплексу (виноробна, вовняна, масложирова промисловість та виробництво плодоовочевих консервів). Безумовно, це не характеризує всю різноманітність агропромислового комплексу, і зовсім не враховує його базової сфери — сільського господарства. Проте в останні роки в економіці України спостерігаються тенденції до активізації інвестиційних процесів у сільському господарстві. Сільське господарство перетворилося на одну з найпріоритетніших галузей для інвестування. З 2006 р. зростають обсяги інвестицій у цій галузі, змінюється структура капіталовкладень в різних сферах АПК.

Станом на 01.01.2011 р. до агропромислового комплексу України було залучено 2692,4 млн дол. США прямих іноземних інвестицій. З них вкладено 1792,1 млн дол. США (4,7 %) у 769 підприємств харчової та переробної промисловості

Таблиця 3

Інвестиційна привабливість галузей економіки України [6]

Групи галузей за інвестиційною привабливістю	Перелік галузей промисловості за окремими групами
1. Пріоритетні за рівнем інвестиційної привабливості	Металургія (кольорова і чорна) Обслуговування населення Торгівля
2. З достатньо високою інвестиційною привабливістю	Нафтодобувна і газова промисловість Машинобудування і металообробка Цементна промисловість Виноробна промисловість
3. З середньою інвестиційною привабливістю	Хімічна і нафтохімічна промисловість Виробництво збірного залізобетону Вовняна промисловість Виробництво плодоовочевих консервів Масложирова промисловість
4. З низькою інвестиційною привабливістю	Вугільна промисловість Енергетика

та 836,3 млн дол. США (2,2 %) у 668 сільськогосподарських підприємств. Приріст іноземного капіталу за 2010 р. становив 71 млн дол. США, що в 3,4 раза менше, ніж в докризовий період 2008 року. При цьому інвестиційні вкладення у харчову промисловість досягли 1858,7 млн дол. США. Обсяг залучення іноземних інвестицій у сільське господарство склав 833,7 млн. долл, що на 30,3 млн. дол. США більше рівня 2009 р.

Активний розвиток переробної промисловості неможливий без розвитку сільського господарства. Перспективним напрямом інвестиційної діяльності на підприємствах АПК є впровадження прогресивних енергозберігаючих технологій, сучасних методів ведення галузей рослинництва і тваринництва, оновлення парку техніки тощо.

Лідерами за обсягами освоєних інвестицій у сільське господарство, порівняно з відповідним періодом минулого року, є лише Сумська область (збільшення на 31,5 %), м. Севастополь (більше на 19,4%), Луганська (на 30,2 %), Житомирська (на 30,8 %), Хмельницька (на 30,3 %), Івано- Франківська (на 21,5 %) області та м. Київ (2,4 %).

Варто зауважити, що частка освоєних інвестицій в основний капітал у сільське господарство України становить 5,9 %. Очолюють цей список Тернопільська (24,4 %), Сумська (23,5 %), Черкаська (22,3 %), Херсонська (21,1 %), Чернігівська (17,9 %), Кіровоградська (12,4 %), Вінницька (10,8 %), Хмельницька (10,6 %), Миколаївська (9,6 %), АР Крим (9,4 %), Запорізька (7,6 %), Харківська (7,3 %), Київська (6,5 %) області, у яких цей показник значно вищий за середній рівень.

Упродовж шести місяців 2011 року за цим напрямом інвестицій в основний капітал освоєно на суму 4756,5 млн грн, що становить 64,8 % до відповідного періоду минулого року (без урахування виробництва тютюнових виробів — відповідно 4250,2 млн грн і 60,8 %) [2].

Слід відзначити значне зростання обсягів освоєних інвестицій (у відсотках порівняно з відповідним періодом минулого року) у виробництво готових кормів для тварин — 139,5 %, тютюнових виробів — 148,7 %, олії та тваринних жирів — 201,7 %, дистильованих алкогольних напоїв — 306,1 %. Майже на рівні минулого року освоєно інвестиції у виробництво мінеральних вод та інших безалкогольних напоїв (97,6 %).

Більше ніж удвічі знизились обсяги інвестицій (порівняно з відповідним періодом минулого року) на виробництво продукції борошномельно-круп'яної промисловості, крохмалю та крохмальних продуктів — 40,2 %, молочних продуктів та морозива — 44,2 %, м'яса та м'ясних продуктів — 50,3 %; виноградних вин — 46,1 %; напоїв — 59,5 %.

За обсягами інвестування виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів відносно загального обсягу інвестицій серед регіонів лідирують: Кіровоградська (37,7 %), Миколаївська (27,6 %), Вінницька (24,7 %), Чернігівська (21,6 %), Харківська (17,0 %) області за середнього рівня в Україні 8,8 %. Водночас в інших областях на розвиток харчової промисловості спрямовано менше ніж 3 % таких інвестицій: АР Крим (2,8 %), Луганська (2,6 %), Івано-Франківська (2,3 %), Дніпропетровська (2,2 %) області та м. Севастополь (0,3 %) [3].

Одним із основних критеріїв інвестиційної привабливості окремої галузі є рівень прибутковості її виробництва. Вже стійкою тенденцією стали низькі рівні рентабельності та прибутку у сільськогосподарському виробництві. Специфіка діяльності сільськогосподарських підприємств зумовлює отримання найбільшої частки прибутку наприкінці року і тому надалі частка

прибуткових підприємств може коливатися. Що ж стосується вартісних обсягів прибутку сільгосппідприємств, то вони є набагато меншими від прибутків промисловості.

Інвестиційна привабливість окремих секторів економіки України не є стабільною в довгостроковій перспективі. Потенціал та інвестиційна привабливість окремих галузей часом істотно переоцінюються, тоді як інших, насамперед сільського господарства, — недооцінюються.

Проведений аналіз дав можливість визначити основні проблеми залучення інвестицій в сільське господарство. Серед проблем макроекономічного характеру можна виокремити кілька груп.

Соціально-економічні фактори:

брак чіткої стратегії розвитку економіки та визначеності основних напрямів та заходів щодо її реалізації;

відсутність механізмів розвитку підприємництва, формування дієвої інфраструктури у сільській місцевості, інформаційного забезпечення;

відсутність дієвих механізмів функціонування та регулювання ринку землі, механізмів купівлі-продажу землі, іпотечного кредитування, підвищення рівня доходів та подолання бідності населення.

Економіко-правові фактори:

недосконаліть нормативно-правової бази;

висока вірогідність політичних ризиків;

значний рівень тінізації економіки та корупції;

високий рівень податків;

відсутність відповідної та достовірної системи економічної, екологічної, наукової, кон'юнктурної, та фінансової інформації про реальний стан виробничого потенціалу сільськогосподарських підприємств;

відсутність налагодженої системи збуту продукції;

достатньо високий рівень ризику для інвесторів;

низька платоспроможність населення.

Фінансово-економічні фактори:

відсутність ефективних механізмів довгострокового кредитування підприємств галузі;

недоступність короткострокових кредитних ресурсів для більшості сільськогосподарських товаровиробників;

слабкий рівень розвитку лізингового ринку.

Формування сприятливого інвестиційного клімату в ринковій економіці повинно відбуватися як на макро, так і на регіональному та галузевому рівнях шляхом об'єктивної оцінки існуючих проблем, пошуку шляхів поліпшення ситуації та подальшої оптимізації сукупності політичних, правових, економічних, соціальних, організаційних, інформаційних факторів.

Висновки. Активізації, ефективному розвитку інвестиційних процесів і підвищенню інвестиційної привабливості аграрного сектору сприятимуть наступні заходи:

розробка та опрацювання виваженої і науково обґрунтованої стратегії розвитку аграрної економіки та економіки держави в цілому;

формування ефективної інфраструктури аграрного ринку (розвиток фондового ринку, створення ринку землі та запровадження іпотечного кредитування, системи реєстрації земельних і майнових прав та зобов'язань);

зниження рівня «тінізації» економіки;

розвиток приватних лізингових компаній;

формування стабільної нормативно-правової бази для залучення інвестицій та гарантування захисту прав інвесторів і кредиторів;

активізація інформаційного забезпечення залучення інвестицій;

створення умов для розвитку інтелектуального потенціалу галузевого виробництва.

Дієве вирішення цих та інших питань сприятиме раціональному та ефективному використанню залучених коштів, контролю їх руху і своєчасному поверненню. Держава повинна суттєво впливати на мотивацію розвитку вітчизняної та іноземної інвестиційної діяльності в АПК, завдяки економічно обґрунтованого використання таких вагомих важелів регулювання, як податкова, бюджетна, грошово-кредитна, антимонопольна й цінова політика. Виважена державна зовнішня інвестиційна політика в аграрній сфері АПК має стати одним із найголовніших напрямів виходу з виробничої, фінансової й матеріально-технічної кризи, в якій стагнаційне знаходиться аграрна економіка держави.

Використані джерела

1. *Гайдуцький А.П.* Формування аграрного ринку — шлях до фінансової стабілізації та інвестиційної привабливості сільського господарства / А. П. Гайдуцький [Електронний ресурс]. — Режи доступу: http://magazine.faaf.org.ua/content/view/92/35/
2. *Даниленко А.А.* Актуальні питання прямих іноземних інвестицій до України з ЄС (у контексті розширення Євросоюзу на Схід) / А. А. Даниленко // Фінанси України. — 2009. — № 1. — С. 127—137.
3. Статистичний щорічник України за 2010 рік / Держкомстат України. — К. , 2011. — 628 с.
4. Офіційний сайт державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/.
5. Оцінка результатів діяльності Ради Міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій (відповідно до постанови КМУ від 9 червня 2011 р. № 650, з урахуванням наявних статистичних даних станом на 19.08.2011) за січень—червень 2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://me.kmu.gov.ua/
6. Офіційний сайт Кабінету Міністрів України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua

УДК 37.046

М.М. Кулаєць,
канд. екон. наук, доцент,
М.Ф. Бабієнко,
канд. екон. наук, професор,
Л.М. Усаченко,
доктор наук з держ. управління,
В.А. Скрипниченко,
канд. екон. наук, доцент,
М.М. Лучник,
аспірант,
Національний університет біоресурсів і природокористування України

БЕЗПЕРЕРВНА ОСВІТА В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Так само, як увесь світ є школою для всього роду людського з початку буття і до самого кінця, так і всіх життя є школою для кожної людини, від колиски і до останньої крапки... Людині в будь-якому віці призначено вчитися, причому, мета навчання і є метою життя.

Ян Амос Каменський (1592—1670 рр.)

Висвітлено питання кадрового забезпечення агропромислового виробництва, в якому важливе місце посідає безперервна освіта фахівців усіх рівнів галузі. Доведена необхідність інноваційного спрямування освіти з метою сприяння відродженню аграрного сектору та розв'язання продовольчої проблеми країни.

Ідея безперервної освіти виникла ще за часів античності. «Учитися потрібно все життя, до останнього подиху» — це кредо великого китайського енциклопедиста Сюнь-Цена (313—238 рр. до н.е.). Про важливість безперервної освіти свідчить той факт, що її концепцію ухвалили такі міжнародні організації, як ЮНЕСКО, Міжнародна організація праці (МОП), Рада Європи і Європейського економічного співтовариства та ін. Вона полягає в тому, щоб набути знань та вмінь, підвищити культуру, змінити психологію і мислення, від яких залежать якісні зміни життя.

Ідея безперервної освіти — це програма розвитку мислення та діяльності, в рамках якої розвиток людини і виробничих систем можуть виступати тільки як приватні, фрагментарні задачі. Це особлива політика не тільки в царині навчання, але і в сфері організації вільного часу людей, суспільних відношень та соціокультурних систем.

В Європі немає універсально прийнятого визначення безперервної освіти. На практиці це: ступені та дипломи у вільний час; професійні курси, в тому числі з метою підвищення кваліфікації персоналу; освіта для дорослих; друга освіта для вже освічених студентів (після 25 років) тощо.

Нині 70 % опитуваних європейців виявили бажання вчитися. Існує дві причини цього явища: отримання загальних знань (жінки) та професійна кваліфікація (чоловіки). Водночас 80 % вважають, що освіта має покращити їх професійне життя, а 72 % — особисте.

Можна виділити п'ять головних цілей навчання: придбання нових знань; поєднання шкіл із сектором бізнесу; підвищення професійних знань у трьох європейських мовах; боротьба з вилученням; залучення капіталовкладень у навчання на рівноправній основі [4]. Продовжена освіта в Європі включає дистанційну, заочну і традиційну університетську освіту, що включає чотирьох типи [3]:

1) підвищення кваліфікації співробітників університету;

2) університетська освіта з метою перекваліфікації (передбачається вища університетська освіта в будь-якій іншій галузі);

3) додаткова університетська освіта з метою розширення знань, одержаних в університеті;

4) освіта, що зберігає «форму» колишніх випускників, тобто дає їм можливість вдосконалення.

Найчастіше заняття проводять за вечірньою та заочною формою, фінансування відбувається через гранти, інколи місцевою владою або компанією.

Зміни в системі освіти вимагають навиків безперервного навчання, пізнавальної діяльності, колективних форм навчання і передачі знань. Безперервне навчання має місце в перебігу всього життя індивідуума і зумовлене інтенсивним оновленням знань і умінь, необхідних для успішної та ефективної професійної діяльності й швидкою зміною соціальних і економічних умов, що висувають нові вимоги до рівня професійної підготовки фахівців.

Відзначимо, що країни Європейського союзу прийняли серйозні документи, що стосуються питань безперервної освіти.

Найважливішими з них є:

• резолюція Європейського союзу з питання про безперервну професійну освіту від 5 липня 1989 року;

• Європейська стратегія зайнятості, прийнята в листопаді 1997 року у Люксембурзі;

• висновки самміту Європейського союзу з питань «про освіту протягом всього життя», що відбувся в Лісабоні в березні 2000 року [4].

Найважливішим документом, що визначає стратегію Європейського союзу в сфері безперервного освіті, є Меморандум про безперервну освіту Комісії Європейського союзу від 30 жовтня 2000 року, в якому було визначено шість ключових напрямів розвитку безперервної освіти.

В основі побудови системи безперервної, професійної освіти лежать поняття, що належать до трьох об'єктів (суб'єктів): до особи; до освітніх процесів (програм); до організаційної структури освіти. Безперервна освіта означає, що людина вчиться постійно. Причому вчиться або в освітніх установах, або займається самоосвітою. Кожний індивідуум, використовуючи як традиційну систему освіти, так і безперервну освіту на базі інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ), залишаючись на одному і тому ж формальному освітньому рівні, може удосконалювати свою професійну кваліфікацію і свою професійну майстерність, підійматися по ступенях і рівнях професійної освіти, не лише продовжити, а й змінити профіль освіти.

Стає очевидним, що в умовах інформаційного суспільства освіта має бути безперервною, а в її реалізації важливу роль відіграють ІКТ. Використання перспективних ІКТ в реалізації безперервної освіти ставить нові завдання, рішення яких зачіпає педагогіку, методику, адміністративне управління і фінансування, забезпечення якості навчання, права інтелектуальної власності тощо.

ІКТ і безперервна освіта є могутнім засобом розвитку регіональних і національних суспільних систем, чинником інтеграції соціальних відносин в нових економічних умовах України. Однак, вони багато в чому залежать як від прогнозування розвитку системи безперервної освіти України, так і від становлення її єдиного інформаційно-освітнього простору і його зв'язків з інформаційно-освітнім простором світу. Безперервність освіти щодо освітніх процесів неможливо розглядати як в одній окремо взятій країні, так і у відриві від використання ІКТ в освіті. Безперервність освіти торкається рівною мірою всіх верств населення, а тому необхідне створення для цих цілей класу проблемно-орієнтованих освітніх технологій, у тому числі технологій дистанційного навчання.

Особливе місце серед заходів щодо кадрового забезпечення агропромислового виробництва посідає потреба підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів галузі усіх рівнів, професорсько-викладацького складу аграрних навчальних закладів І-ІV рівнів акредитації та наукових установ НААН України. Головною метою безперервної освіти є забезпечення потреб суспільства у висококваліфікованих кадрах з високим рівнем професіоналізму та культури, здатних компетентно і відповідально виконувати завдання та посадові функції, впроваджувати новітні технології, сприяти розвитку інноваційних процесів.

Навчальний процес в Інституті підвищення кваліфікації Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБіП України) спрямований на застосування сучасних науково-методичних та інформаційних технологій, максимально адаптований персонально до особливостей складу слухачів. Здійснюється вхідне тестування слухачів, щоб на основі розроблених тестових завдань скорегувати навчально-тематичні програми підвищення кваліфікації, які б відображали вивчення питань, з яких виявлені недостатні знання у слухачів.

В Інституті підвищення кваліфікації НУБіП України ведеться підготовка магістрів за спеціальністю «Державна служба», за такими магістерськими програмами:

державне регулювання АПК;

соціально-економічний розвиток сільських територій та самоврядування територіальних громад;

державне управління територіально-правовим забезпеченням АПК;

державне управління в галузі використання та охорони земельних ресурсів;

управління лісовим господарством;

управління садово-парковим господарством;

державне управління в галузі ветеринарної медицини;

державне управління інженерно-технічним забезпеченням АПК;

державне управління екологічною безпекою та збалансованим розвитком сільських територій;

державне регулювання якості, безпеки та стандартизації сільськогосподарської та харчової продукції;

державне управління інноваційною діяльністю в АПК.

Передбачено поглиблену правову, економічну, політичну, управлінську, соціально-гуманітарну, психолого-педагогічну, фахову та інші види підготовки, необхідні для нормативно-правового, організаційно-розпорядчого та консультативно-дорадчого забезпечення діяльності органів, на які поширюється чинність Закону України «Про державну службу». Тематика магістерських робіт розробляється з урахуванням попередньої практичної підготовки, нинішнього місця роботи та переліку тем за орієнтованими напрямами, рекомендованими Національним агентством України з питань державної служби.

Другу вищу освіту здобувають понад 760 слухачів і студентів за такими спеціальностями як облік і аудит, фінанси, економіка підприємства, землевпорядкування і кадастр, лісове господарство, правознавство, менеджмент, екологія та охорона навколишнього середовища, менеджмент організацій.

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» науково-педагогічні працівники постійно підвищують свої професійні знання, педагогічну майстерність і наукову кваліфікацію з метою забезпечення високого науково-теоретичного рівня викладання. Лише в 2011 році пройшли навчання понад 1600 осіб цього контингенту. Відповідно розроблена система безперервного підвищення кваліфікації викладачів вищих навчальних закладів I-IV рівнів акредитації.

Нині освіта — одна з найпоширеніших сфер людської діяльності. Нею охоплено у світі більше 1 млрд тих, хто вчиться, і майже 50 млн тих, хто навчає. Лише у минулому році в Інституті підвищило кваліфікацію понад 4 тис. осіб, а на 2012 рік передбачено 4,5 тис.

Реформи у світі пов'язані зі збільшенням контингенту тих, хто навчається, з моніторингом якості знань і новими функціями вищої школи, із збільшенням інформації і запровадженням нових освітніх технологій. На освіту, в тому числі післядипломну, в усьому світі вкладаються великі кошти.

Розвиток аграрної післядипломної освіти в Україні здійснюється в напрямі концентрації матеріальних ресурсів, усунення паралелізму в роботі, підвищення ефективності навчання. Для педагога післядипломної освіти необхідне вміння здійснювати пошукову діяльність в освіті, сприйняття нового через впровадження різноманітних форм інновацій, цілеспрямоване соціальне формування якостей творчого стилю діяльності.

До навчального процесу в закладах післядипломної освіти залучаються не лише провідні вчені, а й висококваліфіковані фахівці різних галузей АПК. Лише в 2011 році в Інституті післядипломної освіти НУБіП України навчання зі слухачами і студентами проводили 18 академіків, членів-кореспондентів НАН, НААН та інших академій, 86 професорів і докторів наук, 165 — доцентів, кандидатів наук, 198 висококваліфікованих керівників і спеціалістів без вченого ступеня. Майже 1000 викладачів було охоплено навчанням безпосередньо у своїх навчальних закладах. Ця форма навчання, яку проводить ННІ ПО безпосередньо на місцях, надзвичайно актуальна і заслуговує на увагу.

Однією з умов входження України до Європейського союзу є необхідність приєднання до Болонського процесу як дороговказу розвитку вищої освіти не тільки в Європі, а й в усьому світі. Під його знаком уже понад 10 років живе Європейський союз. Суть цього процесу полягає у формуванні на перспективу загальноєвропейської системи вищої освіти, яка базується на спільності фундаментальних принципів функціонування.

Висновки. Основною метою безперервної освіти є забезпечення потреб суспільства у висококваліфікованих кадрах, здатних компетентно і відповідально виконувати завдання та посадові функції, впроваджувати новітні технології, сприяти інноваційному розвитку економіки, формувати ефективну систему підтримки українського аграрного виробництва з урахуванням вимог СОТ і ЄС, гармонізувати національні стандарти на сільськогосподарську продукцію зі стандартами передових країн світу.

Простежується ідея, що саме інноваційна спрямованість нині відіграє вирішальну роль у докорінному підвищенню ефективності виробництва на селі. Передбачається також визначення напрямів раціонального використання землі, її охорони від негативного впливу, підвищення життєвого рівня на селі за рахунок виваженої аграрної політики держави.

Використані джерела

1. Концепція розвитку післядипломної освіти в Україні: Рішення колегії Міністерства освіти і науки України, протокол №3/5-4 від 11.04.2002 р.
2. Десмонд Дж. Келлі. Оцінка системи професійної підготовки державних службовців в Україні. Звіт, підготовлений на замовлення Світового банку підтримки Центру сприяння інвестиційному розвитку державної служби при Головному управлінні державної служби України / Десмонд Дж. Келлі. — К., 2005. — 32 с.
3. *Кудрявцева С.П.* Навчальний посібник / С. П. Кудрявцева, В. В. Колос — К.: Слово, 2005. — 400 с.
4. *Щедровицкий П.Г.* Очерки по философии образования / Щедровицкий П. Г. — М.: Наука, 1993. — 154 с.

УДК 336.77.067:631

С.Г. Черемісіна,
доктор екон. наук, доцент,
Севастопольський інститут банківської справи
Української академії банківської справи
Національного банку України

ПРОБЛЕМИ ТА НАПРЯМИ РОЗВИТКУ КРЕДИТУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ АПК УКРАЇНИ

Проаналізовано стан та основні проблеми кредитування в аграрній сфері України. Узагальнено характерні ознаки та обґрунтовано необхідність кредитного забезпечення діяльності сільськогосподарських товаровиробників у сучасних умовах господарювання. Встановлено основні причини, що стримують активізацію кредитних механізмів у агропромисловому комплексі. Визначено найважливіші напрями кредитування аграрних формувань.

Завершення перебудови аграрного сектору економіки України на ринкові засади не сприяло стабілізації та росту ефективності аграрних формувань. Сучасний розвиток агропромислового комплексу України визначається наявністю ряду гострих фінансових проблем та перешкод щодо поліпшення та розширення кредитного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників.

Складність проблем кредитного забезпечення підприємств галузі зумовлює необхідність подальшого дослідження теоретичних, методичних та практичних питань щодо розвитку кредитного механізму АПК, спроможного задовольнити високий попит на сільськогосподарському ринку кредитування, подолати тенденції низької пропозиції надання кредитів комерційними банками, недостатності самофінансування суб'єктів господарювання, вдосконалення вже існуючих і розробки нових методів, методик, прийомів забезпечення фінансовими ресурсами аграрних підприємств.

Нині потреба в банківському кредитуванні агроформувань постійно зростає та загострюється. Проте темп його розширення в останні роки зменшується. Це потребує дослідження причин, що негативно впливають на стабілізацію та поступовий розвиток банківського обслуговування аграрного сектору України, розробки дієвих пропозицій щодо поліпшення ситуації.

Проблеми кредитування досліджуються багатьма вченими-аграріями. Вагомий внесок у дослідження та розв'язання зазначених проблем зробили науковими доробками П.Т. Саблук, М.Я. Дем'яненко, В.М. Алексійчук, С.А. Буковинський, О.Д. Василик, І.М. Брюховецький, А.І. Даниленко, В.В. Зіновчук, П.А. Лайко, І.О. Лютий, В.Я. Мессель-Веселяк, В.П. Рябоконь, С.С. Осадець, Г.М. Підлісецький, А.М. Поддєрьогін, Д.В. Полозенко, В.М. Федосов, С.І. Юрій та ін.

Вченими-економістами досліджено теоретичні, методологічні та прикладні аспекти забезпечення сільськогосподарських товаровиробників банківськими фінансовими ресурсами. Проте питання розвитку банківського кредитування агроформувань, взаємодії банків і підприємств галузі залишаються невирішеними й продовжують загострюватись.

Метою статті є дослідження основних проблем дієвості кредитного механізму у аграрній сфері економіки України та розробка науково-практичних пропозицій щодо їх розв'язання.

Головною особливістю функціонування сучасного організаційно-економічного механізму сільськогосподарських товаровиробників є те, що вони функціонують в основному за рахунок власних ресурсів, обсяги яких у наслідок диспаритету цін на сільськогосподарську продукцію та матеріально-технічні ресурси недостатні для самофінансування і ефективної діяльності. За обмеженості власних коштів аграрні підприємства розраховують на державну підтримку.

Так, формуючи майже 20 % ВВП країни, АПК перераховує до державного бюджету понад 25 млрд грн, що більше, ніж удвічі перевищує обсяги державного бюджетного фінансування. Водночас державна підтримка знизилась з 12 млрд грн у 2009 році до 10,6 млрд грн у 2010 році. У проекті Державного бюджету на 2011 рік обсяги державної підтримки аграрного сектору передбачалися у розмірі 10,7 млрд грн, у тому числі лише 690 млн грн за рахунок загального фонду Держбюджету.

Тенденція поступового скорочення державної фінансової підтримки сільського господарства країни не може забезпечити розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва та оновлення основних засобів, зумовлює необхідність пошуку взаємовигідних інтеграційних зв'язків з банківським сектором, розробки і впровадження нової кредитної політики, спрямованої на створення економічних умов для ефективного використання кредитних ресурсів, прискорення структурної перебудови економіки та її соціальної орієнтації.

За даними департаменту фінансів Міністерства аграрної політики і продовольства України спостерігались помітні позитивні зрушення в обсягах кредитування суб'єктів господарювання аграрного сектору. У 2010 р. 2238 підприємств агропромислового комплексу отримали кредитів на суму 10,1 млрд грн, що на 74 % більше порівняно з відповідним періодом 2009 року. У структурі залучених коштів найбільша частка (70 % або 7 млрд грн) припадала на короткострокові (до 12 місяців) кредити, а 30 % становили середньострокові (до 36 місяців) — 1,4 та довгострокові (до 60 місяців) — 1,7 млрд грн. Незважаючи на обсяги банківських кредитів, ставки користування аграрних підприємств залученими коштами зберігалися на високому рівні. Так, у 2009—2010 рр. вони коливалися в межах 18—27 % [1, с. 122].

За статистичними даними Національного банку, станом на 01.12.2010 року загальна сума заборгованості за кредитами, наданими підприємствам агропромислового комплексу становила 54,8 млрд грн або 11,2 % від загального обсягу кредитів, залучених в економіку країни. Обсяг кредитів для сільського господарства дорівнював 26,9 млрд грн.

Незалежно від чинників ціноутворення на кредитному ринку, сільськогосподарські підприємства потребують встановлення невисокого розміру плати за користування кредитними ресурсами. Така об'єктивна вимога спричинена низькою прибутковістю сільськогосподарського виробництва порівняно з іншими галузями національного господарства, а відповідно й неспроможністю сплачувати кредитору ринковий відсоток за одержаний кредит.

Крім того, у сільськогосподарському виробництві значна частка продукції (30—40 %) не набуває товарної форми і використовується в натуральній формі в наступних циклах відтворення у вигляді насіння, кормів власного виробництва, молодняку тварин тощо. Нетоварна продукція не проходить стадії реалізації, а відповідно сільськогосподарське підприємство не одержує виручки та закладеного у ній прибутку.

Більшість видів сільськогосподарської продукції є предметами першої необхідності. З метою соціальної стабільності ріст цін контролюється державою, що є також причиною невисоких доходів сільськогосподарських підприємств. Характерною особливістю сільськогосподарської продукції є низька еластичність попиту. Проблема дохідності вітчизняних товаровиробників поглиблюється диктатом посередників та перекупників, що знижують ціни на продукцію майже до рівня самоокупності.

Механізм державного регулювання й підтримки оптимального рівня доходів сільськогосподарських підприємств, дотримання еквівалентності обміну між товаровиробниками різних галузей практично не діє.

Специфіка виробничого процесу в сільському господарстві зумовлює необхідність виконання при організації кредитного обслуговування сільськогосподарських товаровиробників певних вимог стосовно порядку погашення кредиту та сплати відсотків за користування ним. Банки повинні враховувати, що усі платежі за кредитними зобов'язаннями сільськогосподарські товаровиробники можуть здійснювати при одержанні виручки від реалізації сільськогосподарської продукції, строки надходження якої різняться залежно від спеціалізації господарств.

Аналіз загальнодержавних та галузевих макропоказників розвитку економіки України свідчить про чітку тенденцію докризового зростання та відносної стабільності рівнів валового внутрішнього продукту

Таблиця 1

Обсяги кредитування аграрної сфери економіки в динаміці, *млрд грн*

Показник	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Валовий внутрішній продукт України	170,1	441,5	544,2	720,7	948,1	914,7	1085,9
Валовий продукт АПК	77,9	92,6	94,9	88,8	104	104,1	101,1
Всього обсяги наданих кредитів у економіку країни	19,6	143,4	245,2	426,9	724,2	703,5	501,0
Обсяги кредитування АПК	2,1	10,4	12,8	14,6	20,1	5,7	10,1
Питома вага кредитів АПК, %	10,7	7,3	5,2	3,4	2,8	0,8	1,9

держави та аграрної сфери (табл. 1). Протилежна тенденція простежується з динамікою кредитування економіки в цілому та агропромислового виробництва. Загальні обсяги наданих кредитів у масштабах економіки України за період з 2000 по 2008 рр. збільшилися у 36 разів, а в аграрну сферу лише в 10 (з 2,1 до 20,1 млрд грн.) разів. Обсяги кредитування економіки щорічно зростали на 57 %, а в аграрному секторі — на 32.8 %.

У післякризовий період відбулося суттєве зменшення обсягів кредитування — від 724,2 до 501,0 млрд грн, а в аграрному секторі — з 20,1 по 10,1 млрд грн. Зазначимо, що частка кредитів в АПК у загальному обсязі кредитування мала сталу тенденцію до зменшення (перевищення показника 2010 р. над попереднім пояснюється фактично повним припиненням кредитування АПК у кризовому 2009 р.).

Якщо загальний обсяг кредитів зменшився у 2009 р. від 724,2 млрд грн до 703,5 млрд грн (тобто на 2,9 %), то обсяг кредитування аграрного сектору зменшився від 20,1 до 5,8 млрд грн або на 71,1 %. Є підстави вважати, що скорочення обсягів кредитування економіки приблизно на 70 % відбулося здебільшого за рахунок зменшення кредитування аграрного сектору. Практично аналогічна ситуація спостерігалася під час фінансування української економіки в цілому, після того як вона була визнана надзвичайно ризиковою для інвесторів [9].

Слід зазначити, що за умов економічної кризи загальне скорочення обсягів кредитування здійснюється здебільшого за рахунок обмеження кредитування АПК. Банки почали застосовувати дискримінаційний механізм по відношенню до сільськогосподарських підприємств, підвищувати ставки кредитування, порівняно з суб'єктами інших галузей економіки.

Щодо системи державної підтримки розвитку агропромислового виробництва, яка ефективно функціонує в розвинених країнах, то в Україні навіть при її зростанні аграрний сектор економіки працює на межі збитковості, що свідчить про недієвість цього державного механізму.

На підтримку агропромислового комплексу в 2012 році Уряд планує спрямувати 39,9 млрд грн, що на 3,9 млрд грн або на 10,8 % більше плану 2011 року, та на 11,9 млрд грн або на 42,5 % більше факту 2010 року. З метою надання можливості розвитку галузі та зміцнення продовольчої безпеки держави в проекті бюджету 2012 року передбачено надання кредитів у сумі 7200,0 млн грн на відміну від 2379,3 млн грн 2008 року.

Для формування цивілізованого аграрного ринку проектом бюджету передбачене значне збільшення державної підтримки будівництва оптових ринків сільськогосподарської продукції. Планується виділити 200,0 млн грн, що на 190 млн грн більше ніж у 2011 році.

Державна підтримка агропромислового комплексу здійснюється також шляхом здешевлення відсоткової ставки за залученими кредитними ресурсами в АПК, на що в проекті Державного бюджету 2012 року виділено 820 млн грн. Видатки бюджету на підтримку садівництва, виноградарства та хмелярства заплановано в сумі 1075,0 млн грн, що на 60 % більше ніж у 2011 році, а прямі видатки бюджету на підтримку інтенсивних форм виробництва у рослинництві плануються в сумі 120 млн грн.

На підтримку галузі тваринництва передбачені прямі видатки в обсязі 1257,0 млн грн. Для формування ринку землі, утвердження земель сільськогосподарського призначення як основи іпотечного кредитування передбачено спрямувати 566,9 млн грн. Отже, у 2012 році збережено тенденцію державної політики на підтримку і розвиток агропромислового виробництва України.

Таким чином, державна підтримка сільськогосподарських підприємств через механізм здешевлення позик сприяє підвищенню рівня їх забезпечення кредитними ресурсами. Проте кредитне забезпечення АПК, окрім інших факторів, великою мірою залежить від суми коштів Державного бюджету, спрямованих на програму здешевлення позик АПК [10].

Запроваджений 2000 р. механізм пільгового кредитування забезпечує компенсацію частини кредитної ставки комерційним банкам з Державного бюджету до 1 грудня поточного року. Впровадження з 2004 р. механізму здешевлення не лише короткострокових, а й довгострокових кредитів (понад 1 рік), а також зростання довіри кредиторів до сільськогосподарських позичальників сприяло збільшенню термінів кредитування підприємств галузі як на ринкових, так і на пільгових умовах. Зокрема, у 2005 році — 52,0 %, а в 2006 р. — 58,0 % кредитів, наданих банками сільськогосподарським товаровиробникам були довгостроковими. Але у кризовому 2009 р. ситуація вкрай погіршилась. Обсяги наданих агроформуванням кредитів зменшились, а процентні ставки зросли до 20—25 %.

Цілком зрозуміло, що розвитку банківського кредитування аграрної сфери сприятиме зростання мотивації комерційних банків, що формується під впливом допустимого рівня кредитного ризику, реального (кредитоспроможного) попиту

позичальників на банківський кредит, наявної ресурсної бази кредиторів.

Процес здешевлення кредитів є визначальним у кредитуванні АПК, адже пільгові кредити в середньому становлять 60 % загального обсягу. Середня відсоткова ставка, що компенсується за рахунок бюджетних коштів, становить приблизно 10,9 %. Обсяг пільгового кредитування істотно залежить від обсягу коштів, передбачених державним бюджетом на пільгове кредитування, а цей показник має тенденцію непостійності та зменшення. Так, частка бюджету, яка виділяється на здешевлення кредитів, перебуває в межах від 0,1 до 0,5 %.

Проте рівень кредитоспроможності агроформувань знаходиться на низькому рівні. Майже 40 % підприємств аграрного сектору в 2011 р. були збитковими, темпи розвитку галузі низькими та нестабільними.

Сільськогосподарські підприємства мають вкрай незадовільну структуру активів. У загальній вартості майна понад 76 % припадає на необоротні активи, переважну частку яких становлять основні засоби, що є неліквідними через високий рівень (70—80 %) зносу та моральну застарілість.

Отже на розвиток кредитних відносин банків і сільськогосподарських позичальників впливають різні фактори, головними з яких є фінансовий стан позичальника, наявність ліквідної застави, реальність страхового захисту, рівень кредитоспроможного попиту сільськогосподарських підприємств на банківські кредити та ін.

Аналіз існуючої практики кредитування банками підприємств агропромислового виробництва України дає змогу виділити такі її особливості:

ускладнено-бюрократизована процедура отримання банківського кредиту для підприємств аграрного сектору, яка потребує надання великої кількості необхідних документів і тривалого періоду їхнього розгляду;

наявність досить широкої диференціації умов кредитування клієнтів в залежності від виду забезпечення, строку кредитування, надійності клієнта, мети кредитування, обсягу кредиту тощо;

складність визначення обсягу та компонент забезпечення кредитів (ліквідні товарно-матеріальні цінності, зібраний або майбутній врожай, сільськогосподарська техніка, основне стадо тощо);

банківський контроль фінансово-господарського стану позичальника протягом всього строку кредитування;

використання майже всіх юридичних можливостей для повернення кредитів позичальниками (залучення до цієї роботи фахівців служби економічної безпеки банку та спеціалістів сільського господарства).

Розвиток банківського кредитування сільськогосподарських підприємств стримує відсутність дієвого механізму застави майна. Об'єктом застави може бути земля, проте враховуючи високий ступінь ризику неповернення кредитів, існує ризик часткової втрати земель сільськогосподарського призначення товаровиробниками і переходу їх у власність банків. Як правило оціночна вартість застави перевищує обсяг кредиту в 1,5—3 рази, а оцінка заставного майна проводиться оцінювачами банку, виходячи з існуючої ринкової (а не балансової) вартості на конкретний вид застави за винятком дисконту банку.

Розмір відсоткових ставок для підприємств АПК та порядок їх сплати встановлюються банком і визначаються в кредитному договорі. Вартість кредиту для аграрного підприємства залежить від таких основних чинників, як облікова ставка НБУ; середня відсоткова ставка за міжбанківськими кредитами; стан кредитного ринку та ступінь ризику кредитування; вид, величина та термін користування кредитом тощо.

Кредитна політика комерційного банку повинна передбачати процедури і механізми прийняття рішень щодо надання й моніторингу стандартних кредитів, визначати перелік процедур погашення сумнівних і безнадійних до повернення кредитів та регламентувати питання управління кредитними ризиками і формування страхових резервів на відшкодування можливих збитків від проведення активних операцій.

Ключовим етапом в підготовчій роботі з клієнтом є аналіз його кредитоспроможності. Вивчення плато- та кредитоспроможності позичальника дає змогу встановлювати ступінь ризикованості кредитної операції для банку. Показники кредитоспроможності, що розраховуються банками, обмежені, оскільки вони визначаються на основі історичних даних балансу, а кредитоспроможність слід розраховувати на перспективу. Крім того, показники розраховуються на основі статичних, а не динамічних даних, що може впливати на їх об'єктивність.

Кредитний моніторинг передбачає постійний контроль за діяльністю позичальника. Основними фінансово-виробничими індикаторами та показниками погіршення рівня кредитоспроможності та платоспроможності агроформування-позичальника можуть бути: несвоєчасність погашення кредиту та нарахованих відсотків, постійна

зміна графіків погашення кредитів; зменшення обсягів реалізації продукції в порівнянні з відповідним періодом минулого року; зменшення частки грошових розрахунків (використання бартерних операцій); перевищення позичальником середньогалузевих норм заборгованості по відношенню до його капіталу; несприятливі погодні умови; наявність постійних збитків; зростання обсягів товарно-матеріальних запасів та дебіторської заборгованості, в тому числі простроченої; зростання обсягів кредиторської заборгованості; зменшення виплат або невиплата дивідендів та інших платежів; погіршення коефіцієнтів ліквідності; небажання співробітничати з банком, відмова банку у проведенні перевірок діяльності позичальника, наявності та стану зберігання заставного майна; невикористання основних засобів; реалізація активів позичальника; зміна керівництва та працівників підприємства; зміни в стилі управління.

Висновки. Аналіз та узагальнення практики банківського кредитування сільськогосподарських товаровиробників дає можливість зробити такі висновки.

Банківське кредитування все ще не відіграє належної ролі у фінансуванні аграрного виробництва. Окремі умови кредитного забезпечення (якісні параметри кредитних відносин) не відповідають сучасним потребам аграрного сектору економіки України і не враховують повною мірою об'єктивних вимог галузі через короткостроковість та високу вартість кредитних коштів.

Кредитування аграрних підприємств має здійснюватись у чітко передбачені строки та з дотриманням принципу адекватності кредитування, оскільки несвоєчасність надання та неадекватність суми кредиту може призвести до порушення технології проведення сільськогосподарських робіт і, як наслідок, до недоотримання врожаю.

Розвиток та удосконалення кредитних відносин сільськогосподарських підприємств з комерційними банками великою мірою залежить від підвищення рівня їх кредитоспроможності та забезпечення кредитів. Зниження кредитних ризиків і підвищення ефективності кредитування аграрних підприємств можливе завдяки розробці та впровадженню в практичну діяльність банку методик аналізу кредитоспроможності з урахуванням галузевої особливості позичальників.

Підвищенню ефективності кредитування аграрного сектору економіки сприятимуть дієві заходи щодо проблемної та сумнівної заборгованості позичальників, використання усіх можливих шляхів реструктуризації та погашення таких кредитів при виявленні перших ознак проблемності.

Основними напрямами стабілізації механізму кредитування сільськогосподарських підприємств є: розробка комплексу заходів з боку держави та банківської системи, спрямованих на розвиток дієвого інтеграційного механізму взаємодії з аграрним сектором економіки; розробка і застосування всіх можливих джерел для залучення капіталу при кредитуванні підприємств галузі (раціональне використання бюджетних коштів, збільшення бюджетних асигнувань, залучення іноземних кредитів, створення за їх рахунок механізмів державного, банківського або змішаного кредитування).

Використані джерела

1. *Аранчій В.І.* Кредит у системі фінансового забезпечення інвестиційного розвитку аграрних підприємств / В. І. Аранчій, О. П. Зоря, І. І. Петренко // Вісник Полтавської державної аграрної академії. — 2011. — № 4. — С. 120—124.
2. *Амбросов В.Я.* Формування кредитного ринку в системі агробізнесу США / В. Я. Амбросов, В. М. Онєгіна // Економіка АПК. — 2001. — № 5. — С. 115—121.
3. *Березовик В.М.* Система кредитування банками аграрного сектору: ключові елементи та проблеми / В. М. Березовик // Розвиток фінансово-кредитних відносин в Україні: зб. матеріалів всеукраїнської наук.-практич. конф. вчених, викладачів, практичних працівників і молодих науковців. — К., 2004. — С. 118—121.
4. *Ґудзь О.Є.* Кредитування сільськогосподарських товаровиробників під заставу земель сільськогосподарського призначення: проблеми та перспективи / О. Є. Гудзь // Економіка АПК. — 2007. — № 1. — С. 84—88.
5. *Ґудзь О.Є.* Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств / Ґудзь О. Є. — К.: ННЦ ІАЕ, 2007. — 578 с.
6. *Дем'яненко М.Я.* Кредитування сільськогосподарських підприємств: теорія і практика / М. Я. Дем'яненко // Облік і фінанси АПК. — 2005. — № 7. — С. 9—19.
7. *Колотуха С.* Концепція розвитку кредитних відносин сільськогосподарських підприємств / С. Колотуха // Банківська справа. — 2004. — № 4. — С. 45—57.
8. *Кириленко І.Г.* Деякі аспекти державної аграрної політики в Україні в умовах світової фінансової кризи / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. — 2008. — № 11. — С. 4—9.
9. *Скрипник А.* Основні аспекти і параметри оцінки ймовірності дефолту України в умовах фінансової кризи / А. Скрипник, С. Марченко // Вісник Національного банку України. — 2009. — № 3. — С. 10—19.
10. *Скрипник А.* Інформаційна складова підвищення ефективності кредитування аграрного сектору / А. Скрипник, О. Ткаченко // Вісник Національного банку України. — 2011. — № 11. — С. 32—35.
11. Матеріали офіційного сайту Національного банку України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.bank.gov.ua.
12. Розширення доступу аграріїв до кредитних ресурсів — одне з головних завдань Мінагрополітики [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.minagro.gov. ua.

УДК 336.145.1:330.101.52 (045)

К.В. Захожай,
канд. екон. наук,
Національний авіаційний університет
І.Й. Кравченко,
асистент,
Національний університет харчових технологій

ІНДЕКСНИЙ АНАЛІЗ ДИНАМІКИ ДЕФІЦИТНОСТІ В ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ БЮДЖЕТНОЮ СИСТЕМОЮ УКРАЇНИ

Розглянуто бюджетну систему держави в контексті сучасних тенденцій розвитку країни. Запропоновано застосувати індексний аналіз динаміки дефіцитності для визначення співвідношення в часі і просторі бюджетних процесів, а також ступінь відхилення показника від певного стандарту, нормативу.

Зміна статистичних бюджетних показників у часі характеризує їхню динаміку. Дослідження динаміки становить основу об'єктивної оцінки процесу розвитку, відповідних закономірностей і тенденцій, знання яких є необхідною умовою оцінки й прогнозування діяльності бюджетної системи на макро- та мікрорівнях, під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища, і на цій основі — розроблення управлінських рішень у системі бюджетування, спрямованих на підвищення ефективності діяльності Державного бюджету України, запобігання ризикам і заходам щодо підтримки цих рішень.

Статистичне забезпечення управління бюджетною системою на основі вивчення динаміки охоплює такі етапи:

визначення рівнів в окремі проміжки часу і середнього рівня;

вивчення зміни рівнів від одного бюджетного періоду до другого на базі індексів;

визначення абсолютних, відносних змін і тренду як основної тенденції;

виявлення й оцінка періодичних бюджетних коливань;

здійснення статистичного прогнозування бюджетних показників.

Ряд динаміки бюджетних показників — послідовність чисел, що характеризують зміну бюджетного процесу у часі. Ряд динаміки становить послідовність двох елементів — рівня ряду y і часу t (момент або інтервал), до якого належить цей рівень. Бюджетний ряд динаміки:

- вимірює інтенсивність динаміки бюджетних показників;
- виявляє й описує тенденції;
- оцінює структурні зрушення;
- виявляє чинники, що спричиняють зміни значень бюджетних показників.

Основними елементами динамічного бюджетного ряду є рівень (окремий показник ряду) і час, до якого належить відповідний рівень. Рівнями можуть бути абсолютні, середні та відносні бюджетні величини. Розрахунок характеристик динаміки ґрунтується на порівнянні рівнів ряду. Під час порівняння певної множини послідовних рядів бюджетних показників база порівняння може бути постійною чи змінною.

Метою статті є розгляд та методика побудови показника дефіцитності бюджетної системи держави, як основного індикатора Державного бюджету, а також проведення відповідного індексного аналізу динаміки з метою визначення співвідношення в часі і у просторі бюджетних процесів, а також ступінь відхилення показника від певного стандарту, нормативу.

Процес управління бюджетною системою визначає систематичний вплив на певний бюджетний об'єкт з метою забезпечення функціонування Державного бюджету України для досягнення кінцевої мети — забезпечення економічного зростання та підвищення добробуту населення на основі механізму взаємодії основних складових — доходів і видатків.

Бюджетними об'єктами називають державу, регіони, види діяльності, доходи, видатки, їх розподіл за галузями тощо, а також комбінації розподілів відповідно до функцій управління. Дані об'єкти є керованими, а сукупність дій, спрямованих на підтримку або поліпшення їх функціонування

відповідно до поставлених цілей, — управлінням бюджетною системою держави. Інформаційна взаємодія між керованими та керуючими системами здійснюється, головним чином, на базі результатів статистичного аналізу бюджетної системи в цілому і Державного бюджету зокрема. Мета функціонування в основному полягає в підтримці заданих параметрів розвитку, а мета відповідних інформаційних процесів — забезпечити ефективність управління заданим об'єктом згідно з поставленими цілями.

Відповідно до принципів стратегічного управління формулюється місія об'єкта управління, яка охоплює поняття, доручення, завдання і покликання. Метою Державного бюджету України є формування доходів та використання видатків держави на основі регулювання процесів, які визначають стан освіти, охорони здоров'я, оборони, житлово-комунального господарства, транспорту, зв'язку та інших галузей. Місія визначає стратегічні цілі (принципи) функціонування бюджетної системи, а саме:

1) єдність бюджету, що означає існування єдиного рахунку доходів і видатків кожної ланки бюджетної системи;

2) збалансованість — видатки повинні відповідати обсягу надходжень до бюджету на відповідний бюджетний період;

3) самостійність Державного бюджету України та місцевих бюджетів;

4) повнота відображення в бюджеті усіх доходів і видатків;

5) обґрунтованість — бюджет формується на реалістичних макропоказниках економічного і соціального розвитку держави та розрахунках надходжень до бюджету та витрат бюджету, що здійснюються відповідно до затверджених методик і правил;

6) ефективність — при складанні та виконанні бюджетів усі учасники бюджетного процесу мають прагнути досягнення запланованих цілей при залученні мінімального обсягу бюджетних коштів та досягнення максимального результату при використанні визначеного бюджетом обсягу коштів;

7) субсидіарність, тобто розподіл видів видатків між Державним бюджетом та місцевими бюджетами, а також між місцевими бюджетами, що базується на максимально можливому наближенні надання суспільних послуг до їх безпосереднього споживача;

8) цільове використання бюджетних коштів — використання їх тільки на цілі, визначені бюджетними призначеннями;

9) справедливість — базування бюджетної системи України на засадах справедливого розподілу суспільного багатства в країні;

10) публічність та прозорість — Державний бюджет України та місцеві бюджети затверджуються, а рішення щодо звіту про їх виконання приймаються відповідно Верховною Радою України, Верховною Радою Автономної Республіки Крим та відповідними радами;

11) відповідальність учасників бюджетного процесу, що вимагає відповідальності їх за свої дії або бездіяльність на кожній стадії бюджетного процесу.

Конкретизація цілей системи державного бюджетування є умовою управління бюджетною системою України за результатами виконання Держбюджету. Оцінка результатів передбачає розподіл бюджетного показника на основні частини у взаємозв'язку з відповідними чинниками та засобами досягнення цілей, визначення впливу чинників на результати, а також порівняння результатів з відповідною базою, зокрема критеріями. На останньому ґрунтується зворотний зв'язок, тобто зворотний вплив результатів управління бюджетною системою на процес управління [12].

Оцінка результатів за цілями (критеріями) пов'язана з оцінкою використання ресурсів та ефективності системи управління бюджетною системою в цілому. При цьому важливе місце посідає оцінка становища об'єкта управління бюджетною системою. На цій основі розробляються заходи, пов'язані з гнучким реагуванням на дію чинників внутрішнього та зовнішнього середовища для досягнення поставленої мети.

Розподіл системи на підсистеми дає змогу забезпечити системний підхід до управління у вигляді взаємодії окремих частин системи у певній цілісності для досягнення поставленої мети окремих підсистем і на цій основі мети системи в цілому та виконання місії [11].

Цілі управління в бюджетній системі можуть бути досягнуті виконанням певних функцій управління Державним та місцевими бюджетами, таких як формування, розподіл і використання.

Завдання управління бюджетною системою можна поділити на 2 класи: стратегічні та тактичні.

До стратегічних належать завдання, пов'язані з вибором структури зв'язків між підсистемами, плануванням доходів, напрямами видатків на наступний період, а також оцінкою результатів виконання Державного і місцевих бюджетів України [13].

До тактичних належать завдання реалізації планів і стратегій, що визначені стратегічними завданнями.

Науково обґрунтоване управління бюджетною системою передбачає:

пізнання економічних законів і особливостей їх дії в конкретних умовах;

використання прийомів і методів наукового аналізу на базі статистичної методології бюджетної статистики;

використання прогресивних технічних засобів здобуття, перероблення й ефективного використання інформації;

наявність кваліфікованих компетентних кадрів, спроможних на практиці використати всю новизну, що дає наука.

Необхідною умовою ефективного використання завдань управління бюджетною системою є наявність інформації про кількісну характеристику об'єктів управління Держбюджетом в поєднанні з якісним змістом, передусім — тенденціями розвитку під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища.

Вищенаведені твердження свідчать про те, що основні статистичні показники Державного бюджету України — доходи і видатки — формуються, розподіляються і використовуються, зважаючи на сучасні тенденції економічного розвитку, тісне сплетіння економічних, політичних, соціальних та інформаційних процесів, інтенсивну взаємодію освіти і науки, культури та побутової сфери [12].

Нині неможливо розглядати бюджетні процеси ізольовано від загальних екологічних, політичних, соціальних процесів. Це зумовлює необхідність використання системного підходу, що передбачає вивчення Державного бюджету як єдиного цілого, дає можливість враховувати численні прямі та зворотні зв'язки, взаємодію між окремими структурними частинами, виявляти роль кожної з них у загальному процесі функціонування системи бюджетування і, навпаки, простежувати вплив бюджетної системи в цілому на окремі її складові.

Необхідною базою для цього є застосування статистичного аналізу бюджетних процесів, який має базуватись на принципах системного підходу, що створює умови оптимізації як структурних частин Державного бюджету України, так і бюджетної системи в цілому. Тому використання апарату системного аналізу у процесі статистичного дослідження бюджетної системи є необхідною умовою обґрунтування управлінських рішень у сфері бюджетування [12].

У зв'язку з цим державі та суспільству необхідні спеціалісти-аналітики, статистики, експерти, радники і консультанти вищої економічної кваліфікації, що здатні ефективно працювати у сфері системи бюджетування:

збирати статистичну інформацію стосовно бюджетного розвитку на макро-, мезо- та мікрорівні, систематизувати та класифікувати її;

розробляти та застосовувати методики обробления, узагальнення й аналізу бюджетної інформації;

творчо використовувати інформацію та результати статистичного аналізу системи бюджетування, робити на його основі узагальнення та висновки, обґрунтовувати управлінські рішення;

оцінювати в реальному часі наслідки прийнятих управлінських рішень щодо процесів бюджетної системи;

ефективно використовувати інформаційні бюджетні ресурси та новітні досягнення у галузі комп'ютерних технологій.

Вищезазначене забезпечується виконанням певних завдань статистичного дослідження Державного бюджету України, диференційованих за функціями діяльності фахівців. Так, відповідно до організаційно-методичної функції слід вирішувати такі завдання:

розробка програмно-методичних й організаційних питань статистичного спостереження за бюджетною системою;

організація та здійснення відповідних статистичних бюджетних спостережень і моніторингу відповідно до потреб державного управління та суб'єктів суспільного відтворення;

запровадження сучасних інформаційних технологій збирання, оброблення, аналізу і поширення статистичної інформації щодо потреб управління бюджетною системою;

послідовне вдосконалення методології статистичного бюджетного інформаційно-аналітичного забезпечення стратегічного управління Державним бюджетом України;

розробка методичного забезпечення аналізу і прогнозування бюджетної діяльності на різних рівнях управління.

Контрольна функція державного бюджетування передбачає здійснення перевірки виконання показників Державного бюджету України; забезпечення вірогідності, актуальності та своєчасності статистичної бюджетної інформації.

Аналітична функція державного бюджетування передбачає виконання таких завдань: оцінювання ефективності та ризику діяльності бюджетних об'єктів управління; аналіз статистичних бюджетних показників у розподілі за галузями.

Проектна функція державного бюджетування передбачає розробку інформаційного-статистичного

забезпечення функцій планування та прогнозування бюджетних показників; на основі результатів статистичних досліджень бюджетної системи визначення можливостей виконання стратегічних завдань для підвищення ефективності економіки держави; за результатами статистичного аналізу Державного бюджету України розробку заходів та пропозицій щодо формування ефективних бюджетів на наступні періоди.

Індекс динаміки у системі бюджетування — це статистичний бюджетний відносний показник, що характеризує співвідношення в часі (динамічний) або у просторі (територіальний) бюджетних процесів або ступінь відхилення показника від певного стандарту, нормативу. Так, індексний метод порівняння рівнів показників дефіциту бюджетної системи дає змогу зіставити значення показників доходів і видатків за різні періоди часу [11].

З огляду на відсутність широкого досвіду використання індексу динаміки дефіцитності у бюджетній статистиці розрахунок індексу дефіцитності потребує розробки власної методології, тому актуальною є розробка методологічних основ побудови даного індексу.

Впровадження менеджменту знань у практику дії системи державного бюджетування у багатьох випадках виявляється невдалим, зокрема через відсутність адекватних методів оцінювання фактичного стану. Цього можна досягти за допомогою розробки і практичного використання статистичних методів оцінювання ефективності бюджетної політики, насамперед індексного методу. Він дає змогу розподілити динаміку ефективності певного бюджету на складові — за рахунок динаміки ефективності окремих складових і за рахунок складових розподілу, а також за рахунок структурних зрушень. Це дає можливість оцінити роботу Державного або місцевого бюджету України.

Методологія розрахунку індексу динаміки дефіцитності $i_{дин.\ деф.}$, обчисленого на основі відношення абсолютних показників дефіцитності за роками представлена в таблиці.

Даний індекс показує, у скільки разів (на скільки відсотків) дефіцит бюджету звітного періоду збільшився або зменшився порівняно з дефіцитом базисного періоду. Основна умова побудови індексу динаміки дефіцитності — наявність даних мінімум за 2 календарні періоди. Дані базисного періоду поміщаються у знаменник, а дані звітного (поточного) періоду — у чисельник.

Індекси динаміки дефіцитності розраховуються базисним і ланцюговим методом. Базисний метод передбачає відношення абсолютного показника дефіцитності звітного періоду до базисного:

$$(i_{\substack{дин.деф.\\баз.}} = \frac{\Delta Деф_1}{\Delta Деф_0}),$$

а ланцюговий метод — відношення абсолютного показника дефіцитності звітного періоду до попереднього

$$(i_{\substack{дин.деф.\\ланц.}} = \frac{\Delta Деф_1}{\Delta Деф_{n-1}}).$$

Слід відмітити, що в тому разі, коли значення показника дефіцитності перевищує 100 %, то це означає, що значення даного показника збільшилось, якщо ж менше 100 %, то зменшилось.

Таблиця

Індекси динаміки дефіцитності Державного бюджету України*

Показник, формула	Рік									
	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Доходи (*Д*), у т.ч. повернення кредитів до Держбюджету, млрд грн	45,4	53,3	67,0	108,6	129,7	159,3	233,5	248,4	260,5	309,4
Видатки (*В*), у т.ч. надання кредитів з Держбюджету, млрд грн	49,5	55,9	74,4	119,7	142,9	175,0	258,5	280,0	314,6	344,7
Абсолютні показники дефіцитності $\Delta Деф = В - Д$, млрд грн	4,1	2,6	7,4	11,1	13,2	15,7	25,0	31,6	54,1	35,5
Роки	—	2003/ 2002	2004/ 2003	2005/ 2004	2006/ 2005	2007/ 2006	2008/ 2007	2009/ 2008	2010/ 2009	2011/ 2010
Ланцюгові індекси динаміки дефіцитності $i_{\substack{дин.деф.\\ланц.}} = \frac{\Delta Деф_1}{\Delta Деф_{n-1}} \times 100, \%$	—	63,4	284,6	150,0	118,9	118,9	159,2	126,4	171,2	65,6
Роки	—	2003/ 2002	2004/ 2002	2005/ 2002	2006/ 2002	2007/ 2002	2008/ 2002	2009/ 2002	2010/ 2002	2011/ 2002
Базисні індекси динаміки дефіцитності $i_{\substack{дин.деф.\\баз.}} = \frac{\Delta Деф_1}{\Delta Деф_0} \times 100, \%$	—	63,4	180,5	270,7	322,0	382,9	609,8	770,7	1319,5	865,9

*Розраховано авторами на основі даних Державного бюджету України [1—10]

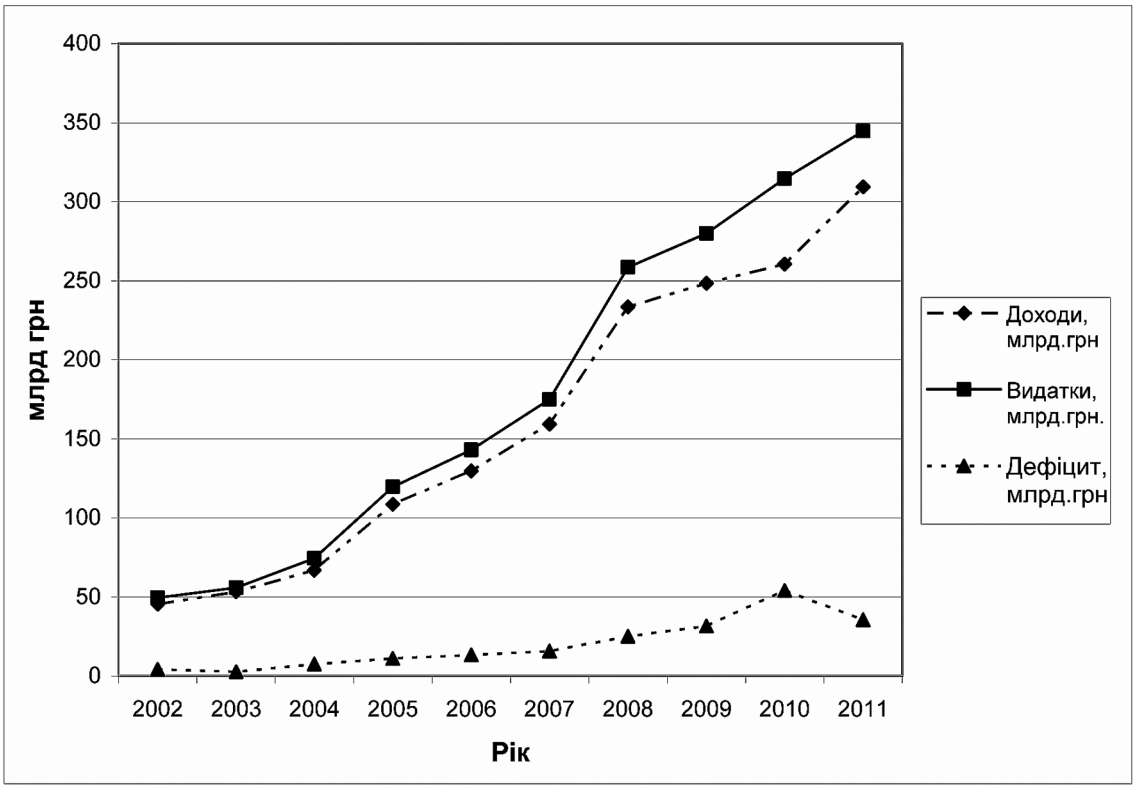

Рис. Динаміка доходів, видатків та дефіциту Держбюджету України

Динаміку значень обсягів доходів, видатків та дефіциту Державного бюджету України наведено на рисунку.

Висновки. За даними таблиці у період з 2002 до 2011 року показник дефіцитності Державного бюджету України збільшився на 765,9 %. Щодо змін цього показника за роками, то його збільшення здійснюється меншими темпами. Лише у співвідношенні двох періодів він мав тенденцію до спаду (2011/2010 рр. зменшився на 34,4 %, 2003/2002 рр. зменшився на 36,6 %). Результати дослідження свідчать про негативну тенденцію функціонування бюджетної системи України. Це зумовлено економічною кризою в країні, недосконалістю податкового законодавства (Податковий кодекс затверджено лише 2010 р.), недостатнім контролем з боку держави за рухом готівки, спадом ВВП, зростанням заборгованостей підприємств перед Держбюджетом, нестабільністю економіки, зростанням обсягів бартерних операцій, нецільовим використанням кредитів Міжнародного валютного фонду.

Низка заходів, прийнятих новим урядом (підвищення пенсійного віку, збільшення ставок податків, прийняття Податкового кодексу України) дають змогу розраховувати на поліпшення ситуації щодо дефіцитності Держбюджету у наступні роки (про це свідчить зменшення значення показника дефіцитності у 2011 році порівняно з 2010 роком на 34,4 %).

Використані джерела

1. Про Державний бюджет України на 2002 рік: Закон України від 20.12.01 // Уряд. кур'єр. — № 2905-III.
2. Про Державний бюджет України на 2003 рік: Закон України від 26.12.02 // Уряд. кур'єр. — № 380-IV.
3. Про Державний бюджет України на 2004 рік: Закон України від 27.11.03 // Уряд. кур'єр. — № 1344-IV.
4. Про Державний бюджет України на 2005 рік: Закон України від 23.12.04 // Уряд. кур'єр. — №2285-IV.
5. Про Державний бюджет України на 2006 рік: Закон України від 20.12.05 // Уряд. кур'єр. — № 3235-IV.
6. Про Державний бюджет України на 2007 рік: Закон України від 19.12.06 // Уряд. кур'єр. — № 489-V.
7. Про Державний бюджет України на 2008 рік: Закон України від 28.12.07 // Уряд. кур'єр. — № 107-VI.
8. Про Державний бюджет України на 2009 рік: Закон України від 26.12.08 // Уряд. кур'єр. — № 835-VI.
9. Про Державний бюджет України на 2010 рік: Закон України від 27.04.10 // Уряд. кур'єр. — № 2154-VI.
10. Про Державний бюджет України на 2011 рік: Закон України від 23.12.10 // Уряд. кур'єр. — № 2857-VI.
11. Бюджетне законодавство України // Зб. нормат. актів. — К.: Юрінком Інтер, 2002. — 416 с.
12. Бюджетний менеджмент: підруч. / [Федосов В., Опарін В., Сафонова Л. та ін.] ; за заг. ред. В. Федосова. — К.: КНЕУ, 2004. — 864 с.
13. Статистичне забезпечення управління економікою. Прикладна статистика з використанням аналітичних можливостей програмного середовища Microsoft Excel: навч. посіб. / [Головач А. В., Захожай В. Б., Манцуров І. Г., Головач Н. А.]. — К.: КНЕУ, 2006. — 328 с.

УДК 336.221.24:631.115.8

М.Ф. Огійчук,
канд. екон. наук, професор,
О.С. Бабаєв,
аспірант,
Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

ОБЛІКОВО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ОБСЛУГОВУЮЧИХ КООПЕРАТИВІВ

Розглянуто сучасний стан та основні перспективні моменти розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів в умовах дії нового податкового законодавства. Внесено пропозиції щодо удосконалення правового врегулювання неприбутковості сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу.

За наявності великої кількості фермерських та селянських господарств створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів (СОК) стає важливим напрямом побудови аграрного сектору економіки, формування на селі системи господарських структур ринкового типу. Проте розвиток кооперативного сегменту аграрного ринку нині стримується недосконалістю законодавства, відсутністю відповідних нормативних документів та методичних рекомендацій з питань управлінського обліку в СОК щодо його об'єктів, функцій стосовно обліку витрат, доходів, якості та своєчасності наданих послуг й інших кооперативних зобов'язань. Ці проблеми проявилися вже в перші роки діяльності СОК, стали стримуючим фактором створення кооперативів, багато з яких вже припинила свою діяльність.

Обґрунтування доцільності кооперативного руху в Україні започатковано в 1998 році проектом ТАСІС «Сприяння розвитку сільськогосподарських кооперативних організацій в Україні». Причетними до його розробки були Р. Блок, В. Гончаренко, В. Зіновчук, Н. Іванова, О. Карасик, М. Левант, М. Лосів, М. Лобанов, М. Малік, Л. Молдаван, О. Могильний, В. Моссаковський, та ін. Видано практичний посібник «Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи» [1]. Висвітлені питання стосуються надання сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам статусу неприбуткової організації та податкового механізму регулювання їх діяльності. На жаль ця проблема залишається невирішеною. Довгоочікувані зміни, які намагалися включити до проекту податкового кодексу України вчені не знайшли свого відображення, що призупиняє створення концепції нормативної бази з організації бухгалтерського та внутрішньогосподарського обліку в обслуговуючих сільськогосподарських кооперативах. При розв'язанні зазначених проблем підґрунтям партнерських відносин є довіра, а найкращий шлях її завоювання — чітка і правдива система обліку, що надає інформацію членам кооперативу в повному обсязі.

Метою статті є висвітлення науково обґрунтованих пропозицій щодо правового врегулювання неприбутковості сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу, уникнення суперечностей стосовно стандартів оподаткування та удосконалення його механізму в сучасних умовах господарювання як основи для розробки нормативної бази з організації бухгалтерського та управлінського обліку в СОК.

Передумовою ефективної роботи СОК є дотримання основних принципів їх функціонування, виконання яких визначає кооперативну ідентичність конкретного підприємства, а саме:

- члени — сільськогосподарські товаровиробники, які користуються послугами кооперативу водночас є клієнтами та власниками СОК;
- послуги кооперативу надаються виключно його членам, а діяльність зі сторонніми суб'єктами господарювання визначається як додаткова до основної та суворо обмежується;
- члени пов'язані з кооперативом і беруть на себе зобов'язання по використанню послуг кооперативу;
- членство в кооперативі є відкритим для юридичних і фізичних осіб та безперешкодним для виходу з нього;
- члени кооперативу повинні робити пайові внески пропорційно до обсягів діяльності з кооперативом, які повертаються їм за номінальною вартістю при виході з кооперативу;

• кооператив ставить за мету надання послуг своїм членам за собівартістю. Результат річної діяльності розглядається як сума, що переплачується членами за послуги, які вони отримали, та повертається їм.

Недотримання наведених принципів поряд з недостатньою наявністю основних та оборотних засобів і фінансових ресурсів, законодавчого не визначення їх статусу як неприбуткових організацій є основними причинами негативної динаміки кількості СОК, свідченням чого є їх зменшення за останні 5 років майже в два рази.

Статус СОК як неприбуткової організації має бути базисом створення таких умов роботи кооперативів, які найефективнішим чином сприятимуть підтримці вітчизняного товаровиробника, його захисту від агресивного ринкового середовища.

Важливим кроком у забезпеченні ефективної діяльності української кооперації мав стати Указ Президента України від 3.12.1999 р. № 1529 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» [2]. Цим указом закладено можливості створення й розвитку кооперативів на базі майна реорганізованих колективних сільськогосподарських підприємств, наданого засновникам у вигляді майнових паїв без залучення додаткових інвестицій. Однак у більшості випадків майно, яке отримували учасники в силу своєї зношеності та застарілості не давало можливості створити відповідну матеріально-технічну базу для нормального розвитку та функціонування кооперативів.

Зважаючи на ці проблеми, Указом Президента України від 19.12.2000 р. № 1348 «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» [3] було поставлено завдання щодо створення відповідних умов для розвитку кооперації на основі надання пільг та гарантій, врегулювання питань майнових відносин у кооперативі, прав та обов'язків членів, уникнення подвійного оподаткування кооперативних доходів. На реалізацію цих заходів було покладено багато зусиль політиків, вчених-аграріїв, фермерів та селян, проте бажаного результату досягти так і не вдалося, бо й нині залишаються не сформульованими на законодавчому рівні положення про беззаперечний статус сільськогосподарського обслуговуючого кооперативу як неприбуткової організації та однозначного податкового механізму регулювання їх діяльності.

29 липня 2010 року було внесено на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію» № 7018 [4]. Законопроектом пропонувалося визначити правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Розробка цього законопроекту обґрунтовувалася недостатнім законодавчим регулюванням процесів формування та організації господарської діяльності суб'єктів ринкової інфраструктури в цілому і сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів зокрема. Ст. 29 законопроекту передбачено, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи — це економічно неприбуткова організація, що належить сільськогосподарським товаровиробникам і управляється ними, надає своїм членам послуги та не має на меті отримання прибутку для себе, а прагне збільшити прибуток своїх членів. На основі цього сільськогосподарський обслуговуючий кооператив звільняється від сплати всіх видів податків, зборів, крім платежів за нараховану заробітну плату виконавчій дирекції, наявні технічні засоби, будівлі тощо, сплати транспортних зборів. Проте таке положення законопроекту суперечить пункту 7.3 ст. 7 Податкового кодексу України від 02.12.2010 р. № 2755-VI, який набрав чинності 1.01.2011 р., та нормам розділу III Податкового кодексу «Податок на прибуток підприємств», що набрали чинності 1.04.2011 р., згідно п. 1 Розділу XIX «Прикінцеві положення»[5], згідно якого будь-які питання щодо оподаткування регулюються Податковим кодексом України і не можуть встановлюватися або змінюватися іншими законами України, крім законів, що містять виключно положення щодо внесення змін до Податкового кодексу України та/або положення, які встановлюють відповідальність за порушення норм податкового законодавства. На основі цих та інших зауважень, даний законопроект було відхилено Верховною Радою України 18.05.2011 р.

У порівнянні з Законом України «Про оподаткування прибутку підприємств» від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР [6], Податковий кодекс ввів нові правила оподаткування неприбуткових організації та установ:

• неприбуткові організації не можуть застосовувати пільги з оподаткування до моменту їх включення до Реєстру неприбуткових організацій та установ;

• види діяльності, які включаються до статутних документів неприбуткових організацій, не повинні передбачати отримання прибутку згідно з нормами законів, що регулюють їх діяльність;

• податковий орган може виключати організацію з Реєстру неприбуткових організацій та установ у разі

використання нею звільнених від оподаткування коштів на цілі, не передбачені статутом;

• кошти і майно, використані не за цільовим призначенням (або не на статутні цілі), вважаються доходом і підлягають оподаткуванню.

На нашу думку, досить позитивним є те, що в податковому кодексі дано чітке визначення неприбуткової організації: «Ст. 14 п. 14.1.121. *неприбуткові підприємства, установи та організації* — підприємства, установи та організації, основною метою діяльності яких є не одержання прибутку, а провадження благодійної діяльності та меценатства і іншої діяльності, передбаченої законодавством». Зауважимо, що відповідно до ст. 2 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР у редакції від 29.06.2004 р. [7] *сільськогосподарський обслуговуючий кооператив* — юридична особа, утворена фізичними та/або юридичними особами, що є сільськогосподарськими товаровиробниками, на засадах добровільного членства та об'єднання майнових пайових внесків для спільної діяльності. Обслуговуючі кооперативи, здійснюючи обслуговування членів кооперативу, не ставлять за мету отримання прибутку.

Спираючись на дане визначення Податкового кодексу, власники матимуть досить вагомий аргумент щоб вимагати реєстрації кооперативів, як неприбуткових організацій в частинні надання послуг своїм членам.

Основні вимоги до неприбуткових установ та організацій прописано у ст. 157 «Оподаткування неприбуткових установ та організацій» Податкового кодексу України. У цій статті наведено порядок оподаткування неприбуткових установ та організацій, умови для набуття неприбутковою організацією права користуватися податковою пільгою, вимоги до статутних документів, порядок виключення організації з Реєстру неприбуткових організацій та установ.

Аналіз чинного законодавства дає підстави стверджувати, що обслуговуючі кооперативи доцільно відносити до підпункту «г» п. 157.1 ст. 157 Податкового кодексу: «...іншими, ніж визначені в підпункті «б» цього пункту, юридичними особами, діяльність яких не передбачає отримання прибутку згідно з нормами відповідних законів», оскільки жоден інший абзац п. 157.1 ст. 157 на них не поширюється. Таким законом є Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР, в якому чітко прописано, що сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, здійснюючи свою діяльність (обслуговування своїх членів), не мають на меті отримання прибутку.

Відповідно до абзаців 2,3,4 підпункту 157.15 пункту 157.1 ст. 157 розділу III Кодексу під терміном «основна діяльність» слід розуміти діяльність неприбуткових організацій, яка визначена для них як основна законом, що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації.

Зазначимо, що до основної діяльності не включаються операції з надання товарів, виконання робіт, надання послуг неприбутковими організаціями, визначеними в підпунктах «в» — «г» пункту 157.1 цієї статті, особам, іншим, ніж засновники (члени, учасники) таких організацій. Тому статутні документи новостворених обслуговуючих кооперативів повинні містити вичерпний перелік видів їх діяльності, які не передбачають одержання прибутку згідно з нормами законів, що регулюють їх діяльність.

Адже згідно з п. 133.1.4 ст. 133 цього Кодексу платниками податку є неприбуткові установи та організації у разі отримання прибутку від неосновної діяльності та/або доходів, що підлягають оподаткуванню. В попередньому законодавстві це не було чітко прописано.

Відповідно до пункту 157.12 Кодексу право неприбуткової організації на користування пільгами з оподаткування виникає лише після внесення такої організації до Реєстру неприбуткових організацій та установ органами державної податкової служби в порядку, встановленому законодавством.

Державна податкова адміністрація України затвердила Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій (наказ від 24.01.2011 р. № 37, зареєстровано в Мінюсті України 09.02.2011 р. за № 161/18899) [8]. До Реєстру будуть включені неприбуткові установи та організації, визначені пп. 14.1.121 ст. 14 Податкового кодексу України).

Порівняно з попереднім законодавством змінено класифікацію неприбуткових організацій. Так, до сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, які можуть бути віднесені до абзацу «г» пп. 157 ст. 157 Кодексу, застосовується ознака неприбутковості під кодом 0011.

Відповідно до ст. 157.5 від оподаткування звільняються доходи неприбуткових організацій, визначених у підпункті «г» пункту 157.1 цієї статті, отримані у вигляді:

• разових або періодичних внесків, відрахувань засновників і членів;

• коштів або майна, які надходять таким неприбутковим організаціям від провадження їх основної діяльності та у вигляді пасивних доходів;

• дотацій або субсидій, отриманих з державного або місцевих бюджетів, державних цільових фондів

або в межах технічної чи благодійної, у тому числі гуманітарної, допомоги, крім дотацій на регулювання цін на платні послуги, які надаються таким неприбутковим організаціям або через них їх одержувачам згідно із законодавством, з метою зниження рівня таких цін.

Відповідно до ст. 38 Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», майно кооперативу, що залишилося після розрахунків з бюджетом та кредиторами, розподіляється між членами пропорційно вартості їх паю. Так, відповідно до пп. 7.11.11 ст. 7 Закону України «Про оподаткування прибутку підприємств» у разі ліквідації всі активи неприбуткової організації повинні бути передані іншій неприбутковій організації або зараховані до державного бюджету. Ці суперечності в законах давали податковим органам вагомі підстави відмовити сільськогосподарським обслуговуючим кооперативам надати статус неприбуткової організації. Але, відповідно до пункту 157.13 ст. 157 Податкового кодексу зазначено, що у разі ліквідації неприбуткової організації її активи повинні бути передані одній або кільком неприбутковим організаціям відповідного виду або зараховані до доходу бюджету, якщо інше не передбачене законом, *що регулює діяльність відповідної неприбуткової організації*. Тобто тепер Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію», який регулює діяльність обслуговуючих кооперативів не суперечить податковому законодавству в даному питанні, що є вагомою підставою вступати в дискусію з податковими органами стосовно надання статусу неприбуткової організації обслуговуючим кооперативам.

Також для визначення конкретного правового статусу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів надзвичайно актуальним є розробка наукового забезпечення системи обліку та аналізу діяльності СОК, що передбачає:

- створення концепції нормативної бази з організації фінансового та управлінського обліку СОК;
- розробку методичних підходів до обліку розрахунків кооперативу з його членами за надані послуги з урахуванням економічних відносин між ними;
- розробку методичних рекомендацій щодо складання розпорядчого документа про облікову політику в СОК;

Саме на вирішення цих питань спрямовуються дослідження кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва, основою яких є виконання на замовлення Міністерства аграрної політики та продовольства України наукових робіт зі створення раціональних форм бухгалтерського обліку для сільськогосподарських підприємств за національними стандартами, альбому спеціалізованих форм первинних документів та бухгалтерських регістрів аналітичного та синтетичного обліку, аспектів організації внутрішньогосподарського (управлінського) обліку за національними стандартами. Ці розробки рекомендовані Мінагрополітики і продовольства для впровадження в усіх сільськогосподарських підприємствах країни.

Висновки. На основі проведеного аналізу, маємо зауважити, що в новому податковому законодавстві виявлено деякі перспективні моменти, які можуть допомогти отримувати кооперативам статус неприбуткової організації. Проте, як показує практика минулих років, податкові органи висувають досить жорсткі вимоги для внесення кооперативів до Реєстру неприбуткових установ та організацій. Тому без відповідного нормативно-облікового забезпечення своєї діяльності СОК втрачають можливість отримати статус неприбуткової організації. В результаті формується негативна тенденція створення і розвитку обслуговуючих кооперативів.

Викладене свідчить про нагальну необхідність розробки наукового обґрунтування системи обліку СОК, яка б забезпечила відображення в системі бухгалтерських рахунків інформації стосовно господарської діяльності кооперативів та надання неупередженої інформації її користувачам.

Використані джерела

1. Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи: практичний посіб. / [Блок Р., Гончаренко В. В., Іванова Н. А. та ін.]. — К.: Урожай, 2001. — 288 с.
2. Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки: Указ Президента України від 03.12.1999 р. № 1529/99 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua
3. Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах: Указ Президента України від 19.12.2000 р. № 1348/2000 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// www.zakon.rada.gov.ua.
4. Про сільськогосподарську обслуговуючу кооперацію: проект Закону України від 29.07.2010 р. № 7018 [Електрон. ресурс]. — Режим доступу: http://www.gska2.rada.gov.ua.
5. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// www.zakon.rada.gov.ua.
6. Про оподаткування прибутку підприємств: Закон України від 28.12.1994 р. № 334/94-ВР [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua.
7. Про сільськогосподарську кооперацію: Закон України від 17.07.1997 р. № 469/97-ВР у редакції від 29.06.2004 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// www.zakon.rada.gov.ua.
8. Положення про Реєстр неприбуткових установ та організацій: Наказ державної податкової адміністрації України від 24.01.2011 р. № 37 (зареєстровано в Мінюсті України 09.02.11 № 161/18899) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http:// www.zakon.rada.gov.ua.

УДК 349.42

О.А. Кушніренко,
аспірант,
Національний університету біоресурсів і природокористування України

ФІКСОВАНИЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИЙ ПОДАТОК ЗА ПОДАТКОВИМ КОДЕКСОМ УКРАЇНИ

Аналізується Податковий кодекс України в частині нарахування та сплати фіксованого сільськогосподарського податку через порівняльну характеристику положень Кодексу та діючого донині законодавства України. Вказано позитивні та негативні сторони Кодексу, висунуто пропозиції щодо вдосконалення його положень.

Проблеми побудови ефективної податкової системи в Україні нагромаджувались ще з часів здобуття незалежності. Часті зміни та доповнення в існуючі законодавчі акти, що стосувались питань оподаткування сільськогосподарських підприємств зумовлювали допущення помилок в обліку та недостовірність податкових розрахунків і в ряді випадків перешкоджали зусиллям щодо розвитку виробництва та підвищенню його рентабельності. Це спричинило необхідність реформування податкового законодавства в Україні. Останнім часом зроблено великий крок у розв'язання цієї проблеми. Так, 02.12.2010 р. Верховна Рада України прийняла Податковий кодекс (реєстр. № 2755-17) [2], що викликало його бурхливе обговорення та масу критики у суспільстві. З урахуванням вимог громадськості та «Пропозицій Президента до Податкового кодексу України» від 21.12.2010 р. Податковий кодекс 01.01.2011 р. набрав чинності.

Починаючи з 1998 р., відповідно до Закону України «Про фіксований сільськогосподарський податок», більшість сільськогосподарських підприємств перейшли на спрощену систему оподаткування і сплачували фіксований сільськогосподарський податок (далі ФСП), що значно полегшило податковий тягар для аграріїв. Прийнятий Податковий кодекс також містить розділи, в яких передбачається можливість сплати аграрними підприємствами ФСП. Характеристика новоприйнятого законодавчого акту має важливе практичне значення для подальшого розвитку аграрної сфери, оскільки сільське господарство забезпечує країну продовольством, а харчову і легку промисловість сировиною.

Метою статті є аналіз основних положень Податкового кодексу України щодо нарахування й сплати ФСП, порівняння їх з передуючим Кодексу законодавством, формування пропозиції по вдосконаленню цього законодавчого акту в частині оподаткування сільськогосподарських підприємств.

Проблема нарахування й сплати аграрними підприємствами ФСП за законодавством України є темою досліджень багатьох вчених-економістів (Андрусенко В.А., Синчак В.П., Шкварчук Л.О., Андрієвський К.В., Уркевич В.Ю. та ін.), проте Податковий кодекс у цій частині наукового аналізу поки що розглядався недостатньо.

Спеціальним нормативно-правовим актом, що регулював оподаткування у сфері сільськогосподарського виробництва, до прийняття Кодексу, був Закон України «Про фіксований сільськогосподарський податок» [5]. Відповідно до ч. 1 ст. 2 цього Закону, особи можуть бути зареєстровані як платники ФСП, якщо вони є сільськогосподарськими підприємствами різних організаційно-правових форм, передбачених законами України, селянські та інші господарства, які займаються виробництвом (вирощуванням), переробкою та збутом сільськогосподарської продукції, а також рибницькі, рибальські та риболовецькі господарства, які займаються розведенням, вирощуванням та виловом риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах), у яких сума, одержана від реалізації сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки за попередній звітний (податковий) рік, перевищує 75 відсотків загальної суми валового доходу. Згідно Кодексу платниками податку може бути дещо ширше коло осіб. Зокрема, ними можуть стати не тільки юридичні особи, а й фізичні, у тому числі і приватні підприємства, особисті селянські господарства, а також інші формування, у той час як Закон надавав таке право виключно юридичним особам. Таке збільшення кола платників цього податку в цілому може позитивно вплинути на сільськогосподарських товаровиробників, адже більшість з них зможе зменшити своє податкове навантаження.

У цілому зазначеному податку відводиться в Кодексі розділ XIV «Спеціальні податкові режими», до складу якого входить глава 2 «Фіксований сільськогосподарський податок», що складається з 9-ти статей. У ст. 301 Податкового кодексу України використовується нове поняття «сільськогосподарське товаровиробництво», визначення якого не наводиться ні в кодексі, ні в інших актах чинного законодавства України [2].

Як Закон, так і Кодекс містять положення, що окреслюють коло осіб, які не можуть бути платниками ФСП. Так, у ч. 6 ст. 2 Закону прописано, що не можуть бути платниками податку, суб'єкти господарювання, які реалізують інвестиційні або інноваційні проекти у спеціальних (вільних) економічних зонах, на територіях пріоритетного розвитку із спеціальним режимом інвестиційної діяльності, в умовах технологічних парків, реалізують інноваційні проекти відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» або зареєстровані платниками єдиного податку для суб'єктів малого підприємництва. В Кодексі деталізується цей перелік осіб. Так, згідно п. 301.6

ст. 301 глави 2 Кодексу, не можуть бути зареєстровані як платники податку:

1) суб'єкт господарювання, у якого понад 50 відсотків доходу, отриманого від продажу сільськогосподарської продукції власного виробництва та продуктів її переробки, становить дохід від реалізації декоративних рослин, диких тварин і птахів, хутряних виробів і хутра;

2) суб'єкт господарювання, що провадить діяльність з виробництва або реалізації підакцизних товарів, крім виноматеріалів виноградних, вироблених на підприємствах первинного виноробства для підприємств вторинного виноробства, які використовують такі виноматеріали для виробництва готової продукції;

3) суб'єкт господарювання, який на день подання документів для набуття статусу платника податку має податковий борг (недоїмку).

Дещо різниться підхід до визначення об'єкту оподаткування в Кодексі, на відміну від того, що передбачав Закон. Так, згідно ч. 1 ст. 3 Закону, об'єктом оподаткування для платників ФСП є площа сільськогосподарських угідь, переданих сільськогосподарському товаровиробнику у власність або наданих йому в користування, у тому числі на умовах оренди, а також земель водного фонду, які використовуються рибницькими, рибальськими та риболовецькими господарствами для розведення, вирощування та вилову риби у внутрішніх водоймах (озерах, ставках та водосховищах). У той час, як ст. 302 Кодексу засвідчує, що об'єктом оподаткування податком для сільськогосподарських товаровиробників є площа сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень) або земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), що перебуває у власності сільськогосподарського товаровиробника або надана йому в користування, у тому числі на умовах оренди. Варто звернути увагу, що в даному положенні застосовується нове поняття «внутрішні водойми, озера, ставки, водосховища», що до цього часу в законодавстві України не використовувалось [8].

Незмінною як у Законі, так і в Кодексі залишається база оподаткування, якою є нормативна грошова оцінка одного гектара сільськогосподарських угідь (ріллі, сіножатей, пасовищ і багаторічних насаджень), проведена за станом на 1 липня 1995 року, одного гектара земель водного фонду (внутрішніх водойм, озер, ставків, водосховищ), а також нормативна грошова оцінка одного гектара ріллі в Автономній Республіці Крим та відповідній області. Викликає занепокоєння той факт, що зазначене положення Кодексу спирається на грошову оцінку землі, яка була проведена ще в 1995 році, тобто дане питання залишається в Кодексі недослідженим, оскільки якість ґрунтів останнім часом змінилась. Це у свою чергу може спричинити певні неточності у розрахунках сум податку [1].

У Податковому кодексі дещо більше уваги приділяється ставкам податку, а саме конкретизуються категорії (типи) земель, до яких вони застосовуються. Однак варто зазначити, що їх розміри подібні до встановлених Законом. Згідно ст. 304 Кодексу розмір ставок податку з одного гектара сільськогосподарських угідь або земель водного фонду для сільськогосподарських товаровиробників залежить від категорії (типу) земель, їх розташування та становить (у відсотках бази оподаткування): для ріллі, сіножатей і пасовищ (крім ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, а також ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (вирощуванні) та переробці продукції рослинництва на закритому ґрунті, або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди) — 0,15; для ріллі, сіножатей і пасовищ, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, — 0,09; для багаторічних насаджень (крім багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях) — 0,09; для багаторічних насаджень, розташованих у гірських зонах та на поліських територіях, — 0,03; для земель водного фонду — 0,45; для ріллі, сіножатей і пасовищ, що перебувають у власності сільськогосподарських товаровиробників, які спеціалізуються на виробництві (вирощуванні) та переробці продукції рослинництва закритого ґрунту, або надані їм у користування, у тому числі на умовах оренди, — 1,0 [2].

Таким чином, у Кодексі враховується вплив природнокліматичних умов на результати господарювання сільськогосподарських підприємств, які здійснюють його в різних кліматичних зонах.

Окремою ст. 305 Кодексу встановлюється податковий (звітний) період для податку, який починається з 1 січня і закінчується 31 грудня того ж року, для новоутворених сільськогосподарських товаровиробників — він є періодом з дня державної реєстрації до 31 грудня того ж року, а для сільськогосподарських товаровиробників, що ліквідуються — період з початку року до їх фактичного припинення, чого не було передбачено Законом.

Положення Закону про строки сплати податку зберігаються в п. 2 ст. 306 Кодексу, згідно якого сплата проводиться щомісяця протягом 30 календарних днів, що настають за останнім календарним днем податкового (звітного) місяця, у розмірі третини суми податку, визначеної на кожний квартал від річної суми податку, у таких розмірах: у I кварталі — 10 відсотків; у II кварталі — 10 відсотків; у III кварталі — 50 відсотків; у IV кварталі — 30 відсотків. Отже, у Кодексі також враховується сезонність сільськогосподарського виробництва, коли основне податкове навантаження зі сплати податку припадає на товаровиробників у III кварталі, тобто у період коли очікується основна сума надходжень від реалізації виробленої такими суб'єктами продукції [6].

До цього часу питання оподаткування орендованих або тих, що надаються в оренду сільськогосподарських угідь регулювалось Постановою Кабінету міністрів України «Про затвердження Положення про порядок справляння та обліку ФСП» від 23.04.1999 р. № 658 та Оглядовим листом Державної податкової адміністрації України «Про особливості справляння ФСП» від 10.07.2009 р. № 14445/7/15-0617 [3; 4]. Згідно останніх, якщо платник ФСП передає сільськогосподарські угіддя в оренду, орендовані площі не включаються до розрахунку сплати ФСП орендаря. При цьому якщо сільськогосподарські угіддя

здаються в оренду неплатником ФСП, то орендовані площі включаються в розрахунок суми фіксованого сільськогосподарського податку орендарем [3]. У цілому в Кодексі збережено ці положення з деякими уточненнями. Так п. 6—7 ст. 306 передбачає наступне. «У разі якщо платник податку (орендодавець) надає сільськогосподарські угіддя або землі водного фонду в оренду іншому платникові податку (орендарю), орендована площа земельних ділянок не може включатися до декларації з податку орендаря, а враховується у такій декларації орендодавця. Якщо платник податку (орендар) орендує сільськогосподарські угіддя або землі водного фонду в особи (орендодавця), яка не є платником податку, орендована площа земельних ділянок включається до декларації з податку орендаря».

Кодекс, як і діюче донині законодавство, передбачає дещо уточнений перелік податків, що не сплачуються платниками фіксованого сільськогосподарського податку. Так, ст. 307 Кодексу регламентує, що платники податку не є платниками таких податків і зборів: а) податку на прибуток підприємств; б) земельного податку (крім земельного податку за земельні ділянки, що не використовуються для ведення сільськогосподарського товаровиробництва); в) збору за спеціальне використання води; г) збору за провадження деяких видів підприємницької діяльності (у частині провадження торговельної діяльності).

Законом ч. 2 ст. 1 передбачалось, що ФСП сплачується в рахунок таких податків і зборів (обов'язкових платежів): податку на прибуток підприємств; плати (податку) за землю; комунального податку; збору за геологорозвідувальні роботи, виконані за рахунок державного бюджету; плати за придбання торгового патенту на здійснення торговельної діяльності; збору за спеціальне водокористування.

Таким чином, перелік податків, що не сплачуються сільськогосподарськими товаровиробниками у разі сплати ними фіксованого податку, містить податки, що були й до цього, але має більш уточнюючий характер.

Варто відмітити позитивний момент Кодексу, який визначає ст. 308 про порядок набуття та скасування платника податку. Ця стаття чітко визначає перелік документів, що має надати сільськогосподарський товаровиробник для набуття та підтвердження статусу платника податку до 1 лютого поточного року, порядок видачі податковим органом довідки про набуття або підтвердження такого статусу, документи, якими платники податку можуть підтверджувати виникнення обставин непереборної сили (форс-мажорних обставин), підстави скасування реєстрації сільськогосподарського товаровиробника платником податку. Це має надзвичайно важливе значення, оскільки до цього часу ці питання регламентувались лише постановою Кабінету Міністрів України від 23.04.1999 р. № 658, якою було затверджено Положення про порядок справляння та обліку ФСП [3].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Виходячи з вищенаведеного, можна стверджувати, що Кодекс вмістить майже всі положення чинного законодавства України в частині сплати ФСП з деякими уточненнями та доопрацюваннями. Варто також зазначити, що Кодекс, як і діюче донині законодавство України, зберігає добровільність переходу суб'єктів сільськогосподарського виробництва на сплату ФСП.

В Україні зроблено великий крок у реформуванні податкової системи, у тому числі й в удосконаленні правового регулювання оподаткування сільськогосподарських товаровиробників, зокрема, порядку нарахування та сплати ними фіксованого сільськогосподарського податку. Як результат, Верховна Рада України прийняла Податковий кодекс України. Він став більш уніфікованим законодавчим документом, де зібрано і доопрацьовано майже всі положення із нарахування та сплати ФСП, що у свою чергу замінило велику кількість нормативних документів, якими керувались аграрії при сплаті цього податку. Проте Податковий кодекс залишає місце для свого подальшого вдосконалення та доопрацювання. У ньому необхідно дати визначення «сільськогосподарське товаровиробництво», «внутрішні водойми, озера, ставки, водосховища». Це має вагоме значення, оскільки, керуючись цими поняттями Кодекс визначає осіб, що можуть стати платниками фіксованого сільськогосподарського податку. Невідкладним залишається також вирішити питання з грошовою оцінкою землі, яка проведена за станом на 1 липня 1995 р.

Перспективою подальших наукових досліджень у цьому напрямі має стати аналіз впровадження положень та отриманих результатів від прийняття Кодексу в частині нарахування й сплати ФСП, а також обґрунтування необхідності внесення змін до нього з метою надання поглибленого визначення деяким поняттям, якими оперується Податковий Кодекс України.

Використані джерела

1. *Андрієвський К.В.* Фіксований сільськогосподарський податок як різновид спеціального податково-правового режиму України / К. В. Андрієвський / Форум права. — 2008. — № 3. — С. 7—13.
2. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 р. № 2755-17 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/
3. Про затвердження Положення про порядок справляння та обліку фіксованого сільськогосподарського податку: Постанова Кабінету міністрів України від 23.04.1999 р. № 655 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/
4. Про особливості справляння ФСП: Оглядовий лист Державної податкової адміністрації України від 10.07.2009 р. № 14445/7/15-0617 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/
5. Про фіксований сільськогосподарський податок: Закон України від 17.12.1998 р. № 320-XIV [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.rada.gov.ua/
6. *Савка В.* Спеціальний режим оподаткування фіксованим сільськогосподарським податком / В. Савка // Економіка. — 2009. — № 7. — С. 21—23.
7. *Синчак В.П.* Методика обчислення фіксованого сільськогосподарського податку в реформованих господарствах В. П. Синчак // Фінанси, грошовий обіг та кредит: Вісник Ін-ту регіонального управління та права. — 2003. — № 1(5). — С. 209—215.
8. *Уркевич В.Ю.* Фіксований сільськогосподарський податок у проекті Податкового кодексу України / В. Ю. Уркевич // Актуальні проблеми юридичної науки: тези доп. та наук. повідомлень наук. конф. молодих учених та аспірантів. — Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000. — С. 55—57.

УДК 631.15

Г.Є. Мазнєв,
професор,
Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка

ЕКОНОМІКО-МАТЕМАТИЧНА ОПТИМІЗАЦІЯ СИСТЕМИ ТЕХНІЧНОГО СЕРВІСУ МАШИН ПІД ЧАС ВИКОНАННЯ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА

За допомогою математичного апарату теорії масового обслуговування із застосуванням економічного критерію здійснена оптимізація системи технічного сервісу машинних комплексів під час виконання технологічних процесів аграрного виробництва.

Рівень реалізації генетичного потенціалу сільськогосподарських культур у виробничих умовах України в останні десять років коливається в межах 25—35 % [1, с. 5]. Він суттєво залежить від їхніх технологічних вимог, зокрема від своєчасності виконання технологічних операцій.

Відомо, що кожна технологічна операція з вирощування сільськогосподарських культур повинна виконуватись у строго встановлені агротехнічні строки. Збільшення тривалості їх виконання зумовлює як недоотримання урожайності, так і фізичні втрати вирощеного врожаю. Так, втрати зерна при тривалості збирання до 10 днів становлять 3—5 %, при 30-ти — 30 %, а при сорока — втрачається до 50 % урожаю.

За даними академіків НААН Безуглого М.Д. і Зубця М.В., тільки на етапі збирання зернових культур через розтягування його строків у 2010 році втрати зерна в Україні становили 12,9 млн тонн, а за три останні роки (2008—2010) товаровиробники недоотримали близько 35 млн тонн зерна [1].

Таке становище спричинено тим, що сільське господарство забезпечено основними машинами приблизно на половину від технологічної потреби, причому щорічно з технічних причин не використовується третина наявної сільськогосподарської техніки [2]. Крім того, більшість ремонтно-технічних підприємств припинили своє існування або перепрофільовані. Висококваліфіковані інженерно-технічні працівники і досвідчені робітники залишили цю сферу діяльності. З цього приводу важко не погодитись з висловлюванням дослідників інноваційно-інвестиційного оновлення агровиробництва, що «колись чітка система технічного сервісу практично зруйнована» [3, с. 78].

Ефективність інноваційних агротехнологій суттєво залежить від надійності роботи машинних комплексів (посівних, збиральних і т.п.) під час виконання технологічних процесів аграрного виробництва. Саме надійна робота машин і механізмів зумовлює своєчасність та високу якість виконання технологічних операцій вирощування сільськогосподарських культур, що є необхідною умовою реалізації генетичного потенціалу рослин, забезпечує високу якість готової продукції і сприяє скороченню втрат урожаю [4; 5].

Для забезпечення надійної роботи машин потрібна розвинута система ремонтно-технічного обслуговування, яка б включала як великі ремонтні підприємства для виконання капітальних і поточних ремонтів [6; 7], так і мережу стаціонарних пунктів технічного обслуговування, а також мобільних техсервісних агрегатів для надання машинним комплексам технічної допомоги у польових умовах, тобто безпосередньо на місцях виконання останніми технологічних операцій вирощування сільськогосподарських культур. Безумовно, що така система ремонтно-технічного обслуговування потребує великих інвестицій та значного оборотного капіталу і в сучасних умовах господарювання може створюватись кооперативами товаровиробників або великими інтегрованими агропромисловими структурами. Нині інтенсивно розширюють свою діяльність такі інтегровані структури як агрохолдінги. Є повідомлення, що станом на 1.01.2011 року понад 24 % ріллі в Україні знаходилося під контролем агрохолдингів, які орендують сотні тисяч гектарів землі, наприклад, *Ukrlandfarming pls* — 480 тис. га, *ТОВ «Українські товарні інвестиції»* — 330, *NCH Capital* — близько 330 тис. га [8]. Використовуючи капітал, накопичений переважно поза аграрною галуззю, вони мають

змогу створювати потужну матеріально-технічну базу, впроваджувати сучасні машинні комплекси для виробництва сільськогосподарської продукції та формувати власну систему ремонтно-технічного обслуговування.

Питанням формування технічного потенціалу агровиробництва, ефективності використання техніки, впровадженню сучасних ресурсозберігаючих технологій багато уваги приділили вітчизняні та зарубіжні вчені (Білоусько Я.К., Більський В.Г., Бурилко А.В., Водянніков В.Т., Головко А.М., Денисенко П.А., Іванишин В.В., Конкін Ю.А., Кононенко М.П., Кормаков Л.Ф., Косачев Г.Г., Краснощеков М.В., Лобас М.Г., Мазлоєв В.З., Могилова М.М., Орсик Л.С., Перебийніс В.І., Петров В.М., Питулько В.О., Підлісецький Г.М., Россоха В.В., Товстопят В.Л., Шебанін В.С., Шкільов О.В. та ін.). Проте проблеми забезпечення машинних комплексів технічним обслуговуванням, у т.ч. мобільними техсервісними агрегатами у польових умовах, досліджені недостатньо. Водночас, як свідчать дослідження, одна година простою машинного комплексу при виконанні технологічного процесу аграрного виробництва спричиняє великі збитки [9; 10].

Метою статті є економічне обґрунтування системи технічного сервісу машин під час виконання технологічних процесів аграрного виробництва як безпосередньо в польових умовах мобільними техсервісними агрегатами (МТСА), так і в умовах стаціонарних пунктів технічного обслуговування (ПТО).

Система технічного обслуговування машинно-тракторного парку повинна забезпечити, з одного боку, високу працездатність техніки, звести до мінімуму простої машинних комплексів, а з іншого — найменші витрати на утримання системи технічного обслуговування.

Щоб зменшити простої техніки, необхідно збільшити пропускну спроможність системи технічного обслуговування, що зумовлює її дорожчання і спричиняє збільшення витрат, у зв'язку з простоєм обслуговуючої системи (ланок з технічного обслуговування, мобільних техсервісних агрегатів, ПТО тощо). Зменшення пропускної спроможності системи технічного обслуговування веде до збитку від невикористання машинних комплексів (МК), що очікують усунення неполадок.

Очевидно, що необхідно знайти компромісне рішення, яке забезпечує мінімум сумарних втрат від простою системи технічного обслуговування і збитків, зумовлених очікуванням МК початку обслуговування.

Економічним критерієм оптимізації при цьому буде мінімум цільової функції

$$S_\Sigma = C_1 m_S + C_2 N_П \to \min, \qquad (1)$$

де: C_1 — вартість однієї години простою машинного комплексу в очікуванні обслуговування, грн/год.; C_2 — вартість простою мобільного техсервісного агрегату або ланки з технічного обслуговування, грн/год.; m_s — середня кількість машинних комплексів, очікуючих початку обслуговування; $N_п$ — середня кількість техсервісних агрегатів, вільних від обслуговування (що простоюють).

Таким чином, величина $C_1 m_s$ являє собою збитки, спричинені очікуванням МК початку обслуговування, а $C_2 N_п$ — втрати від простою мобільних техсервісних агрегатів.

Враховуючи випадковий характер виходу з ладу машин, а також непостійність тривалості усунення неполадок, визначити кількість машин, що очікують обслуговування, і кількість техсервісних агрегатів, що простоюють в очікуванні надходження машин на обслуговування, досить проблематично.

Система «машинні комплекси — мобільні техсервісні агрегати» є стохастичною системою, в якій при будь-якому співвідношенні її елементів можливі простої як машин, так і техсервісних агрегатів.

Цю систему можна змоделювати як імовірнісну багатоканальну систему масового обслуговування з потоком заявок (вихід з ладу машин), який характеризується *ординарністю, стаціонарністю* і *відсутністю післядії* [11; 12]. Обслуговуючою системою є група із N мобільних техсервісних агрегатів, кожен з яких ототожнюється з каналом обслуговування, здатним задовольнити заявку на обслуговування (надати технічну допомогу і поновити працездатність машини).

За допомогою імовірнісної моделі можливо визначити оптимальне співвідношення машинних комплексів і мобільних техсервісних агрегатів для обслуговування останніх.

Використовуючи математичний апарат теорії масового обслуговування, можна розрахувати ймовірні стани системи, тобто ймовірність того, що обслуговуванням зайняті *1,2..., N* мобільних техсервісних агрегатів; ймовірність того, що всі МТСА зайняті обслуговуванням та існує черга машин, що очікують обслуговування; середню кількість машин, які простоюють у черзі; ймовірність того, що жодний МТСА не зайнятий обслуговуванням; середню кількість техсервісних агрегатів, що простоюють в очікуванні надходження машин.

Інтенсивність потоку вимог на усунення несправностей і проведення технічного обслуговування машин при виконанні технологічних процесів аграрного виробництва можна визначити наступним чином:

$$\lambda = \lambda_1 \cdot M, \qquad (2)$$

де: λ_1 — інтенсивність виникнення вимог на технічне обслуговування від однієї машини за годину, яка є величиною, оберненою до математичного сподівання тривалості роботи машини між двома потребами в обслуговуванні t, тобто $\lambda_1 = 1/t$; M — кількість одночасно працюючих у польових умовах машин.

Пропускна спроможність одного техсервісного агрегату (каналу обслуговування) залежить від тривалості обслуговування однієї машини. Якщо на одне технічне обслуговування мобільним техсервісним агрегатом витрачається $t_{ОБС}$ годин, то за одну годину МТСА може здійснити кількість обслуговувань (задовольняння вимог), яка дорівнює $\mu = 1/t_{ОБС}$.

Для багатоканальної системи масового обслуговування ймовірність її стану описується залежностями [11; 12].

Ймовірність того, що всі канали обслуговування (мобільні техсервісні агрегати) простоюють, тобто жодний з машинних комплексів не вийшов з ладу і в системі відсутні заявки на обслуговування, розраховується за наступною формулою:

$$P_O = \left[\sum_{K=0}^{N} \frac{\psi^K}{K!} + \frac{\psi^{N+1}}{N!(N-\psi)} \right]^{-1}. \qquad (3)$$

Ймовірність того, що обслуговуванням зайняті K каналів обслуговування, $O \le K \le N$:

$$P_K = \frac{\psi^K}{K!} \cdot P_O, \qquad (4)$$

де N — кількість каналів обслуговування (техсервісних агрегатів) в системі; Ψ — приведена щільність потоку заявок або коефіцієнт завантаження системи:

$$\psi = \lambda / \mu. \qquad (5)$$

Величина Ψ дорівнює середньому числу каналів, постійно зайнятих обслуговуванням, а різниця $N - \Psi$ відповідає середньому числу каналів обслуговування, що простоюють, тобто

$$N_П = N - \psi. \qquad (6)$$

Величина Ψ не може бути довільною. Стійкий режим діє тільки в разі $\Psi < N$, у протилежному випадку ($\Psi > N$) система не забезпечить обслуговування і черга необмежено зростатиме.

Ймовірність наявності черги заявок на обслуговування (машин, які вийшли з ладу):

$$P_{ЧЕР} = 1 - \sum_{K=0}^{N} P_K, \qquad (7)$$

де $\sum_{K=0}^{N} P_K$ — сума ймовірностей того, що обслуговуванням зайняті нуль каналів (у системі відсутні заявки), 1, 2... N каналів.

Середня довжина черги (число заявок, що очікують обслуговування) визначається за формулою:

$$m_S = \left[\frac{\psi^{N+1}}{N! \cdot N \left(\frac{\psi}{N} \right)^2} \right] \Bigg/ \left[\sum_{K=0}^{N} \frac{\psi^K}{K!} + \frac{\psi^{N+1}}{N!(N-\psi)} \right]. \qquad (8)$$

Середня тривалість часу очікування заявкою початку обслуговування:

$$t_{оч} = m_S / \lambda. \qquad (9)$$

Розглянемо виробничу ситуацію. В агроформуванні у польових умовах одночасно працюють 40 різних машинних комплексів, періодичність обслуговування яких в середньому становить 60 годин.

Технічне обслуговування пропонується здійснювати мобільними техсервісними агрегатами КИ-28012 на базі автомобіля-фургона ЗИЛ-5301 або ГАЗ-3307, які широко застосовуються в країнах близького зарубіжжя для виконання комплексу робіт з технічного сервісу сільськогосподарських машин, тракторів, комбайнів, в тому числі імпортної техніки. Цей агрегат дає змогу при технічному сервісі машинних комплексів у польових умовах підвищити експлуатаційну надійність техніки на 25—30 %, знизити простій машин з технічних неполадок у 2—2,5 раза [13]. Він представлений на вітчизняному ринку технічних засобів і знаходить застосування в окремих високооснащених агроформуваннях України.

Припустимо, що відповідно до умов господарства середня тривалість одного обслуговування з урахуванням переїзду становить $t_{ОБС}$ = 2,5 год. Таким чином, інтенсивність потоку вимог $\lambda = \frac{1}{60} \cdot 40 = 0{,}666$ за годину, а пропускна спроможність техсервісного агрегата $\mu = \frac{1}{2{,}5} = 0{,}4$ вимог за годину. Збиток від простою різних машинних комплексів розраховано за відомими методиками [9; 10] і в середньому можна прийняти, що за годину простою одного машинного комплексу збиток становить 480 грн. Причому як простій вважатимемо тільки час вимушеного очікування машинами початку обслуговування або усунення відмови, не відносячи до простоїв нормативний час обслуговування. При визначенні втрат від простою мобільного техсервісного агрегату виходитимемо з того, що вказані втрати складаються з витрат на утримання технічних засобів і витрат на заробітну плату майстра-налагоджувальника і двох слюсарів. Для КИ-28012 у складі ланки з трьох осіб втрати від простою становлять 84 грн/год.

Потрібно визначити необхідну кількість мобільних техсервісних агрегатів для обслуговування працюючих машинних комплексів.

Використовуючи залежності (1—9), визначимо основні параметри системи.

Приведена щільність потоку заявок

$$\psi = \frac{0{,}666}{0{,}4} = 1{,}665$$

Розглянемо систему, яка включає 2 техсервісні агрегати (N = 2).

Оскільки Ψ = 1,665 < N = 2 то стійкий режим функціонування системи масового обслуговування існує.

Ймовірність того, що жодний з машинних комплексів не вимагає обслуговування і всі мобільні техсервісні агрегати простоюють, визначимо за формулою (3):

$$P_O = \left[\sum_{K=0}^{5} \frac{1{,}665^K}{K!} + \frac{1{,}665^{2+1}}{2!(2-1{,}665)} \right]^{-1} =$$

$$= \left[\frac{1{,}665^0}{0!} + \frac{1{,}665^1}{1!} + \frac{1{,}665^2}{2!} + \frac{1{,}665^3}{2! \cdot 0{,}335} \right]^{-1} = 0{,}0914.$$

За формулою (4) визначимо ймовірність того, що обслуговуванням зайняті 1 і 2 МТСА

$$P_1 = \frac{\psi^K}{K!} P_0 = \frac{1{,}665^1}{1!} \cdot 0{,}0914 = 0{,}1521.$$

$$P_2 = 0{,}1267.$$

Ймовірність наявності черги машинних комплексів $P_{ЧЕР} = 1 - (0{,}1521 + 0{,}1267) = 0{,}7212 \approx 0{,}72$.

Середня довжина черги (кількість МК, що очікують обслуговування)

$$m_S = \left[\frac{1{,}665^3}{2!2\left(1 - \frac{1{,}665}{2}\right)^2} \right] \Bigg/ \left[\sum_{K=0}^{2} \frac{1{,}665^K}{K!} + \frac{1{,}665^3}{2!(2 - 1{,}665)} \right] = 3{,}76.$$

Середній час очікування МК початку обслуговування

$$t_{оч} = \frac{3{,}76}{0{,}666} = 5{,}6456 \approx 5{,}64 \text{ години}$$

Середня кількість техсервісних агрегатів, що простоюють $N_П = N - \Psi = 2 - 1{,}665 = 0{,}335$.

За формулою (1) визначимо сумарну величину втрат від простоїв машинних комплексів в очікуванні початку технічного обслуговування і від простоїв мобільних техсервісних агрегатів в очікуванні надходження заявок на обслуговування

$$S_\Sigma = 6 \cdot 2{,}229 + 2{,}35 \cdot 0{,}997 = 13{,}374 + 2{,}343 = 15{,}72 \text{ грн/год.}$$ грн/год.

Таким чином, сумарна величина втрат від простоїв машин в очікуванні початку обслуговування і неповного завантаження техсервісних агрегатів становить 1832,92 грн за годину. Причому в структурі сумарних втрат збиток від простоїв машин перевищує

$$98\ \% \left(\frac{1804{,}378}{1832{,}92} \cdot 100 \right),$$

тоді як втрати від неповного завантаження мобільних техсервісних агрегатів становлять менше 2 %. Це зумовлено тим, що при такому співвідношенні парку машин і обслуговуючих їх техсервісних агрегатів ймовірність наявності черги несправних машин перевищує 72 %, середній час очікування кожним машинним комплексом початку усунення несправності становить 5 год. 38 хв., а в черзі на обслуговування простоюють в середньому по 3,76 МК.

З іншого боку, корисною роботою в такій системі зайняті тільки 1,665 мобільні техсервісні агрегати, а 0,335 МТСА постійно простоюють.

Такий парадокс спричинений тим, що вихід з ладу машин носить випадковий характер, крім того тривалість усунення неполадок також коливається у певних межах. Тому час закінчення обслуговування одного МК в загальному випадку не збігається з моментом виходу з ладу іншого.

Скоротити час простоїв несправних МК можна лише за рахунок збільшення пропускної спроможності системи технічного сервісу.

У таблиці представлені результати розрахунку параметрів взаємодії системи «машинні комплекси — мобільні техсервісні агрегати» для різної кількості останніх при постійному парку МК, одночасно працюючих у польових умовах (40 шт.)

Із збільшенням кількості МТСА з двох до семи ймовірність наявності черги машин на обслуговування різко скорочується. Тому і збиток від простоїв машин в очікуванні приїзду техсервісного агрегату зменшується від 1804,78 грн за годину при двох МТСА до 0,24 грн/год. при семи техсервісних агрегатах.

Проте ефективність використання системи технічного сервісу із збільшенням кількості МТСА знижується. Так, середня кількість МТСА, що простоюють, зростає до 5,335 з семи наявних, а втрати від неповного завантаження мобільних техсервісних агрегатів досягають 448,14 грн/год.

Сумарні втрати із збільшенням кількості МТСА спочатку зменшуються, а потім починають зростати (рис., табл.), оскільки зростання втрат від неповного завантаження системи з технічного сервісу вже не компенсується зниженням збитку від скорочення простоїв машин, що вийшли з ладу. При обслуговуванні у польових умовах сорока машинних комплексів мінімум сумарних втрат відповідає чотирьом мобільним техсервісним агрегатам (рис.).

При організації технічного обслуговування машин в стаціонарних умовах пропускну спроможність пункту технічного обслуговування (ПТО) можливо підвищити тільки в результаті його реконструкції.

Необхідність реконструкції ПТО повинна визначатися з урахуванням економічного критерію, що є мінімумом сумарних витрат на реконструкцію ПТО

Таблиця

Ймовірні стани системи технічного сервісу

Показник	Кількість мобільних техсервісних агрегатів					
	2	3	4	5	6	7
Ймовірність наявності черги машин на обслуговування ($P_{ЧЕР}$)	0,7212	0,3391	0,2291	0,1990	0,1898	0,1896
Середня кількість машин, що очікують обслуговування (m_s)	3,7600	0,3730	0,0728	0,0150	0,0030	0,0005
Середній час очікування машиною початку обслуговування ($t_{оч}$)	5,6456	0,5600	0,1093	0,0252	0,0045	0,0008
Середня кількість техсервісних агрегатів, що простоюють ($N_П$)	0,335	1,335	2,335	3,335	4,335	5,335
Збитки від простоїв машин ($C_1 m_S$), грн	1804,78	177,60	34,94	7,20	1,44	0,24
Втрати від простоїв техсервісних агрегатів ($C_2 N_П$), грн	28,14	112,14	196,14	280,14	364,14	448,14
Сумарні втрати (S_Σ), грн	1832,92	289,74	237,08	287,34	365,58	448,38

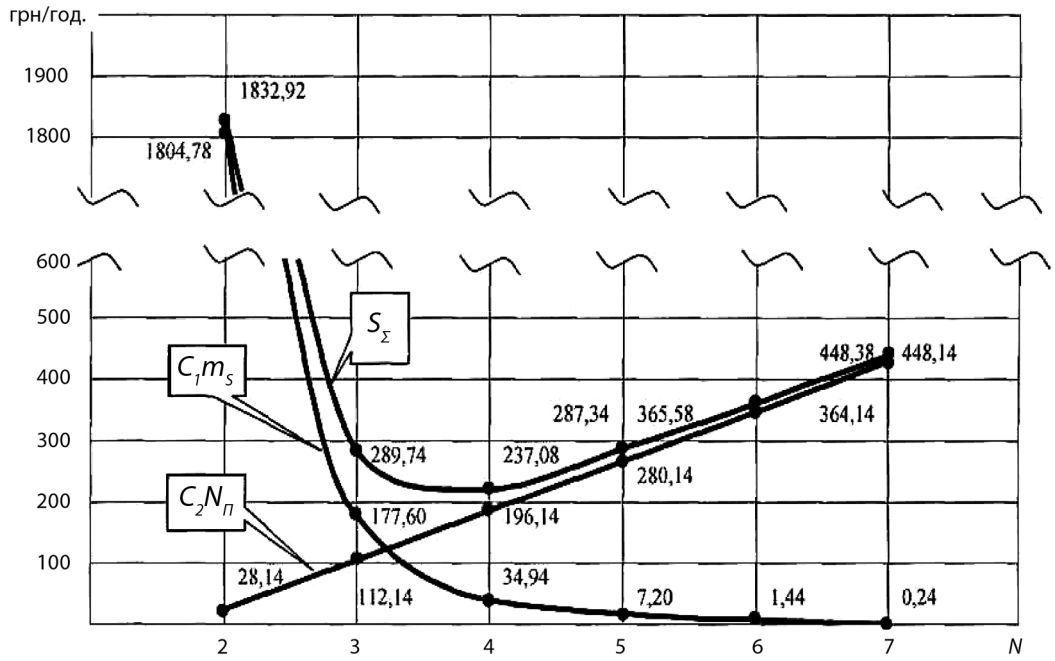

C_1m_S — збитки від простоїв машин, що вийшли з ладу; $C_2N_П$ — втрати від простоїв мобільних техсервісних агрегатів; S_Σ — сумарні втрати.

Рис. Збитки від простоїв машин, що вийшли з ладу, і втрати від простоїв мобільних техсервісних агрегатів залежно від їх кількості в системі технічного сервісу

і збитку від вимушених простоїв машин в очікуванні початку усунення несправностей

$$S = C_1 m_S T_H + E_H(K_1 - K_0) \to \min. \qquad (10)$$

де: C_1 і m_S — вартість однієї години вимушеного простою машинного комплексу і середня кількість останніх в черзі на обслуговування (як і в попередніх формулах); K_O і K_1 — балансова вартість ПТО до реконструкції і після реконструкції відповідно, грн. Різниця K_1 - K_O є додатковими капітальними інвестиціями в реконструкцію ПТО; E_H — нормативний коефіцієнт ефективності капіталовкладень, E_H = 0,15; T_H — тривалість напруженого періоду польових механізованих робіт, годин.

При організації обслуговування техніки в умовах ПТО систему технічного обслуговування можна вважати одноканальною системою масового обслуговування. Математичні залежності параметрів системи масового обслуговування у цьому випадку мають простий вигляд.

Так, середня кількість машин, що знаходяться в черзі на обслуговування, визначається за наступною формулою

$$m_S = \frac{\psi^2}{1-\psi}. \qquad (11)$$

Середній час очікування машиною початку обслуговування

$$t_{оч} = \frac{\psi}{\mu(1-\psi)}. \qquad (12)$$

Параметр Ψ визначається за формулою (5) і дорівнює середній кількості машин, що поступають на ПТО за час, поки обслуговується одна машина. Крім того, величина Ψ для одноканальної системи масового обслуговування відповідає ймовірності того, що у момент надходження машини до ПТО він буде зайнятий і машина повинна буде стати в чергу на обслуговування. Різниця ж 1 — Ψ дорівнює ймовірності того, що у момент надходження машини до пункту технічного обслуговування останній буде вільним.

Звідси витікає, що величина Ψ для одноканальної системи масового обслуговування не може бути більше одиниці. Інакше черга на обслуговування необмежено зростатиме.

Параметр μ, також як і для багатоканальної системи, характеризує пропускну спроможність каналу обслуговування і є величиною оберненою до тривалості часу обслуговування однієї машини, $\mu = 1/t_{ОБС}$.

З урахуванням залежностей (10—11) припустима величина додаткових капітальних інвестицій $K_{дод}$ в реконструкцію ПТО може бути визначена за наступною формулою

$$K_{дод} \le \frac{C_П}{E_H}\left(\frac{\psi^2}{1-\psi}\right)T_H. \qquad (13)$$

Припустимо, що в стаціонарних умовах обслуговуються 22 машини (трактори, комбайни, комбіновані агрегати і т. ін.). Технічне обслуговування здійснюється на ПТО. Середня тривалість одного обслуговування 2 години. Періодичність обслуговування машин — 60 годин. Збиток від простою одного машинного комплексу в очікуванні обслуговування приймемо рівним 480 грн. за годину.

Потрібно розрахувати збиток від вимушених простоїв машин і визначити економічну доцільність

збільшення пропускної спроможності пункту технічного обслуговування.

Інтенсивність потоку заявок на обслуговування

$$\lambda = \frac{1}{60}22 = 0{,}367.$$

Пропускна спроможність пункту технічного обслуговування

$$\mu = \frac{1}{2} = 0{,}5.$$

Тобто за одну годину фахівці ПТО можуть виконати тільки 50 % обсягу робіт з технічного обслуговування однієї машини.

Приведена щільність потоку заявок

$$\psi = \frac{0{,}367}{0{,}5} = 0{,}734.$$

Таким чином, пункт технічного обслуговування безпосередньо обслуговуванням зайнятий тільки 73,4 % робочого часу, а понад 26 % часу простоює в очікуванні машин, які потребують обслуговування.

Визначимо середню кількість машин, що очікують початку обслуговування. Для цього скористаємося формулою (11):

$$m_S = \frac{0{,}734^2}{1-0{,}734} = 2{,}0254 \approx 2.$$

Середню тривалість очікування однією машиною початку обслуговування визначимо за формулою (12):

$$t_{оч} = \frac{0{,}734}{0{,}5 \cdot (1-0{,}734)} = 5{,}5188 \approx 5{,}5 \text{ години}.$$

Отримані результати показують, що хоча безпосередньо обслуговуванням пункт технічного обслуговування зайнятий лише 73,4 % робочого часу, в очікуванні обслуговування будуть постійно знаходитися приблизно 2 машини і тривалість очікування кожною машиною початку обслуговування становитиме понад 5,5 години.

Розрахуємо величину збитку від вимушеного простою машин. Будемо вважати, що простій машин має істотне значення тільки у період напружених польових робіт, який становить приблизно 70 днів на рік. Якщо прийняти в середньому тривалість робочого дня 10 годин, то величина напруженого періоду складе 700 годин за рік. Простої ж за рік усіх машин становитимуть 1417 машиногодин ($2{,}0254 \times 700$), що спричинить збиток у 680533 грн (1417×480). Тому очевидно, потрібне збільшення пропускної спроможності ПТО.

Розрахуємо припустиму величину додаткових капітальних інвестицій в реконструкцію ПТО для збільшення його пропускної спроможності (ф. 13):

$$K_{доп} \le \frac{480}{0{,}15} \cdot \left(\frac{0{,}734^2}{1-0{,}734} \right) 700 = 4536892 \text{ грн}.$$

Таким чином, для скорочення вимушених простоїв машин на реконструкцію пункту технічного обслуговування економічно доцільним є виділення інвестицій до 4,5 млн грн.

Висновки. Застосування методів теорії ймовірностей, зокрема теорії масового обслуговування, дало змогу мінімізувати сумарні збитки від простоїв з технічних причин машинних комплексів під час виконання технологічних процесів аграрного виробництва та втрати від неповного завантаження мобільних техсервісних агрегатів, що сприяє оптимізації системи технічного сервісу машин і забезпечує підвищення ефективності її функціонування.

Крім того, для умов стаціонарного пункту технічного обслуговування запропонована математична модель, дає змогу визначити припустиму величину додаткових капітальних інвестицій в його реконструкцію для підвищення пропускної спроможності і зменшення, тим самим, збитків від простоїв машин в очікуванні початку технічного обслуговування.

Використані джерела

1. *Безуглий М.Д.* Економічні аспекти реформування аграрно-промислового комплексу України / М. Д. Безуглий, М. В. Зубець // АгроІнКом. — 2011. — № 4—6. — С. 4—13.
2. *Могилова М.М.* Економічні проблеми формування та відтворення основних засобів у сільському господарстві / М. М. Могилова, Г. М. Підлісецький, Я. К. Білоусько // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 58—65.
3. *Россоха В.В.* Формування інноваційно-інвестиційної політики в аграрній сфері економіки: моногр. / В. В. Россоха, О. М. Гусак. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 242 с.
4. *Россоха В.В.* Інноваційно-технологічне забезпечення розвитку економіки: український вимір / В. В. Россоха // АгроІнКом. — 2011. — № 7—9. — С. 67—74.
5. Інноваційні агротехнології: моногр. / [за ред. Д.І. Мазоренка і Г.Е. Мазнєва]. — Х.: ХНТУСГ, 2007. — 386 с.
6. *Шебанін В.С.* Системне оновлення і розвиток матеріально-ресурсного потенціалу сільського господарства / Шебанін В. С. . — К.: ННЦ ІАЕ, 2005. — 276 с.
7. *Мазнув Г.Є.* Методичний підхід щодо обґрунтування територіального розміщення ремонтно-обслуговуючих підприємств / Г. Є. Мазнєв // Економіка АПК. — 2010. — № 11. — С. 102 — 108.
8. *Данькевич А.Є.* Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдінгів / А. Є. Данкевич // Економіка АПК. — 2012. — № 1. — С. 69—73.
9. *Поліщук М.П.* Методологія формування нормативів вартості простою зернозбиральних комбайнів / М. П. Поліщук, А. О. Полєщук // Економіка АПК. — 2003. — № 10. — С. 55—58.
10. Методика обчислення вартості машино-дня та збитків від простою машин: Затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 12.07.2004 р. № 885 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.yur-info.org.ua.
11. *Вентцель Е.С.* Исследование операций / Е. С. Вентцель. — М.: Советское радио, 1972. — 434 с.
12. *Раскин Л.Г.* Анализ сложных систем и элементы теории оптимального управления / Раскин Л.Г. — М.: Советское радио, 1976. — 344 с.
13. Передвижная автомастерская «Техсервис транспортных средств» (аварийно-ремонтная мастерская) КИ—28012 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.gosniti.ru/cgibin/search_result.cgi?file_name=products_equipment%2022

УДК 334.716:336.741.231

Р.М. Волчек

к. е. н., доцент кафедри економічного аналізу,
Одеський національний економічний університет

РЕАЛІЇ ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДИК ОЦІНЮВАННЯ ВАРТОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Охарактеризовані основні методичні підходи до оцінювання вартості підприємств. Досліджено реалії застосування загальновизнаних методик в практиці оцінювання вартості українських підприємств.

Для досягнення конкурентних переваг на тому чи іншому сегменті ринку суб'єкти господарювання вдаються до реалізації різних варіантів стратегічних змін у діяльності підприємств. В системі управління розвитком вітчизняних підприємств харчової промисловості важливого значення набуває конкуренція на товари, роботи та послуги в межах єдиного ринкового середовища. Це зумовлює необхідність розробки базових стратегій, що визначають шлях розвитку харчопереробних підприємств, сприяють зміцненню інтеграційних зв'язків з сільськогосподарськими підприємствами. З огляду на докорінні зміни у зовнішньому і внутрішньому середовищі, вони великою мірою впливають на ринкову поведінку суб'єктів господарювання. Мірилом вдалої реалізації розроблених стратегічних змін є зростання вартості підприємства. Проте будь-яка стратегія дисконтується, тобто визначається її вплив на вартість і капіталізацію підприємства, що водночас зумовлює необхідність вибору ставки для оцінювання наміченого проекту. З приводу обґрунтування вартості підприємства виникає ряд дискусійних моментів, тому їхній розгляд набуває особливої актуальності.

Основним дискусійним аспектом є те, що загальновідомі західні методики оцінювання вартості підприємства зазвичай не завжди дають змогу отримати достовірні результати при оцінюванні вартості українських підприємств. Основною причиною зазначеного, на нашу думку, є те, що пристосовані вони до оцінювання вартості підприємств у економіці, де дотримуються умови прозорості ведення бізнесу.

Метою статті є висвітлення наявних нині основних методик оцінювання вартості підприємств та виокремлення особливостей їхнього застосування у вітчизняній практиці.

Оцінювання вартості суб'єкта господарювання регламентується в Україні Національними стандартами оцінки, зокрема стандартом № 3 «Оцінювання цілісних майнових комплексів» [1]. Вітчизняне законодавство виокремлює три основних методичних підходи, які застосовуються при оцінюванні вартості підприємства: *майновий*, *дохідний* та *порівняльний*.

Майновий підхід при оцінюванні цілісних майнових комплексів розглядає вартість підприємства з точки зору здійснених витрат. Балансова вартість активів підприємства внаслідок інфляції, зміни ринкової кон'юнктури, використовуваних методів обліку, як правило, не відповідає ринковій вартості. Відповідно перед оцінювачем постає задача корегування балансу підприємства. З цією метою проводиться оцінювання ринкової вартості кожного окремого активу, отримане значення вартостей додається і являє собою сукупну вартість підприємства. Із вартості усіх активів вираховується вартість зобов'язань (боргів) підприємства, тобто визначається чиста вартість підприємства. У практиці оцінки цей алгоритм розрахунку отримав назву метода накопичення активів. Згідно цього методу вартість підприємства визначається за формулою

$$C_A = \Sigma A_i - D, \qquad (1)$$

де: C_A — вартість чистих активів; A_i — ринкова вартість i — *го* активу ($i = 1 \dots n$); D — величина зобов'язань.

У випадку якщо $D = 0$, то формула має вигляд

$$\acute{C}_A = \Sigma A_i. \qquad (2)$$

Основними методами у рамках майнового підходу є: метод накопичення активів; метод корегування балансової вартості активів; метод розрахунку ліквідаційної вартості підприємства.

Метод накопичення активів передбачає визначення ринкової вартості активів та аналіз заборгованості (дебіторської та кредиторської) шляхом реалізації алгоритму формули (1). В окремих випадках використання результатів оцінювання, якщо не передбачається перехід зобов'язань до майбутнього власника підприємства, застосовується формула (2).

Метод корегування балансової вартості активів передбачає проведення оцінювання активів виходячи з їхньої балансової вартості. Однією з модифікацій цього методу є використання встановлених державою коефіцієнтів індексації.

Метод розрахунку ліквідаційної вартості підприємства базується на визначенні загального фінансового ефекту, отриманого у процесі ліквідації підприємства шляхом окремого продажу його активів та повернення підприємством заборгованості. Під

час розрахунку ліквідаційної вартості підприємства застосовують алгоритм, яким передбачається облік необхідності корегування сукупної вартості активів на величину поточної вартості прибутку (збитку) від діяльності підприємства під час ліквідації, а також витрат, які пов'язані з ліквідацією. Але зменшення сукупної вартості активів на суму заборгованості підприємства, для погашення якої, як правило, здійснюється ліквідація, не передбачається.

Оцінки вартості бізнесу на основі майнового підходу передбачають визначення двох видів вартості — діючого підприємства, з одного боку, і ліквідаційної вартості підприємства, з іншого.

Щодо умови визначення вартості діючого підприємства у рамках майнового підходу, тобто на основі майнової оцінки використовуваних ним активів, то встановлена цим способом вартість, як правило, порівнюється із вартістю, що розрахована за допомогою доходного підходу. Отже майновий підхід орієнтується не на виявлені спроможності активів генерувати доходи, а на оцінку вартості активів у гіпотетичних умовах їх можливого продажу. Однак якщо передбачається «гіпотетичний» продаж бізнесу в цілому, то для оцінки його вартості не достатньо тільки тих активів, які фіксуються у бухгалтерській звітності. Відновлювальна вартість цих активів зазвичай не може надати реальну цінність передбаченого на продаж бізнесу. Тут особливу цінність являють нематеріальні активи підприємства.

Майновий підхід заснований на принципі заміщення. Проте на думку Т. Коупленда та ін. «заміщенню піддаються лише матеріальні активи... Витрати на заміщення матеріальних активів підприємства доволі часто занижують його вартість». До того ж, «не всі активи суб'єкта господарювання можуть бути заміщені». «Уявіть собі устаткування, яке використовується тільки у одній визначеній галузі. Витрати на заміну такого активу можуть бути настільки великими, що така заміна стане економічно недоцільною. Однак поки актив генерує позитивний грошовий потік, він залишається цінним для підприємства» [2, с. 310]. Водночас існує доволі значна сфера бізнесу, у рамках якої використання оцінок на базі активів доцільніше, ніж використання інших підходів. Це галузі «для яких вартість активів важлива» [3, с. 638]. До таких галузей відносяться підприємства комунального господарства, фінансові компанії, видобувні підприємства.

Послідовність процедур оцінювання вартості діючих підприємств на основі майнового підходу така:

вихідний момент, що включає оцінювання активів та зобов'язань підприємства за даними останньої до моменту оцінювання бухгалтерської звітності;

облік інфляційної компоненти та корегування у зв'язку з цим грошових характеристик окремих статей активів;

визначення поточної вартості дебіторської та кредиторської заборгованості;

оцінювання чистої вартості активів як різниці між переоціненими активами та зобов'язаннями [5, с. 145].

Якщо при визначенні вартості суб'єкта господарювання іншими методами особовий огляд оцінюваного підприємства не обов'язковий, то під час його оцінювання із використанням майнового підходу такий огляд, як правило, стає необхідністю. Неможливо встановити реальну вартість будівель та споруд, орієнтуючись тільки на дані бухгалтерської звітності про їх так-звану «історичну вартість» та зафіксовані у тій же звітності розміри амортизації цих об'єктів. Що стосується земельних ділянок, то в фінансовій звітності, як правило, немає даних щодо їхньої вартості. Тільки оглянувши ці земельні ділянки оцінювач може скласти більш-менш реальне уявлення про вартість кожної з них.

Ліквідаційна вартість визначається як різниця між виручкою від продажу активів та витратами, які пов'язані з ліквідацією та розпродажем активів. Це вартість чистої виручки від реалізації активів підприємства, яке ліквідується. Визначення такого виду вартості передбачає «закінчення або згорнення діяльності підприємства шляхом трансформації активів у готівку з метою подальшої виплати коштів кредиторам у порядку майнових прав, якими вони володіють. Залишок, якщо він залишається, надійде власникам підприємства пропорційно їхній участі у капіталі» [4, с. 719].

Оцінювання підприємства за ліквідаційною вартістю необхідне у випадках його ліквідації з причин банкрутства, внаслідок добровільної ліквідації бізнесу, якщо прогнозні грошові потоки від продовження діяльності підприємства виявляться меншими за суму його чистих активів (різниці між активами підприємства, що оцінені за ринковою вартістю, та його зобов'язаннями).

Під час оцінювання ліквідаційної вартості підприємства виходять з можливості її визначення в залежності від часових умов продажу активів, а саме:

вартість під час «форсованого» продажу активів. Іноді її ще називають аукціонною вартістю;

вартість під час впорядкованого, хоча й обмеженого у часі продажу активів у розрахунку на отримання більшої виручки. Вона ще має таку назву, як вартість активів при нормальному ліквідаційному процесі.

Умови продажу усіх активів підприємства визначаються законодавством про банкрутство. «У рішенні про продаж підприємства повинна міститися вказівка про мінімальну ціну... Початкова ціна продажу підприємства...встановлюється...на основі ринкової вартості майна, яка визначена згідно зі звітом незалежного оцінювача».

По суті, обґрунтування того чи іншого розміру ліквідаційної вартості — це завдання досягнення оптимальних розмірів чистої виручки. Критерієм оптимізації виступає максимізація чистої виручки. Розв'язати цю проблему без дисконтування можливих розмірів виручки і відповідних витрат, тобто без отримання поточної вартості, практично неможливо.

Доволі часто економісти використовують єдину ставку дисконтування для різних видів активів. Вважаємо, що такі розрахунки носять доволі умовний характер, оскільки ризики продажу різних видів активів неоднакові, а отже, різними повинні бути й ставки дисконтування. На думку фахівців, відносно менші ставки дисконтування повинні застосовуватися до порівняно ліквідніших активів [5, с. 164]. Мінімальна ставка дисконтування має бути не менша за ставку рефінансування Національного банку України (нині її знижено з 8,5 до 7,75 %). Тобто, це мінімальна величина вигод від альтернативного використання грошових коштів покупцем активів. До цього бажано додати річний рівень інфляції та врахувати оцінку ризиків, що пов'язані з труднощами продажу окремих видів активів.

На практиці більшість українських оцінювачів вважають за доцільне ставку дисконтування використовувати на рівні банківської кредитної ставки у валюті юридичним особам, яка коливається в межах 14—21 %. Якщо конкретніше характеризувати компоненти формування ставки дисконтування, то це сума безризикової ставки національного банку України (5—7 %), ставки за ризик вкладення у нерухомість (1—2 %), ставки за низьку ліквідність активу (3 %), компенсації за загальноекономічний ризик (4—4,5 %), витрат на інвестиційний менеджмент (1,5—2 %). Сума всіх наведених складових становить ставку дисконтування, яка коливається від 14,5 до 18,5 %.

Виручка від реалізації активів очевидно буде істотно менша за зафіксовану фінансовою звітністю. В умовах ринкової економіки типовою є ситуація, коли при ліквідації підприємства отримують 40 % або ще менше облікової вартості запасів. Ще складніша ситуація, коли справа йдеться про устаткування, особливо спеціального призначення. Щодо інфляції, то чим вищий її рівень, тим при інших рівних умовах для кредиторів важливіше, щоб активи підприємства-банкрута були продані якомога скоріше.

Схема визначення ліквідаційної вартості така. При визначенні балансу ліквідаційної вартості виходять з реальних можливостей отримання тієї чи іншої виручки від реалізації окремих видів активів. Саме таким чином формується актив балансу ліквідаційної вартості підприємства.

У пасив балансу включаються витрати, що пов'язані з діяльністю конкурсного керуючого і його команди. Ці нові зобов'язання включають управлінські витрати, а також витрати на зберігання активів до моменту їхньої реалізації.

Різниця між вартістю активів (за ціною їхньої реалізації) і зобов'язаннями плюс власний капітал може бути:

позитивною — залишається акціонерам (рідкісний випадок у практиці);

від'ємною — при цьому акціонерів можна запевнити, що нічого не остається, незмінними зберігаються зобов'язання перед конкурсним керуючим, а залишкова частина відходить до кредиторів.

Оцінювання активів та зобов'язань проводиться з урахуванням таких особливостей:

необоротні активи в частині основних засобів, нематеріальні активи та незавершене будівництво — оцінюються виходячи з ринкової вартості;

необоротні активи в частині довгострокової дебіторської заборгованості та відстрочених податкових активів, поточна дебіторська заборгованість — оцінюються з урахуванням терміну їхнього повернення (погашення, відшкодування) та ймовірності такого повернення;

матеріальні оборотні активи (запаси, товари) у разі, коли їх поточна вартість еквівалентна вартості, відображеної у бухгалтерському обліку, — оцінюється виходячи з вартості таких активів за даними бухгалтерського обліку, в інших випадках — виходячи з ринкової вартості або вартості ліквідації, якщо ринкова вартість не перевищує вартість ліквідації;

довгострокові та поточні фінансові інвестиції — оцінюються виходячи з їхньої ринкової вартості, а одержані векселі — оцінюються виходячи з їх ринкової вартості з урахуванням терміну та ймовірності погашення;

поточна вартість довгострокових та поточних зобов'язань залежно від їх виду визначається такою, що дорівнює вартості, відображеній у бухгалтерському обліку, або розраховується шляхом дисконтування сум (основний борг, відсотки), які підлягають погашенню у відповідних періодах за обґрунтованою для кожного зобов'язання ставкою дисконту.

Оцінювання підприємства за допомогою *дохідного підходу* базується на тому, що потенційний покупець не заплатить за об'єкт суму, яка буде більшою за поточну вартість майбутніх доходів. Цей метод найпридатніший для обліку інвестиційних інтересів, коли покупця цікавить не набір конкретних активів, а доходи, які він буде отримувати від їхнього використання. Зазначимо, що для підприємств з позитивною динамікою доходів минулого періоду, які прибутково функціонують на дату оцінювання, мають реальні перспективи розвитку, оцінювання за дохідним підходом не викликає труднощів.

Інша справа, коли підприємство малоприбуткове або збиткове. У цьому разі оцінювання є лише базою для прийняття управлінських рішень щодо підвищення дохідності. При оцінюванні вартості у рамках дохідного підходу поточна вартість майбутніх доходів розраховується лише відносно активів, які необхідні для отримання цих доходів. Зайві активи оцінюються окремо (майновим, порівняльним або дохідним підходом) і додаються до вартості підприємства, яка визначена на основі доходів. Узагальнюючим показником дохідності підприємства виступає грошовий потік, що являє собою сальдо надходжень від бізнесу та платежів. У рамках дохідного підходу використовують два такі його різновиди, як метод дисконтування грошових потоків та метод прямої капіталізації [7, с. 118].

Метод дисконтування грошових потоків заснований на тому, що майбутні грошові потоки зі своїми коефіцієнтами дисконтування приводяться до величини, яка дорівнює сумі їх поточних вартостей, тобто

$$C_d = \frac{D_1}{(1+d)^1} + \frac{D_2}{(1+d)^2} + \cdots + \frac{D_n}{(1+d)^n}, \quad (3)$$

де: C_d — вартість підприємства, що визначена методом дисконтування грошових потоків; $D_1 \ldots D_n$ — майбутні грошові потоки, які генерує підприємство; d — ставка дисконтування; n — кількість років прогнозу грошових потоків.

З точки зору теорії фінансів, метод дисконтування грошових потоків є найточнішим методом оцінки по доходу у випадку, якщо вдається скласти довгостроковий прогноз майбутньої діяльності підприємства. У світовій практиці стандартний термін прогнозування становить 10—15 років. Але для підприємств, які функціонують у нестабільному зовнішньому середовищі, термін прогнозування скорочується до 2—3 років.

Величина вартості підприємства, розрахована виходячи з двох-трьохрічних величин грошових потоків, буде менш достовірна, ніж величина вартості, отримана на основі використанням тривалішого періоду прогнозування доходів. Компенсацією зменшення вартості виступає реверсія (вартість підприємства у післяпрогнозний період), величина якої дає змогу зменшити різницю у тривалості прогнозного періоду. При використанні коротшого за стандартний періоду прогнозування розрахунок методом дисконтування грошових потоків набуває вигляду:

$$C_d = \frac{D_1}{(1+d)^1} + \cdots + \frac{D_n}{(1+d)^n} + P, \quad (4)$$

де: n = 2 ... 3 роки; P — реверсія.

Загальна величина вартості розраховується шляхом додавання вартостей прогнозного та післяпрогнозного періодів.

Метод прямої капіталізації за змістом являє собою частковий випадок методу дисконтування грошових потоків і відображає ситуацію, при якій грошові потоки за роками є рівними між собою, а їхнє отримання очікується протягом тривалого періоду часу (умовно прирівнюється до нескінченості). Математична формула являє собою суму членів геометричної прогресії, яка дорівнює величині D/d.

$$\frac{D}{(1+d)^1} + \frac{D}{(1+d)^2} \cdots \frac{D}{(1+d)^\infty} \approx \frac{D}{d}, \quad (5)$$

де D — річний постійний, направлений у нескінченість грошовий потік.

Отже, розрахунок вартості за допомогою прямої капіталізації здійснюється за формулою

$$C_k = \frac{D}{d}, \quad (6)$$

де C_k — вартість підприємства, визначена методом прямої капіталізації.

Звісно, що припущення стосовно нескінченного періоду часу отримання рівних за роками доходів від експлуатації підприємства є вельми умовним. Це забезпечує нижчу точність оцінювання вартості, порівняно з методом дисконтування грошових потоків. Похибка розрахунку, зумовлена нескінченим періодом отримання грошових потоків, не виправляється. Проте за допомогою методу прямої капіталізації можна використовувати не тільки постійні грошові потоки, а й такі, що збільшуються постійними темпами і визначаються за формулою

$$C_k = \frac{D\,(1+g)}{k}, \quad (7)$$

де: k — ставка капіталізації (ризику); g — довгострокові постійні темпи зростання грошових потоків.

Ставка капіталізації дає можливість встановити зв'язок між грошовими потоками, які постійно збільшуються, та вартістю підприємства. Згідно з моделлю Гордона, вона являє собою модифіковану ставку дисконту

$$k = d - g. \quad (8)$$

При оцінюванні вартості за допомогою ставки капіталізації зберігається припущення щодо нескінченості частоти отримання грошових потоків. Варто також зазначити, що величина темпів зростання грошових потоків не повинна перевищувати ставку дисконту. Отже доцільно використовувати цей метод тільки за умови, коли $d > g$.

У рамках дохідного підходу до оцінювання вартості підприємства можливо використання комбінації методів дисконтування та прямої капіталізації. Вона базується на тому, що управлінський персонал вдається до удосконалення бізнесу та доведення його до оптимального рівня, який влаштовує акціонерів, або ж до стабільно зростаючих доходів від здійснення виробничо-фінансової діяльності. Така комбінація методів оцінювання формалізовано має вигляд

$$C_{dk1} = \frac{D_1}{(1+d)^1} + \frac{D_2}{(1+d)^2} + \cdots + \frac{D_l}{(1+d)^l} + \frac{D_m}{(1+d)^{l+1}} / d. \quad (9)$$

$$C_{dk2} = \frac{D_1}{(1+d)^1} + \frac{D_2}{(1+d)^2} + \cdots + \frac{D_l}{(1+d)^l} + \frac{D_m\,(1+g)}{(1+d)^{l+1}} / k. \quad (10)$$

$$C_{dk3} = D_m A_{nf} + \frac{D_m\,(1+g)}{(1+d)^{f+1}} / k, \quad (11)$$

де: C_{dk1} — вартість підприємства, визначена за допомогою комбінації методів дисконтування та капіталізації в умовах очікування неоднакових грошових потоків з їхньою наступною стабілізацією; C_{dk2} — вартість підприємства, визначена за допомогою комбінації методів дисконтування та капіталізації в умовах очікування неоднакових грошових потоків із постійними темпами їхнього зростання; C_{dk3} — вартість підприємства, визначена за допомогою комбінації методів дисконтування та капіталізації в умовах очікування однакових за розміром грошових потоків з постійними темпами їхнього зростання; $D_1 \ldots D_i$ — різні за розміром грошові потоки; L — термін, протягом якого грошові потоки різняться між собою; D_m — постійний грошовий потік; A_{nf} — поточна вартість ануїтету за ставки дисконту d та терміну f.

Дохідний підхід до оцінювання вартості підприємства можна також використовувати у сукупності із майновим та порівняльним підходами. Логіка такого використання випливає з того, що протягом визначеного періоду часу власники очікують від здійснення виробничо-фінансової діяльності на підприємстві дохід у вигляді грошових потоків, а потім продають свою власність. Оцінювання підприємства, що продається, може здійснюватись виходячи з чистої вартості підприємства, ліквідаційної вартості та вартості, яка визначена на ринку на момент продажу. У цих випадках вартість підприємства визначається таким чином

$$C = C_{dv} + PVC_{zmk}. \quad (12)$$

$$C = C_{dv} + PVC_{plv}. \quad (13)$$

$$C = C_{dv} + PVC_{pvr}, \quad (14)$$

де: C — вартість підприємства, визначена за допомогою декількох підходів; C_{dv} — вартість підприємства, визначена методом дисконтування грошових потоків за період володіння підприємством; PVC_{zmk} — поточна чиста вартість цілісного майнового комплексу на момент продажу підприємства; PVC_{plv} — поточна ліквідаційна вартість на момент змушеного продажу підприємства; PVC_{pvr} — поточна вартість, визначена за допомогою порівняльного підходу на момент продажу підприємства.

Вартість підприємства, що продається, може становити базу оцінювання реверсії (вартості підприємства у післяпрогнозний період) за припущення продажу підприємства у післяпрогнозований період. Проте розрахунок поточної величини майбутньої вартості підприємства, що продається, ускладнюється необхідністю визначення майбутньої вартості чистих активів, ліквідаційної вартості або цін продажів аналогів. Тому на практиці, під час розрахунків реверсії, виходять з припущення, що грошові потоки у післяпрогнозний період стабілізуються на рівні, якого досягнуто у останньому році прогнозного періоду, або будуть зростати постійними темпами. Розрахунок реверсії може бути таким

$$P = \frac{D_N}{(1+d)^{N+1}} / k. \quad (15)$$

$$P = \frac{D_N\,(1+g)}{(1+d)^{N+1}} / k, \quad (16)$$

D_N — грошовий потік останнього року прогнозного періоду.

Підводячи підсумки розгляду технології дохідного підходу до вартості підприємства доцільно відмітити, що основні проблеми, які виникають під час його використання, полягають у прогнозуванні майбутніх грошових потоків, розмір яких визначає вартість, а характер — вибір методу оцінювання; визначені ставки дисконтування (ставки капіталізації).

Складові грошового потоку, який використовується при прогнозуванні вартості підприємства, дещо інші, ніж структура грошових потоків від операційної, інвестиційної та фінансової діяльності. Вона різниться для грошового потоку на власний та позиковий капітал (табл. 1).

Використання у розрахунках прибутку від основної діяльності підприємства зумовлено тим, що у рамках прогнозу неможливо врахувати майбутні прибутки з інших джерел (реалізації майна, курсових різниць та ін.). Відсотки по заборгованості являють

Таблиця 1

Складові грошового потоку для оцінювання вартості підприємства*

Грошовий потік на власний капітал	Грошовий потік на весь вкладений капітал
Прибуток від основної діяльності після оподаткування, що залишається у розпорядженні управлінського персоналу підприємства	Прибуток від основної діяльності після оподаткування, що залишається у розпорядженні управлінського персоналу підприємства
Відняти відсотки по заборгованості	
Додати амортизацію	Додати амортизацію
Додати (відняти) зміну оборотних коштів	Додати (відняти) зміну оборотних коштів
Додати (відняти) зміну боргу	
Відняти інвестиції	Відняти інвестиції

* Джерело: [6, с. 53].

Таблиця 2

Початкові дані для визначення внутрішньої норми дохідності*

1-й рік	0	-7000
2-й рік	0	-7000
3-й рік	+6000	0
4-й рік	+7000	0
5-й рік	+9000	0
Σ	+22000	-14000

* Джерело: [6, с. 59].

собою майбутні виплати процентів за взятими кредитами або облігаціям, що погашаються. Амортизація у прогнозі розглядається як повернення капіталу, який вкладено в основні засоби та нематеріальні активи і визначається згідно з нормами Податкового кодексу України, оскільки вони відображають реальні грошові потоки.

Зміна оборотних активів двояко впливає на грошовий потік — у випадку, якщо прогнозується збільшення обігових коштів — грошовий потік треба буде зменшити на розмір їхнього приросту, оскільки відбувається витрачання наявних грошових коштів. Якщо ж передбачається зменшення оборотних коштів, то грошовий потік, відповідно, збільшується. Така ж логіка оцінювання зміни боргу. Інвестиції як довгострокові вкладення капіталу в будь-яку сферу діяльності, завжди зменшують розмір грошового потоку.

Оцінювання ризиків підпорядковується «золотому правилу інвестування» — дохід, який очікує отримати інвестор, повинен бути пропорційним ризику, на який погоджується інвестор заради отримання цього доходу. Тобто, чим більше ризиковані інвестиції, тим більша компенсація має пропонуватися інвестору [6, с. 58].

Основою при визначенні ставки дисконтування є внутрішня норма дохідності конкретного підприємства, що являє собою ставку дисконту, при якій вартість підприємства дорівнює нулю. Для визначення внутрішньої норми дохідності розраховується така ставка дисконту, при якій сумарна поточна вартість надходжень від бізнесу дорівнює сумарній вартості платежів. Тобто для внутрішньої норми дохідності повинна виконуватись умова

$$\sum_{n=1}^{m} PVD_n - \sum_{n=1}^{m} PVR_n = 0, \qquad (17)$$

де: PVD_n — поточна вартість надходжень від бізнесу у *n-році* ($n = 1 \dots m$); PVR_n — поточна вартість платежів підприємства (витрат, які зменшують надходження) у *n-році*.

Наведемо приклад розрахунку внутрішньої норми дохідності, де надходження й платежі протягом умовного періоду прогнозування становлять 5 років (табл. 2). Приведення надходжень та платежів до поточної вартості з використанням різних ставок дисконтування показано нижче (для спрощення розрахунків у 1-*й* рік поточна вартість грошової одиниці дорівнює 1).

При ставці дисконту 19 % різниця між надходженнями та платежами дорівнює 0 (табл. 3). Тобто виходячи із розміру доходів та притаманних їм ризиків, підприємство вартості не має. Аналіз даних показав, що вартість з'являється при ставці дисконту 19 %, а при перевищенні цієї цифри стає від'ємною величиною.

Як зазначалось, внутрішня норма дохідності стає орієнтиром для інвестора. Якщо його влаштовує дохідність нижче цієї норми, то підприємство викликає інтерес (має вартість), якщо ж дохідність, що вимагається, перевищує внутрішню норму, то за таких умов інвестування не відбудеться.

Виходячи з принципу зміни вартості, розрахунки здійснюються на конкретну дату. Приведення доходів у поточну вартість формалізовано

Таблиця 3

Розрахунок внутрішньої норми дохідності

Рік	Надходження	Платежі	Поточна вартість грошових потоків					
			При ставці дисконту 16 %		При ставці дисконту 19 %		При ставці дисконту 22 %	
			Надходження	Платежі	Надходження	Платежі	Надходження	Платежі
1		7000		7000		7000		7000
2		7000		6030		5880		5740
3	6000		4460		4240		4030	
4	7000		4480		4150		3850	
5	9000		4970		4490		4060	
Σ			13910	13030	12880	12880	11940	12740
Різниця			+880		0		-880	

* Джерело: [6, с. 59].

описується функцією поточної вартості грошової одиниці. Вона визначається на дату оцінювання за допомогою формули

$$V_o^n = \frac{1}{(1+d)^n \cdot (1+b \cdot d)}, \qquad (18)$$

де: n — період надходження доходів, роки (1 ... n); b — частина року, яку отримують шляхом ділення кількості днів, які залишились до кінця року, на загальну кількість днів у році; d — ставка дисконту.

Для визначення ставки дисконтування можна використовувати один з трьох способів — модель оцінювання капітальних активів; метод кумулятивної побудови; метод вартості капіталу.

Детально зупинимось лише на методі вартості капіталу, оскільки він найчастіше використовується оцінювачами. Цей метод пов'язує ставку дисконтування, що характерна для конкретного підприємства, з середньоринковими ставками дохідності, яких очікують власники та кредитори підприємств. Метод вартості капіталу виступає у формі моделі *WACC* (середньозважена вартість капіталу):

$$d = i_{A1} \cdot W_{A1} + i_{A2} \cdot W_{A2} + i_C \cdot W_C, \qquad (19)$$

де: i_{A1} — ринкова ставка дохідності простих акцій; W_{A1} — частка простих акцій у структурі капіталу; i_{A2} — ринкова ставка дохідності привілейованих акцій; W_{A2} — частка привілейованих акцій у структурі капіталу; i_C — ринкова ставка дохідності за облігаціями (банківським кредитам); W_C — частка позикового капіталу (облігацій, банківських кредитів) у структурі капіталу.

Врахування особливостей підприємства, яке оцінюється, здійснюється згідно із моделлю *WACC* шляхом корегування ринкових ставок дохідності на індивідуальну структуру його капіталу. Зазначимо, що метод *WACC* не призначений для оцінювання вартості підприємств. Розрахована за цим методом ставка дисконтування, тільки характеризує ціну капіталу суб'єкта господарювання (у відсотках).

Як зазначалось, визначення ставки дисконту можна робити також за допомогою *очікувань кредиторів*. У цьому випадку ставка дисконтування для конкретного підприємства прирівнюється до ставки відсотка за кредит, під який це підприємство залучає позикові кошти, або до норми дохідності облігацій підприємства (у тому числі й розміщених на зарубіжних фондових ринках), тобто

$$d = i_C. \qquad (20)$$

Логічним доказом цього підходу є те, що ризики підприємства визначені не оцінювачем, а банком, який фінансує (при кредитуванні) або ринком (за умови вдалого розміщення облігацій). Передбачається, що очікування компенсацій кредиторів співпадають з очікуваннями акціонерів.

У випадку якщо підприємство має можливість залучати гроші з європейського ринку під відсотки, які на ньому склалися, ставка дисконтування прирівнюється до ставки *LIBOR* (вартість відсотків на лондонському ринку) з урахуванням ризику країни (для України 1—2 %).

$$d = LIBOR + 1 \ldots 2\ \%. \qquad (21)$$

Особливістю *порівняльного підходу* оцінювання підприємств є орієнтація його на використання ринкових цін на аналогічні підприємства (їхні складові) та на фактично досягнуті результати оцінюваного підприємства. Завдяки цьому порівняльний підхід має декілька переваг порівняно з витратним та дохідним підходами.

Переваги порівняльного підходу полягають у тому, що оцінювач орієнтується на фактичні ціни купівлі-продажу, що склалися на ринку (тобто ціна визначається ринком), а не коректністю виконаних розрахунків, як при використанні витратного та дохідного підходів.

Основою оцінювання є поточна інформація (меншою мірою попередня), яка відображає фактично досягнуті результати. Звісно, що така інформація достовірніша за прогнози у дохідному підході. Істотною перевагу також надає урахування у вартості фактичних співвідношень між попитом та пропозицією на аналогічні об'єкти, що підвищує обґрунтованість оцінювання завдяки відображенню стану поточної ринкової ситуації.

Водночас з перевагами порівняльний підхід має й певні недоліки. Для використання цього підходу має активно функціонувати ринок підприємств. Лише завдяки цьому можливий вибір достатньо порівняльних аналогів. До то ж ринок повинен бути прозорим, тобто інформація про підприємства має бути доступною. Оскільки ці наведені дві умови для вітчизняної практики господарювання не властиві, оцінювання з використанням порівняльного підходу стає значною мірою обмеженим.

Порівняльний підхід до оцінювання підприємств здійснюється за допомогою використання таких методів, як метод галузевих співвідношень, метод ринку капіталів та метод угод (продажів).

Метод галузевих співвідношень базується на існуванні залежності між вартістю підприємства та визначеними показниками його діяльності. Така залежність встановлюється за результатами кореляційно-регресійного аналізу на основі статистичних даних про продаж підприємств різних галузей. Найтиповіші галузеві співвідношення, властиві для розвинених ринків наведено в табл. 4.

Оскільки цей метод враховує співвідношення у вартості в цілому по галузях, то для оцінювання окремих підприємств він використовується як орієнтир. В узагальненому вигляді метод застосовується згідно з «золотим правилом оцінювання» — вартість підприємства дорівнює чотирьохкратній величині прибутку до оподаткування. Нині у практиці оцінювання метод галузевих співвідношень не використовується у

Таблиця 4

Галузеві співвідношення між вартістю підприємств та показниками їхньої господарської діяльності

Вид бизнесу	Формула вартості бізнесу
Рекламні агентства	75 % річної виручки
Бухгалтерські фірми	90—150 % річної виручки
Вид бизнесу	Формула вартості бізнесу
Продаж нових авто	50 % річної виручки + товарні запаси на обслуговування
Оренда автомобілів	Кількість машин × 1000 доларів США
Хлібопекарні	15 % річного обсягу продажів + устаткування + товарні запаси
Кофейні	Обсяг продажів за місяць × 4 + товарні запаси
Аптеки	75 % річного чистого прибутку + обладнання + товарні запаси
Кінотеатр	чистий прибуток за рік × 4
Піцерії	Обсяг продажів за місяць × 4 + товарні запаси
Таксі	80 % річного чистого прибутку
Автомайстерні	Чистий прибуток за місяць × 2 + ринкова ціна обладнання
Магазини з продажу вина	Обсяг продажів за місяць × 5 + товарні запаси + ціна торгівельного патенту
Страхові компанії	120—150 % від річних комісійних
Бари та кафе	Обсяг продажів за півріччя + вартість торгівельного патенту

* Джерело: [6, с. 34].

зв'язку з відсутністю активних торгів та необхідної інформації, яка, до речі, повинна відображати достатньо довгу ретроспективу угод.

Метод ринку капіталів базується на цінах, що склалися на акції підприємств, що тотожні оцінюваному на фондовому ринку. Оскільки базою оцінювання виступає вартість однієї акції, то у «чистому» вигляді метод використовується для оцінювання міноритарних пакетів акцій, які не надають право контролювати діяльність акціонерного товариства. Хоча існують засоби, що дозволяють перейти від оцінювання міноритарного, до контрольного пакета або вартості всього підприємства.

Метод угод (*продажів*) передбачає використання цін придбання контрольних пакетів акцій або підприємств. Він надає можливість перейти від оцінювання вартості всього підприємства до вартості міноритарного пакета акцій.

Технології використання зазначених методів співпадають. Розбіжність полягає в тому, що при оцінюванні підприємства методом ринку капіталів визначальною величиною виступає ціна однієї акції, а при оцінюванні методом угод — ціна контрольного пакета акцій. Методи передбачають вибір підприємств-аналогів, розрахунок співвідношення між ціною аналогів та яким-небудь фінансовим показником їхньої діяльності (мультиплікатором), визначення вартості.

Мультиплікатор являє собою показник співставлення вартості акції (вартість контрольного пакета акцій або підприємства) з фінансовою базою

$$M = \frac{C}{F}, \qquad (22)$$

де: M — оціночний мультиплікатор; C — вартість об'єкта (акції, контрольного пакета акцій або підприємства); F — показник фінансової бази.

Оціночні мультиплікатори класифікуються за двома групами. У першій групі фінансовою базою виступають ресурсні показники, а в другій — результативні.

Такий підхід до обрання показників фінансової бази зумовлений тим, що підприємство являє собою «чорну скриньку», до якої надходять ресурси, що згодом трансформуються у результати діяльності.

Основними оціночними мультиплікаторами є: вартість / капітал; вартість / виручка; вартість / чисті активи; вартість / грошовий потік; вартість / прибуток; вартість / дивіденд.

Використовуються мультиплікатори відповідно до вимог, за яких мультиплікатори повинні мати мінімальну розбіжність величин. Виявлені під час розрахунків екстремальні значення мультиплікаторів відкидаються.

Використання під час оцінювання одного мультиплікатора передбачає таку послідовність дій: 1) розрахунок мультиплікатора по кожному підприємству-аналогу; 2) відкидання отриманих екстремальних значень; 3) розрахунок середнього значення мультиплікатора; 3) оцінювання вартості шляхом множення середнього значення мультиплікатора об'єктів-аналогів до фінансової бази оцінюваного підприємства (формула 21) [8, с. 112].

$$C_A = M_{ch} П_1, \qquad (23)$$

де: C_A — вартість підприємства, визначена за допомогою методу ринку капіталів (угод); M_{ch} — середнє значення мультиплікатора підприємств-аналогів; $П_1$ — фінансовий показник підприємства-аналога, який використовується при розрахунку мультиплікатора.

Використанням різних видів мультиплікаторів передбачається, що у підсумку будуть отримані різні значення вартості підприємства. У цьому випадку

можливі два варіанти оцінювання підсумкової вартості. За першим варіантом визначається середнє значення з усіх отриманих величин. Воно здійснюється за умови, якщо оцінювач однакового довіряє усім мультиплікаторам. У разі, коли оцінювач вважає, що різні мультиплікатори неоднаково характеризують об'єкт оцінювання, використовується метод зважування (другий варіант оцінювання підсумкової вартості).

Вартість оцінюваного підприємства визначається таким чином:

за першим варіантом $\frac{C_{A1}+\ldots+C_{An}}{n}$; (24)

за другим варіантом $\frac{C_{A1}Y_1+\ldots+C_{An}Y_n}{n}$, (25)

де: C_{A1} ... C_{An} — вартість підприємства, отримана за допомогою n числа мультиплікаторів; Y_1 ... Y_n — частки мультиплікаторів від 1 до n (Y_1 ... Y_n = 1); n — кількість мультиплікаторів.

Підсумкова величина вартості повинна бути скорегована у залежності від методів розрахунку та фінансового стану оцінюваного підприємства. Корегування здійснюється шляхом внесення поправок, що являють собою знижки або надбавки до вартості. Найтиповішими є поправки на контроль, недостатню ліквідність, наявність не використовуваних активів, наявність власних обігових коштів, потреби у капітальних вкладеннях, необхідність в інвестиціях у природоохоронну сферу та ін.

Висновки. Узагальнення наведених роздумів щодо оцінювання вартості підприємств у вітчизняній практиці господарювання дає змогу сформувати такі висновки:

оскільки технології оцінювання вартості підприємства значною мірою не пристосовані до вітчизняної практики господарювання, то оцінювач може користуватись будь-якими загальновизнаними західними методиками оцінювання. Правильність розрахунків буде залежати лише від того, наскільки вдало він зможе їх обґрунтувати;

методичні підходи до оцінювання вартості підприємств застосовуються лише на рівні великого бізнесу або на підприємствах, які створені із залученням іноземного капіталу. На рівні малого та середнього бізнесу зазвичай застосовується підхід, за яким передбачається окупність вкладених інвестицій протягом 3—5 років. Така простота у виявленні доцільності або недоцільності здійснення інвестування зумовлена тим, що досі український бізнес не є прозорим;

непрозорість вітчизняного ділового середовища пов'язана не тільки, і навіть не стільки з тінівізацію економіки, а насамперед з відсутністю на більшості українських підприємств налагодженого управлінського обліку, зі значним управлінським ризиком, що зумовлений невиправданістю прогнозів, оскільки технології їх проведення, як правило, «скопійовані» із західної практики, яка передбачає наявність більш-менш стабільної економіки;

недосконаліть прогнозів спричинена також тим, що зазвичай підприємці не можуть правильно визначити технологічні можливості обладнання (правильно визначити виробничу потужність устаткування), що у свою чергу потребує здійснення додаткових інвестицій, а тому всі надані прогнози, визначені на їх основі ставки дисконтування і, врешті-решт, вартість підприємства — є помилковими;

при визначенні ставки дисконтування фінансові директори в основному використовують найпростіший спосіб — обирають кредитну ставку, за якою банк надає позики юридичним особам і не обтяжують себе складними розрахунками. На нашу думку, логіка таких дій полягає у тому, що, *по-перше*, національні стандарти оцінки дають змогу це робити. *По-друге*, за яким би підходом не була визначена вартість підприємства, яке збираються купувати, джерела на цю купівлю будуть не лише власними, а й позиковими. Тому спрацьовує правило ефекту фінансового важеля — рентабельність сукупного капіталу підприємства повинна бути більшою за номінальну або уточнену (з урахуванням податкової економії) ціну позикових коштів, що забезпечить збільшення власного капіталу придбаного підприємства та доцільність здійснення інвестицій, а відповідно й зумовить необхідність оцінювання його вартості.

Використані джерела

1. Оцінка цілісних майнових комплексів: Національний стандарт № 3 — Офіц. текст із змін. станом на 29.11.2006 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1655—2006— %EF
2. *Коупленд Т.* Стоимость компаний: оценка и управление / Коупленд Т., Колер Т., Мурин Д. — М.: Олимп- Бизнес, 1999. — 546 с.
3. *Коттл С.* Анализ рынка ценных бумаг Греема и Додда / Коттл С., Мюррей Р., Блок Ф. — М.: Олимп-Бизнес, 2000. — 582 с.
4. *Вулфел Ч.* Энциклопедия банковского дела и финансов / Вулфел Ч. — М.: Фёдоров, 2000. — 427 с.
5. *Рутгайзер В.М.* Оценка стоимости бизнеса / Валерий Максович Рутгайзер. — М.: Маросейка, 2007. — 448 с.
6. *Большаков С.І.* Оцінка цілісних майнових комплексів: навч. посіб. — Ч. 5 / Большаков С. І. — Одеса, 2011. — 73 с.
7. Оцінка об'єктів у матеріальній формі: навч. посіб. — Ч. 4. / [за ред. О.С. Редькіна]. — Одеса, 2010. — 124 с.
8. Стоимость предприятий при интеграционном процессе / [Шатраков А. Ю., Комков Н. И., Мерсиянов А. А., Шамин М. А.]. — М.: Экономика, 2008. — 350 с.

УДК 336:338.432:637.134

О.В. Шваб,
аспірант,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

ВИЗНАЧЕННЯ МОДЕЛІ СТРУКТУРИ КАПІТАЛУ МОЛОКОПЕРЕРОБНИХ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ

Проаналізовано моделі структури капіталу акціонерних товариств молокопереробної галузі України в сучасних умовах господарювання. Визначено фактори впливу на прийняття управлінських рішень щодо структури капіталу менеджментом акціонерних товариств молокопереробної галузі України.

Одним з найактуальніших та цікавих питань фінансового менеджменту є обрання оптимальної структури капіталу. Проте в багатьох наукових працях, присвячених вирішенню цієї проблеми, на нього не дається однозначної відповіді. Реагуючи на зміну економічної кон'юнктури, менеджмент акціонерного товариства повинен адекватно корегувати пропорції власних і залучених джерел фінансування. При цьому він, як правило, користується тією чи іншою стратегією, що втілена в моделях (теоріях) структури капіталу. Дослідження цих моделей дає змогу виявити ключові фактори, що визначають вибір компанією тієї чи іншої форми фінансування активів. Врахування специфіки галузі дає можливість ширше поглянути на досліджуване питання і наблизити існуючу структуру капіталу акціонерних товариств до оптимальної. При необхідності вдосконалення фондового ринку України це питання набуває особливої актуальності.

Дослідженнями структури капіталу акціонерних компаній займалися такі науковці, як І. Бланк, О. Вінник, В. Євтушевський, М. Рудик, В. Сутормінa. І. Яремко та ін. Однак єдиної думки з цього питання науковці і практики не мають, оскільки вплив зазначених чинників на прийняття менеджментом компанії рішення щодо формування оптимальної структури капіталу виміряти дуже важко.

Метою статті є визначення моделі структури капіталу акціонерних товариств молокопереробної галузі України в сучасних умовах господарювання.

Теорії структури капіталу досліджують підвладність впливові структури капіталу компанії таких факторів, як витрати, пов'язані з можливим банкрутством, агентські витрати, трансакційні та ін. Сучасна зарубіжна література з корпоративних фінансів виділяє наступні найголовніші теорії оптимальної структури капіталу: традиційна теорія, теорія індиферентності (ММ), компромісна теорія, теорія асиметричної інформації, теорія агентських витрат і корпоративного контролю, теорія стейкхолдерів та теорія інформаційних каскадів. У табл. 1 представлено найпоширенішу в економічній літературі класифікацію теорій і моделей оптимальної структури капіталу із зазначенням їх розробників.

Формулювання у 1958 році своїх теорем Міллером і Модільяні викликало широкий інтерес серед науковців, тому існування всіх подальших теорій так чи інакше будується на теорії Міллера-Модільяні. Дослідники стверджували, що структура капіталу фірми не впливає на її ринкову вартість. При цьому автори вводили ряд припущень, які мають бути

Таблиця 1

Класифікація теорій і моделей оптимальної структури капіталу

Назва теорії (моделі) оптимальної структури капіталу	Представники
Традиційна	—
Індиферентності	Ф. Міллер, М. Модильяні
Компромісна	Краус, Літценбергер, Скотт, Ким, Бредлі, Джаррелль, Хауген, Сенбет
Асиметричної інформації: Теорія ієрархії Сигнальні моделі	Майерс, Мейлаф, Гордон, Дональдс, Краскер, Нарайанан, Росс, Леланд, Пайл
Теорія агентських витрат і корпоративного контролю	Дженсен, Меклінг, Гроссман, Харт, Харріс, Равив, Шульц, Хиршляйфер, Такер, Манне
Теорія стейкхолдерів	Ед Фриман
Теорія інформаційних каскадів	С. Бихчандани., Д. Хиршляйфер, І. Велш

Джерело: власні дослідження

дотриманими і які згодом були піддані критиці багатьма теоретиками і практиками корпоративних фінансів. Так, припускалося, що фірми оперують в умовах досконалого ринку, відсутності податкового навантаження та витрат, пов'язаних з банкрутством. Учасниками фондового ринку є велика кількість як юридичних, так і фізичних осіб і ставка на залучення коштів однакова і безризикова для всіх, інформація про ринок максимально доступна [8]. Однак в реальних умовах дані припущення не знаходять підтримки, що було взято до уваги науковцями в подальших дослідженнях структури капіталу акціонерних товариств.

Компромісна теорія враховує наявність оподаткування і витрат, пов'язаних з банкрутством суб'єктів господарювання. Оптимальна структура капіталу згідно даної теорії — це така структура капіталу, за якої податкові переваги при залученні позик перекривають витрати банкрутства.

В моделях асиметричної інформації її прибічники показали залежність структури капіталу від інформаційної складової ринків. Оскільки менеджмент володіє більш точною інформацією про діяльність компанії, тому, залучаючи додаткове фінансування, подаються сигнали іншим учасникам ринку — інвесторам про стан справ на підприємстві. Так, за умов існування асиметричної інформації між менеджментом і зовнішніми інвесторами емісія боргових цінних паперів може бути використана компанією як сигнал того, що вона оцінює ризики і належить до успішних компаній [11, с. 81]. Водночас теорія ієрархії в умовах асиметричної інформації передбачає послідовність вибору джерел зовнішнього фінансування активів компанії — від найменш ризикованих до найбільш ризикованих. Так, насамперед акціонерні товариства емітують боргові цінні папери, потім гібридні (привілейовані акції) і лише в останню — дольові цінні папери (прості акції).

Своє продовження теорія асиметричної інформації знайшла в ряді інших наукових робіт, в яких особистій фінансовій зацікавленості менеджменту компаній відводиться провідна роль під час обрання структури капіталу. Так, оптимальна структура капіталу досягається шляхом балансування вигід і витрат боргового навантаження — зі зростанням частки боргу в структурі капіталу менеджменту важче оперувати грошовими потоками на свій розсуд і з'являється стимул для обрання якісніших інвестиційних проектів, оскільки за умов невдачі він також понесе ряд витрат. Теорія корпоративного контролю також використовує боргове навантаження в структурі капіталу як метод захисту, але вже від ворожого поглинання. Змінюючи рівень боргового навантаження (шляхом випуску облігацій) у бік збільшення, викуп простих акцій у акціонерів зменшує шанси поглинання.

З точки зору теорії стейкхолдерів компанії обирають структуру капіталу, враховуючи інтереси не лише акціонерів, а й інших зацікавлених в результатах діяльності товариства осіб — покупців, постачальників, інвесторів, працівників, органи державної влади. Намагаючись максимізувати вартість компанії, керівництво обирає таку структуру капіталу, яка б запевнювала зазначених стейкхолдерів в надійності функціонування товариства, в мінімальній вірогідності її банкрутства, що, в свою чергу, залежить від боргового навантаження на компанію. Саме ця теорія обґрунтовує необхідність виважених рішень з урахуванням інтересів суспільства при обранні оптимальної структури капіталу.

Основною ідеєю теорії інформаційних каскадів є те, що менеджмент компанії, обираючи структуру капіталу, імітує структуру капіталу компанії-лідера своєї галузі. Ігноруючи власну інформацію, керівництво спирається на досвід інших, тому ця теорія дістала назву «стадної поведінки».

Слід відмітити, що зазначені моделі структури капіталу мають здебільшого теоретичний характер, оскільки наведені в них припущення не завжди повною мірою виконуються на практиці. Огляд спеціальної літератури показав, що погляди вітчизняних науковців і практиків на формування оптимальної структури капіталу підприємства диференціюються в залежності від мети, яку планується досягти у процесі оптимізації: максимізація рівня фінансової рентабельності; мінімізація вартості капіталу; мінімізація рівня фінансових ризиків. Водночас слід зауважити, що критики таких підходів вказують на суб'єктивізм дослідника, тобто критерій для визначення оптимальної структури капіталу обирається, виходячи з цілей автора [10, с. 103; 4].

Дослідження поглядів практиків на формування оптимальної структури капіталу підприємства, опубліковане *John R. Graham* та *Campbell R. Harvey* у 2001 році, дало змогу сформувати кілька основних критеріїв, якими керуються менеджери компаній при обранні складових структури капіталу, зокрема рівня боргового навантаження. Основними було виявлено наступні: підтримка певного кредитного рейтингу, відносна величина недооцінки простих акцій та обсяг потоків прибутку [15]. Примітно, що основною метою при обранні структури капіталу компанії, за результатами дослідження, є фінансова гнучкість, під якою менеджери розуміють наявність деякого резерву для нарощування заборгованості.

Схожих висновків дійшли й інші зарубіжні вчені [16]. Дослідниками було виявлено, що акціонерні товариства підтримують свою кредитоспроможність для фінансування майбутніх витрат з метою уникнення вищих витрат на викуп або випуск акцій. Так, зменшення надпланового рівня заборгованості відбувається за наявності надлишку фінансових ресур-

сів, в той час як зростання боргової частки в структурі капіталу відбувається за їх нестачі. Відповідно досягнення оптимальної структури капіталу знаходиться в прямій залежності від наявного надлишку або нестачі фінансових ресурсів.

Аналіз структури капіталу 30 вітчизняних молокопереробних товариств дав можливість виявити, яка модель структури капіталу застосовується їх менеджментом при обранні ними джерел фінансування активів протягом останніх п'яти років (табл. 2).

Аналіз власного капіталу, його статей дає змогу виявити основні джерела його формування, виявити наслідки їх зміни для забезпечення неперервності діяльності товариства, його фінансової стійкості, гарантії захисту вкладень кредиторів. Так, статутний капітал, мінімальний розмір якого визначено законодавством (1250 мінімальних заробітних плат), є юридичною гарантією існування акціонерного товариства. З даних таблиці 2 видно, що протягом 5 років у 30 досліджуваних підприємств розмір статутного капіталу зріс у 2,7 раза. Особливе місце у структурі власного капіталу належить резервному капіталу, оскільки головне його призначення — відшкодування можливих збитків при появі фінансових труднощів, а отже додаткова гарантія захисту кредиторів. Резервний капітал займає у структурі власного капіталу молокопереробних акціонерних товариств невелику частку, хоча спостерігається тенденція до його зростання, що звичайно є позитивним явищем.

Щодо додаткового капіталу, то тут чітко видно вплив зміни економічної кон'юнктури у 2008 році на емісійну діяльність товариств молокопереробної галузі: зниження кредитоспроможності (від 585,99 млн грн довгострокових зобов'язань у 2008 р. до 470,18 млн грн у 2009 р. і від 430,86 млн грн короткострокових кредитів до 381,92 млн грн) дало поштовх до збільшення додаткових емісій акцій, внаслідок чого сума додатково вкладеного капіталу за 5 років (2006—2010 рр.) зросла у 34 раза — від 0,38 млн грн до 129,01 млн грн.

Аналогічного впливу фінансової кризи зазнав і такий показник, як нерозподілений прибуток, проте протягом досліджуваного періоду він зріс на 80,1 %. Слід зауважити, що за досліджуваний період інфляційні процеси, зростання цін на молоко та продукти його переробки відповідно вплинули на цей показник.

Залучаючи кредитні кошти, акціонерне товариство уникає розмивання часток власників акціо-

Таблиця 2

Аналіз структури капіталу молокопереробних акціонерних товариств України

Показник	2006 р.		2007 р.		2008 р.		2009 р.		2010 р.		Відхилення 2010 р. до 2006 р.	
	млн грн	% до балансу	млн грн	% до балансу	млн грн	% до балансу	млн грн	% до балансу	млн грн	% до балансу	млн грн	%
Валюта балансу	1672,04	100	2748,16	100	3250,18	100	3729,77	100	3835,21	100	2163,17	229,4
1. Власний капітал	634,00	37,9	901,80	32,8	944,64	29,1	1296,36	34,8	1368,73	35,7	734,73	215,9
у т.ч. статутний (чи пайовий) капітал	219,37	13,1	316,46	11,5	329,81	10,1	603,00	16,2	603,00	15,7	383,63	274,9
неоплачений капітал	0,45	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	0,00	0,0	-0,45	0,0
вилучений капітал	1,91	0,1	4,51	0,2	4,50	0,1	4,63	0,1	4,50	0,1	2,60	236,1
додатковий вкладений капітал	0,38	0,0	5,07	0,2	59,70	1,8	128,42	3,4	129,01	3,4	128,63	34 рази
інший додатковий капітал	213,75	12,8	263,23	9,6	276,67	8,5	269,70	7,2	271,56	7,1	57,81	127,0
резервний капітал	45,65	2,7	59,47	2,2	72,04	2,2	85,13	2,3	86,49	2,3	40,83	189,4
нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	157,20	9,4	269,74	9,8	210,93	6,5	214,74	5,8	283,17	7,4	125,97	180,1
2. Позиковий капітал	1038,04	62,1	1846,36	67,2	2305,53	70,9	2433,41	65,2	2782,33	72,5	1744,29	268,0
у т.ч. довгострокові зобов'язання	364,13	21,8	371,41	13,5	585,99	18,0	470,18	12,6	767,95	20,0	403,82	210,9
забезпечення наступних витрат і платежів	0,00	0,0	12,21	0,4	15,63	0,5	20,50	0,5	23,49	0,6	23,49	0,0
поточні зобов'язання:	567,22	33,9	1462,09	53,2	1703,27	52,4	1942,13	52,1	2215,53	57,8	1648,31	390,6
короткострокові кредити банків	171,85	10,3	316,25	11,5	430,86	13,3	381,92	10,2	528,49	13,8	356,64	307,5
поточна заборгованість за довго-строковими зобов'язаннями	33,99	2,0	156,94	5,7	123,02	3,8	323,12	8,7	338,04	8,8	304,04	994,4
векселі видані	3,17	0,2	15,28	0,6	14,28	0,4	15,70	0,4	14,71	0,4	11,55	464,6
кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	247,40	14,8	409,24	14,9	617,66	19,0	586,77	15,7	676,57	17,6	429,17	273,5
поточні зобов'язання за розрахунками	77,90	4,7	275,76	10,0	209,08	6,4	238,97	6,4	224,75	5,9	146,85	288,5
інші поточні зобов'язання	131,09	7,8	288,63	10,5	308,37	9,5	395,65	10,6	406,24	10,6	275,15	309,9
доходи майбутніх періодів	0,83	0,0	0,65	0,0	0,65	0,0	0,60	0,0	0,55	0,0	-0,29	65,6

Джерело: офіційний сайт ЦСУ (http//www.ukrstat.gov.ua)

нерного капіталу, однак обслуговування кредитів потребує від нього достатнього рівня фінансових надходжень від продажів і надто велика частина боргового капіталу може призвести до загрози банкрутства товариства через неможливість останнього вільно маневрувати коштами. Позиковий капітал у структурі капіталу аналізованих товариств протягом досліджуваного періоду займав провідне місце і мав тенденцію до зростання. Так, якщо у 2006 р. частка боргового капіталу у структурі пасиву становила 62,1 %, то у 2010 р. цей показник був на рівні 72,5 %, деяке зниження темпів нарощування боргів спостерігалося у 2008 р., що можна пояснити кризовим становищем всієї економічної системи країни. Серед боргових зобов'язань молокопереробні акціонерні товариства надавали перевагу довгостроковим, сума яких за 5 років зросла у 2,1 раза (від 364,13 млн грн у 2006 р. до 767,95 млн грн у 2010 р.). Значне зростання спостерігалося і по заборгованості за нетоварними операціями (поточні зобов'язання за розрахунками) — в 2,8 раза, що свідчить про проблеми підприємств із поточною платоспроможністю.

Отже, співвідношення залучених і власних коштів, що, по суті, і відображає структуру капіталу підприємства, для досліджуваних 30 товариств буде таким: 2006 р. — 1,6, 2007 р. — 2,0, 2008 р. — 2,4, 2009 р. — 1,9, 2010 р. — 2,0. Загалом, чим нижчий коефіцієнт співвідношення позикових і власних коштів, тим вищий рівень захисту акціонерів, хоча він може варіювати в залежності від особливостей галузі, в якій функціонує товариство. Звісно, даний показник є узагальненим і не може повною мірою розкрити особливості структури капіталу кожного підприємства, оскільки потребує індивідуального дослідження кожного окремого товариства, але проведені розрахунки дозволяють зробити певні висновки по галузі.

Використання зовнішніх джерел фінансування вимагає високої дохідності капіталу, оскільки обслуговування боргів зумовлює значні витрати. Також слід враховувати, що в Україні, як і в західних країнах, існує практика використання податкових переваг при залученні позик, оскільки згідно вітчизняного законодавства підприємства мають право зменшувати податкову базу на суму сплачуваних за кредити відсотків. Однак основна причина такого високого рівня боргового навантаження, на нашу думку, криється у невикористанні можливостей фондового ринку через його слабкий розвиток і досить дорогу процедуру виходу на нього (IPO).

Ще одним потенційним джерелом фінансування активів виступає випуск корпоративних облігацій. Не надаючи права на управління емітентом і маючи незмінну відсоткову ставку, яка, як правило, менша за кредитну, облігації виступають альтернативним джерелом фінансування інвестицій. На жаль, в Україні цей фінансовий інструмент використовується незначною мірою, займаючи малий обсяг ринку фінансових інструментів, поступаючись інвестиційним сертифікатам ПІФ, ОВДП та банківським кредитам. Так, за даними Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку України, частка корпоративних облігацій у першому півріччі 2011 р. становила 9,9 % (11,2 млрд грн) від загального обсягу торгів цінними паперами [6]. Пояснюється це становище низькою захищеністю інвесторів, недостатньою ліквідністю українських корпоративних облігацій, високою прибутковістю ОВДП, низьким кредитним рейтингом України і як наслідок для її емітентів.

При дослідженні впливу різних факторів на прийняття менеджментом товариств рішень щодо формування структури капіталу і визначенні його моделі, необхідно зважати на реальні умови ринку, в яких ці товариства оперують. Так, в сучасних українських реаліях, де станом на 2010 рік серед 176 акціонерних товариств молокопереробної галузі на фондовому ринку представлено лише 6 товариств з незначною кількістю акцій у вільному для торгів доступі, важко говорити про вплив зацікавлених у діяльності товариств осіб (дрібних інвесторів) на прийняття менеджментом останнього фінансових рішень щодо структури капіталу. Обмежений доступ до інформації про фінансове становище акціонерних товариств, що проявляється у запізненому оприлюдненні інформації на офіційних джерелах, також впливає на виявлення фінансового інтересу з боку дрібних інвесторів.

За результатами досліджень умов ринку зауважимо, що нині банківський сектор надає перевагу валютним операціям та споживчому кредитуванню поряд з кредитуванням реального сектору. Пояснюється це ризиками, які несуть банки у зв'язку з важкими умовами ведення бізнесу в Україні, що підтверджують і міжнародні фінансові установи. Так, за рейтингом країн за легкістю ведення бізнесу, в якому вища позиція означає, що регуляторний клімат сприятливий, серед 183 країн Україна займає 152 місце, хоча ще 3 роки тому була на 142 [14].

За оцінкою економічної ризикованості країн та галузей Міжнародним рейтинговим агентством *Standard & Poor's*, згідно якої країни поділяються на групи в залежності від рівня ризику в їх банківських системах (вища група відповідає найменшим ризикам), Україна займає 9 місце поміж 10 груп. Це знаходить відображення у високих ставках відсотків по кредитах для реального сектору, оскільки самі комерційні банки отримують позики від НБУ під 19 % [13]. Поширення рейдерства та корпоративних конфліктів в Україні, яким сприяє недосконала судова система та ігнорування вже існуючих законодавчих актів, також не заохочують інвестування. Все це не може не впливати на обрання структури капіталу акціонерними товариствами.

Зважаючи на вищесказане і результати проведеного аналізу, зазначимо, що така структура капіталу акціонерних товариств молокопереробної галузі України найбільш відповідає теорії ієрархії. І хоча визначити закономірність досить важко і в українських реаліях деякі умови вказаної теорії не виконуються, все ж можна стверджувати, що певна черговість вибору джерел фінансування існує. Так, за теорією ієрархії акціонерні товариства надають перевагу внутрішньому фінансуванню, що протиречить наявній ситуації з вітчизняними молокопереробними компаніями. Як відмічає М. Рудик, небажання використовувати переважно внутрішні джерела фінансування може бути пояснене намаганням уникнути перевитрат на емісію дольових цінних паперів поряд з борговими [11, с. 65]. Також слід зауважити, що в недосконалих умовах вітчизняного фондового ринку саме банківські кредити виступають найменш ризикованим джерелом інвестицій, на відміну від розвинених країн, що може бути розцінено як умова ієрархічності в залежності від ризику залучення капіталу.

Водночас теорія ієрархії передбачає постійність дивідендної політики у сполученні з не передбачуваною рентабельністю інвестиційних проектів, згідно якої надлишок грошових засобів спрямовується на погашення існуючої заборгованості і лише потім на підвищення дивідендних виплат. Як показали дослідження, в Україні виплата дивідендів проводиться дуже рідко, що пояснюється слабо розвиненим фондовим ринком, який не виконує функцію залучення капіталу внаслідок невеликої кількості акцій у вільному продажу. Основний власник підприємства має інші можливості для отримання грошей з підприємства і вважає недоцільним ділитися прибутком [3]. У разі нестачі грошових засобів компанії, згідно зазначеної теорії, насамперед залучають борговий капітал. Дійсно, саме таку практику фінансової діяльності молокопереробних акціонерних товариств можна спостерігати в Україні.

Водночас, як показують дослідження зарубіжних дослідників, жодна з теорій структури капіталу не може існувати у чистому вигляді. Вони слугують лише намаганням описати рішення менеджменту компаній щодо структури капіталу, а не виступають алгоритмом дій.

Висновки. Моделі структури капіталу покликані пояснити вибір менеджментом компанії пропорцій власних і залучених джерел фінансування активів. Важливість розуміння таких рішень керівництва компаній полягає у можливості пошуку оптимальної пропорції складових капіталу, що мінімізує його вартість, зменшує ризик банкрутства, сприяє зростанню фінансової стійкості. Аналіз структури капіталу та існуючі умови господарювання, в яких оперують вітчизняні молокопереробні акціонерні товариства, дали змогу дійти висновку, що спостерігається певна черговість (ієрархічність) обрання джерел фінансування. Так, зазначені компанії надають перевагу банківським кредитам поряд з акціонерним капіталом. І хоча теорія ієрархії не може пояснити повною мірою всю фінансову політику українських молокопереробних підприємств щодо обрання структури капіталу, слід зважати на певні особливості економічного середовища, в яких вони оперують. Подальші дослідження мають бути спрямовані на пошук шляхів виходу досліджуваних товариств на фондовий ринок для залучення джерел фінансування поряд з банківським кредитуванням.

Використані джерела

1. Афанасьєв А. Планування структури капіталу / А. Афанасьєв // Банківська справа. — 2000. — № 2. — С. 23—24.
2. *Батура О.* Корпоративний капітал в умовах становлення і розвитку ринкових відносин в Україні / О. Батура, Т. Корягіна // Економіка України. — 2004. — № 10. — С. 50—57.
3. *Бондарчук В.* Міноритарії і дивіденди: навіки окремо? / В. Бондарчук // Економічна правда [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.epravda.com.ua/publications/2011/05/6/284956/ — 2011. — 5 черв.
4. *Горчаківська Г.В.* Особливості формування оптимальної структури капіталу / Г. В. Горчаківська // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=108
5. *Гурнак О.В.* Кількісна оцінка ризику структури капіталу підприємства / О. В. Гурнак // Актуальні проблеми економіки. — 2007. — № 5(71). — С. 99—104.
6. Звіт Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку протягом 1 півріччя 2011 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ssmsc.gov.ua/user_files/content/58/1314361768.pdf
7. *Квасницька Р.* Інструментарій та методи оптимізації цільової структури капіталу підприємства / Р. Квасницька // Економіст. — 2005. — № 5. — С. 73—75.
8. *Модильяни Ф.* Сколько стоит фирма? Теорема ММ. / Ф. Модильяни, М. Миллер; пер. с англ. — [2-е изд.] — М.: Дело, 2001. — 272 с.
9. *Подолякин В.И.* Основы экономики организации: стоимость и структура капитала: уч. пос. / Подолякин В. И. — Иваново: ИГТА, 2005. — 112 с.
10. *Пойда-Носик Н.Н.* Оцінка ефективності й оптимізація структури капіталу в системі фінансової безпеки підприємства / Н. Н. Пойда-Носик, Л. В. Петришинець // Фінанси України. — 2010. — № 10. — С. 100—112.
11. *Рудык Н.Б.* Структура капитала корпораций: теория и практика / Рудык Н. Б. — М.: Дело, 2004. — 272 с.
12. *Суторміна В.М.* Фінанси зарубіжних корпорацій: навч. пос. / Суторміна В. М., Федоров В. М., Рєзанова Н. С.; за ред. В.М. Федосова . — К.: Либідь, 1993. — 247 с.
13. 2 ноября НБУ выдал банкам 300 млн гривен по ставке 19,3 % // Business Information Network [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://bin.ua/news/finance/finances/122812-2-noyabrya-nbu-vydal-bankam-300-mln-griven.html . — 2011. — 3 лист.
14. Ease of doing business index. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.doingbusiness.org/rankings/
15. Graham, John R., and Campbell Harvey, 2001, The Theory and Practice of Corporate Finance: Evidence from the Field,Journal of Financial Economics 60, 187—243.
16. Soku Byoun. How and When Do Firms Adjust Their Capital Structures toward Targets?// The Journal of Finance, 2007 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://ssrn.com/abstract=651345

УДК 338.2

В.П. Стадник,
здобувач,
Національний університету біоресурсів і природокористування України

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ГАРАНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Розкрито сутність економічної безпеки, складові та основні цілі й напрями її гарантування для сільськогосподарських підприємств.

В умовах формування ринкової економіки важливого значення набуває розробка системи управління економічною безпекою підприємства. Це спричинено зростанням загроз економічної безпеки сільськогосподарських підприємств, кількості суб'єктів господарювання, практично непідготовлених для роботи в нестабільних умовах ринку, ролі приватного сектору економіки та особливо її структурної складової кримінально-тіньового бізнесу, збільшенням у структурі джерел фінансового забезпечення підприємств, особливо малих, частки залучених і зменшенням власних фінансових ресурсів, наростанням необхідності забезпечення інституційних, і зокрема етичних, норм та правил взаємовідносин між економічними суб'єктами. Ефективність функціонування сільськогосподарського підприємства, особливо в нестабільних умовах перехідної економіки, значною мірою визначається надійністю системи захисту від внутрішніх і зовнішніх загроз, що надає дослідженню проблеми управління економічною безпекою організаційно-правових структур в Україні актуальності.

Серед зарубіжних учених проблему економічної безпеки досліджують П. Друкер, Р. Качалов, Т. Клейнер, Є. Олейников, В. Сенчагов, В. Тамбовцев, А. Шаваєв, В. Шликов, В. Ярочкін та ін. Зусиллями багатьох учених розроблено економічні, правові та інституційні засади гарантування економічної безпеки підприємства, окреслено головні принципи та напрями вдосконалення системи управління у ринковій та перехідній економіках, розвинуто теорію фінансової стійкості сільськогосподарських підприємств в умовах глобалізації та інноваційного типу економічного розвитку.

Вагомий внесок у дослідження проблеми економічної безпеки підприємств аграрного сектору і підприємництва зробили вітчизняні вчені Л. Мельник, М. Малік, І. Михасюк, С. Мочерний, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Покропивний, А. Ревенко, О. Терещенко, В. Шлемко, Н. Реверчук та ін.

У працях вітчизняних науковців глибоко досліджено необхідність, причини та функції економічної безпеки підприємств в умовах ринкових трансформацій. Подальшого розвитку набула теорія економічних ризиків у підприємництві, планування, антикризового управління сільськогосподарським підприємством, розроблено загальні підходи до аналізу та оцінки функціональних складових економічної безпеки підприємств. Однак багато аспектів цієї складної проблеми не з'ясовано. Це стосується передовсім вивчення суті, структури та якісних ознак економічної безпеки як підприємництва в цілому, так і сільськогосподарського підприємства зокрема, класифікації загроз економічної безпеки, розробки ефективної методики оцінки рівня безпеки, вироблення перспективних напрямів удосконалення управління у перехідній економіці [5].

Метою статті є висвітлення напрямів досягнення економічної безпеки, ефективного функціонування сільськогосподарських підприємств та високого потенціалу розвитку. Раціональне використання корпоративних ресурсів підприємства, необхідних для виконання місії аграрного бізнесу, досягається, насамперед, шляхом запобігання загроз негативних впливів на економічну безпеку основних функціональних цілей господарської діяльності, що передбачає [1]:

забезпечення економічної ефективності та фінансовій стійкості підприємства;

забезпечення технологічної незалежності та досягнення високої конкурентоздатності технологічного потенціалу суб'єкта господарювання;

ефективність менеджменту підприємства, оптимальність його організаційної структури;

високий рівень кваліфікації та інтелектуального потенціалу персоналу підприємства;

забезпечення екологічності підприємства, мінімізація руйнівного впливу результатів виробничої діяльності на стан навколишнього середовища;

правова захищеність всіх аспектів діяльності підприємства;

високий рівень інформаційного забезпечення роботи всіх служб, захисту інформаційного середовища підприємства та комерційної таємниці; — забезпечення захисту комп'ютерних систем;

гарантування безпеки персоналу, капіталу, майна і комерційних інтересів підприємства.

Досягнення кожної функціональної цілі економічної безпеки сільськогосподарського підприємства важливе для досягнення головної мети. Водночас кожна з цілей економічної безпеки підприємства має власну структуру, зумовлювану функціональною доцільністю і характером діяльності підприємства. Розробка та контроль за виконанням функціональних цілей і напрямів діяльності підприємства є важливою складовою частиною процесу гарантування його економічної безпеки.

Надання економічної безпеки підприємству — це постійний циклічний процес, який забезпечується підбором засобів та систем організації їхнього вико-

нання та контролю, що дає змогу досягати високих значень рівня економічної безпеки підприємства.

Основними функціональними складовими економічної безпеки сільськогосподарського підприємства є фінансова складова, інтелектуальна і кадрова, техніко-технологічна, політико-правова, екологічна, інформаційна та силова.

Фінансова безпека сільськогосподарського підприємства може бути визначена як стан найефективнішого використання корпоративних ресурсів підприємства, що характеризується високими значеннями фінансових показників прибутковості і рентабельності бізнесу, а забезпечується раціональністю управління, використання основних і оборотних коштів підприємства, структури його капіталу, норми дивідендних виплат за цінними паперами, а також курсової вартості його цінних паперів як синтетичного індикатора поточного фінансово-господарського стану, перспектив технологічного і фінансового розвитку. Фінансову складову гарантування економічної безпеки сільськогосподарського підприємства можна розглядати як процес запобігання непередбачуваних збитків від негативних впливів на економічну безпеку за різними напрямами фінансово-господарської діяльності [2].

Кадрово-інтелектуальна складова економічної безпеки підприємства — це основні об'єкти інтелектуальної власності (винаходи, технічні й організаційні новації, ноу-хау тощо), що знаходяться під економічною загрозою.

Сутність техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємства, виробничої або невиробничої сфери, полягає в тім, наскільки рівень використовуваних на даному підприємстві технологій та новацій відповідає кращим аналогам основних світових виробників.

Процес забезпечення нематеріальної сфери техніко-технологічної складової економічної безпеки підприємств, найтіснішим чином пов'язаний із інтелектуально-кадровою та інформаційною складовою. Гарантування нематеріальної сфери техніко-технологічної безпеки підприємства насамперед стосуються роботи по підвищенню кваліфікації фахівців підприємства, а також збору й аналізу інформації з проблем, що мають чи можуть мати відношення до технологій даного підприємства, власних корпоративних розробок у сфері технологічного комплексу [3].

Сутність політико-правової складової економічної безпеки сільськогосподарського підприємства полягає в ефективному і всебічному правовому забезпеченні діяльності, чіткому дотриманню підприємством і його співробітниками вимог діючого законодавства при оптимізації витрат корпоративних ресурсів на досягнення певних цілей, активній роботі відповідних служб підприємства з урахуванням зміни політико-правого середовища.

Діяльність підприємства залежить також від внутрішнього і зовнішнього політико-правового середовища, що визначається суспільно-політичною складовою економічної безпеки. Процес політико-правового гарантування економічної безпеки сільськогосподарського підприємства передбачає запобігання збитків від негативних впливів як суб'єктивного, так і об'єктивного характеру.

Негативні впливи суб'єктивного характеру залежать від юридичного забезпечення діяльності підприємства, що можуть спричинити фінансові й інші втрати. До внутрішніх причин низького рівня гарантування політико-правової складової економічної безпеки можна віднести низьку кваліфікацію співробітників юридичної служби підприємства, недостатнє фінансування цієї служби, а також недостатню увага з боку керівництва до важливості кваліфікованого юридичного забезпечення всіх аспектів діяльності підприємства, нерозуміння ним необхідності проведення комплексної юридичної експертизи здійснюваних підприємством дій на предмет їхньої відповідності вимогам діючого законодавства [4].

Основна сутність екологічної складової економічної безпеки сільськогосподарського підприємства є прагнення оптимізувати свої фінансові витрати на дотримання екологічних норм. Технологічні процеси оптимізуються відповідно до екологічних вимог для мінімізації непередбачених витрат від адміністративних санкцій за забруднення навколишнього середовища і недопущення втрат ринків країн з високими стандартами якості продовольства.

Процес забезпечення інформаційної складової економічної безпеки сільськогосподарського підприємства спрямований на виконання всієї сукупності функціональних обов'язків з інформаційно-аналітичного забезпечення діяльності підприємства, а також на оцінювання загроз негативних впливів на інформаційну безпеку підприємства. Аналіз поточного стану інформаційної складової економічної безпеки підприємства сприяє виявленню недоліків інформаційної служби, розробленню комплексу заходів щодо запобігання збитків від несанкціонованих впливів на інформаційну діяльність, а також пропозицій з поліпшення роботи інформаційно-аналітичного підрозділу.

Під силовою складовою економічної безпеки підприємства передбачається наявність таких складових:

гарантування безпеки керівництва та співробітників підприємства;

збереження майна підприємства від негативних впливів, що загрожують зниження його вартості або втрати;

охоронно-силове гарантування інформаційної безпеки.

Функціональне поєднання складових економічної безпеки сільськогосподарського підприємства забезпечить його стійке ефективне функціонування та фінансову стійкість.

Список літератури

1. *Донець Л.І.* Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / Л. І. Донець, Н. В. Ващенко. — К.: Центр навчальної літератури, 2008. — 239 с.
2. *Іванюта Т.М.* Економічна безпека підприємства: навч. посіб. / Т. М. Іванюта, А. О. Заїчковський. — К.: Центр навчальної літератури, 2009. — 254 с.
3. *Нємцов В.Д.* Менеджмент організацій: навч. посіб. / Нємцов В. Д., Довгаль Л. Є., Сініон Г. Ф. — К.: УВПК, ЕксОб, 2003. — 294 с.
4. *Соболєва В.М.* Стимулювання конкурентоспроможності вітчизняного підприємства / В. М. Соболєва // Вчені записки. — 2004. — № 6. — С. 35—39.
5. *Реверчук Н.Й.* Управління економічною безпекою підприємництва в Україні: дис. на здобуття наук. ст. канд. екон. наук: спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / Н. Й. Реверчук. — Львів, 2004. — 171 с.

УДК 338.47

Н.М. Даценко,
здобувач,
Національний університету біоресурсів і природокористування України

ПОРТФЕЛЬНИЙ АНАЛІЗ У РОЗРОБЦІ СТРАТЕГІЙ ПІДПРИЄМСТВА

Розглянуті найбільш поширені методи портфеліо-аналізу, їх переваги та недоліки, етапи портфельного аналізу.

Складовою маркетингового інструментарію, що набула поширення, є портфеліо-аналіз. Він дозволяє оцінити портфель підприємства з метою вкладення коштів в найефективніші перспективні напрями діяльності [1].

Метою статті є висвітлення етапів проведення, а також переваг і недоліків портфельного аналізу у процесі розробки стратегій бізнес-одиниць підприємства.

Портфеліо-аналіз являє собою основу розробки портфельних стратегій підприємства. Вихідне положення портфеліо-аналізу базується на тому, що при розробці стратегій кожний господарський підрозділ підприємства та кожний його товар розглядаються незалежно. Це дає змогу порівнювати їх між собою та з товарами конкурентів. Методичний прийом портфеліо-аналізу полягає в побудові двомірних матриць, за допомогою яких бізнес-одиниці можуть порівнюватися між собою за такими критеріями як темпи зростання продажу, частка ринку, привабливість галузі, стадія життєвого циклу, відносна конкурентна позиція та інші.

Портфельні матриці дають можливість узагальнити результати розробки стратегій і подати їх у наочній формі. Побудова портфельних матриць передбачає проведення роботи з сегментації ринку, збір інформації про стан ринку, про сильні та слабкі сторони підприємства і його основних конкурентів.

При проведенні аналізу використовують ефективний методичний прийом вивчення окремого сегмента зовнішнього середовища підприємства в аспекті окремих тенденцій, можливостей і небезпек. Одиницею такого аналізу є стратегічна зона господарювання (СЗГ) [2].

Стратегічна зона господарювання зазвичай характеризується великою кількістю змінних, тому підприємство користується параметрами перспектив зростання та рентабельності, очікуваного рівня нестабільності, основних факторів успішної конкуренції. Водночас підприємство повинно ретельно вивчати й оцінювати характерні особливості його оточення, наприклад, розміри ринку, купівельну спроможність, торгові бар'єри, звички покупців, склад конкурентів, канали збуту, державне регулювання тощо. На другому етапі визначається конкурентоспроможність усіх бізнес-одиниць і перспективи розвитку ринків. Тому для кожної бізнес-одиниці розробляється бізнес-стратегія (ділова стратегія), де оцінюється відповідність бізнес-стратегій корпоративній стратегії, насамперед з погляду рівня розрахункового прибутку і необхідних ресурсів.

Найпоширенішими методами портфеліо-аналізу є:
- матриця «Бостон-консалтинг груп» (БКГ);
- матриця Ансоффа;
- матриця «McKincey»;
- двомірна матриця проекту «PIMS».

Найпоширеніша матриця БКГ або матриця «темпи зростання ринку — ринкова частка», оскільки вважається «зручним» інструментом для зіставлення різних стратегічних бізнес-одиниць [3].

Модель БКГ являє собою матрицю 2×2. Горизонтальна вісь показує частку ринку, що займає кожна стратегічна одиниця бізнесу, а вертикальна вісь — річний темп зростання в цій галузі. На матрицю нанесено окружності, що характеризують тільки одну бізнес-галузь досліджуваного підприємства. Матриця БКГ дозволяє досліджувати рух готівки, потреби в інвестиціях і прибутковість кожної бізнес-галузі, а також вигоди від перерозподілу фінансових ресурсів диверсифікованої компанії між бізнес-галузями з метою оптимізації свого портфеля ділової активності.

Матриця можливостей за товарами-ринками, або матриця Ансоффа, призначена для опису можливих стратегій підприємства в умовах зростаючого ринку. Вважається, що за вибору напрямів зростання у підприємства є кілька стратегічних альтернатив: стратегія вдосконалення діяльності, товарної експансії (розробка нових або вдосконалення існуючих продуктів), розвитку ринку, диверсифікації [4].

Перевагами матриці Ансоффа є простота і наглядність представлення можливих стратегій, а недоліками — одностороння орієнтація на зростання, облік всього двох, хоча й найважливіших, чинників (товар — ринок).

Матриця «McKincey», або матриця «привабливість — конкурентоспроможність» включає в розгляд істотно більше даних, ніж матриця БКГ. Структура цієї матриці та стратегічні рішення, які рекомендуються, передбачають трансформування даної моделі в багатофакторне поняття «привабливість ринку (галузі)» [5].

Особливістю матриці є те, що її можна застосовувати в усіх фазах життєвого циклу попиту за різних умов конкуренції. В матриці виділяють такі типові положення, які відповідають певним

Таблиця 1

Залежність величини прибутку від частки ринку

Показник	Частка ринку, %				
	Менше 7	7—15	15—23	23—38	Понад 38
Прибуток від інвестицій, %	10	16	21	23	33

категоріям стратегічної одиниці бізнесу у матриці «зростання — частка ринку».

Рейтинги привабливості галузі (конкурентної позиції стратегічної одиниці бізнесу) рангуються від одиниці — привабливість низька (конкурентні позиції слабі) до п'яти — висока привабливість галузі (дуже сильна конкурентна позиція бізнесу), оцінка «три» встановлюється для середніх значень ключових параметрів.

Всі підрозділи корпоративного портфеля, проранговані на попередніх етапах, позиціонуються і їх параметри вносяться в матрицю. Побудована таким чином матриця характеризує поточний стан корпоративного портфеля. Аналіз корпоративного портфеля можна вважати завершеним лише тоді, коли його поточний стан проектується на майбутнє. Згідно з цим оцінюється вплив змін зовнішнього середовища, що прогнозується на майбутню привабливість галузі та конкурентну позицію стратегічної одиниці бізнесу.

В цій матриці розглядається значно більша кількість чинників, показники обираються залежно від конкретної ситуації, сфера її застосування ширша, а результати базуються на суб'єктивних оцінках.

Найзмістовнішу базу даних при проведенні портфеліо-аналізу становить стратегічний аналіз економічної інформації — проект PIMS (Profit *Impact of Market Strategy* — вплив ринкової стратегії на прибуток). Цей проект являє собою процес встановлення кількісних закономірностей впливу факторів виробництва та ринку на довгострокову рентабельність і прибутковість підприємств. Для обробки статистичних даних використовуються багатофакторні регресійні моделі. Це дозволяє оцінювати відносну важливість кожного фактора, виділяти найбільш значущі фактори, що впливають на прибутковість підприємств. Ефективність функціонування будь-якого підприємства, незалежно від його галузевої приналежності, розміру, специфіки продукції, що випускається, географічного положення, визначається загальними для всіх виробництв факторами. Визначені 37 таких факторів, які в сукупності на 80 % пояснюють відмінності в показниках ефективності господарських організацій. Найважливіші з них — це капіталоємність, відносна якість продукції, продуктивність, конкурентна позиція бізнесу, низькі витрати на одиницю продукції, вертикальна інтеграція, інновації [6].

У реальній господарській практиці стратегічні фактори, як правило, взаємопов'язані, тому в проекті велика увага приділяється побудові емпіричної залежності, що відображає ці взаємозв'язки. У проекті PIMS ці взаємозв'язки подаються у вигляді двомірних матриць, на осях яких відображені 3—5 рівнів якісних характеристик, що розглядаються. Такими факторами є ціна — якість, рівень якості — частка ринку, рівень якості — інтенсивність інвестицій, частка ринку — прибуток на інвестиції тощо. В клітках матриці відображені такі показники як відносна ціна, прогнозна частка ринку, рівень рентабельності інвестицій та ін., які затим можуть бути скореговані відповідно до даних підприємства в діалоговому режимі. Одна з таких матриць приведена в табл. 1.

Вважається, що стратегічна одиниця бізнесу, яка має більшу частку ринку, характеризується й вищими прибутками (до вирахування податків) від інвестицій, розрахованими в грошовому або відсотковому виразі.

Правильне й зворотне твердження, що втрата частки ринку призводить до скорочення прибутків від інвестицій.

Безумовно, що такий аналіз, навіть з використанням найбагатшої емпіричної бази PIMS, не дає змоги врахувати якісні параметри: стиль і методи керівництва, структуру управління, що склалася, мотивацію персоналу підприємства, роль інновацій тощо. Тому проект PIMS є основою для прийняття управлінських рішень так само, як й інші методи портфельного аналізу.

Висновки. Даний підхід дозволяє підприємству враховувати досвід інших підприємств, вибирати найзручніші способи майбутніх дій для отримання високих прибутків. Проте цей проект може бути реалізований лише за умови високорозвинених, відносно стійких видів ринків. Головна перевага портфеліо-аналізу — це можливості відображення стратегічних проблем підприємства з акцентом на якісний аспект.

Основний недолік портфеліо-аналізу полягає в тому, що при використанні даних про поточний стан бізнесу не завжди можна робити екстраполювання на майбутнє.

Відмінності методів портфеліо-аналізу полягають у різних підходах до оцінки конкурентних позицій стратегічних одиниць бізнесу та привабливості ринку. Але в будь-якій портфельній матриці види бізнесу оцінюються за двома критеріями. Водночас інші чинники (якість продукції, інвестиції тощо) залишаються поза увагою.

Використані джерела

1. *Балабанові Л.В.* Маркетинг: підруч. / Балабанова Л.В. — [2-ге вид., перероб. і доп.]. — К.: Знання-Прес, 2004. — 327 с.
2. *Ансофф И.* Стратегическое управление / Ансофф И.; сокр. пер. с англ.; науч. ред. и авт. предисл. Л.И. Евенко. — М.: Экономика, 1989. — 486 с.
3. *Ансофф И.* Новая корпоративная стратегия / Ансофф И. — С.Пб.: Питер Ком, 1999. — 512 с.
4. *Нємцов В.Д.* Стратегічний менеджмент: навч. посіб. / В. Д. Нємцов, Л. Є. Довгань. — К.: ТОВ «УВПК«ЕксОб», 2004. — 365 с.
5. *Ламбен Ж.Ж.* Стратегический маркетинг. Европейская перспектива / Ламбен Ж. Ж.; пер. с фр. — С.Пб.: Наука, 1996. — 447 с.
6. *Белошапка В.А.* Стратегическое управление: принципы и международная практика: учеб. / В. А. Белошапка, Г. В. Загорий.; под ред. В.А. Белошапки — К.: Абсолют — В, 1998. — 286 с.

УДК 633.1:339.5

А.С. Рудницька,
аспірант,
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИРОБНИЦТВА ТА ЕКСПОРТУ ЗЕРНА

Досліджено систему показників та методичних підходів до ефективності виробництва зерна. Проаналізовано рівень експортного потенціалу зерновиробництва та фактори підвищення його економічної ефективності. Визначено шляхи підвищення ефективності виробництва та використання зерна.

Особливості виробництва зерна базуються на використанні землі як основного засобу виробництва. Відповідно й показники його ефективності знаходяться у площині збільшення виходу продукції з одиниці угідь при одночасному зменшенні витрат фінансових, трудових і матеріальних ресурсів.

Визначення економічної ефективності зерна здійснюється за допомогою системи натуральних і вартісних показників, що відображають співвідношення між досягнутим результатом і використаними виробничими ресурсами. Для цього використовують такі показники як урожайність зернових культур в цілому і по видах, т/га; вихід валової продукції зернового виробництва в натуральному вираженні в розрахунку на середньорічного працівника, т; виробництво зерна на одиницю площі ріллі підприємства, т/га.

Вартісні показники дають більш точне уявлення про ефективність виробництва, окупність витрат у зерновому господарстві, можливості розширеного відтворення галузі. При аналізі економічної ефективності виробництва зерна застосовують такі вартісні показники: вихід валової продукції на одиницю площі посіву зернових культур, грн/га; виробництво валової продукції у грошовому вираженні на середньорічного працівника і на люд.-год. затрат праці в галузі; окупність виробничих витрат на виробництві зерна; розмір валового доходу, чистого доходу і прибутку на 1 га посівів зернових культур; сума виробничих витрат на одиницю продукції в галузі.

Важливо, щоб система показників була надійним інструментом правильного оцінювання досягнутого рівня ефективності виробництва зерна, а також простою й зручною в практичному використанні і базуватись на даних, що включаються у звітність [7].

У системі показників ефективності виробництва важливе місце займають чистий дохід, прибуток і рентабельність. Чистий дохід являє собою різницю між вартістю сільськогосподарської продукції та її собівартістю, а прибуток — різницю між грошовою виручкою, отриманою від реалізації продукції й витратами на її виробництво і реалізацію (комерційною собівартістю). Крім прибутку від реалізованої продукції у звітності застосовується показник чистого доходу, що відображає підсумки всієї господарської діяльності.

Нині для порівняльної оцінки ефективності нових технологій застосовуються показники приросту врожайності і валових зборів зерна. Показники, що використовуються для економічної оцінки цих технологій повинні містити інформацію як про зростання обсягів виробництва й підвищення якості продукції, так і про рівень віддачі використаних ресурсів, а, в кінцевому рахунку, про збільшення чистого доходу.

Порівняння фактичних результатів вирощування зерна з базовим варіантом дає можливість встановити зміни продуктивності землі, ресурсоємності виробництва, окупності додаткових витрат. Фактично отримані результати необхідно також порівнювати з програмованим варіантом, в якому передбачається дотримання всіх вимог технології. Така оцінка, спрямована на пошук і реалізацію наявних резервів, дає можливість забезпечити підвищення ефективності галузі за рахунок збалансованого використовуваних ресурсів, визначення перспективних напрямів розвитку, вдосконалення організації виробництва і праці [5].

Різні сорти та гібриди зернових культур відрізняються рівнем урожайності та якості зерна, що й визначає необхідність їх впровадження у виробництво. Однак ці натуральні показники відображають лише один бік ефективності. Для виявлення повного економічного ефекту, особли-

во в умовах переходу до ринку, необхідно знати сукупні витрати на виведення та впровадження сорту (гібрида) у виробництво.

Відомо, що один і той же рівень врожайності досягається при використанні різних сортів (гібридів) так само, як при однакових витратах на їх отримання, продуктивність може бути різною. Водночас, при однаковій врожайності сортів і гібридів зернових культур може бути різною їх якість, що значною мірою впливає на ефективність вирощування сорту або гібрида (наприклад, виробництво високолізингових гібридів). Щоб отримати співвимірні величини витрат і результатів впровадження сортів у виробництво необхідно обсяг виробленого зерна перевести у вартісну форму.

В центрі уваги економічної науки залишається вивчення впливу нової техніки на ефективність сільськогосподарського виробництва, що знайшло відображення в наукових працях Р.З. Алтинбаєва, А.П. Коршунова [2], Л.С. Орсік [3] та інших вчених. Проте сучасні підходи до економічної оцінки технічних засобів та агротехнологій потребують розроблення відповідних показників та обґрунтування методичних підходів.

Хоча макроекономічні чинники впливу на зерновиробництво продовжують залишатись визначальними, все більшого значення набуває зовнішньоекономічна складова в структурі реалізації зерна. Так, за останні три маркетингові роки Україна отримала найвищий урожай зернових культур. Водночас посилилась залежність зернової галузі від світового ринку та актуалізувалась проблема підвищення ефективності виробництва продукції в умовах зниження рівня світових цін на зерно, що потребує відповідного державного регулювання.

Ключовою ознакою розвитку зернового експорту України у 2007—2010 маркетингові роки стало збільшення пропозиції зерна на світовому ринку, частка якого у торгівлі пшеницею становила 9,3 %, а частка загального виробництва — 3,8 % від загальносвітового рівня. За даними статистики 48,3 % вирощеної в Україні пшениці було реалізовано на зовнішніх ринках.

Частка України у загальному світовому експорті технічних зернових (кукурудза, фуражна пшениця, ячмінь, сорго) у 2008—2009 МР становила 10,2 %, що практично вдвічі більше порівняно з 2007—2008 МР.

Важливість зернового експорту України як компенсаційного чинника втрат валютних надходжень від традиційного експорту продукції металургії в умовах кризи зростає. Зерно стало домінуючим (понад 95 %) експортним товаром сільського господарства України.

Основними шляхами розв'язання проблеми забезпечення ефективності виробництва зерна можуть стати [4]:

закупівля державою «надлишків» виробленого зерна за гарантованими (заставними) цінами, якими за таких умов визначають нижній рівень ціни на зерно (як це робиться, наприклад, в США);

створення державних структур, що займаються реалізацією зерна на зовнішніх ринках, і в разі, коли ціна на зовнішньому ринку перевищує рівень внутрішньої ціни, здійснюють компенсаційні доплати товаровиробникам у відповідності до обсягу закупівель зерна у конкретного виробника (як це робиться, зокрема, у Великобританії).

Ми погоджуємося з думкою академіка Саблука П.Т. в тім, що «... одним з найважливіших напрямів підвищення конкурентоспроможності продукції є її цінова перевага, для забезпечення якої собівартість, як базова величина ціни повинна формуватись за низьковитратним принципом, що досягається за рахунок удосконалення галузевої структури суб'єктів господарювання, науково обґрунтованої спеціалізації і концентрації виробництва, підвищення продуктивності праці, ефективним використанням ресурсів і виробничого потенціалу та врахування вимог ринку» [6, с. 318].

З іншого боку, В.І. Бойко зазначав, що «останнім часом ефективність виробництва залежить не тільки від безпосереднього товаровиробника, скільки від макроекономічної ситуації в державі та її відношення (з боку відповідних структур) до аграрної сфери». Там же далі: «Основною причиною стагнації сільського господарства була і залишається відсутність паритету цін, або так звані «цінові ножиці» між ціною на сільськогосподарську і промислову продукцію, які виявилися настільки вразливими, що іншими галузями і посередницькими структурами вилучається не лише додана вартість, але й значна частина основного продукту. Господарства вже не в змозі розраховуватися за спожиті у поточному році засоби виробництва вирощеним урожаєм і опиняються у борговій залежності як по відношенню до своїх працівників, так і до кредитодавців» [1, с. 27].

Висновки. Отже, у комплексі основних заходів підвищення економічної ефективності ви-

робництва зерна найважливішим є поліпшення використання землі на основі підвищення її родючості і зростання врожайності сільськогосподарських культур. Ці завдання успішно вирішуються шляхом вирощування сільськогосподарських культур за технологією програмованих урожаїв з використанням досягнень науки, передової практики і забезпечення високої якості праці. Водночас впровадження у виробництво культур і сортів інтенсивного типу може мати й негативні наслідки. Розвиток інтенсифікації землеробства без дотримання відповідних умов призводить до погіршення структури ґрунту, підвищення темпів деградації земель і загострення екологічної ситуації.

Передовий досвід вітчизняного землеробства, і світова практика свідчать, що науково-технічний прогрес має в своєму розпорядженні ефективні засоби захисту ґрунтів від руйнування та підвищення їх родючості. Один із напрямів підвищення економічної ефективності виробництва зерна — впровадження комплексної механізації і автоматизації виробництва. Вирішенню цієї проблеми сприяє, насамперед, підвищення продуктивності праці в сільськогосподарському виробництві, що є основним якісним фактором економічного і соціального розвитку. Істотне збільшення виробництва зерна та підвищення його економічної ефективності стає необхідною умовою не тільки забезпечення населення продуктами харчування, а й підвищення ефективності виробництва інших видів продукції сільського господарства. Зміцнення матеріально-технічної бази останнього, впровадження інтенсивних технологій виробництва, прогресивних форм організації праці, поліпшення матеріального стимулювання праці мають сприяти підвищенню врожайності зернових культур та збільшенню обсягів виробництва зерна.

Зерновий сектор України, маючи вагомі перспективи і потенціал на світовому ринку, дедалі більше відкривається для світового оточення, що несе можливості як вагомих здобутків, так і великих загроз перетворення України на зерносировинний придаток світового сільського господарства. Уникнення таких загроз можливе шляхом підвищення рівня переробки зерна на комбікорми і тваринницьку продукцію. Нині внаслідок незбалансованості кормових раціонів, невідповідності структури виробництва зерна потребам тваринництва та під впливом багатьох інших, у тому числі й організаційних факторів щорічні перевитрати зерна досягають 10—12 млн т. Незабезпечення відповідного рівня годівлі сільськогосподарських тварин зумовлює зниження їх продуктивності, зменшення обсягів виробництва тваринницької продукції, зниження рівня споживання продуктів харчування населенням країни. Водночас зниження ефективності виробництва зерна безпосередньо впливає на ефективність галузей тваринництва, змушує підприємства зменшувати поголів'я худоби та птиці, що спричинює зменшення обсягу виробництва тваринницької продукції, гальмує розвиток цієї галузі.

Інший варіант вирішення проблеми забезпечення ефективності виробництва зерна — політика здешевлення ресурсів, що споживаються у виробничому процесі. В Україні в окремі роки це мало місце по відношенню до формування (шляхом домовленості Уряду з виробниками) стабільних цін на пальне і мінеральні добрива, часткової компенсації вартості мінеральних добрив та сільськогосподарської техніки за рахунок коштів державного бюджету, але суттєвого впливу на зниження собівартості готової продукції не мало через незначні обсяги виділених на ці цілі бюджетних коштів і тимчасовий характер заходів.

Використані джерела

1. *Бойко В.* Зернове господарство: проблеми і напрями розвитку / Бойко В. — К. ІАЕ, 1988. — 66 с.
2. *Коршунов А.П.* О критериях оценки эффективности сельской техники / А. П. Коршунов // Техника в сельском хозяйстве. — 1998. — .№ 2. — С. 6.
3. *Любашин Г.Я.* Испытания комплекса зарубежных машин в составе МТС / Г. Я. Любашин. — М.: Информагротех. — 1998. — С. 94—95.
4. *Минаева Е.В.* Методы управления производством зерна в развитых странах мира / Е. В. Минаева, А. С. Чижи // Пищевая промышленность. — 2004. — № 5. — С. 46—47.
5. *Рыбалкин П.Н.* Повышение эффективности производства зерна / Рыбалкин П. Н. — М.: Агропромиздат, 1990. — 224 с.
6. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практич. посіб. / [за ред. П.Т. Саблука]. — К.: ІАЕ, 2000. — 556 с.
7. *Шутьков А.Н.* Проблемы вывода агропромышленного комплекса из кризиса / А. Н. Шутьков // АНК: экономика, управление. — 2000. — № 1. — С. 4—17.

УДК 338.242.021.8 (477)

О.В. Лукша,
канд. фіз.-мат. наук, доцент.
Міжнародний інститут людини і глобалістики «Ноосфера».

П.П. Гаврилко,
канд. екон. наук.
Київський національний торгово-економічний університет.

А.В. Мкртумян,
здобувач.
Ужгородський національний університет.

І.І. Черленяк,
доктор наук з держ. управління, професор.
Закарпатський державний університет

СИСТЕМНО-ОТПИМІЗАЦІЙНИЙ МЕТОД АНАЛІЗУ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ РЕГІОНУ

На основі аналізу потреб управління регіональним розвитком та порівняння традиційного аксіоматично-індикативного та системного підходів розроблено методологічні основи системно-оптимізаційного методу аналізу конкурентоспроможності регіону. Доведено, що системно-оптимізаційний метод є ефективним інструментом регіонального розвитку, який включає досягнення координованих цілей та враховує виклики та загрози на регіональному, національному і глобальному рівнях.

Поняття конкурентоспроможності регіону дедалі більше використовується в наукових дослідженнях та практиці стратегічного управління і планування з діагностикою стану розвитку регіону та його моніторингом. При цьому конкурентоспроможність регіону розглядають як певне інтегральне індикативне відображення діагностики поточного стану і динаміки (тенденцій) регіонального розвитку, інформація про які міститься в структурних складових конкурентоспроможності.

Діагностика стану розвитку регіону найчастіше здійснюється з метою виявлення проблем у його економічній, соціально-гуманітарній та екологічній сферах, а також для окреслення певної системи відліку (базового рівня) — платформи для стратегічного планування. Ефективним методологічним підходом діагностики поточного стану розвитку регіону вважають розроблення еталонної моделі регіону, відносно якої можна визначити відхилення, які сформувались у минулому і продовжують діяти в даний час, та фіксувати фактори і чинники, які викликали ці відхилення (звісно, з метою коригування розвитку регіону у напрямі наближення до еталонної моделі).

У процесі здійснення діагностики стану розвитку регіонів України з метою формування регіональних стратегій розвитку (найактивніша стадія припадає на 2006—2009 рр.) для розроблення еталонних моделей найчастіше використовували поєднання різних методичних підходів: позиційного (базується на показниках внутрішньоукраїнського рейтингу областей); середньостатистичного (з порівнянням показників у розрахунку на 1 особу); нормативного (на основі затверджених нормативів соціальної забезпеченості); експертного (результати найчастіше отримуються у вигляді даних SWOT-аналізу, в якому можуть бути використані дані, відсутні в офіційній статистиці); візійного (еталонні параметри регіону визначаються в результаті якісних і суспільно-консолідованих формулювань бачення майбутнього регіону).

Недосконалість вказаних підходів при розробленні еталонної моделі регіону очевидна: позиційний, середньостатистичний і нормативний підходи (для України відповідають принципу порівняння «гіршого з гіршим») неминуче входять у сильне протиріччя з експертним і візійним підходами (звісно, якщо до процесу залучені експерти високої кваліфікації й найширша громадськість). І це показово проявилось в одному з перших досліджень конкурентоспроможності українських регіонів на прикладі Закарпатської області [1], в якому ті самі позиційний, середньостатистичний і нормативний підходи у порівнянні з європейськими регіонами дали загалом невтішні результати для українського регіону.

Однак, насправді проблема полягає зовсім не у кількісних даних для переліку характеристик позиційного,

середньостатистичного чи нормативного підходів при розробленні еталонної моделі регіону або при оцінці його конкурентоспроможності. Якісно визначальним, на нашу думку, є питання застосування до об'єкту дослідження — регіону однієї з методологічних альтернатив:

аксіоматично-індикативного аналізу, в якому вся вихідна інформація, необхідна для формалізованого опису, вважається заданою і достатньою для кінцевого результату, про що йшлося вище;

системного аналізу, з використанням якого враховуються не лише об'єктивно наявна в регіоні сукупність складних і взаємопов'язаних економічних, соціальних, управлінських, культурних, природоперетворюючих, екологічних, інформаційно-комунікаційних та інших взаємозв'язків, а й те, що несуперечливість розвитку регіону і його висока конкурентоспроможність можуть наперед гарантуватись координацією цілей. Тому жоден компонент регіональної системи апріорі не може зростати за рахунок іншого [2]. Зокрема розвиток економічної, соціальної та екологічної компонент регіону уже «запрограмовані» на збалансованість і гармонійне поєднання як при дії внутрішніх регіональних чинників, так і при дії зовнішніх впливів на макрорівні й глобальному рівні.

Методологічні аспекти повноцінного застосування системного аналізу до діагностики стану розвитку регіону і до оцінок його конкурентоспроможності розроблені недостатньо і в Україні, і за рубежем.

Різноманітним аспектам сталого, збалансованого розвитку регіонів в Україні і в країнах ЄС з року в рік присвячується все більше наукових досліджень. Прикладами таких різносторонніх досліджень для регіону Українських Карпат є роботи українських вчених — зокрема в розрізі проблем просторового планування [3], вдосконалення державної політики щодо гірських територій [4], досягнення збалансованості регіонального розвитку [5], формування «екологічної економіки» [6], впровадження європейського досвіду державної політики щодо розвитку регіонів [7; 8]. Значно менше робіт присвячено аналізу конкурентоспроможності регіонів. Тому опублікований аналітичний звіт [1] в рамках проекту «Підтримка конкурентоздатності українських прикордонних регіонів в умовах ринкової економіки», виконаного Центром економічного і соціального аналізу M.E.S.A.10 (м. Братислава) на прикладі Закарпатської області, є доволі показовою і віховою роботою. Однак, у цій роботі, як і в багатьох інших, також використовувався аксіоматично-індикативний підхід, який, на нашу думку, є застарілим та недостатньо ефективним для аналізу розвитку регіону.

Метою статті є розроблення і висвітлення методологічних основ системно-оптимізаційного підходу до аналізу конкурентоспроможності (СОМАК) регіону та обґрунтування його практичного використання у вирішенні проблем регіонального розвитку в Україні.

Головним завданням ставилось максимально використати якісно нові й глибинні можливості підходів системного аналізу до методології діагностики стану регіону та створення ефективного СОМАК. При цьому актуальність розроблення СОМАК визначена ще й комплексом причин, пов'язаних зі змістом і традиційною інформаційно-управлінською функцією конкурентоспроможності: стимулювання прийняття обґрунтованих політичних рішень щодо проблем регіонального розвитку; вдосконалення і поглиблення моніторингу реалізації стратегій розвитку регіонів; встановлення «працюючих» взаємозв'язків між багаторівневою, багатофункціональною ієрархічною структурою регіону та структурою відповідних інформаційних комп'ютерних систем і мереж — інструментальною основою системного аналізу.

При реалізації мети і головного завдання роботи аналітичні дослідження здійснювались трьома логічними і послідовними кроками, результуючі узагальнення по яким наводимо нижче.

1. Формулювання основних критеріїв

Серед критеріїв інтегральної ефективності СОМАК, що забезпечуватимуть високий потенціал методу для практики регіонального розвитку, відмітимо такі:

- максимальне використання сучасних досягнень і можливостей системного аналізу;
- поєднання системного аналізу із завданнями оптимізації відповідно до принципів збалансованого, сталого розвитку регіону;
- забезпечення принципу координації цілей розвитку регіону;
- врахування специфіки регіону та синергетичних взаємодій;
- виконання функції раціонального доповнення до процесів стратегічного планування і стратегічного управління розвитком регіону, у т.ч. й моніторингу реалізації стратегій;
- досягнення простоти й інтегральності узагальнюючих характеристик СОМАК (для аргументованої підтримки сталого розвитку регіону, стимулювання прийняття збалансованих політичних рішень і маркетингу регіону);
- забезпечення можливості використання СОМАК для передбачення і прогнозування розвитку регіону, у т.ч. при проведенні системних реформ в Україні.

2. Стисла характеристика регіону в підході системного аналізу

Регіони в Україні (області) і в більшості європейських країн — це найчастіше найбільша адміністративно-територіальна одиниця країни. В ній реалізується складна і взаємопов'язана сукупність економічних, соціальних, гуманітарно-культурних, природоперетворюючих, екологічних, публічно-управлінських, інфраструктурних, транспортних, інформаційно-комунікаційних та інших зв'язків. Регіон у сучасному світі за природою і структурою своїх складових і взаємозв'язків, за впливами глобальних, континентальних, національних і регіональних чинників — це однозначно об'єкт, дослідження якого потребують підходів системного аналізу.

Більше того, обґрунтовано вважається [2], що навіть підходи і методи системного аналізу, які були відомі ще наприкінці 80-х років минулого століття, але й досі не впроваджені у нас в практику регіонального розвитку, нині уже застаріли. Тобто, сучас-

на методологія системного аналізу уже не відповідає глобальній, багаторівневій, ієрархічній, багатодисциплінарній структурі різнорідних, багатофакторних, багатофункціональних взаємозв'язків, взаємозалежностей і взаємодій багатьох компонент об'єктів дослідження, у т.ч. й регіонів. І ключова та об'єднуюча ознака таких об'єктів — глобальні впливи.

Перспективним шляхом подолання цього відставання є [2] оперативна і послідовна розробка концепцій, стратегій і програм для об'єктів досліджень системного аналізу з урахуванням глобалізаційних процесів і впливів. Інструментальною основою нових підходів системного аналізу стає використання ієрархічної структури сучасних інформаційних комп'ютерних мереж і систем.

Таким чином, для українських реалій, де в практиці досліджень і реалізації регіонального розвитку підходи системного аналізу повноцінно взагалі не використовувались, належить стрибкоподібно освоювати найсучаснішу методологію системного аналізу з урахуванням проблематики впливу глобальних змін.

Позитивним чинником, що спроможний вирішально вплинути на реалізацію подібного «стрибка», є планована реформа у сфері регіонального розвитку України [9]. Звісно, якщо за концепцією і змістом вона базуватиметься на європейському досвіді децентралізації повноважень і ресурсів та створенні відповідних законодавчих та інституційних основ, на що наголошується в роботах [10; 11]. Важливо забезпечити також оптимізацію системи державного управління регіональним розвитком з потенційними можливостями досягнення синергетичних ефектів, що детально проаналізовано в монографії [12]. В цій же роботі відмічено, що сучасне постмодерне поняття системної оптимізації було розроблене українським вченим В.М. Глушковим для наукової сфери кібернетики. Зауважимо, що формалізована задача системної оптимізації має багато спільних концептуальних ознак, які можуть бути застосовані також для системного аналізу розвитку регіону.

3. Методика розробки системного змісту і структури СОМАК

Передусім важливо зазначити, що системний аналіз як загальнонаукова міждисциплінарна методологія є перехідним етапом від двовимірної до багатовимірної систем. Нова методологія здатна всебічно досліджувати не лише власне систему (у нашому випадку — регіон), але й вихідні умови її формування, а також умови її функціонування та управління як у відносно стабільних, так і нестабільних ситуаціях. Тому виникає необхідність, *по-перше*, у багатовимірному системному аналізі умов функціонування системи і, *по-друге*, у багатовимірному аналізі самої системи як цілісного об'єкта.

Ще однією принциповою відмінністю розроблюваного СОМАК від традиційних аксіоматично-індикативних підходів є якісно інше визначення цілей дослідження. Адже системний аналіз, на відміну від аксіоматично-індикативних підходів і дисциплін, має прямо протилежну мету дослідження. За умови, що існує практична задача, для якої відомі фізичні, технологічні, економічні, екологічні, соціальні та інші обмеження, виробляються система і структура методів і прийомів, що дадуть змогу одержати її розв'язок із практично прийнятною точністю, впродовж допустимого терміну та за прийнятних витрат усіх видів ресурсів. При цьому розроблюваний СОМАК матиме можливість досліджувати усе різноманіття характеристик і властивостей регіону як єдиного цілого з позицій досягнення поставленої мети.

Не менш важливою принциповою відмінністю СОМАК від аксіоматично-індикативних підходів (традиційних методологій діагностики стану розвитку регіону) є відмінності у вихідних інформаційних платформах. Доцільно стисло охарактеризувати відмінності у цих підходах.

В аксіоматично-індикативному підході діагностики поточного стану регіону всю інформацію, необхідну для формалізованого опису, вважають «заданою». Звісно, самій діагностиці передує збір різносторонніх статистичних і нестатистичних даних. При цьому вихідна інформація про регіон найчастіше є неповною, неточною, нечіткою, суперечливою, застарілою. Окремих важливих масивів інформації взагалі бракує (реальний стан підприємництва і тіньової економіки, трудової міграції, прихованого безробіття, злочинності, корупції, використання земельних та інших природних ресурсів, зношеності комунальної інфраструктури тощо). Для багатьох прикладних задач регіонального розвитку (стратегічне планування, розроблення цільових програм розвитку, довгострокове прогнозування та тощо) зазвичай відсутня або формалізовано вихолощена така важлива інформація, як критерії і способи оцінювання ступеню досягнення цілей. Попри це, нерідко окремі розробки й прийняті на їх основі управлінські рішення є суперечливими відносно раніше здійснених розробок (найчастіше це стосується регіональних стратегій розвитку). Водночас при аксіоматично-індикативному підході до вирішення прикладних проблем регіонального розвитку практично будь-який обсяг, зміст і якість інформації вважаються достатніми для повного формулювання задачі з необхідними залежностями, критеріями, обмеженнями і допущеннями.

Таким чином, при аксіоматично-індикативних підходах нерідко інформаційна платформа — це здебільшого несистематизовані, неповні і неточні, часто недостовірні, без встановлення взаємозв'язків і взаємовпливів «клаптів» хаотично нагромадженої інформації. Робота з такою інформацією навіть в рамках формалізованих умов і процедур апріорі не може дати важливого результату. Нереалізована стратегія розвитку регіону — лише один із наслідків такого підходу. Та навіть ідеально здійснений аксіоматично-індикативний підхід може лише частково і обмежено бути корисним для такої складної системи, якою є регіон.

Системний підхід вирізняє якісно інше ставлення і до формування інформаційної платформи, і до використання інформаційних масивів, і до процедур

роботи з інформацією. Коротко перелічимо ці особливості.

1. У загальному випадку задачі системного аналізу є принципово неформалізованими, оскільки містять принципово неформалізовані процедури.

2. Відбувається раціональне об'єднання можливостей людини, евристичних прийомів і процедур, математичних методів і алгоритмів та комп'ютерних технологій.

3. Здійснюється зміна одновимірного (традиційного) підходу на багатовимірний, при якому всебічно досліджуються не лише об'єкт (регіон), але й умови його функціонування, публічного управління, досягнення стратегічних цілей з урахуванням як факторів ризиків і загроз, так і навіть неточності, неповноти та недостовірності «клаптів» інформації;

4. Прикладний системний аналіз розвитку регіону системно погоджений із різнорівневим комплексом цілей, задач, очікуваних результатів та стратегіями і тенденціями суспільного розвитку на глобальному (цивілізаційному) та національному рівнях.

Наступним кроком у формуванні методологічних основ СОМАК є розроблення структурної схеми формалізації задачі системного аналізу розвитку регіону з виділенням характеристик конкурентоспроможності регіону. При цьому конкурентоспроможність розглядається як зручна, практично зумовлена і структурована інтегральна характеристика складної і єдиної системи регіону. Відповідно до теоретичних засад системного аналізу [2] належить також розробити чи обрати:

структурну схему формалізації задач системного аналізу розвитку регіону;

концептуальні функціональні простори регіону з їх взаємовпливами і взаємозв'язками;

класифікацію процедур системного аналізу розвитку регіону;

методи і засоби системного аналізу, адаптовані до проблематики розвитку регіону;

перелік і структурування порівняльних показників та рейтингових оцінок стану й тенденцій розвитку регіону.

Однак, наведені вище та інші дослідження формування і практичного використання СОМАК стануть предметом аналізу послідуючих робіт.

Висновки. Для вирішення актуальних практичних задач розвитку регіонів (стратегічне управління і планування, передбачення і прогнозування, планування інноваційно-інвестиційного та інфраструктурного розвитку тощо) використання аксіоматично-індикативних підходів є неефективним. Такі підходи створюють додаткові бар'єри для збалансованого, сталого регіонального розвитку, здійснення ефективного публічного управління, адекватного сучасним викликам і загрозам. Виходом з цієї ситуації є швидке запровадження сучасних підходів системного аналізу для розвязання практичних задач розвитку регіонів. Зокрема, запропонованого нами системно-оптимізаційного методу аналізу конкурентоспроможності регіону.

Цей метод є ефективним інструментом підвищення конкурентоспроможності регіону, оскільки в СОМАК конкурентоспроможність залишиться не лише зручною та зумовленою економічними, управлінсько-політичними та суспільними потребами характеристикою інтегрального динамічного стану складної системи регіону, а й може природним чином набувати якісно нового змісту і значення залежно від потреб динаміки економічних змін. Крім іншого, оновлення змісту і значення індексів та параметрів конкурентоспроможності, на базі системно оптимізованих інструментів досягнення координованих цілей розвитку регіону та врахування викликів, загроз і потреб можуть формуватися нові можливості на регіональному, національному та глобальному рівнях. Це забезпечуватиме системність і зворотній зв'язок при аналізі змісту проблем та розробки послідовностей рішень управління розвитком регіону.

Використані джерела

1. Конкурентоздатність українських регіонів на прикладі Закарпатської області // Аналітичний збірник по проекту «Підтримка конкурентоздатності українських прикордонних регіонів в умовах ринкової економіки», SAMRS/2007/03/02. — Братіслава: Ужгород. — M.E.S.A.10. — 2009. — 97 с.
2. *Згуровський М.З.* Основи системного аналізу / М. З. Згуровський, Н. Д. Панкратова. — К.: BHV, 2007. — 544 с.
3. *Куйбіда В.С.* Регіональний розвиток та просторове планування територій: досвід України та інших держав — членів Ради Європи / Куйбіда В. С., Негода В. А., Толкованов В. В.. — К., — 2009. — 176 с.
4. *Кравців В.С.* Регіональна політика сталого розвитку гірських територій України: сучасний стан та напрямки вдосконалення / В. С. Кравців // Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи: зб. матеріалів міжнар. конф. — Ужгород, 2010. — С. 21—27.
5. *Руденко Л.Г.* Роль Українських Карпат у формуванні сталого розвитку України / Л. Г. Руденко, С. А. Лісовський // Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи: зб. матеріалів міжнар. конф. — Ужгород, 2010. — С. 38—42.
6. *Туниця Ю.Ю.* Екологічна економіка як ключова передумова сталого розвитку Карпатського регіону / Ю. Ю. Туниця Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи: зб. матеріалів міжнар. конф. — Ужгород, 2010. — С. 67—70.
7. *Лукша О.В.* Європейський досвід державної політики для гірських регіонів: стан та можливості використання в Україні / О. В. Лукша Сталий розвиток Карпат та інших гірських регіонів Європи: зб. матеріалів міжнар. конф. — Ужгород, 2010. — С. 71—75.
8. *Ніжнянскі В.* Формування політики регіонального розвитку: досвід країн Центральної та Східної Європи в контексті вступу до ЄС / Ніжнянскі В., Потканскі Т., Сегварі П. — Братіслава — Будапешт — Варшава — Київ: К.І.С., 2007. — 166 с.
9. Модернізація України — наш стратегічний вибір: Щорічне послання Президента України до Верховної Ради України. — К.: НІСД, 2011. — 432 с.
10. *Лукша О.В.* Стратегії і бар'єри системних реформ в Україні / Лукша О. В. Пряшів — Ужгород: RC SFPA, 2011. — 82 с.
11. Нова влада: виклики модернізації // Зб. аналіт. доп. ей; за ред.. І. Бураковського. — К.: К.І.С., 2011. — 260 с.
12. *Черленяк І.І.* Синергетичні моделі оптимізації системи державного управління: моногр. / Черленяк І. І. — Ужгород: Ліра, 2010. — 656 с.

УДК 332.14

К.С. Брензович,
канд. екон. наук,
Н.М. Готько,
здобувач,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

РОЛЬ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ПРИКОРДОННОГО РЕГІОНУ

Розглянуто загальні засади концепції сталого розвитку. Проаналізовано сутність та складові динамічної рівноваги як головного пріоритету розвитку в загальноцивілізаційному, національному, регіональному вимірах. Встановлено специфіку взаємоузгодження цілей сталого розвитку на відповідних рівнях. Обгрунтовано напрями функціонування сільських територій західних прикордонних регіонів на засадах сталого розвитку. Узагальнено спільні ознаки сільських територій Українських Карпат і особливості впливу прикордонного розміщення на їх соціально-економічний розвиток.

Кінець XX — початок XXI століття характеризується широким застосуванням філософського і міждисциплінарного поняття «сталий розвиток» у практиці управління соціально-економічними процесами на глобальному, національному та регіональному рівнях. Взаємопроникнення національних економік у глобальному просторі, виявлення і визнання спільних проблем людства зумовило появу та концептуальне наповнення сталого розвитку як динамічної рівноваги економічної, соціальної та екологічної складових.

Офіційне зародження концепції відбулося у 1992 році в Ріо-де-Жанейро на міжнародному форумі в рамках прийняття «Порядку денного на XXI століття». Сталий розвиток (англ. «*sustainable development*») було визначено як розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби. Єдиної думки щодо походження концепції, її методологічних витоків немає, оскільки ключові засади концепції розглядалися задовго як у програмних документах міжнародних організацій, так і у працях вітчизняних та зарубіжних дослідників.

Концептуальні засади сталого розвитку набувають все більшого практичного наповнення. Активне формування міждисциплінарної науки — регіоналістики — як синтезу наукових знань про розвиток просторових систем супроводжується активною експлуатацією ключових положень теорії сталого розвитку щодо територій різного рівня. Регіони і міста стають основною, первинною ланкою реалізації постулатів сталого розвитку. Значний внесок у розробку проблеми сталого розвитку просторових систем зробили М.І. Долішній, В.М. Єрмоленко, Н.В. Павліха, В.В. Россоха, В.Н. Степанова, М.П. Талавиря. Специфіку функціонування прикордонних територій розглядають М.А. Лендєл, Н.А. Мікула, П.І. Студеняк. Однак специфіка розвитку сільських територій у складі прикордонних регіонів, а надто регіонів, що межують з найбільшим у сучасній світовій економіці об'єднанням — Європейським союзом — недостатньо досліджена.

Метою статті є з'ясування ролі та місця сільських територій у забезпеченні сталого розвитку прикордонного регіону в контексті застосування концептуальних положень однойменної теорії у практиці управління регіональним розвитком.

Об'єктивна єдність людини й природи, перетворююча діяльність першої заходиться в центрі уваги вчення академіка В.І. Вернадського про ноосферу. Ще у 30-х роках XX ст. вчений наголосив на загостренні процесів взаємодії між людиною і природою, посиленні впливу людського розуму на біосферу, тобто природне середовище. Активна індустріалізація, виснажливе користування землею та її багатствами, хижацьке ставлення людини до природи, наслідки чого спостерігає нинішнє покоління, ставить на порядок денний головну умову взаємодії людини і природи: збереження балансу і безконфліктне співіснування.

Окремі обриси, аспекти, спроби формування засад сталого розвитку сільських територій зокрема і регіонів загалом науковці знаходять у реалізації реформ минулого в межах нинішньої території України, зокрема у селянських реформах 1861 р., столипінських зрушеннях, розробці планів і програм довгострокового розвитку в колишньому СРСР [3; 6]. Однак спільною ознакою у різних епохах таких соціально-економічних відносин є хіба що спроба покращити життя людини шляхом використання наявних природних ресурсів, задоволення її потреб у певних благах. На сучасному етапі розвитку людської цивілізації боротьба за обмежені ресурси є значно гострішою, оскільки базується на засадах ринкової економіки, а тому і проблема переходу від екстенсивного до інтенсивного їх використання, збереження відновлюваності неодмінно супроводжує досягнення цілей соціального розвитку.

Не дивлячись на те, що в тлумаченні складових сталого розвитку в наукових колах не виникає розходжень (більшість науковців дотримуються соціаль-

ної, економічної та екологічної складових, визначених у Концепції сталого розвитку 1992 року), власне така ознака розвитку як «сталість» досі є предметом дискусій. Неоднозначний переклад англомовного терміну викликав появу синонімічного ряду понять у вітчизняній літературі. Зокрема, зустрічаються подібні категорії «стійкий», «життєздатний», «збалансований», «врівноважений», «рівноважний», допустимий, або узгоджений зі станом Природи і її законами розвиток тощо.

Аналізуючи існуючі підходи у вітчизняній науковій думці до розуміння сутності та проявів сталого (стійкого, життєздатного розвитку) [2—3; 6—10], можна зазначити наступне:

сталість (стійкість) характеризує не статику системи, а її динамізм, поступальність, спрямованість у напрямі досягнення динамічної рівноваги (гомеостазу); сталість характеризує стабільність спрямованості руху, тяжіння системи до подолання існуючого дисбалансу;

зміни у системі мають носити не стільки кількісний, скільки якісний характер, де економічні досягнення доповнюються якісними змінами суспільного життя, покращенням добробуту людей та середовища проживання;

сталий розвиток характеризується економічною ефективністю досягнутих цілей, тобто затрати на досягнення поставлених цілей мають бути економічно обґрунтованими, а результат повинен мати багатократний та довгостроковий ефект;

гармонізація інтересів за концепцією сталого розвитку означає *по-перше*, збереження балансу соціального, економічного та екологічного в ньому, а, *по-друге*, — добровільну відмову від виснаження існуючих ресурсів сьогодні заради майбутнього; основою сталого розвитку є подолання сукупності суперечностей, що існують в заданій системі;

сталий розвиток має бути керованим, науково обґрунтованим, базуватися на системному підході та застосуванні сучасних інформаційно-технічних технологій; фундаментом у реалізації цілей розвитку є наукове обґрунтування, прогнозування впливу тих чи інших соціально-економічних процесів на кінцевий результат; вибір інструментів впливу на складові динамічної системи має базуватися на принципі збереження загальної рівноваги, недопущення досягнення однієї цілі за рахунок унеможливлення досягнення іншої.

Посилений негативний вплив людини на середовище існування вимагає розбудови політики розвитку просторових систем на засадах екологічного природокористування, і, відповідно, вибір стратегічних напрямів розвитку на базі концепції сталого розвитку. Розробка концепції на міжнародному рівні призвела до активної імплементації її ключових положень на національному та регіональному рівнях. Єдиної моделі такого розвитку, що була б однаково дієвою для будь-якої системи, немає, оскільки узгодження інтересів економіки, соціуму та природи потребує всебічного врахування особливостей функціонування системи, можливих і пріоритетних напрямів її подальшого руху. Тому можна погодитись, що формування збалансованого розвитку потрібно розпочинати виходячи з інтересів конкретної території [9, с. 7]. Такі інтереси визначаються рівнем економічного та соціального розвитку систем, існуючим природно-ресурсним, трудовим потенціалом, місцем території у суспільному поділі праці.

Водночас варто згадати, що одним із ключових положень концепції сталого розвитку є принцип взаємоузгодженості інтересів. Тому до зазначеного вище необхідно додати: досягнення збалансованого розвитку конкретної території не повинно суперечити інтересам інших систем, насамперед національним інтересам. Найточніше поняття сталого просторового розвитку дає Н.В. Павліха — «..забезпечення органами самоврядування, регіональними та державними суб'єктами управління ефективної взаємодії та раціонального сполучення соціальних, економічних та екологічних елементів простору життєдіяльності людей для повного та доступного задоволення різноманітних потреб усіх верств населення» [7, с. 20]. Таке розуміння сталого розвитку (точніше, «сталого розвитку просторових систем») відображає не тільки взаємоузгодженість цілей, а й взаємодоповнюваність та взаємозалежність суб'єктів управління ним.

На сучасному етапі розробки наукового підґрунтя програм розвитку регіонів сталий розвиток знаходиться в центрі уваги, визначаються напрями спрямування зусиль на рівні адміністративних одиниць (областей), перспективні і оптимальні шляхи використання потенціалу територій з метою досягнення та підтримки сталого розвитку. Результати досліджень імплементуються у програмних документах, концепціях, стратегіях розвитку регіонів.

Як видно з рис. 1, пріоритети сталого розвитку на регіональному рівні узгоджуються з загальноцивілізаційними та підпорядковуються останнім. Реалізація їх через проміжний, національний рівень сприяє досягненню поставленого завдання — забезпечення економічного зростання та соціального добробуту у сприятливому для життя та відновлюваному природному середовищі. На нашу думку, базовий (регіональний) рівень є основою забезпечення розвитку в заданому концептуальному розумінні.

Через вирішення завдань сталого розвитку регіональних систем реалізуються цілі національного рівня. Через них можливе досягнення розвитку людської цивілізації в глобальному масштабі.

Нині дедалі виразніше спостерігається розрив у рівнях соціально-економічного розвитку країн, що виникає внаслідок природно-ресурсних, техніко-економічних, організаційно-управлінських відмінностей національних систем. Однак головні цілі, покладені в основу концепції сталого розвитку (на національному рівні), є однаково актуальними для

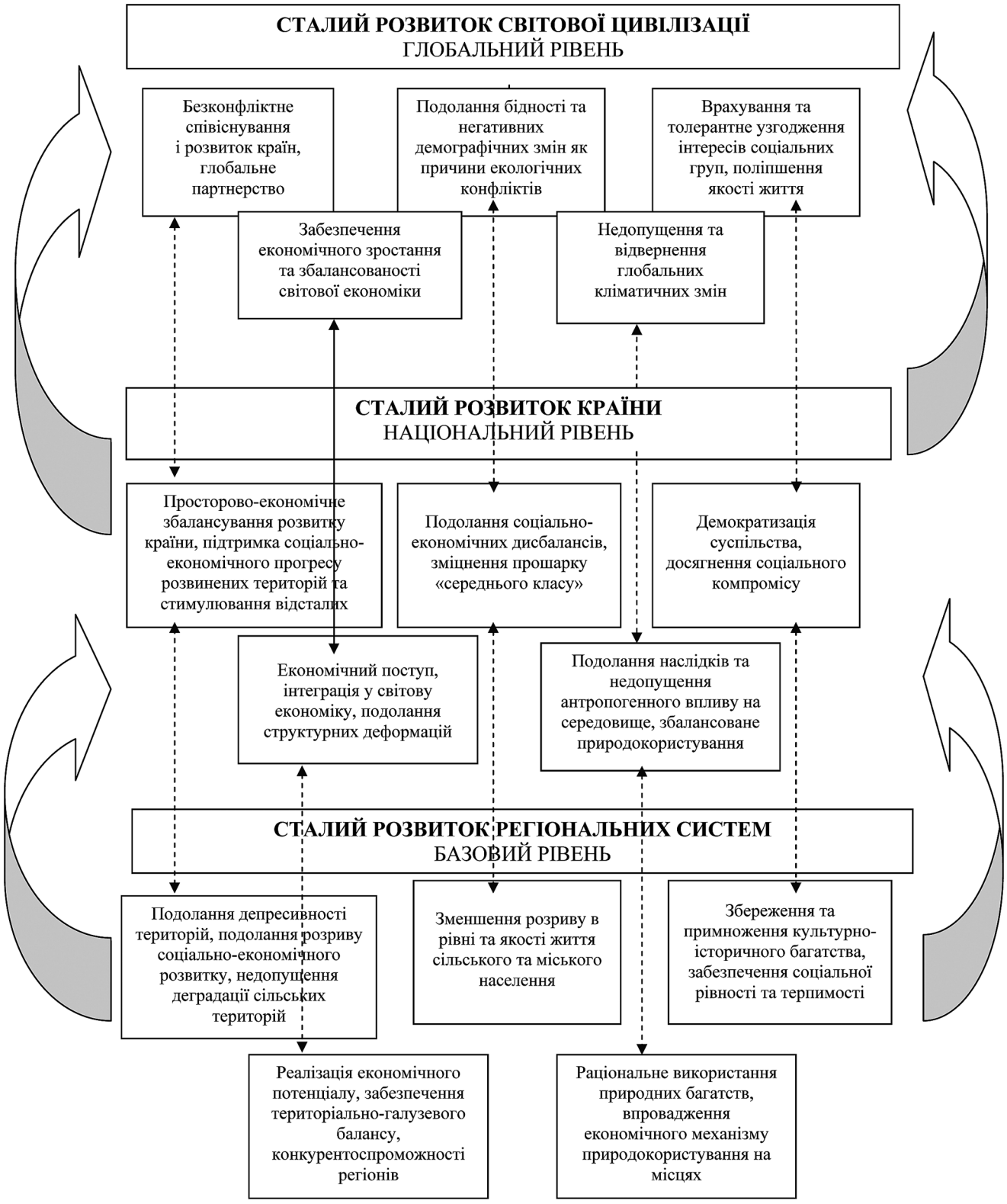

Рис. 1. Трансформація та взаємоузгодженість пріоритетів сталого розвитку на глобальному, національному і регіональному рівнях

всіх національних економік. В межах кожної національної економіки також існують «передові» регіони з відносно високими показниками соціально-економічного розвитку і регіони «периферійні», що в силу недостатньої природно-ресурсної бази та технологізації економіки, невдалого управління характеризуються низькими соціально-економічними показниками.

Для регіонів України характерним є поглиблення відмінностей за системою показників, що характери-

зують ефективність функціонування економіки, соціальний добробут. За даними офіційної статистики вони можуть досягати десятки разів. Такий розрив зумовлюється не тільки незавершеністю трансформаційних процесів і неадаптованістю національного господарства до умов функціонування в динамічному інформаційно-технологічному світі, але і внутрішніми, властивими кожному конкретному регіону проблемами, вирішення яких значною мірою залежить від ефективності регіонального управління на місцях.

Нерозвинені механізми формування фінансово-економічної бази регіонів і муніципальних утворень роблять їх безпорадними при вирішенні багатьох питань розвитку і змушують інтенсифікувати експлуатацію природних ресурсів як єдиного джерела формування бюджету [6, с. 28]. В таких умовах пошук шляхів збалансування інтересів соціуму, що користується природними благами, і природи, як середовища існування людини, координація їх взаємодії має бути в числі пріоритетів регіонального розвитку.

Сталий розвиток не обмежується рівнем зв'язків «людина-природа» з точки зору раціонального природокористування, а охоплює значно ширшу сферу взаємодії. Так, на думку М.І. Долішнього, стратегія сталого розвитку має враховувати такі напрями як ефективний розвиток економіки в рамках певного регіону, оптимальне формування і повноцінне використання трудового потенціалу, раціональна зовнішньоекономічна діяльність, прогресивний розвиток місцевого господарства [2, с. 7], тобто все те, що має забезпечити внутрішню динамічну рівновагу території та її долучення до вищих рівнів розвитку — національного, цивілізаційного.

Національною основою реалізації цілей сталого розвитку є «Комплексна програма реалізації на національному рівні рішень, прийнятих на всесвітньому самміті зі сталого розвитку, на 2003—2015 роки». Першим втіленням ключових положень концепції сталого розвитку на регіональному рівні стала Концепція сталого розвитку Закарпаття. Стратегічні орієнтири та пріоритети регіонального розвитку у цій концепції вибудовані на основі ґрунтовного аналізу потенціалу області, факторів, що впливають на регіональний розвиток. Із врахуванням системи показників, що характеризують соціальні та економічні процеси, визначено етапи та інструменти реалізації стратегії на 20—30 річну перспективу. Важливо, що концепція містить принципи, на яких має базуватися регіональна політика забезпечення сталого розвитку, зокрема: гармонізації співіснування людини і природи; забезпечення потреб сучасного і створення умов для майбутніх поколінь; збереження та відтворення навколишнього природного середовища; взаємної відповідальності органів влади, підприємницьких структур та населення за сталий розвиток краю; відкритості й прозорості соціально-економічної політики та участі всіх верств населення в реалізації Концепції сталого розвитку області [4].

Питання сталого розвитку, зокрема сільських територій, в національній економіці набуло найвищого рівня актуальності. По-перше, загострення продовольчої проблеми у загальносвітових масштабах в умовах поглиблення участі України у міжнародному поділі праці, зумовлює неоднозначний вплив на продовольчий сектор. По-друге, власне критичний стан українського села та посилення депресивності сільських територій унеможливлюють досягнення поставлених цілей сталого розвитку. В умовах, коли Україна є повноцінним учасником всіх світогосподарських процесів, а зворотний вплив таких процесів на національну економіку дедалі посилюється, важливим завданням державної регіональної політики має бути забезпечення сталого розвитку прикордонних регіонів, подолання відсталості територій, що разом зі статусом прикордонних часто наділені статусом «периферійних», «відсталих». Така «периферійність» найгостріше проявляється саме у сільських територій.

Прикордонні регіони України мають важливе значення для реалізації національної стратегії сталого соціально-економічного розвитку, втілюючи таку її складову як активізація залучення України у міжнародний поділ праці. Такі регіони, зокрема залучені у процеси транскордонного співробітництва, мають реалізувати зовнішньополітичний курс країни, втілити реальні форми міжнародних економічних відносин.

Західним прикордонним регіонам України — Волинській, Львівській, Івано-Франківській, Закарпатській, Чернівецькій областям — відводиться особливе місце у реалізації євроінтеграційного курсу держави. Карпатський економічний район нині межує з найпотужнішим державним об'єднанням у світі, такими його учасниками як Угорщина, Румунія, Польща та Словаччина. Західні регіони України класифікують як «староприкордонні», що мають тривалий досвід взаємодії з країнами Центрально-Східної Європи. Тривалий досвід співпраці регіонів Український Карпат з суміжними європейськими територіями являє собою об'єктивну перевагу, що має бути врахована при розробці й реалізації зовнішньоекономічної стратегії регіонів.

Започаткуванням прикордонних відносин Закарпатської області з сусідніми країнами вважають 1946 рік, тобто момент стабілізації кордонів Української РСР у складі колишнього Радянського Союзу [1]. Однак тривала хронологія історичних подій та значення Закарпаття у минулому в складі нинішніх Чехії, Словаччини, Угорщини свідчать про те, що взаємодія на рівні господарських зв'язків почала формуватися набагато раніше. Вплив цих зв'язків визначає унікальність геополітичного розташування та напрями сучасних прикордонних та транскордонних відносин.

Закарпаття разом з іншими «приєвропейськими» регіонами виступає форпостом формування реальної міжкраїнної взаємодії. Водночас близькість територій Європейського союзу вимагає вра-

хування особливостей впливу зовнішніх факторів, що суттєво впливають на розвиток західних областей. Господарсько-виробничі, соціально-культурні зв'язки створюють і низку загроз, що в довгостроковій перспективі за відсутності регульованого впливу з боку держави можуть призвести до негативних наслідків. Очевидна вразливість прикордонних регіонів західної України, які межують з ЄС, до перетворень, що супроводжують процеси інтеграції нових членів угруповання у його складну структуру, впровадження нових підходів до економічної політики загалом та регіональної політики зокрема.

Важливою особливістю прикордонних регіонів є можливість залучення їх до транскордонного співробітництва як однієї з найбільш дієвих форм співробітництва територій країн. Транскордонне співробітництво вважають ефективним механізмом регіонального розвитку, визначають його сприятливий вплив на формування регіональної політики загалом і політики розвитку конкретного регіону зокрема. З одного боку, прикордонні регіони Україна віддалені від економічного центру, що сформувався навколо столичного регіону. З іншого боку, безпосередня близькість територій сусідніх держав робить можливими об'єднання і подальшу координацію спільних зусиль органів місцевої влади, громадськості у реалізації цілей соціально-економічного розвитку в прикордонних регіонах. Завдяки транскордонному співробітництву, як зазначає Н. Мікула, можна змінити тенденції регіонального розвитку «центр-периферія» і ліквідувати аналогію між «прикордонним», «периферійним» і «відсталим» [5, с. 29].

Прикордонні регіони Карпатського економічного району активно долучаються до транскордонного співробітництва, і зокрема, до такої його форми як єврорегіони. Водночас Однак, вони не повною мірою використовують потенціал геоекономічного розміщення, тому розглядати розвиток приналежних до них сільських територій необхідно з позицій збереження статусу останніх як бази поступального розвитку агропромислового комплексу. Для прикордонних регіонів Українських Карпат характерна низка особливостей, пов'язаних із розвитком і функціонуванням сільських територій.

По-перше, в регіонах Українських Карпат переважає сільське населення. Якщо в середньому по Україні частка сільського населення на початок 2011 року становила 31 %, то у Закарпатській області — 63, Івано-Франківській — 57, Львівській — 39, Чернівецькій — 59 % [11].

По-друге, для району характерне малоземелля, що обмежує порівняно з іншими регіонами України умови для розвитку сільськогосподарського виробництва, особливо в гірських районах, зосередження його головним чином у особистих селянських господарствах.

По-третє, менша кількість сільських населених пунктів, але більша порівняно з іншими регіонами людність сіл. Якщо по Україні в середньому співвідношення міських населених пунктів до сільських становить 1 до 62 (на одне місто приходяться 62 сільські населені пункти), то для Карпатського економічного району таке співвідношення становить 1:44 [11]. Таке розміщення населення має враховуватися при тлумаченні значення показника рівня депопуляції, що є нижчим порівняно з іншими економічними районами України.

Обмежений у використанні земельних, мінерально-сировинних ресурсів економічний район характеризується незначним внеском у загальні обсяги сільськогосподарського виробництва України. Різноманітність природних умов областей, що входять до складу району, зумовлює значну розрізненість видів сільськогосподарського виробництва, необхідність диференційованого підходу до розвитку сільських територій, визначення пріоритетних напрямів розвитку економіки із урахуванням специфіки економіко-географічного положення, що дозволять компенсувати обмеження природно-ресурсного забезпечення. Водночас регіони Українських Карпат мають статус областей з відносно благополучною екологічною ситуацією, тому забезпечення балансу економічного розвитку і збереження природного середовища є важливою передумовою сталого розвитку.

Отже, обмеженість природно-ресурсного забезпечення розвитку сільського господарства у поєднанні з відносно високою заселеністю сільських територій створюють складні умови для забезпечення сталого розвитку останніх. Збереження існуючого розселення в межах регіонів, послаблення процесів депопуляції сіл вимагають пошуку шляхів підвищення ефективності використання обмежених природних ресурсів територій для підтримання та недопущення деградації аграрного сектору, а також альтернативних видів занятості сільського населення. Тому прикордонний статус сільських територій може розглядатися як сприятлива умова для розвитку різних напрямів забезпечення сталого розвитку територій.

Для віддалених гірських територій прикордонне розташування не тільки не створює додаткових переваг, а значною мірою погіршує можливості для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку. Віддаленість гірських районів від міст внаслідок недостатньо розвиненого транспортно-комунікаційного сполучення зумовлює їх поступове виділення із загальноекономічної системи, затримку трансформаційних перетворень.

Досягнення багатофункціональності гірських прикордонних територій Закарпатської області як головного пріоритету їхнього подальшого розвиту нині ускладнюється низкою специфічних факторів. Одним з них є недостатня інфраструктурна база підприємництва, а відповідно й відсутність ініціативи місцевого населення у розвитку малого бізнесу. Неготовність до організації власної справи призводить

до посилення тінізації економіки та погіршення соціально-демографічних показників. В таких умовах можливості для розвитку позааграрної зайнятості, пов'язані з організацією сільського та зеленого туризму, нівелюються недостатньою підприємницькою активністю населення економічно активного віку.

Для всіх без винятку прикордонних регіонів характерною є значно вищий рівень тінізації господарських процесів порівняно з неприкордонними. І хоча сферою, що найбільше «задіяна» у таких процесах, є зовнішньоекономічна діяльність, опосередковано вплив неофіційних потоків товарів, послуг, робочої сили, капіталів відображається на усіх сферах життя прикордонних територій, тим більше — сільських. Вона набуває форм як безконтрольного вивезення ресурсів (головним чином лісу та продукції побічного лісокористування), що не зворотно виснажує природні багатства краю, так і зворотного ввезення готової конкурентної продукції, що загострює конкурентне середовище і погіршує становище місцевих виробництв. Товаропотік у такому напрямі (ввезення готової продукції — вивезення сировини) вкрай негативно впливає на формування позицій держави, територій у міжнародному поділі праці.

Тінізація трудових відносин відбувається в умовах опосередкованої підтримки сусідніх держав. Спрощений візовий режим, так званий малий прикордонний рух, запроваджений Словаччиною та Угорщиною для населення Закарпатської області з метою здійснення бізнесом робочих зустрічей з партнерами, спрощення умов поїздок за кордон задля відвідин родичів, що проживають у країнах ЄС, призначений для усунення формальних перешкод. Проте такий режим перебування наших співгромадян на території ЄС ускладнює контроль з боку митних органів за неформальними трудовими потоками, породжує транскордонну маятникову міграцію, коли населення, офіційно проживаючи на території України, щоденно отримує трудові доходи в сусідній країні.

Висновки. Концепція сталого розвитку, що у первісному вигляді розглядалася як філософська теорія, ідеологія, бачення майбутнього співіснування людини і природи у глобальному просторі, трансформувалася у науково-методологічну базу соціально-економічного розвитку просторових систем. Попри наукову дискусійність теорії сталого розвитку, на її основі вибудовуються бачення майбутнього просторових систем і шляхи досягнення їх збалансованості й еволюції. Нині базовий, регіональний рівень є основою забезпечення розвитку в заданому концептуальному розумінні. Через вирішення завдань сталого розвитку регіональних систем, реалізуються цілі національного рівня, а через них можливе й досягнення розвитку людської цивілізації в глобальному масштабі.

Для західних прикордонних регіонів (що межують з ЄС) ключову роль у забезпеченні сталого розвитку відіграє створення сприятливих умов для відродження і самодостатнього функціонування сільських територій, що складають демографічно-територіальний каркас регіону. Якщо забезпечення поступального розвитку області базується на збереженні системи розселення та статусу екологічно безпечної території, то пріоритетним напрямом регіональної політики має стати пошук шляхів сталого розвитку сільських територій.

Таким чином, розвиток сільських територій являє собою важливу складову сталого розвитку прикордонного регіону як просторової системи, що функціонує в умовах посиленого впливу зовнішнього середовища. Для забезпечення сталого розвитку сільських територій Карпатського економічного району необхідно віднайти такий стрижень, що забезпечить посилення їх самодостатності за рахунок розвитку сільськогосподарського виробництва, та інших, не пов'язаних або опосередковано пов'язаних із сільським господарством видів діяльності, які б забезпечили відкритість економіки сільських територій, взаємодію господарюючих суб'єктів із закордонними партнерами у відповідності до їх прикордонного статусу та стратегічних пріоритетів регіону.

Використані джерела

1. *Гарагонич В.В.* Прикордонне співробітництво України з країнами Центрально-Східної Європи та його значення для розвитку транскордонної співпраці на сучасному етапі / В.В. Гарагонич // Історичний архів. Наукові студії. — 2010. — Вип. 4. — С. 92—97 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://bibl.kma.mk.ua/pdf/pidruchnuku/26/19.pdf.
2. *Долішній М.І.* Роль стратегій соціально-економічного розвитку областей у реалізації сталого розвитку України / М. І. Долішній // Соціально-економічні дослідження у перехідний період. Регіональна політика сталого розвитку: принципи формування, механізми реалізації: зб. наук. праць); відповідальний ред. М.І. Долішній. — Львів: НАН України. Інститут регіональних досліджень, 2002. — Вип. 5 (XXXXVI). — 592 с.
3. *Єрмоленко В.М.* Особливості формування категорії «сталий розвиток сільських територій» / В. М. Єрмоленко // Наук. вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. — 2010. — Вип. 156 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc.../2010_156/zmist.html
4. Концепція сталого розвитку Закарпаття. — Ужгород, 2004. — 40 с.
5. *Мікула Н.А.* Міжтериторіальне та траскордонне співробітництво: моногр. / Мікула Н. А. — Львів: ІРД НАН України, 2004. — 395 с.
6. *Моліна О.В.* Сталий соціально-економічний розвиток регіону: аналіз підходів та інструментів оцінки / О. В. Моліна, В. М. Осипов // Регіональна економіка. — 2010. — № 4. — С. 25—31.
7. *Павліха Н.В.* Управління сталим розвитком просторових систем: теорія, методологія, досвід: моногр. / Павліха Н. В. — Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. — 380 с.
8. *Россоха В.В.* Методичні підходи оцінювання природно-біологічного потенціалу аграрної сфери економіки / Россоха В. В. — К.: ННЦ ІАЕ, 2009. — 96 с.
9. Стратегия устойчивого развития территории / [под. ред. В.Н. Степанова]. — Одесса: ИПРЭЭИ НАН Украины, 2001. — 140 с.
10. *Талавиря М.П.* Організаційно-економічний механізм державної підтримки розвитку сільських територій: моногр. / М. П. Талавиря. — К.: НАУ, 2008. — 384 с.
11. Дані з веб-сторінки. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua.

УДК 001.8:33

О.А. Петриченко,
канд. екон. наук,
Вінницький національний аграрний університет

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ В ПРИРОДНО-СУСПІЛЬНИХ ЯВИЩАХ І ПРОЦЕСАХ

Узагальнено загальнометодологічні підходи до процесу розвитку. Удосконалено понятійний апарат визначення категорії розвиток на основі розв'язання суперечностей, що виникають у процесі взаємодії та функціонування складних систем. Акцентовано увагу на непередбачуваності розвитку та необхідності визначення можливих тенденцій сучасності як впливового чинника становлення майбутнього.

Питання розвитку завжди посідало чільне місце в природно-суспільних явищах і процесах. Особливого значення ця проблематика набувала на переломних етапах еволюції суспільного і господарського поступу, базовими ознаками яких виступає вичерпуванням можливості привласнення ресурсів природи, перехід до відтворювального виробництва, його інтенсифікації, інноваційно-технологічного забезпечення та глобальних зрушень в усіх сферах суспільно-господарського життя.

Зростаюча динамічність змін зовнішнього і внутрішнього середовища постійно створює як можливості, так і загрози для функціонування складних відкритих соціально-економічних систем й відповідно супроводжується змінами їх стану, структурними трансформаціями зв'язків, в результаті чого й відбувається їх розвиток. Відкритість соціально-економічних систем базується на їхній взаємодії. Під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників розвиток з часом може змінити вектор спрямованості з позитивного на негативний, конструктивний розвиток економіки на деструктивний, стійкий стан системи на її руйнацію та припинення існування взагалі. Проте навіть позитивна спрямованість розвитку за надмірного ускладнення структури і складу елементів системи, втрати гнучкості й швидкої реакції на зміни зовнішнього середовища може спричинити негативні наслідки. Тому розвиток соціально-економічної системи об'єктивно потребує керованості, а здатність враховувати зміни зовнішнього і внутрішнього середовища та приймати обґрунтовані рішення щодо стратегії розвитку розглядається нині як один з головних управлінських інструментів [1].

Метою статті є філософсько-методологічне обґрунтування розвитку з позицій гносеологічного підходу до тлумачення його як явища, процесу й категорії.

Поняття розвитку, розуміння його як постійного виникнення чогось принципово нового та незворотного має свою давню історію. Перші згадування про розвиток як циклічні повторні зміни започаткувала концепція великого колообігу Геракліта, який стверджував, що світ «є і буде вічно спалахуючим і згасаючим». В середньовічній християнській філософії виникає уява про часову спрямованість розвитку від минулого до майбутнього. Вагомий внесок у поняття розвитку як породження нових форм Природою після першопоштовху, не поширюючи його на суспільство, зробив Рене Декарт. Ідею історичного розвитку, що включала й етапи революційних перетворень висунули французькі просвітителі Вольтер і Ж.-Ж. Руссо. Кондоре доповнив їх погляди вченням про безперервний прогрес як найпоширенішу форму суспільного розвитку. Вагомий внесок в ідею розвитку зробили представники німецької класичної філософії. І. Кант застосовував поняття розвиток до Сонячної системи та інших зоряних світів, а Г. Гегель з позицій об'єктивного ідеалізму розробив цілісну концепцію розвитку, що включає, насамперед, історичний розвиток людства [2].

Таким чином, уявлення про розвиток складалося протягом багатьох віків і зумовило появу у філософській думці його метафізичного й діалектичного розуміння. Метафізика розглядає розвиток як кількісні зміни предметів, повторення раз і назавжди укорінених у бутті якісно незмінних форм. Такій умоглядності властиве розмежування явищ, осмислення їх як ізольованих, поза внутрішнім зв'язком, відірвано одне від одного. Але процес пізнання завжди починається з виявлення суттєвих зв'язків об'єктивної дійсності. Так, відповідно до законів діалектики, насамперед взаємного переходу кількісних і якісних змін, безперервне нагромадження кількісних змін, що відбувається в предметах і явищах, на певному етапі призводить до якісних перетворень, що характеризуються корінним видозміненням предмету і зумовлюють його перетворення у щось нове.

За законом єдності і «боротьби» протилежностей, всі речі, предмети, явища, процеси об'єктивного світу мають протилежні властивості та тенденції розвитку і перебувають в єдності та «боротьбі» взаємодій. Єдність протилежностей відносна, а «боротьба» абсолютна. Саме «боротьба» протилежностей і являє собою джерело будь-якого розвитку.

Закон заперечення—заперечення характеризує напрям і форму розвитку, єдність поступовості та наступності, виникнення нового і відносне повторення пев-

них моментів старого. Тобто діалектичне заперечення являє собою такий перехід від старої якості до нової, за якого певні сторони, елементи змісту і функції старої якості входять у перетвореному вигляді у зміст нової якості. Воно включає такі три моменти: *по-перше*, руйнацію, подолання старого; *по-друге*, збереження елементів старого; *по-третє*, конструювання, утворення нового. Тому змістом процесу розвитку є виникнення, становлення і розв'язання діалектичних суперечностей. У кожному об'єкті чи системі об'єктів вони представлені складною ієрархією. Будь-яка суперечність має системний характер, а будь-яка система суперечлива. Розвиток суперечностей вимагає їх вирішення (подолання), яке підіймає систему на якісно новий рівень [3].

Суперечність — це джерело, зміст і рушійна сила саморуху і саморозвитку світу, його пізнання та перетворення суб'єктом. Отже саме закон заперечення—заперечення відображає цілісну форму і внутрішню структуру процесу розвитку завдяки взаємозв'язку його основних фаз, єдиний механізм його сходження через розв'язання суперечностей у синтезі. Ні закон взаємного переходу кількісних і якісних змін, ні закон єдності та «боротьби» протилежностей не відтворюють загальної, синтетичної картини розвитку. Лише дія закону заперечення—заперечення через ланцюг взаємопов'язаних переходів виявляється в цілісному, відносно завершеному процесі, коли можна зафіксувати більш-менш закінчений результат. Його застосування в пізнанні та практиці дає змогу зрозуміти процес розвитку у всій повноті та конкретній системності.

Отже, філософська категорія «розвиток» в діалектиці виражає необоротні, певним чином спрямовані й закономірні зміни об'єктів, виникнення іншої якості. Водночас проведений аналіз літературних джерел показує, що існує безліч концептуальних підходів до визначення розвитку (табл.).

Викладене дає підстави для висновку, що ключовими ознаками визначення розвитку як філософської категорії є такі моменти:

по-перше, розвиток у філософському розумінні об'єктивно пов'язаний з такими поняттями, як рух (зміна взагалі), процес (будь-яке перетворення), об'єкт, властивостями якого є структурованість складу взаємопов'язаних елементів та системність. В результаті розвитку системи змінюється склад і структура елементів, виникає її новий якісний стан, зумовлений трансформацією елементів і зв'язків;

по-друге, суперечливість процесу розвитку, оскільки, з одного боку, розвиток передбачає спроможність системи зберігати стійкий стан і протистояти змінам зовнішнього середовища, а з іншого — здатність системи до постійної трансформації адекватно змінам зовнішнього середовища;

по-третє, невід'ємними атрибутами розвитку є об'єктивність; спрямованість; незворотність; закономірність; упорядкованість; випадковість; невизначеність; самоорганізація.

Водночас досягнення сучасної науки свідчать про те, що зміни у складних відкритих системах недостатньо тлумачити як невпинну еволюцію в одному напрямі, лінійною залежністю причини і наслідку, минулого та майбутнього. В дійсності навіть якщо відтворити причину, то не завжди можна відтворити наслідок, оскільки в світі стохастичних процесів однозначної лінії зв'язку між ними немає. Тому нині філософські системи розуміння процесу розвитку включають такі його сторони, які не може пояснити класична діалектика. Найважливішими з них є нелінійність і багатоваріантність (альтернативність), стохастичність та непередбачуваність процесу розвитку, конструктивна роль хаосу (безладдя) та випадковості у виникненні нового, що зумовлює вивчення синергетикою механізмів самочинного (спонтанного) упорядкування структур відкритих нелінійних систем.

Значення відкриття певних закономірностей процесів самоорганізації та реорганізації складних систем синергетикою базується на тому, що радикально змінилось розуміння взаємозв'язку між гармонією і хаосом, упорядкованістю й безладдям, інформацією та ентропією. Виявилось, що хаос не є абсолютною антитезою гармонії і результатом руйнівних сил, наслідком нездоланного росту ентропії, як це здавалося раніше, а перехідним станом від одного рівня упорядкованості до іншого, вищого типу гармонії. Такий висновок, одержаний при вивченні термодинамічних систем, відразу ж поширився фундаторами синергетики — Іллею Пригожиним, Гансом Хакеном, Сергієм Курдюмовим — на соціокультурні процеси [12].

Таблиця

Загальнометодологічне визначення змісту категорії «розвиток»*

Зміст визначення	Автор
Розвиток — процес закономірної зміни, переходу з одного стану в інший, досконаліший; перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого; ступінь свідомості, обізнаності, культурності	Азріліян А.Н.
Розвиток — це процес руху від нижчого до вищого (до більших досягнень), зміна матерії та свідомості, в результаті чого відбувається зміна якості предмету, явища, діяльності, перехід до нового, прогресивнішого	Грушин Б.А.
Розвиток — перехід від одного якісного стану до іншого	Масленченков Ю.С.
Розвиток — необоротна, спрямована, закономірна зміна матеріальних (організм, суб'єкт господарювання) та ідеальних (мова, культура) об'єктів	Мельник Л.Г.
Розвиток — процес закономірної зміни, переходу від одного стану в інший, досконаліший, перехід від старого якісного стану до нового, від простого до складного, від нижчого до вищого	Ожегов С.І.
Розвиток є необоротною, направленою, закономірною зміною матеріальних та ідеальних об'єктів	Юдін Е.Г.
Поняття розвитку включає три взаємопов'язаних характеристики: зміна, зростання, поліпшення, головною з яких є остання	Філіппов Ю.В.

* [4—11].

Застосування принципів та закономірностей синергетики поставило питання про їх філософське осмислення та обґрунтування, подолання фрагментаризму в філософському дискурсі, побудови цілісної, системної картини світу та розкриття місця і ролі в ньому людини. Це зумовило уточнення та конкретизацію таких філософських категорій, як структура і система, порядок (лад) та хаос (безладдя), усталеність і неусталеність, простота та складність, що використовуються для характеристики процесів розвитку, необхідність перегляду змісту категорій час (в контексті нового розуміння незворотності часу та нового тлумачення співвідношення між майбутнім та сучасним станами нелінійною середовища), простір (розширення змісту категорії за рахунок порушення традиційного розуміння просторової симетрії), необхідність та випадковість, детермінізм (визначення) тощо. Відповідно й сам розвиток у світлі досягнень сучасної науки уявляється інакше.

В світоглядному розумінні ідея нелінійності розвитку складноорганізованих (природно-суспільних, соціально-економічних та ін.) систем може бути експлікована багатоваріантністю шляхів їх еволюції. Хоча відкрита нелінійна система в стані неусталеності є носієм різноманіття пізніх форм майбутньої організації, все ж на нелінійному середовищі можливий не будь-який набір шляхів майбутньої еволюції, а лише певний їх спектр. Тому однією із центральних для сучасної концепції самоорганізації є ідея про площину шляхів розвитку на потенційно існуючому спектрі структур, які можуть виникнути в процесі змін систем, що самоорганізуються. Вони описують ідеальні форми реально можливих утворень і є аттракторами (відносно стабільний стан системи, що притягує всю різноманітність її траєкторій), до яких тільки й може еволюціонувати система. Якщо система потрапляє в конус аттрактора, то неодмінно еволюціонує до відносно усталеного стану. Те, які структури можуть виникнути в стані неусталеності в системі, визначається виключно *внутрішніми властивостями системи*, а не параметрами зовнішнього впливу. Посилення стану неусталеності та нелінійності приводить до збільшення способів об'єднання простих структур у складні, і, як наслідок, до можливості побудови складніших формоутворень, організацій і структур.

Очевидно, що багатоваріантність процесів розвитку органічно пов'язана з проблемою вибору того чи іншого шляху розвитку із спектру можливих альтернатив, що можуть бути реалізованими. Принципи такого вибору допускають існування біфуркаційних станів (точок розгалуження), з яких навіть за відсутності стохастичних факторів матеріальний об'єкт може перейти в множину нових станів. Точка біфуркації — це критичний стан системи при переході через поріг стабільності. Саме в такій точці система стає нестабільною стосовно флуктуацій і може перейти до нової сфери стабільності, тобто до формування нового стану. Біфуркаційні переходи — це явища типово швидкої, докорінної перебудови характеру розвитку системи. Чим складніша система, тим більше в ній виникає біфуркаційних переходів. Стохастичність світу разом з існуванням біфуркаційних механізмів визначають непередбачуваність еволюції та її незворотність, а отже, і незворотність часу. Нелінійна система не жорстко дотримується приписаних їй шляхів, а нібито «блукає на площині можливого», актуалізує, виводить на поверхню лише один із можливих шляхів, до того ж кожного разу випадково, тобто в реальній картині'буття присутня випадковість, нестабільність. Таким чином сучасна наука знову відкриває *випадковість* як важливий і необхідний елемент світу Але для того, щоб випадковість змогла «прорватися» на макрорівень, необхідно особливий стан (несталість) нелінійної системи, середовища. Тільки у стані несталості системи здатні спонтанно організовувати себе і розвиватися. Отже, в розвитку та еволюції різноманітних систем суттєву роль відіграє не порядок, стабільність, рівновага, а нестабільність і нерівновага. В особливих точках біфуркації флуктуації досягають такої сили, що організація системи не витримує і руйнується. Принципово не можна передбачити — чи стане стан системи хаотичним, чи зможе перейти на новий, вищий та диференційований рівень упорядкування. Виявляється, що хаос — це не завжди зло, яке треба ліквідовувати, або якась прикра неприємність. Синергетика обґрунтовує думку, що хаос, нестабільність, випадковості необхідні для народження нового. Хаос є конструктивним началом, джерелом, передумовою і основою для процесу розвитку. Для стабільних стаціонарних структур мале збурення «накладається» на те ж саме рішення, на ту ж саму структуру, відбувається неперервна еволюція в одному напрямі, що не сприяє виникненню нового. Стабільність і рівновага — це не що інше, як глухі кути еволюції. Прикладом цьому є розвиток суспільства в межах певної політичної моделі (лінійність політичного часу). Модель ліберальної демократії дала змогу західній цивілізації швидко розвинути свій культурний потенціал, але так само швидко і вичерпати його [13].

Таким чином, нелінійність означає можливість несподіваних, так званих емерджентних змін напрямів руху, процесів розвитку. Наявність площини шляхів розвитку в самоорганізованих системах та випадковий вибір одного з них, в стані несталості ілюструє особливий тип його визначення. Якщо в момент несталості переважає стохастична поведінка системи і вибір шляху розвитку передбачити неможливо, то новий порядок з відповідною усталеною структурою, який змінює стару несталість, характеризується повністю визначальною поведінкою. Важливо підкреслити, що несталість не замінює і не відміняє, а видозмінює її. Отже, синергетика обґрунтовує ідею стосовно того, що розвиток здійснюється через несталість, через біфуркації, через випадковість і об'єктивує стохастичну поведінку певного типу систем, тобто відкритих, складноорганізованих, систем, що саморозвиваються. Їх поведінка непередбачувана зовсім не тому, що людина не має засобів простежити та прорахувати їх траєкторії, а тому, що світ так влаштований.

Отже, в межах сучасної картини світу формуються передумови для усвідомлення того, що передбачення віддаленого майбутнього принципово неможливе. Хоча й можлива екстраполяція наявних знань за межі власного бачення та будування здогадів стосовно того, яким міг би бути механізм, що керує динамікою універсаму, а в принципі й можливо знати початкові умо-

ви в безмежної кількості точок, що репрезентують універсум, майбутнє залишається непередбачуваним.

Водночас людська дія не є чимось зовнішнім до саморозвитку систем з характерними для них синергетичними ефектами, принциповою відкритістю та незворотністю процесів, а безпосередньо включається в систему, видозмінюючи кожного разу поле її можливих станів. Знання дають можливість людині здійснювати вибір деякої лінії розвитку із множини шляхів еволюції системи. Якщо такий вибір незворотний і не може бути однозначно прорахований, то в діяльності систем, що саморозвиваються, особливо в їх практичному, техніко-технологічному опануванні, важливу роль починає відігравати *знання заборон* на деякі стратегії взаємодії, які потенційно мають *катастрофічні наслідки*.

Важливо усвідомити, що складноорганізованим системам неможливо нав'язати шляхи їх розвитку. Безумовно, що свобода вибору існує, але сам вибір обмежений можливостями об'єкта, оскільки об'єкт являє собою не пасивний, інертний матеріал, а має власну свободу. Необхідно лише зрозуміти, як сприяти їх власним тенденціям розвитку, як виводити системи на оптимальні шляхи. Головна проблема полягає в тому, як керувати, як з допомогою малого резонансного впливу підштовхнути систему на один з власних та сприятливих для суб'єкта шлях розвитку, як забезпечити самокерований та самопідтримуючий розвиток. Проблема полягає і в тому, як подолати хаос, не долаючи його, а роблячи творчим, перетворюючи його в поле, що породжує іскри інновацій. Нелінійне, творче ставлення до світу означає відкриття можливості зробити себе витвореним.

Стає очевидним, що будь-яка вимушена уніфікація виробничих та соціальних відносин, національних традицій, спроба абсолютного контролю за абиякою сферою реальності здатна викликати трагічні наслідки, вести до застою та деградації суспільства. Але й без втручання *Розуму*, без його спрямовуючого начала людство чекає деградація та виродження. Важливо зрозуміти закони сумісного життя природи і людства, їх коеволюції, можливість вибору оптимальних шляхів розвитку, які б влаштовували людину і разом з тим не були руйнівними для природи. Тільки тонка настройка «стратегії природи» та «стратегії розуму» здатна забезпечити суспільству майбутнє.

Обґрунтовуючи принципову непередбачуваність майбутнього, відсутність жорстких законів, що наперед визначають майбутнє, яке жорстко не фіксується, сучасна наука все ж не заперечує, що сучасність і майбутнє залежать від минулого (саме залежать, а не визначаються ним). Тому нагальною необхідністю стає знання можливих тенденцій сучасності, що певним чином вплинуть на майбутнє. Доступність такого знання дає певні шанси, а становлення сучасної філософської концепції розвитку формує загальнометодологічні основи такого пізнання та діяльності.

Висновки. Наукові здобутки сучасності радикально змінюють погляди на розвиток як невпинну еволюцію, що здійснюється в одному напрямі й характеризується лінійною залежністю причини і наслідку, минулого та майбутнього. Відкриття синергетикою механізмів розвитку, що базуються на взаємозв'язку конструктивної ролі хаосу, випадковості у виникненні нового, самоорганізації складних систем, пояснюють стохастичність та непередбачуваність, нелінійність і багатоваріантність процесу розвитку на потенційно існуючому спектрі структур, які можуть виникнути в процесі змін систем на площині можливого. Водночас людська діяльність, що безпосередньо включається в систему, на основі знання заборон на певні стратегії взаємодій, які можуть спричинити катастрофічні наслідки, а також знання тенденцій сучасності видозмінює поле її можливих станів, дає можливість вибору деякої лінії розвитку із множини шляхів еволюції системи, що певним чином впливає на майбутнє.

Таким чином, категорія «розвиток» в загальнометодологічному розумінні — це складне, викликане суперечностями багатоаспектне явище, що включає незворотні закономірні зміни матеріальних та ідеальних об'єктів, а також процес, який базується на нелінійності, випадковості, багатоваріантності, стохастичності, взаємозв'язку гармонії й хаосу, інформації та ентропії, нерівноваги та упорядкування, несталості й самоорганізації складних відкритих систем.

Ліквідація розриву між філософсько-методологічними підходами до розв'язання проблеми розвитку і методологією економічних досліджень цього питання, заповнення створеного вакууму та реалізація евристичної (пошукової) функції науки в нових умовах господарювання і глобалізації економіки може слугувати реальною та надійною основою економічних знань, що не лише пояснюють предметну галузь, але й одночасно стають інструментом пошуку нових знань для побудови раціональних економічних моделей.

Використані джерела

1. *Райко Д.А.* Визначення розвитку маркетингової діяльності промислового підприємства / Д. А. Райко // Маркетинг і менеджмент інновацій. — 2011. — № 3. — Т. 1. — С. 109—117 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://mmi.fem.sumdu.edu.ua/
2. *Касьян В.І.* Категорії «рух» і «розвиток» у філософії [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.pidruchniki.ws/.../kategoriyi_ruh_rozvitok_filosofiyi
3. Діалектика та її альтернативи. Концепція розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.imyrefs.org.ua/index.php?view=article&id=313
4. Большой экономический словарь: 19000 терминов / [под ред. А.Н. Азрилияна]. — М.: Ин-т новой экономики, 1997. — 856 с.
5. *Грушин Б.А.* Очерки логики исторического исследования. Процесс развития и проблемы его научного воспроизведения / Грушин Б. А.. — М.: Высш. школа, 1961. — 214 с.
6. *Масленченков Ю.С.* Технология и организация работы банка: теория и практика / Масленчиков Ю. С.. — М.: ДЕКА, 1998. — 432 с.
7. *Мельник Л.Г.* Тайны развития / Мельник Л. Г. — Сумы: Университетская книга, 2005. — 378 с.
8. *Мельник Л.Г.* Фундаментальные основы развития / *Мельник Л. Г.* — Сумы: Университетская книга, 2003. — 288 с.
9. *Ожегов С.И.* Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. — М.: Азбуковник, 2001. — 944 с.
10. *Юдин Э.Г.* Системный подход и принцип деятельности: методологические проблемы современной науки / Юдин Є. Г. — М.: Наука, 1978. — 391 с.
11. *Филиппов Ю.В.* Основы развития местного хозяйства / Ю. В. Филиппов, Т. Г. Авдеева. — М.: Дело, 2000. — 264 с.
12. Становлення сучасної філософської концепції розвитку [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.readbookz.com/book/179/6264.html
13. Синергетика економічних систем: навч. посіб. / [Грабар І. Г., Ходаківський Є. І., Вознюк О. В., Возна Л. Ю.]. — Житомир, 2003. — 244 с.

АННОТАЦИИ

Лобас Н.Г. **Тенденции в дифференциации современной экономической науки / Н. Г. Лобас, В. В. Россоха // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 25—30**

Рассмотрены основные направления становления и развития экономической науки в условиях глобализации системы мировой хозяйственной жизни. Установлены причины и последствия неравномерности экономической активности разных стран мира. Доказана неотложная необходимость изменения правил экономического поведения в Украине.

Диесперов В.С. **Занятость в сельскохозяйственных предприятиях АР Крым / В. С. Диесперов // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 31—38**

Отражены проблемы информационного обеспечения исследований проблем экономики труда и тенденции показателей деятельности предприятий в зависимости от земельной обеспеченности рабочего места, размеров и интенсивности производства.

Коденская М.Е. **Экономическая ситуация в сахаросвекловичном производстве и основные принципы инвестиционного обеспечения его конкурентоспособности / М. Е. Коденская // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 39—42**

Проанализировано состояние развития сахаросвекловичного производства и структуру затрат на выращивании сахарной свеклы. Определены сравнительные показатели эффективности основных видов сельскохозяйственной продукции относительно конкуренции за использование производственных ресурсов. Отражена сущность и установлены направления инвестиционного обеспечения как составляющей системы механизма конкурентоспособности отрасли.

Сатина Г.М. **Современное состояние и тенденции орехоплодного производства в Украине // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 43—45**

Проанализировано современное состояние развития ореховодства. Отражены тенденции формирования спроса и предложения, осуществлена оценка уровня производства и потребления орехов. Определены зональные особенности размещения насаждений. Охарактеризована среда развития отрасли.

Ткачевская О.В. **Факторы кризисных явлений в деятельности лесохозяйственных предприятий и возможности их предупреждения / О. В. Ткачевская // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 46—48**

RESUME

Lobas N.G. **Criteria of leadership in political-administrative activity / N. G. Lobas, V. V. Rossokha // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 25—30**

Basic directions of becoming and development of economic science are considered in the conditions of globalization of the system of world economic life. Reasons and consequences of unevenness of economic activity of different countries of the world are set. The urgent necessity of change of rules of economic conduct is well-proven for Ukraine.

Diesperov V.S. **Employment in agricultural enterprises ARE Crimea / V. S. Diesperov // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 31—38**

The problems of the informative providing of researches of problems of economy of labour and tendency of performance of enterprises indicators are reflected depending on the landed material well-being of workplace, sizes and intensity of production.

Kodenska M.Y. **Economic situation in saccharine beet production and basic principles of investment providing of his competitiveness / M. Y. Kodenska // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 39—42**

Development of the state of sugar beet production is analysed, and the structure of costs for the production of sugar beets and comparative indexes of efficiency of basic types of agricultural produce are exposed — sugar beet industry competition for the use of production resources; the essence and investment provision components are exposed — they are the most important parts of the system of mechanisms for ensuring competitiveness of the industry.

Satina H.M. **The current state and tendencies of nut production in Ukraine / H. M. Satina // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 43—45**

Have been analyzed the current state of nut production development. Have been expounded the tendencies of nut supply and demand. Have been estimated the level of nut production and consumption. Have been found zonal peculiarities of placing plantations. Have been described the environment of nut industry.

Tkachevska O.V. **Factors crisis in the forestry enterprises business opportunities and their prevention / O. V. Tkachevska // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 46—48**

Рассмотрены и проанализированы подходы разных исследователей к трактовке понятия кризисов, кризисных явлений и факторов их возникновения, в деятельности лесохозяйственных предприятий. Проведено распределение факторов возникновения кризисных явлений на экзогенные и эндогенные. Установлены приоритеты поиска и мобилизации резервов выведения предприятия из кризиса. Исследованы основные аспекты улучшения финансового состояния предприятий лесной промышленности.

Кобзев И.С. **Природопользование в аграрной сфере на принципах устойчивого развития / И. С. Кобзев // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 49—52**

Отражены особенности использования природных ресурсов в аграрной сфере стран мира, основные направления и инструменты влияния государств на развитие сельскохозяйственного природопользования. Обобщен мировой опыт и предложены пути устойчивого развития аграрного сектора экономики Украины.

Федулова Л.И. **Инновационная система аграрной сферы Украины / Л. И. Федулова // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 53—62**

Определено сущность и особенности инновационного развития агропромышленного комплекса. Предложена концептуальная модель инновационной системы АПК Украины и характеристика ее составляющих. Разработаны и обоснованы предложения относительно формирования государственной инновационной аграрной политики.

Дадашев Б.А. **Современное состояние и проблемы инвестиционной активности АПК Украины / Б. А. Дадашев, В. В. Обливанцов // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 63—68**

Проанализировано современное состояние инвестиционного климата агропромышленного комплекса, приоритетных отраслей промышленности и экономики Украины, в целом. Отражены и конкретизированы основные проблемы стабилизации и дальнейшего развития инвестиционной активности сельского хозяйства Украины. Обобщены приоритетные факторы, влияющие на инвестиционную деятельность.

Кулаец М. М. **Непрерывное образование в Украине и мире / М. М. Кулаец, Н. Ф. Бабиенко, Л. М. Усаченко [и др.] // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 69—71**

Освещен вопрос кадрового обеспечения агропромышленного производства, в котором важное место занимает непрерывное образование специалистов всех уровней отрасли. Установлена

In this research, going of different researchers is considered and analyses near interpretation of concept of crises, crisis phenomena and factors of their origin, in activity of forestry enterprises. Distributing of factors of origin of the crisis phenomena is conducted on exogenous and endogenous. Certain priorities of search and mobilization of backlogs of leading out of enterprise are from a crisis. The basic aspects of improvement of the financial state of enterprises of forest industry are investigational.

Kobzev I.S. **The use of nature in an agrarian sphere on principles of the sustainable development / I. S. Kobzev // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 49—52**

The features of the use of natural resources are reflected in the agrarian sphere of the world countries, basic sending and instruments of influence of the states to development of the agricultural use of nature. World experience is generalized and the ways of steady development of agrarian sector of economy of Ukraine are offered.

Fedulova L.I. **The innovative system of agrarian sphere of Ukraine / L. I. Fedulova // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 53—62**

Essence and features of innovative development of agroindustrial complex is certain. The conceptual model of the innovative system of AIK of Ukraine is offered, its constituents are described. Developed and grounded suggestion in relation to forming of public innovative agrarian policy.

Dadashev B.A. **State and problem investment to activity of APK of Ukraine / B. A. Dadashev, V. V. Oblivantsov // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 63—68**

The modern state of investment climate of agroindustrial complex is analysed, priority industries of industry and economy of Ukraine, on the whole. Reflected and specified basic problems of stabilizing and further development of investment activity of agriculture of Ukraine. Priority factors, influencing on investment activity, are generalized.

Kulaets M. M. **Continuous education is in Ukraine and world / M. M. Kulaets, M. F. Babienko, L. M. Usachenko [and other] // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 69—71**

The question of the skilled providing of agroindustrial production in which an important place is occupied by continuous education of specialists of all of levels of industry is lighted up. The necessity of

необходимость инновационного направления образования с целью содействия возрождению аграрного сектора и решения продовольственной проблемы страны.

innovative direction of education is set with the purpose of assistance the revival of agrarian sector and decision of food problem of country.

Черемисина С.Г. **Проблемы и направления развития кредитования предприятий АПК Украины / С. Г. Черемисина // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 72—76**

Проанализировано состояние и основные проблемы кредитования в аграрной сфере Украины. Обобщены характерные признаки и обосновано необходимость кредитного обеспечения деятельности сельскохозяйственных товаропроизводителей в современных условиях ведения хозяйства. Установлены основные причины, которые сдерживают активизацию кредитных механизмов в агропромышленном комплексе, и важнейшие направления кредитования аграрных формирований.

Cheremisina S.G. **Problems and directions of development of crediting of enterprises of AIC of Ukraine / S/ G/ Cheremisina // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 72—76**

The state and basic problems of crediting in the agrarian sphere of Ukraine is analysed. Characteristic signs are generalized and the necessity of the credit providing of activity of agricultural commodity producers is grounded for the modern terms of menage. Principal reasons which restrain activation of credit mechanisms in an agroindustrial complex, and major directions of crediting of the agrarian formings, are set.

Захожай К.В. **Индексный анализ динамики дефицитности в процессе управления бюджетной системой Украины / К. В. Захожай, И. И. Кравченко // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 77—81**

В статье рассмотрена бюджетная система страны в контексте современных тенденций развития государства. Предложено применить индекс динамики дефицитности для определения соотношений во времени и пространстве бюджетных процессов или степень отклонения показателя от определенного стандарта, норматива.

Zakhozhay K.V. **An index analysis of dynamics of deficit is in control process by the budgetary system of Ukraine / K. V. Zakhozhay, I. Y. Kravchenko // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 77—81**

In the article the budgetary system of country is considered in the context of modern progress of countries trends. It is suggested to apply the individual index of deficit for determination of correlations in time and in space of budgetary processes or degree of rejection of index from a certain standardizes.

Огийчук Н.Ф. **Учетно-правовое обеспечение развития сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов / Н. Ф. Огийчук, А. С. Бабаев // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 82—85**

Рассмотрены современные и перспективные моменты развития сельскохозяйственных обслуживающих кооперативов в условиях действия нового налогового законодательства. Внесены предложения относительно усовершенствования правового урегулирования не прибыльности сельскохозяйственного обслуживающего кооператива.

Ogiychuk N.F. **Registration-legal providing of development of agricultural attendant cooperative stores / N. F. Ogiychuk, A. S. Babaev // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 82—85**

The modern state and basic perspective moments of development of agricultural attendant cooperative stores is considered in the conditions of action of new tax legislation. Suggestions are brought in relation to the improvement of legal settlement of unpredictability of agricultural attendant cooperative store.

Кушниренко А.А. **Фиксированный сельскохозяйственный налог в Налоговом кодексе Украины А. А. Кушниренко // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 86—88**

Анализируется Налоговый кодекс Украины в части начисления и оплаты фиксированного сельскохозяйственного налога через сравнительную характеристику положений Кодекса та действующего доныне законодательства Украины. Указаны позитивные и негативные стороны Кодекса. Сделаны предложения по усовершенствованию его положений.

Kushnirenko O.A. **Fixed agricultural tax in The Tax Code of Ukraine / O. A. Kushnirenko // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 86—88**

The Tax Code of Ukraine is analyzed in the calculation and payment part of the fixed agricultural tax, through a comparative description of the Code and current legislation of Ukraine. The merits and demerits of the Code are specified and also the proposals for improving its provisions.

Мазнев Г.Е. **Экономико-математическая оптимизация системы технического сервиса машин во время выполнения технологических процессов аграрного производства / Г. Е. Мазнев // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 89—94**

С помощью математического аппарата теории массового обслуживания с применением экономического критерия осуществлена оптимизация системы технического сервиса машинных комплексов при выполнении технологических процессов аграрного производства.

Волчек Р.Н. **Реалии применения методик оценивания стоимости украинских предприятий / Р. Н. Волчек // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 95—103**

Охарактеризованы основные методические подходы к оценке стоимости предприятий. Исследованы реалии применения общеизвестных методик в практике оценки стоимости украинских предприятий.

Шваб Е.В. **Определение модели структуры капитала молокоперерабатывающих акционерных обществ Украины / Е. В. Шваб // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 104—108**

Проанализированы модели структуры капитала акционерных обществ молокоперерабатывающей отрасли Украины в современных условиях хозяйствования. Определено факторы влияния на принятие управленческих решений о структуре капитала менеджментом акционерных обществ молокоперерабатывающей отрасли Украины.

Стадник В.П. **Основные направления сохранения экономической безопасности сельскохозяйственных предприятий / В. П. Стадник // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 109—110**

Раскрыта сущность экономической безопасности, составляющие, основные цели и направления ее обеспечения для сельскохозяйственных предприятий.

Даценко Н.Н. **Портфельный анализ в разработке стратегий предприятия / Н. Н. Даценко // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 111—112**

Рассмотрены наиболее распространенные методы портфелио-анализа, их преимущества и недостатки, этапы портфельного анализа.

Рудницкая А.С. **Методические подходы к оцениванию эффективности производства и экспорта зерна / А. С. Рудницкая // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 113—115**

Исследовано систему показателей и методические подходы к эффективности производства зерна. Проанализирован уровень экспортного потенциала зернопроизводства и определены факторы

Maznev G.E. **Economic and mathematical optimization of the technical service vehicles during the execution process of agricultural production / G. E. Maznev // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 89—94**

With the help of mathematical tools of queuing theory with economic criterion implemented optimization of the technical service of the machine complex when the process of agricultural production.

Volchek R.N. **Realities of application of methods of evaluation of cost of the Ukrainian enterprises / R. N. Volchek // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 95—103**

There are describes the main methodical approaches of enterprises cost estimation. There are investigated realities of use of generally recognized methods in practice of Ukrainian enterprises cost estimation.

Shvab O.V. **Definition of model of capital structure of joint-stock companies of dairy industry of Ukraine / O. V. Shvab // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 104—108**

The capital structure models of joint-stock companies of dairy industry of Ukraine in the modern economic climate have been analyzed. The factors of influence on administrative decisions on capital structure by management of joint-stock companies of dairy industry of Ukraine are defined.

Stadnyk V.P. **The main directions of economic security of the agricultural enterprise / V. P. Stadnyk // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 109—110**

The essence of the economic security of agricultural enterprises, components of economic security, presents the main objectives for the economic security and agricultural enterprises.

Datsenko N.N. **The portfolio-analysis in working out of strategy of the organization / N. N. Datsenko // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 111—112**

The most widespread methods of the portfolio-analysis, their advantage and lacks, stages portfolio the analysis are considered.

Rudnicka A.S. **Methodical going near the evaluation of efficiency of production and export of grain / A. S. Rudnicka // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 113—115**

The system of indexes and methodical going is investigational near efficiency of production of grain. The level of export potential of corn production is analysed and the factors of increase of his eco-

повышения его экономической эффективности. Установлены пути повышения эффективности производства и использования зерна.

nomic efficiency are certain. The ways of increase of efficiency of production and use of grain are set.

Лукша А.В. **Системно-оптимизационный метод анализа конкурентоспособности региона / А. В. Лукша, П. П. Гаврилко, А. В. Мкртумян [и др.] // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 116—119**

На основе анализа потребностей управления региональным развитием и сравнения традиционного аксиоматически-индикативного и системного подходов разработаны методологические основы системно-оптимизационного метода анализа конкурентоспособности региона. Установлено, что системно-оптимизационный метод является эффективным инструментом регионального развития, который включает достижение координированных целей и учитывает вызовы и угрозы на региональном, национальном и глобальном уровнях.

Luksha O.V. **System-optimization method of analysis of competitiveness of region / O. V. Luksha, P. P. Gavrilko, A. V. Mkrtumyan [but other] // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 116—119**

Methodological basis of system-optimization analysis method competitiveness based on needs analysis of regional development and comparison of traditional axiomatic-indicative and systematic approach developed. It is shown that system-optimization method is an effective instrument of regional development, which includes coordinated to achieve the objectives and considers the challenges and threats to regional, national and global levels.

Брензович К.С. **Роль сельских территорий в обеспечении устойчивого развития пограничного региона / К. С. Брензович, Н. М. Готько // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 120—125**

Рассмотрены общие принципы концепции устойчивого развития. Проанализирована сущность и составляющие динамического равновесия как главного приоритета развития в общецивилизационном, национальном и региональном измерениях. Установлена специфика взаимосогласования целей устойчивого развития на соответствующих уровнях. Обосновано направления функционирования сельских территорий западных пограничных регионов на принципах устойчивого развития. Обобщено общие признаки сельских территорий Украинских Карпат и особенности влияния пограничного размещения на их социально-экономическое развитие.

Brenzovych K.S. **A role of rural territories is in providing of the sustainable development of boundary region / K. S. Brenzovych, N. M. Hotjko // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 120—125**

General provisions of the sustainable development concept are considered. The sense and elements of the dynamic equilibrium as the predominant priority of development are analyzed in global, national and regional dimensions. The specificity of interrelated objectives of sustainable development at appropriate levels is established. The necessity of further development of the rural western border regions on the basis of sustainable development is defined. The common features of rural areas of the Ukrainian Carpathians and the impact of their border position on the socio-economic development of rural areas are analyzed.

Петриченко А.А. **Философско-методологические аспекты развития в естественно-общественных явлениях и процессах / А. А. Петриченко // АгроИнКом. — 2012. — № 1—3. — С. 126—129**

Обобщено общеметодологические подходы к процессу развития. Усовершенствован понятийный аппарат определения категории развитие на основе разрешения противоречий, которые возникают в процессе взаимодействия и функционирования сложных систем. Акцентировано внимание на непредсказуемости развития и необходимости определения возможных тенденций современности как влиятельного фактора становления будущего.

Petrichenko A.A. **Philosophical-methodological aspects of development are in the naturally-public phenomena and processes / A. A. Petrichenko // AgroInKom. — 2012. — № 1—3. — P. 126—129**

The general-methodological going is generalized near the process of development. The concept vehicle of determination of category is improved development on the basis of permission of contradictions which arise up in the process of co-operation and functioning of the difficult systems. Attention is accented on unforeseeable ness of development and necessity of determination of possible tendencies of contemporaneity as an influential factor of becoming of the future.

ДО ВІДОМА АВТОРІВ!

Журнал «АгроІнКом» публікує теоретико-методологічні, аналітичні, узагальнюючі, постановочні та рекомендаційно-методичні статті з актуальних питань аграрної економічної науки.

Подані статті мають містити такі необхідні елементи: висвітлення стану проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття; формулювання цілей публікації (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням одержаних наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших пошуків у даному напрямі.

Матеріали мають бути надруковані українською мовою з обов'язковим уживанням букви Ґґ (наприклад, у слові «обґрунтовано, підґрунтя» і под.).

На першій сторінці слід указати індекс УДК (універсальної десяткової класифікації), супроводжувальний лист відповідної установи або закладу, внутрішню рецензію на статтю, ініціали та прізвища авторів, вчений ступінь, вчене звання, повну назву організації, назву статті.

Підписані автором статті (обсягом до 8 сторінок, а для молодих учених до 5-ти, включаючи таблиці, рисунки, бібліографію), слід подавати у 2-х примірниках разом з дискетою. Текстові файли — 14 кеглем з інтервалом 1,5—2 рядки у форматі редактора WORD-7, WRITE, графічні (зокрема діаграми і карти) — тільки чорно-білі, у форматі Excel, TIFF, CDR або PCX у супроводі текстового роздруку.

Таблиці мають бути складені наочно, а заголовки до них точно відповідати змісту граф.

Рисунки слід виконувати у 2-х примірниках на форматі, який забезпечує чітку передачу всіх деталей, у масштабі 1:1 або 2:1. На рисунках допускаються лише цифрові та буквені позначення, пояснювальний текст виноситься в підпис до рисунків. Фотографії подавати на білому глянцевому папері. Формули мають бути набраними у формульному редакторі Equation Math Type і з довжиною рядка, який не перевищує 82 мм.

Усі латинські назви, а також назви на іноземній мові повинні бути надруковані латинським шрифтом. Літери грецького алфавіту необхідно обводити червоним олівцем.

Бібліографію оформлювати відповідно до вимог ДСТУ в алфавітному порядку.

На окремій сторінці подаються відомості про автора: прізвище, повністю ім'я та по батькові автора (авторів), домашню та службову адреси з контактними телефонами, повну назву місця роботи, посаду, вчений ступінь.

Матеріали, що вже друкувалися або знаходяться в редакціях інших журналів, не надсилати.

Редакція залишає за собою право скорочувати і виправляти надіслані статті. Відхилені рукописи не повертаються.

Додаток до постанови президії ВАК України
від 9 лютого 2000 р. № 2-02/2

ПЕРЕЛІК № 4
НАУКОВИХ ФАХОВИХ ВИДАНЬ УКРАЇНИ, В ЯКИХ МОЖУТЬ ПУБЛІКУВАТИСЯ РЕЗУЛЬТАТИ ДИСЕРТАЦІЙНИХ РОБІТ

НА ЗДОБУТТЯ НАУКОВИХ СТУПЕНІВ ДОКТОРА І КАНДИДАТА НАУК

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Журнали

АгроІнКом (МАПІК «Агропромінвест-інтернешнл»)

Вісник Міжнародного слов'янського університету. Серія: економіка (м. Харків)

Вісник Сумського державного університету. Серія: економіка.

Вісник Східноукраїнського державного університету (м. Луганськ)

Вісник Національного банку України (м. Київ)

Зовнішня торгівля (м. Київ)

Маркетинг в Україні (м. Київ)

Схід (м. Донецьк)

Управляющие системы и машины (НАН України, Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова НАН України, Міжнародний науково навчальний центр інформаційних технологій та систем)

Шановні читачі!

Наш журнал можна читати на сторінці Інтернету

http://www.iae.kiev.ua